

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészettudományi Kar

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ

STÖCKERT DÁVID

**A HARMADIK BIRODALOM NÉMETSÉGPOLITIKÁJA
MAGYARORSZÁGON**

MAGYARNÉMETEK NÉMETORSZÁG ÁRNYÉKÁBAN (1938-1945)

Történelemtudományi Doktori Iskola

Dr. Fröhlich Ida egyetemi tanár (DSc), a Doktori Iskola vezetője

Gazdaság-, régió- és politikatörténeti Műhely

Dr. Berényi István egyetemi tanár (DSc), a Műhely vezetője

Témavezető: Dr. habil Földesi Margit, egyetemi docens (CSc)

Kutatóhely: Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára

Magyar Országos Levéltár

Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, Sopron Város Levéltára

BUDAPEST 2014

Tartalomjegyzék

Előszó	4
Bevezető	5
I. A boldog békeidők	13
1. Kik is a magyarnémetek?	13
2. Politikai öntudatra ébredés	16
II. A Trianon utáni útkeresés	19
1. A keret: egy új magyar identitás születése	19
2. A bethleni elvek	23
3. Az új magyar identitás terjesztése	25
4. Németország figyel	31
III. A Harmadik Birodalom erőterében	33
1. Egy nép egy vezér – a kiút a válságból?	33
2. Az élettér - az első „csodafegyver”	39
3. A szűken vett élettér meghódítása	40
4. Eközben Magyarországon	51
5. Az egyirányú külpolitika hatása a gazdasági kapcsolatokra	55
6. A magyarnémetség-politika változatlansága	60
7. A magyarnémetség belső szervezeti viszonyai	63
8. A figyelem a magyarnémetségre irányul	68
9. Harc a jövő generációiért	73
10. Magyar válasz a Hitlerjugendre – a cserkész és levente mozgalom	85
IV. „Egy német nemzetiszocialista!”?	92
1. A nyílt agresszió korszaka 1939 – 1942	92
2. Hitler varázsa megkopik	96
3. A bűn és büntetés pszichológiája	101
4. Az elvek és a valóság - modernkori, kényszerű népvándorlás	107

5. Magyarország kötél tánca, majd mélybezuhanása	111
6. Gazdasági önrendelkezés nélkül	121
7. Eközben a magyarnémetség szűkebb világában	127
8. Politikai szervezkedés nemzetiszocialista alapon	132
9. A bécsi német népcsoport egyezmény és hatásai	146
10. Mi a magyarnémet? – az 1941-es népszámlálás	153
11. Ifjúság, oktatás	158
12. Férfias játék fiúknak – magyarnémetek az SS-ben	169
13. A vég kezdete	185
Epilógus	195
Válogatott dokumentumok	203
Bibliográfia	228
Összefoglaló	235
Summary	236

Előszó

Családom nagy hangsúlyt fektet arra, hogy az utódok tudják, honnan jövünk, kik vagyunk. Megismertették velünk a múltunkat. Ezért választottam tudatosan a történészi pályát: egy olyan korszakkal akartam foglalkozni, amelyről „emberközeli” - konkrét emberi sorsok a történelemkönyvekbe „csak” dátumként, vagy jeles eseményként bevonult történések háttérében - ismeretekkel rendelkeztem. Szakdolgozati témám kiválasztásakor sem volt kérdés a korszak megjelölés, a XX. században kívántam egy eddig csak részben, olykor „vegytisztán” megvizsgált témát felvállalni - amennyire egy egyetemista tudása és egy szakdolgozat lehetővé teszi – és új kérdéseket feltéve, új válaszokat találni. A magyarnémetek¹ kitelepítésének 60. évfordulója – szakdolgozatomat 2006-ban fejeztem be és védtem meg – és családi gyökereim miatt Magyarország egy társadalmilag és gazdaságilag sokszínű régiójában vizsgáltam meg a magyarnémetek második világháború utáni kiűzetését.² Már szakdolgozatai munkám közben felkeltették érdeklődésemet a kiűzetés/kitelepítés előzményei, a magyarnémetség sorsa a '30-as, '40-es években. Témavezetőm és családom ösztönzésére döntöttem úgy, hogy folytatva a megkezdett munkát doktori disszertációban fogom megvizsgálni a jelzett korszakot.

Itt szeretném megköszönni témavezetőmnek, Dr. Földesi Margit egyetemi tanárnak a segítségét, aki támogatott munkámban, folyamatosan ösztönzött, hasznos információkkal látott el, és olyan problémákra hívta fel a figyelmem, amelyek eddig alig, vagy egyáltalán nem kerültek a történeti kutatások fókuszába.

Köszönet Ley Imrének, Szalay Nándornénak (született Steeg Zsófia), Bruckner Nándornak és az azóta elhunyt Gangl Jánosnak, akik családtagjaim visszaemlékezéseit saját emlékeikkel kiegészítve tették átélhetővé és emberközpontúvá a magyarnémetséggel történeteket.

Külön köszönet illeti családomat, akik nem felejtik, nem engedik elfelejteni múltunkat, hanem annak ápolására, kutatására nevelik a fiatalabb generációkat!

¹ A fogalomválasztás nem véletlen. Arra, hogy miért ezt, az eddig nem használt megnevezést használom, részletesen kitérek disszertációm bevezetőjében.

² Stöckert Dávid: A soproni németek kitelepítése 1945-1947, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Piliscsaba 2005

Bevezető

„**Ungarndeutschen**” – az önmeghatározás, aminek mélyebb jelentését magyarul eddig még nem sikerült megfogni. Magyarországi németek, német kisebbség, német nemzetiségiek, népi németek – különböző korszakokban született, nem egyszer átpolitizált, a németiségre kívülről ráakasztott meghatározások. Az önmeghatározás, és a „külsősök” által használt megnevezések között a szimpla különbségnél több van, egy gondolkodásbeli ellentét feszül. A magyar társadalom úgy tekintett a vele évszázadok óta együtt élő és dolgozó németiségre, mint egy, a többségi társadalomtól elkülönülő népcsoportra, olyan kívülállókra, akik el akarnak különülni, ezért ragaszkodnak kultúrájukhoz, nyelvükhöz. „Ők” ezzel szemben Magyarországot és azt a települést, ahol születtek, felnőttek és dolgoztak az otthonuknak tekintették. Azt tapasztalták, hogy német anyanyelvük és német gyökerű kultúrájuk teljesen természetes része otthonuknak és a velük együtt élő más gyökerű embereknek. Ahogy Bleyer Jakab fogalmazott: a németiség minden szempontból *„épp olyan magyar, mint a fajmagyar, anélkül, hogy népiség tekintetében, anyanyelv és kultúra szempontjából megszűnnék teljes értékű németnek lenni.”*³ Disszertációmban az önmeghatározásukból kiindulva, az abban foglalt gondolatvilágot leginkább visszaadó „magyarnémet” megnevezést fogom használni. Mert ez a fogalom ragadja meg leginkább azt a gondolkodásmódot, azt a világhoz, az otthonukhoz való viszonyt, ami csak rájuk volt jellemző. Egy szóval ezzel a fogalommal jeleníthető meg a legjobban az identitásuk.

„**Identitás**” – a disszertációmban vizsgált korszak egyik legfontosabb szervezőelve. Az első világháború romjaiból kikászálódó Európában új államok – és államformák – születtek, amelyek lázasan keresték azt a nemzetet összefogó közös nevezőt, amelyre alapozva megerősödhetnek, majd pedig növelhették befolyásukat abban a szűk régióban, amelyen osztozni voltak kénytelenek. Az identitás lett a társadalomszervező erő. Egy mindenki által felfogható, ezért tömegeket összefogni és mozgásba lendíteni képes erő volt. Aminek sajátosságából fakadt, hogy az összefogás mellett konfliktusokat generált. Embereket zárt ki egy közösségből, országból, államokat és népeket fordított egymással szembe a Duna-

³ Bleyer Jakab: A magyar és német viszony, Magyar Szemle 1929. II. évfolyam, 18. sz. 119.

medencében.⁴ Az identitás szerteágazó kutatási lehetőségeket rejt magában, disszertáciomban azonban egy nagyon konkrét térben fogom vizsgálni a hatását.

A magyarnémetség a '30-as évek második felétől két identitás erőtere között őrlődött egészen elűzetéséig. Magyarország és a magyarság féltve őrizte az 1896-os millenniummal hivatalos szintre emelt „több mint ezer éve Európában” identitást, amelyet Trianon után újra is értelmezett: egy tragikus nemzet, körülvéve ellenségekkel, folyamatos harcra kényszerítve. A magyar identitás Európában is egyedülállóan mély történeti gyökerekkel bírt, ami alkalmas volt arra, hogy különösen hatásosan erősítse az összetartozás-tudatot. Az általam vizsgált korszakban létező, majd átalakuló német identitás sokkal összetettebb.

A XX. század elején még nem beszélhetünk német identitásról. A porosz identitáson alapult a birodalom, elnyomva a többi nemzet rész identitását. A vesztes világháború megrogyasztotta a porosz identitást, az új köztársaság vezetése a vereség okozójának tartotta, ezért igyekezett háttérbe szorítani, helyette pedig relatív gyorsan felépíteni egy teljesen új identitást, amely a németség akkori gondolkodásától, társadalmi berendezkedésétől idegen volt. A németség nem volt kész egy olyan identitásra, amely teljesen szakítani akart az évszázadokig létező, a Német Birodalmat megalapító „megszokott” identitásával. Ezt a társadalmi igényt érezték meg a nemzetiszocialisták és alakítottak ki egy olyan a porosz múltban gyökerező identitást, amely már illeszkedett a társadalmi elvárásokba, egyúttal pedig alkalmasnak tűnt arra is, hogy Németországot ne csak stabilizálja, hanem újra hatalmi tényezővé tegye. Nem túl szerencsés módon a modern német identitástudat alapjait Hitler rakta le, ő volt az, aki felismerte a versailles-i béke hatására keletkező összefogás iránti igényt. Ő lett az, aki ezt az összefogást meglovagolva egy olyan vonzó ideológiát gyártott, amelyik Duna-medencei németség fiatalbb korosztályában elnyomta az otthon primátusát. Holott kezdetben ez a gyűjtőidentitás nem terjedt ki a németség határok túl élő, jelentős csoportjaira, az úgynevezett „volksdeutsch”-okra. Mert a Duna-medencében élő, német anyanyelvű és német kultúráját őrző népcsoportokat az anyaországi németek nem tekintették birodalomalkotó nemzetségeknek. A

⁴ A Duna-medence földrajzi meghatározása szinte egybeesik geopolitikai definíciójával, amely ugyancsak német gyökerű fogalom. A birodalom, majd a Weimari Köztársaság és az őt felváltó Harmadik Birodalom egyaránt azokat a Duna vízgyűjtő területén fekvő országokat nevezte így, amelyeket (katona)politikai és gazdasági érdekszférájában akart tudni. Ezek az országok a következők voltak: Ausztria, Szerb-Horvát-Szlovén Királyság (1929-től Jugoszláv Királyság), Csehszlovákia, Magyarország, Bulgária, Románia.

szoros kötődés hiányának első, és legerősebb oka az évszázadokkal korábban megtörtént elszakadás volt, amikor önként, vagy kényszerből, családok ezrei hagyták el az anyaföldet és kerestek új otthont. A különállás második, mégsem másodrangú oka a Habsburg Birodalom volt, amely az első német nyelvű hatalmi tényezőként otthont adott a kiszakadt német csoportoknak. A harmadik ok pedig az idő és a távolság lett, ezek egy évszázadokkal korábbi helyzetben konzerválták a Duna-medencei németek nyelvét és kultúráját, miközben az anyaföldön mély változásokat zajlottak le. A fenti három ok az eltávolodással együtt ideig-óráig védelemet is nyújtott a „volksdeutschoknak” a nemzetiszocialista német identitással szemben. A mozgalom végül tisztán politikai okokból őket is megtalálta, és ekkor már nem sok választási lehetőségük volt.

„Heimat” – szülőföld. Két egymással rokon fogalom, amelyek történelmi kontextusba helyezve mégis eltérő üzeneteket hordoznak. A történelmi kontextust az új identitások korszaka adja meg. Az az időszak, amikor a Duna-medencében erős lett a politikai igény egy, az azonos nyelvet beszélőket összetartó és mozgató identitás iránt. Ami azon túl, hogy összefogta az egyívásúakat, nem kevés embert ki is zárt a közösségből ilyen-olyan okoknál fogva. Azt a korszakot vizsgálom, amelyben a nemzetiszocializmus faji alapon átalakította és agresszívan terjeszteni kezdte a nagynémet identitástudatot, amely elnyomta a népi németiség egészséges önképét, eltávolítva őket az otthonukat jelentő régióktól, közösségektől. A modern világképekbe nem fért bele a magyarnémetiség szülőföld képe. Az új, központilag kialakított identitások nem tudtak mit kezdeni azzal, hogy a magyarnémetiség szülőföldjéül elsősorban arra a városra és régióra tekintett, ahol élt és boldogult. A magyar szülőföld fogalom ugyanis egy térben ugyan sokkal tágabb, kulturálisan mégis szűkebb teret ölelt fel: a nemzetet, aminek közös a nyelve, és egy a hazája. Az eltérések csakhamar konfliktusokat szültek, a magyar politika úgy gondolta, a magyarnémetek szülőföld képe fölött eljárt az idő, itt az ideje leváltani azt. Trianon után ez a gondolkodás először politikai szinten, később pedig az egész társadalomban főbiássá vált. Az a hiedelem terjedt el, hogy a megmaradt nem magyar nemzetiségű népcsoportok veszélyt jelentenek az ország (területi) egységére, függetlenedni akarnak, területeket fognak kiszakítani, ezért elfogadták, hogy az állam erőszakosan, belügyi eszközöket is bevető magyarosítási politikát vigyen. Ez a politika aztán belső ellenséget csinált a magyarnémetiségből. Ezt a folyamatot aztán már „csak” felgyorsította a Harmadik Birodalom és a hitleri németiségpolitika. A magyarnémetiségre két erő hatott tehát, az első az otthonukat távolította el tőlük, a második pedig őket távolította el otthonuktól.

Progresszív korszak – a XX. század első ötven évét ezzel a jelzővel illehetjük. Ekkor jelent meg és kapott erőre három olyan eszme és erő, amelyek megkérdőjelezve az addigi (meg)szokásokat és szabályokat nem elégedtek meg a teljesen új társadalmi és gazdasági rendszerek felépítésével. Mindhárom egy új embertípust akart kifejleszteni, azt az embert, aki az eszme alapján határozza meg és helyezi el önmagát a társadalomban. Mindhárom eszmének közösek voltak a gyökerei, a céljai és az eszközei. Hangsúlybeli eltolódás az identitásukban volt, ugyanis bármennyire is egy teljesen új eszmeiségben gondolkodtak, erősen hagyatkoztak a bölcsőjüket adó népek sajátos karakterisztikájából. A kommunizmus az erőszakos és minél gyorsabb, azaz forradalmi hatalomátvételt tette az első helyre, hogy aztán kihasználva a forradalmi hevület jelentette dinamikát menetből teremtsen meg az új embert. A sorban második fasizmus már ugyancsak a forradalom erejében hitt, közben azonban sokkal pragmatikusabban gondolkodott arról, hogyan teremtsen meg az új embert. Először letette az alapjait a modern államnak, amely az élet minden területére befurakodva a forradalmi szakasz után csöndben, de az erőszak eszközeivel is élve építi fel a saját társadalmát. A nemzetiszocializmus lett azonban az az eszme, amelyik megelőzve testvér-vetélytársait rekordidő alatt megteremtette a totálisan progresszív társadalmat, és az abba passzoló új „eszmény” embert. Egy ilyen háromszög alakú (politikai) erőterben kellett a történelmi identitását megőrző, azt alig modernizáló Magyarországnak fennmaradnia. Ami hatalmas súlyt rakott a magyarnémetségre: sajátos identitását két oldalról is támadták. Arra próbálták rávenni, hogy vagy vegye fel a magyar nemzeti identitást, vagy a birodalmi német eszme iránt kötelezze el magát. Középut - tehát a saját identitása – nem létezhetett tovább a progresszív korszakban.

Igazodási pont. Egy történelmi erőterben helyezem el a magyarnémetséget, így érthető meg a legjobban azoknak az egymással ellentétes erőknek a harca, amelyek aztán letaszították a magyarnémetséget a természetes – társadalmi és gazdasági - fejlődési pályájukról.

Az erőterek egyike a Trianon után magára találó Magyarország, a másik pedig a felemelkedő majd megbukó Harmadik Birodalom. A Habsburgok alatt betelepített és betelepülő németek kiszakadva az egységes német tömbből egy sokszínű birodalom keleti, német nyelvterületektől távoli részén, szigetszerűen elhelyezkedve telepedtek le, majd éltek mindennapjaikat egészen az első világháborút lezáró, sokszerű területi változásokkal járó békéig. Akkor minden önmagát az új nemzetállam terminológiával illető ország – legyen akár győztes, vagy vesztes – „felfedezte” a határain túl és belül élő, általa nemzetiségeknek

nevezett társadalmi csoportokat. Így történhetett meg, hogy egy Magyarországot a hazájának tekintő, a nagy nemzetiségi szervezkedések alatt mértékletességet mutató népcsoport a magyarosítási politika középpontjába került. Az első világháború után – igaz külső nyomásra – Magyarország a kor legmodernebb nemzetiségi törvényeit léptette életbe.⁵ A felszín alatt azonban komoly erőket mozgósított azért, hogy ezt ellensúlyozza a magyar, nemzeti identitással. A politikai vezetés úgy gondolta, hogy a nemzetiség és a haza iránti hűség egymást kizáró tényezők, ezért a törvények végrehajtásának elodázásával, valamint a haza iránti hűséget erőteljesen demonstráló akciókkal – cserkész- és levante mozgalom, vitézi rend – igyekezett minél többeket a magyarosítás felé terelni. Egy másik, eddig fel nem tárt tényező sem állt a magyarnémetek pártján, sőt csak rontott a helyzetükön. A kisantant államokban élő német nemzetiségiekre politikai motivációjú szervezetek épültek rá. Központilag szervezett politikai társaságokról volt szó, amelyeknek egy küldetése volt, lépten-nyomon bizonyítani, hogy az ifjú országokban milyen felvilágosultan kezelik a nemzetiségi kérdést, szemben a Trianonból sem tanuló Magyarországgal, amely most egyetlen megmaradt nemzetiségét, a németeket igyekszik ugyanolyan vehemenciával elnyomni, mint ahogyan azt próbálta anno a románokkal, vagy a szlovákokkal. Ennek a harcnak voltak kiemelkedő „vitézei”, akik rendszeresen ostorozták a magyar politikát, egyúttal pedig aggódtak Magyarországon élő német sorstársaik iránt. A nagylelkűség háttérében megbúvó valódi erők nagyban rombolták a kisantant nemzetiségi vezetőinek hitelességét, másrészt pedig megvilágították az aggodalmuk valódi motivációt. Olyan politikusokról beszélünk, akik minden esetben kötődtek a kisantant politikai elitjéhez, attól anyagi- és hatalmi függésben voltak, köszönhetően a kormányzati és állami pozícióknak, amikben ültek. Kutatásaimban ezért igyekeztem ezt a nem mellékes mellékszálát is feltárni, és választ találni arra a kérdésre, hogy vajon a kisantant országokban élő német szervezetek és vezetőik meddig voltak függőben a kormányzatuktól, és mikortól kerültek az erősödő Németország hatókörébe.

Mert a valódi erőtér Németország lett. Bár az első világháború után úgy látszott, az egykori birodalmat sikerült minden tekintetben térdre kényszeríteni, és így hatókörében lévő régiót is

⁵ Az 1921. évi XXXIII. tc.-ben iktatott, a trianoni békeszerződésnek a „kisebbségek védelme” című VI. cím 54-60 cikkeiben foglalt rendelkezések, és a törvény végrehajtására kiadott 4800/1923. ME sz. kormányrendelet.

Az 1924. II. tc., a közhivatalokban a kisebbségi nyelvek ismeretének biztosításáról.

A 7500/1925 ME. Kormányrendelet: a németek lakta vidékeken csak a német nyelvben jártas személyeket szabad a közhivatalokban alkalmazni.

függetleníteni tőle, illetve nélküle újraosztani. Ez a tartósnak remélt új világrend viszont átmeneti lett, Hitler és politikája felrúgta, és valami újat hozva, visszaállította a korábbi erőviszonyokat. A tartós békét elhozónak hitt rendszer megbukott. Ezt tudta az antant is, amely hagyta, hogy Hitler egy olyan politikát folytasson, ami a német hegemonia újratemtését célozta. Az 1930-as évek második felére nem is lett kérdés, hogy a Duna-medencei folyamatok kicsúsztak az antant és az itt elterülő kis államok kezeiből. Belpolitikai kérdésekben is már a Reich diktált. A terjeszkedés háttérében a „Lebensraum” ideológiája állt. Ez lett a Harmadik Birodalom szervezőelve. Ez jelentette a boldog, gazdagabb jövőt. A hitlerei erre építve terjesztette ki centrális hatalmát Közép-Európára, ahonnan kiindulva tovább tágíthatta az életteret. Mindenekelőtt azonban meg kellett szerezni a Duna-medencét, amihez eszközként a helyi németiséget használták fel. Ideológiai, később pedig katonapolitikai szempontok miatt az életterben élő németiséget is a német nemzet részévé kellett tenni, hogy aztán a megfelelő pillanatban az ő érdekeikre, biztonságukra hivatkozva elsősorban katonai, és csak másodsorban diplomáciai lépéseket tehessen Hitler a kiszemelt terület meghódítására. A közép-európai németek lettek a lánc, amivel a Harmadik Birodalom magához kötötte a Duna-medencét, benne Magyarországgal.

A magyarnémetek rosszkor kerültek rossz helyre, mert miközben a trianoni Magyarországon anyanyelvük miatt a magyarosítási törekvések fő célpontjaivá váltak, a határain kívül élő németekért egyre nagyobb felelősséget érző Reich is rájuk irányította figyelmét. A magyarnémetiség észrevétlenül belesodródott egy a harapófogóba.

Disszertációmban kitekintek az 1920-as évekre is, megvizsgálva, hogy honnan, milyen pozícióból indultak neki az új világrendnek a magyarnémetek. Az általam vizsgált fő kérdéskör mégis a Harmadik Birodalom színre lépése, valamint a magyarnémeteket is érintő németéspolitikájának a vizsgálata. Ezzel párhuzamosan görcső alá veszem Magyarország nemzetiségi politikáját, és az 1946-ig fokozatosan növekvő, a magyarnémetiségre gyakorolt nyomás jeleit és hatásait is.

Válaszokat keresek többek között az alábbi kérdésekre:

- Milyen erőterben mozgott a magyarnémetiség?
- Hogyan hatott rájuk Németország, különösen a Harmadik Birodalom?
- A magyar kormányzat hogyan viszonyult a magyarnémetiséghöz, milyen politikát folytatott vele szemben, és ennek a politikának milyen eszközei voltak?

- A nemzetiségi politikáknak voltak-e gazdasági elemei, és ha igen, azok milyen szerepet kaptak?
- Nem szabad elmenni amellett a nagyon fontos kérdés mellett sem, hogy a magyarnémetek mennyiben lehettek saját sorsuknak irányítói? Vagy egyszerűen egy a népi németeket önös céljaira cinikusan felhasználó birodalom és a nagyhatalmak közé ékelődött Magyarország közti húzd meg erezd meg játékszereként voltak kénytelenek eljátszani a (későbbi bűnbak) szerepét?

Disszertációmban a hangsúlyt a magyarnémetekre helyezem. Számtalan kérdésre csak az ő nézőpontjukat megismerve, az ő visszaemlékezéseiket összegyűjtve kaphatunk a valósághoz közelálló választ. A levéltári források diplomáciai-politikai oldalról teszik megközelíthetővé, értelmezhetővé a magyarnémetekre ható világot. Forrásaim gerincét ezért a Magyar Országos Levéltár iratanyagai, valamint az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára dokumentumai adják. Az 1920-1945 közötti vonatkozó iratanyagot különböző mélységekben tártam fel, mindig szem előtt tartva, hogy rajtuk keresztül hogyan tudom a legpontosabban megrajzolni azokat a történelmi kereteket, amelyek lehetővé teszik a magyarnémetségre ható erők beazonosítását, valamint – jellegükből adódóan korlátozottan – az arra adott reakciókat. A legfontosabb kérdésnek ugyanis azt tartom, hogy a magyarnémetség hogyan látta a saját helyzetét, a rá ható erőkből honnan, mi és mekkora mennyiségben érkezett, és arra milyen viszontválaszokat adott egy város, vagy falu közösségként. Ezért a Soproni Városi Levéltárban folytatott, az 1938 és 1945 közötti korszakot felölelő, a polgármesternek készült bizalmas jelentésekre, és rendőrségi megfigyelésekre alapozó kutatásaim eredményeit is felhasználtam. Nem pusztán azzal a céllal, hogy egy konkrét régió életét mutassam be. Ennél mélyebbre akartam ásni, a magyarnémetség „hétköznapi” nézőpontját és reakcióit kerestem. A további árnyalásban, és új nézőpontok felfedezésében és bevonásában voltak segítségemre a Magyar Távirati Iroda hírszolgálat Magyar Országos Levéltárban őrzött, és elektronikusan is elérhetővé tett jelentései, amelyek nem pusztán a Magyarországról külföldön kialakított képet, hanem a magyarnémetséget, mint nemzetközi sajtóban is felbukkanó témát őrizték meg számunkra. Ahhoz, hogy az általam izgalmasnak tartott legfontosabb kérdésre az igazsághoz leginkább közelítő választ kaphassak egy olyan kutatási területet is bevontam, amelynek értékeit, és pozitívumait mostanság kezdi felfedezni a modern történelem-kutatás. Az oral history a múltban hozott politikai döntéseknek egy sajátos oldalát mutatja meg, mégpedig azt, amelyiket eleve vizsgálnia kéne a történészeknek, ez pedig az emberi aspektus. A kormányzati és rendőrségi, vagy egyéb hivatalos okiratok kutatásával egy szűrt történelmi

nézőpontba helyezük magunkat. Ez viszont nem adja vissza azoknak az embereknek a nézőpontját, és értékelését, akiknek a nevében és érdekében, vagy éppen akik ellen hozták a döntéseket. Részletes (rendőrségi) megfigyelésük ellenére a magyarnémetség valóságképéről sem kaphatunk teljes képet, ha nem kutatunk fel túlélőket, visszaemlékezőket. A történelmi munkát azonban megnehezíti, hogy a szemtanúk 90%-át kitelepítették, közülük is – akik személyesen éltek át a vizsgált korszakot - egyre kevesebben élnek már. A volt Waffen SS tagok és volksbundisták, az '50-es években átélte meghurcoltatások miatt még ma sem mernek nyilatkozni. Mint ahogy azok a hivatalnokok sem, akik megfigyelték őket, jelentéseket írtak róluk, vagy éppen a kitelepítési listákat összeállították. Mindenki fél attól, amivel egyszer ő is élt: a bosszútól.

A disszertációmhoz végzett kutatások során következetesen kerestem olyan eszközöket és metódusokat, amelyek Magyarországon még nem, vagy alig vannak jelen, miközben a nemzetközi történésztársadalom előszeretettel használja őket. Ilyen nagyon fontos terep lett a kutatási teret kitérő internet, amelyet itthon még kevésbé bátran használnak a fiatal kutatók. Ennek oka az lehet, hogy kutatási oldalon egyelőre kevesen nyitottak. Öröndetes azonban, hogy több német és egyesült államokbeli levéltárhoz hasonlóan a Magyar Országos Levéltár is nyitott, nagyban segítve a munkát nem pusztán azzal, hogy az időt és pénzt segít megtakarítani, hanem hogy eddig rejtve őrzött értékeit a nagyvilág elé tárja, tovább színesítve azt a képet, amelyet a történészek eddig felfest(h)ettek.

I. A boldog békeidők

1. Kik is a magyarnémetek?

Talán ez a legfontosabb kérdés, ha a magyarnémetség történetének egy olyan sűrű időszakát vizsgálja valaki, mint amelyiket én választottam disszertációm témájául. Ahhoz, hogy a válasz ne a levegőben lógjon, a XIX. századig vissza kell menni az időben.

A magyarnémetség is „csak” egy gyűjtőfogalom. Az a célja, hogy megkönnyítse az elhelyezkedésében és nyelvében is sokrétű, egymástól több dologban is különböző népcsoport vészterhes korszakának bemutatását. A magyarnémetek nyelvi széttagoaltságára és sokszínűségére jellemző, hogy egyes településeken is eltérő nyelvjárások éltek.⁶ Tehát bármilyen jól eltalált egy gyűjtőnév, nem képes visszaadni azt a különbözőséget, ami valójában jellemezte a magyarnémetséget.

A széttöredezettséget tovább növelte, hogy a magyarnémetek gazdasági és társadalmi státusukban sem voltak egységesek. A XIX. században a gazdasági teljesítmény és a társadalomban betöltött szerep lett a meghatározó. A vidék és a város lett az új választóvonal. A vidéken élő németek erősebben tartották hagyományaikat. A magyarosodás kevésbé érintette meg őket. Jellemzően a mezőgazdaságban dolgoztak. Velük szemben, vagy helyesebben, mellettük állt a városi némettség, amelyik gyorsabb asszimilációra volt hajlandó, könnyebben adta fel német identitását. Így híres, jómódú kereskedőcsaládokat, valamint városvezetőket, politikusokat adhattak szűkebb és tágabb páttriájuknak.⁷

⁶ „Sopronban, ha valamelyik fiú megszólalt, rögtön lehetett tudni, hogy hol lakik: a Rákóczi utcában, in der lange Seit, vagy az Újteleki utcában. A piacon - a hova a környék falvaiból a horvátoktól kezdve a magyarokon keresztül a németekig sokan jöttek árulni - még szembetűnőbb volt ez a nyelvbéli különbség. Volt, aki Oa-nak ejtette a német Eier szót, míg mások Eie-nek mondták.” - Ley Imre visszaemlékezése, Sopron 2005. február 13.

⁷ A történelem személyükön keresztül néha fura és fájdalmas játékot játszott. Sopron híres, német származású polgármestere, Sopronyi-Thurner Mihály volt az, aki ellenezte annak a nemzetiségi törvénynek, és a 4044/1919. sz. rendelet végrehajtását, amelyik garantálta a nemzetiségi és nyelvhasználati jogokat, tehát javított volna a régióban élő iskola és kulturális egyesület nélkül élő nagyszámú magyarnémeteknek.

Ez a fajta átalakulás statisztikailag is mérhetővé vált. A magyarnémetség új gazdasági szektorokban jelent meg hangsúlyosabban. Tovább csökkent a mezőgazdaság jelentősége, bár továbbra is megőrizte vezető szerepét. Előrébb léptek viszont az olyan iparágak, amelyek már egy modernizálódó társadalmi réteget jeleztek. (1. ábra)

Foglalkozás (%)	Magyar	Német	Szlovák	Román	Rutén	Horvát	Szerb	Összesen
Földbirtokos és bérlő	29,11	36,20	48,34	60,93	67,16	72,70	67,49	33,64
Ipari, kereskedelmi és közlekedési vállalkozó	11,90	17,69	7,13	3,23	1,84	6,05	5,28	16,34
Gazdasági és köztisztviselők, katonatisztek, értelmiségiek	5,96	3,60	0,53	1,25	0,32	2,19	1,79	2,46
Alkalmazottak, altisztek	1,67	1,34	0,68	0,40	0,25	0,80	0,86	1,19
Munkások	46,67	34,49	40,38	32,18	28,84	15,70	22,26	41,00
Agrár	25,29	12,95	22,19	24,91	21,75	5,98	15,95	20,16
Bányászat, ipar	11,44	15,13	10,82	3,72	2,43	5,29	2,83	12,22
Kereskedelem és közlekedés	4,79	2,56	1,95	0,68	0,61	1,84	1,11	1,92
Napszámos	2,34	2,91	3,28	1,85	2,87	1,50	1,98	5,32
Házicseléd	2,81	1,94	2,14	1,02	1,18	1,09	0,39	1,39
Nyugdíjas, járadékos	1,93	3,60	1,19	0,79	0,34	0,94	0,60	1,56
Egyéb	2,76	2,09	1,75	1,24	1,25	1,62	1,42	3,81

1. ábra: Nemzetiségek foglalkozás szerinti megoszlása, 1910.⁸

⁸ Romsics Ignác: Magyarország története a XX. Században, Osiris, Budapest 2003, 64.

A magyarnémetség iskolázottságát tekintve is a tanultabb rétegéhez tartozott az országnak. 1910-ben 71 százalékuk tudott írni és olvasni, amivel a Magyarországon élő népcsoportok közül messze a legiskolázottabbnak számítottak.⁹ Igaz ezt az „eredményt” úgy sikerült elérniük, hogy anyanyelvi oktatási intézményeik száma 30 év alatt megfeleződött.

1. kép: Magyar királyság - 1,9 millió vallották magukat német anyanyelvűnek¹⁰

A németség tehát szervesen beépült az ország társadalmába és gazdaságába. Minden tekintetben gyarapodásnak indult. Az utolsó békebeli, 1910-es népszámláláson 1,9 millió vallották magukat német anyanyelvűnek.

⁹ Gergely András (szerk.): Magyarország története a 19. században, Osiris, Budapest 2003, 415.

¹⁰ http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/a_soproni_nemetek_tortenete_a_13_szazadtol_a_kitelepitesukig/

2. (Politikai) öntudatra ébredés

Bleyer Jakab¹¹ egy 1929-ben írt cikkében kifejtette: a háború előtti Magyarországon nem volt németiség kérdés (legalábbis a németiség szerint). Bár mozgolódás már Trianon előtt is volt, véleménye szerint az igazi lökést az öntudatra ébredéshez az osztráknémetekkel és a birodalmi németekkel való kapcsolat adta. Ezt egy igen romantikus képpel érzékelteti: a lövészárokból senyvedő K.u.K katonának levelet akart írni a szüleinek, ám rájött, hogy nem tud rendesen a saját anyanyelvén.¹² A magyarnémetiség - ugyan nem látványosan – de kezdte megfogalmazni, hogy mi az, ami megkülönbözteti őt a körülötte lévő népcsoportoktól, és mik azok az eszközök, amelyekkel sajátos nyelvi és kulturális karakterisztikáját szeretné megőrizni.

A (politikai) öntudatra ébredést valójában egy külső erő indította meg. Az 1871-es német „államalapítással” létrejött a német egység, egy olyan erőter, amely minden németre hatott, függetlenül attól, hogy hol élt.¹³ A német egységet körüllegte egy olyan legenda, aminek delejes hatása volt azokra a Duna-medencei németekre, akik már évszázadokkal korábban elszakadtak az ősi területektől. Az ifjú birodalom a legendán túl azzal igyekezett maga mellé állítani minden németet, hogy egy valóságos erőteret épített ki. Birodalmi pozícióra tört, ezzel pedig nyilvánvalóvá tette, hogy a határain túl nyúló erővé akar válni, a határain kívül is befolyást akar szerezni. Ez a befolyási zóna pedig a Duna-medencére is kiterjedt.

A Mitteleuropa-terv néven ismert koncepció egy idős a német egységgel, pontosabban az annak létrehozásáért zajló küzdelemmel. Az európai államokat a gyarmatosítások emelték a

¹¹ Bleyer Jakab német parasztcsalád gyermekeként a Bácskában, Dunacsében (ma Szerbia) született. Tanár, majd 1915-től a magyarnémetiség politikai önszervezése felé fordult, részt vett a politikai életben. 1917-ben jelent meg programszerű tanulmánya a „Das ungarländische Deutschtum” címmel, amelyben kulturális jogokat követelt, a 1868. évi nemzetiségi törvényből kiindulva. 1919. augusztus 15-étől 1920. december 16-áig töltötte be a nemzeti kisebbségek tárca nélküli minisztere posztját a Friedrich-, a Huszár-, a Simonyi-Semadam- és az első Teleki-kormányban 1921 januárjában megalapította a „Sonntagsblatt für das deutsche Volk in Ungarn” című hetilapot, 1923. július 15-én pedig a Magyarországi Németek Népművelési Egyesületét (MNNE) hívta életre. 1920-tól a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja programjával nemzetgyűlési, 1926-tól egységesszéparti országgyűlési képviselő volt.

¹² Neues Wiener Journal 1929. február 21. Magyar Országos Levéltár (MOL), Miniszterelnökségi levéltár, Miniszterelnökség, Nemzetiségi és kisebbségi Osztály, K 28, 114. csomó 193-1929-928

¹³ Nagynémet egységről csak az Anschluss után beszélhetünk. Igaz Ausztria akkor sem önszántából csatlakozott.

nagyhatalmak közé, a gyarmatok adták a gazdasági és politikai erejüket. Az Európán kívüli területek meghódítása közben azonban részben, vagy egészben feladták Európát, háttérbe szorították a kontinensen belüli hatalmi ambícióikat. A Habsburg Birodalom az 1848-as forradalmi tavasz óta mindig egy belső konfliktusával volt elfoglalva, ami alkalmatlanná tette arra, hogy egy stabil, európai hatalmi tényező legyen, még akkor is, ha területileg lefedte az egész Duna-medencét. Az új német birodalomnak már nem sok babér termett Európán kívül, annál több azonban a kontinensen. A Mitteleuropa terv ebből a felismerésből táplálkozott.¹⁴

A koncepció két lényeges elemből állt össze. Az egyik egy Németország vezérelte gazdasági és kulturális közösség, amely gazdaságilag stabilizálta, politikailag pedig erősítette volna a birodalmat. A másik elem az ütközőzóna volt, a Duna-medencei államok egy puffterületet jelentettek volna Oroszország és Németország között. A rendszer az alá fölé rendeltségen alapult, Németország volt az irányító pozícióban. Persze egy éppen megalakuló állam esetében kérdés a hogyan is. Vagyis Németország milyen eszközökkel akarta megteremteni a hegemoniáját. Az egyik a gazdaság volt, ezzel – ahogy majd azt később is látni fogjuk – különböző mértékben többször is élt a birodalom. A másik elem a korszellemnek sokkal inkább megfelelő nemzetiségi kérdés, konkrétan a Duna-medencei németiség sorompóba állítása volt. A Mitteleuropa terv szerves részét képezte az a gondolat, hogy valamilyen módon a közép-európai németiséget is be kell vonni Németország hatalmi erőterének kiépítésébe. Ezt pedig a leghatékonyabban úgy gondolták kivitelezni, hogy a közép-európai németiségben újra felszítják a megkopott német identitást, a nagynémet tömbhöz való tartozás igényét.

Nem véletlen tehát, hogy az 1900-as években felerősödött a (nemzeti)identitás keresésére és megélésére való politikai igény a magyarnémetekben is. Bár biztosan volt belső indítatás is, de a tényleges lökés kívülről érkezett. Edmund Steinacker a kor híres bánáti nemzetiségi író-színházrendezőjének, Adam Müller-Guttenburgnak¹⁵ a segítségével 1906-ban megalakította a Magyarországi Német Néppártot a bánáti Versecen (Werschetz). Az új, ellenzéki beállítottságú párt azonnal kapcsolatot keresett és talált a Német Császársággal, amely miatt

¹⁴ Bideleux, Robert; Jeffries, Ian (szerk.): A history of eastern Europe: crisis and change, Routledge, 1998, 12.

¹⁵ Weresch, Hans: Adam Müller-Guttenbrunn. Sein Leben, Denken und Schaffen. 2 Bände, Freiburg im Breisgau 1975.

aztán akadályozták működését. Sikerral azonban nem járt, szép csendben elhalt, az 1910-es választásokon egyetlen mandátumot sem sikerült szereznie.

Az egy helyben topogásnak új lendületet a első világháború adott. A pártok háttérbe szorultak, miközben magyarnémetek tízezrei kerültek a frontokra, ahol találkozhattak a Német Birodalom hadseregével és katonáival, megismervén azok gazdasági és katonai erejét. A harcok alatt tudatára ébredtek annak, hogy egy nagy kulturnemzet tagjai. A háború a maga saját szabályaival és mindennapjaival alakíthatta ki a magyarnémettségben az együvé tartozás érzését, azt az érzést, amelyet a pártok addig képtelenek voltak megteremteni.

A XIX. században a magyarnémettségben is kialakult az igény az önmeghatározásra, erre építve pedig megfogalmazták az érdekeiket. Mindehhez a politikai-szervezeti kereteket is fel akarták építeni, ez azonban alig, vagy egyáltalán nem sikerült, hiányzott ugyanis a közös eszmeiség. Ezt az 1871-es német „államalapítás” teremtette meg. A német egység eszmeisége, és a hozzá tartozó, a birodalom hatalmi erőterét megtervező és kiépíteni szándékozó Mitteleuropa Terv megteremtette azt az erőt, ami a magyarnémettségben a német eszmeiséget erősítette fel.

II. Trianon utáni útkeresés

1. A keret: egy új magyar identitás születése

Trianon új helyzet elé állította Magyarországot. Ki kellett találni egy új politikai rendszert, egy új, a realitásokhoz és a megmaradt erőforrásokhoz igazított gazdaságot. De ami mind közül a leglényegesebb volt, ki kellett találni az új magyar társadalmat, és a minden alapját képező magyar identitást. A győztesektől körbezárt, gazdaságilag ellehetetlenített, az elszakított részekről érkező menekültáradattal küszködő országnak létszükségletévé vált, hogy rövid időn belül rendezze sorait és megkezdje a fejlődéshez elengedhetetlen belső építkezést. Viharos, többszöri hatalmváltással tarkított évek után, Horthy Miklós színrelépésével úgy tűnt megnyílt a lehetőség az ország stabilizálására. Hazánk ugyan még kereste önmagát, pontosabban azt a berendezkedést, amellyel - azon kívül, hogy túlléphetett a megrázkódtatásokon - képes lesz kitörni az elzártságából. Az „új” világ egy olyan összetartó erőt keresett, ami a gazdasági és társadalmi bomlást megállítva fejlődési pályára állította volna Magyarországot. Az összetartó erő pedig az identitás lett. A színmagyar identitás lett a csodafegyver, ami a megalkotói szerint csak akkor lehetett igazán hatékony, ha az élet minden területére beszivárgott, ha minden családban jelen volt.

Az első világháború utáni identitáskeresés nem magyar sajátosság volt, egy európai jelenségről beszélhetünk. A háború utáni béke relatívnak tűnt, mert a népek közötti ellenségeskedést nem szüntette meg, csak a felszín alá nyomva, még nagyobb erőket hozott létre. Az ellenségeskedés ahelyett, hogy felszámolták volna, elfojtva ugyan, de megmaradt. Ezzel pedig az új nemzeti identitások szegletköve lett. Ezért a közép-európai nemzetek új identitása valakivel, vagy valakikkel – legtöbb esetben a közvetlen szomszédokkal - szemben határozta meg önmagát. Az ellenségkép gyártás mindig is hozzátartozott az emberiség történelméhez, egyenesen egyik lételeme lett.¹⁶ Ez a zsigeri igény erősödött fel aztán az első világháború után. A győztesek és vesztesek körében egyaránt. Mert erősítették bennük. Az embereknek elege a tragédiákból, lelkiileg és pszichésen már nem tudták azokat kezelni, a háborúba belefáradtak. A düh viszont még a régi volt, az ellenség megemlézésére az apátia agresszióba fordult. Ez volt az az alapattitúd, amit mind a vesztesek, mind a győztes

¹⁶ Lásd bővebben, Eco, Umberto: *Ellenséget alkotni*, Európa Könyvkiadó, Budapest 2011, 8-35.

államoknak kezelni kellett volna, lehetővé téve az építkezést és a fejlődést. Európa egy gazdasági és társadalmi válságba került, ami a politikát megijesztette, ugyanis nem volt kizárható, hogy a háborúért a gyűlöletre rászoktatott nép nemcsak a régi, hanem az új politikai elitet is felelőssé teszi. Az ilyesfajta elszámoltatásnak a lehetősége megijesztette az elvileg egy teljesen új világot ígérő, ám a régi rendben szocializálódott politikusokat. És arra készítette őket, hogy a várható belső elégedetlenséget a leggyorsabb és leghatékonyabb eszközzel kezeljék, ez pedig a már bizonyított és könnyen előhívható ellenségkép lett. Mégpedig mindkét oldalon. Tulajdonképpen már a Párizs környéki békék is ennek az elvnek a szellemében születtek. A legyőzöttekre kényszerített döntések – elcsatolt területek, évszázadokig fizetendő jóvátételek – alapja a düh, és a bosszú volt. Lesöpörni, eltörölni és megbüntetni. Nem kell tehát csodálkozni azon, hogy a vesztesek válasza is gyűlölet forrásából táplálkoztak. Végso soron a békediktátumok nehezítették meg, idővel pedig lehetetlenítették el a valódi békét. A politika ezért tudatosan készült és készítette fel a társadalmat egy újabb, a kontinenst megint újraosztó fegyveres konfliktusra.

Ebben a politikai- és eszmei légkörben született meg az igény azokat a külső és belső nemzeti karakterisztikákat összefogó erőre, amit új magyar identitásnak hívunk. Éppen ezért nem lehetett túlságosan elvont, közérthetőnek, vonzónak, és hatalompolitikai szempontból mérhető eredményeket szállítani tudónak kellett lennie. Egy a magyarokat befogadó, a nem magyarokat viszont kizáró identitást hoztak létre, hiszen ez felelt meg a leginkább a közérthetőségnek és a politikai mozgósítás jelentette igényeknek. Az új magyar identitásnak azt a szerepet szánták, hogy világossá tegye, kik a magyarok és kik az ellenségeik. Nem véletlen, hogy a zsigeri érzéseken, a másoktól való elkülönülésen és a magyar nemzet magasabbrendűségén alapult. Azt azonban nem jelenthetjük ki, hogy az új magyar identitás megelőzve a nemzetiszocializmust, elsőként teremtette meg a faji alapon szerveződő nemzeti identitást. Sokkal inkább az az igazság, hogy a korszellem azt diktálta, minden nemzet határozza meg önmagát, határolja le, hogy kik a tagjai, egyúttal pedig karakteresen jelenítse meg, hogy kikkel áll szemben, és kik azok, akiket nem tűr meg maga között. Ebből az elkülönülésre építő eszmerendszerből nőtt ki vált a legerősebbé, a legagresszívabbá a nemzeti szocializmus. Amelytől gyökereit tekintve egyik közép-európai nemzet – így a magyar – identitása sem különbözött.

Az új magyar identitás¹⁷ bármennyire is modern volt, erősen hagyatkozott a dicső múltra. Ahhoz, hogy értsük azt az atmoszférát, amit ez az identitás teremtett a XX. század első felében, vissza kell tekinteni a kezdetekre. Ami a nemzetiségi mozgalmak felbukkanásánál keresendő. Ekkor egy kívülről érkező belső erő rákényszerítette az elvileg többséginek hitt társadalmat, hogy meghatározza önmagát. Mivel hatalmi pozícióból született a magyar identitás, ezért egyfajta felsőbbrendűség volt rá jellemző. Az ezer éves birodalom, a nagy királyok, a jelentős történelmi tettek és a monarchia, mint intézmény, valamint annak pozitív következményei, arra sarkallták a magyarokat, hogy a kiválasztott népként, a Kárpát-medence uraiként határozzák meg önmagukat. A többi nép fölé helyezték magukat, ami egészen addig fenntartható volt, amíg az első világháború ezt az addigra már csak illúzióként létező identitást meg nem kérdőjelezte. Lerombolni nem tudta, de az alapjait és a létjogosultságát megkérdőjelezte.

A Horthy Miklós nevével fémjelzett erő sikerrel futott neki annak, aminek az 1919 óta egymást váltó pártok és eszmék megpróbálkoztak: az új kor, új kihívásainak megfelelő magyar identitást fejleszteni ki. A vereség, a válság és a határon túlra került nemzetársak miatt kellett egy új, a kihívásokra erős választ adó, a nagyság elvesztését kezelő identitás. Idő pedig kevés volt, a magyaroknak a különféle eszmék kísérletezéseiből elégük lett, azok ugyanis nem mutattak kiutat. A lehetőséggel az új erő élt, de fél munkát végzett. Kétségkívül sikerült előállítani egy identitást, ami pacifikálta Magyarországot, de mégsem tudta kezelni az új, progresszív korszakkal megjelenő politikai és gazdasági erőtereket. Egy a múltban gyökerező, a kor (autoriter) kihívásainak is megfelelő államrendet és belpolitikai rendszert kreáltak. A valódi stabilitáshoz szükséges identitását azonban továbbra is kereste az ország, történészek, gondolkodók, és természetesen politikai pártok is igyekeztek egy olyan ideológiát kialakítani, amely az országban élőket nemzetté kovácsolja. Az új rend viszont nagyon is a múlt problémáit hozta magával. A politika két táborra oszlott: az egyik a Habsburg királyi házat látta volna szívesen Magyarország felett lebegni. A másik irányzat csak abban különbözött a Habsburg-pártiaktól, hogy a királyságot, mint államformát megtartva a szabad királyválasztás mellett tette le a voksát. Ez a fajta berendezkedés a XIX. századra jellemző gondolkodásmódot feltételez. Egy olyan államról volt tehát szó, amely a

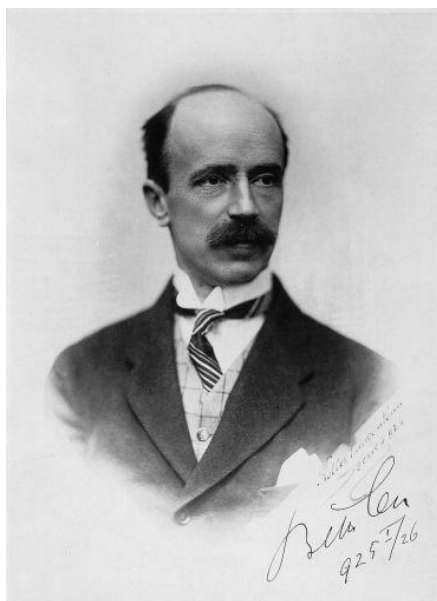
¹⁷ A disszertációm témája és terjedelmi korlátozottsága miatt nem kívánom részletesen vizsgálni, hogy mi a magyar? A témáról külön monográfia is született: Gyurgyák János: Ezzé lett magyar hazátok, A magyar nemzeteszmé és nacionalizmus története, Osiris, Budapest 2007

kiegyezésig elnyomottként tekintett önmagára, majd a Monarchiában is csak bizonyos megkötésekkel lehetett önálló. Ezért természetes volt számára, hogy a függetlenedéskor olyan kérdésekkel kezdett el foglalkozni, amelyeket nem rendeztek még soha. Az államforma kérdést befolyásolhatta az is, hogy a demokráciáról szinte mindenkinek a Károlyi-féle kormányzás, majd az annak természetes folytatásaként értékelt vörös terror jutott eszébe, ez pedig elfogadhatatlan volt. Magyarország tehát egy olyan témát vett fel a napirendre, amely nem szolgálhatta az ország javát, ellenben foglyul ejtette, és tüzelte a vele szemben egyébként sem megértő antant államokat. Magyarország nem ébredt fel a (rém)álomból, amely továbbra is generált egy olyan kérdést, amit már régen békésen rendezni kellett volna. A hiedelmekre és a korszellem szerint divatos elméletre alapozó magyar identitás a másoktól való különbözőségét, egyediségét hangsúlyozta, ezzel nem is olyan burkoltan magában hordozva a kirekesztés lehetőségét, amelynek bár nem voltak fő célpontjai, mégis hamarosan áldozatául estek a magyarnémetek.

A világháborút követően szinte minden Duna-medencei országban aggasztó mértékű ellenségkép gyártás, ha nem is mindenre, de a fő kérdésre magyarázatot ad, miért is kerülhetett a magyar asszimilációs politika középpontjába a magyarnémetség? Magyarország a külső – Trianon – és a belső – Tanácsköztársaság – sokkok miatt rendkívül érzékenyvé vált a '20-as évek első felére. Főleg a politikai elit, de a mindennapok embere is rendet akart, egyúttal minden a magyar identitástól elütő, a politikailag motivált kulturális main stream-től eltérő kezdeményezést gyanúsnak, magyarellenesnek tartott. Tette mindezt az új magyar identitással felvértezve. Az identitás kettéosztotta Magyarország társadalmát, azokra, akik már „egészséges” öntudattal bírnak, illetve azokra akiket még meg kell „téríteni”, vagy el kell űzni. Ez utóbbi kategóriába tartoztak a magyarnémetek, akik nyelvük és kultúrájuk miatt kilógtak a kánonból.

2. A bethleni elvek

1925. március 7-én Bethlen István összehívott egy olyan megbeszélést, amin a főispánok, a magyarnémetség kiválasztott képviselői – viszont Steuer György kormánybiztos nem -, az oktatási miniszter és a belügy képviselője jelenlétében lefektette azokat az ideológiai és technikai alapelveket, amelyek egészen 1945-ig érvényben maradtak.¹⁸ A politikai-eszmei, valamint a belügyi intézkedések összeálltak egy konkrét elvrendszerré, amelyet Bethlen István összegzett először. *„A csonkaországi kisebbségekkel szemben tehát olyan politikát kell követnünk, amely az elszakított magyarság életét nem nehezíti meg és nem teszi teljesen lehetetlenné. (...) Hiba volna részünkről azt hinnünk, hogy a külföld nem veszi észre, hogy mit csinálunk az itt maradt kisebbségekkel. Olyan politikát kell követnünk, amely példa lehet a kisebbségekkel való méltányos bánásmódra s amely példa, még ha szomszédaink nem is követik erkölcsi alapot nyújt nekünk arra, hogy kisebbség politikájukat a legnyomatékosabban kifogásolhassuk.”*

2. kép: Bethlen a határon túli magyarok miatt (is) figyelt a magyarnémetekre¹⁹

A bethleni nemzetiségi politika alapelve a következő lett: *„(...) Az elszakított kisebbségeket helyzetük a politikai szervezkedésre utalja. A csonkahazában az az érdekünk, hogy az itteni kisebbségek életéből ez a momentum kikapcsolódjék, illetőleg hogy ennek szüksége fel ne*

¹⁸ MOL, K 28, 114., 193-1925-147. Lásd.: Válogatott dokumentumok, 203-212.

¹⁹ <http://tortenelemportal.hu/2009/10/szazharmincot-eve-szuletett-bethlen-istvan/>

merüljön és a kisebbségi akciók a gazdasági és kulturális tevékenység terén maradjanak. A kulturális kérdések közül az iskolakérdés kizárható, mivel ennek megoldása nem a kisebbségeknek, hanem a kormánynak a feladata. Egyebekben azonban meg kell engednünk a kisebbségeknek a gazdasági és kulturális szervezkedések lehetőségét olyan keretekben, amelyek között kívánásaik az állam érdekeinek sérelme nélkül kielégíthető. Ez a gondolat vezette a kormány a Magyarországi Német Népművelődési Egyesület megalakulásának támogatásánál. A kormány elgondolása szerint ez az egyesület hivatva van mindazon férfiak bevonásával működni, akik a németiség kulturális és gazdasági érdekeit szívéből viselik tekintet nélkül arra, hogy magáról a kisebbségi kérdéstről milyen felfogásuk van az illetőknek.” Az elvi iránymutatáson túl Bethlen a gyakorlati megvalósításra is kitért. „(...) Nagyon helyesli, hogy a szervezkedés ne a központból induljon ki, hanem a főispánok iniciálják azt ott, ahol a lakosság helyi szervezetek létesítését óhajtja. Felveti ezt a megoldási módot, mint legcélszerűbbnek látszót, hogy a Német Népművelődési Egyesület lépjen érintkezésbe az illető főispánokkal és közölje velök, hol tartaná szükségesnek fiókok szervezését. (...) A főispán feladatát képezné az arról való gondoskodás is, hogy a helyi szervezet megalakításánál feltétlenül megbízható egyéneket jelöljön ki, akik ott az ő intencióit képviselik. Ilyen eljárással elejét vehetjük annak is, Budapestről olyan emberek küldetnek ki, akik a szervezkedést radikális irányban terelik.” A magyarnémetiséget folyamatos megfigyelésével a Belügyminisztérium és a felügyelete alá tartozó rendőri szervezetet, valamint a megbeszélésen külön kiemelt honvédséget bízták meg.²⁰ A rendőri és helyi közigazgatási figyelem és „támogatás” ellenére Bethlen mindenképpen vigyázni akart a látszatra ezért felhívta a figyelmet arra, hogy az MNNE a kormánytól független szerveződés, és nem keverendő össze a német kormánybiztossal, majd kihangsúlyozta az ülés végén, hogy „(...) A kérdés elintézéséhez nagy tapintat, ön mérséklet, és nagy fegyelem szükséges.”

²⁰ Az értekezleten – késve érkezve ugyan – részt vett a később gentlemanhez nem méltó afférajairól elhíresült Barcsay Adorján rendőrfőtanácsos is.

3. Az új magyar identitás terjesztése

Az identitásnak akkor lesz valódi hatása, ha megjelenik a mindennapokban, kézzelfoghatóvá, mérhetővé válik. Magyarország - pontosabban a kormányzat - is ebből az alapvetésből indult ki. A XIX. században megszületett új magyarságeszme terjesztése prioritást élvezett a XX. század Magyarországon.

A módszerek sokrétűek voltak. A disszertációmban azonban csak azokra koncentrálok, amelyek elsődleges, vagy fő feladata a magyarnémetség helyes irányba terelése, konkrétan asszimilálása volt. Az eszközöket két részre lehet osztani: politikai-eszmei elemekre, valamint a mindenre kiterjedő belügyi-rendőrségi kontrollra. Ez utóbbi aztán - a Harmadik Birodalom megerősödésével párhuzamosan - „becsúszott” a politikai eszközrendszer alá, annak egyik alárendelt eleme lett.

A politikai-eszmei eszközök csúcán a mindig más szintű, de a miniszterelnökhöz szervezetileg közel álló kormányzati-intézményi elemek álltak. Ezeknek kettős feladatot szántak: kontrollt gyakorolni a magyarnémetség felett, egyúttal pedig terjeszteni körükben az új magyar identitást. A Budapesten 1919. augusztus 7-én megalakult, rövidéletű Friedrich-kormányban a nemzeti kisebbségek tárca nélküli miniszteri posztjára a magyarnémetség szellemi vezérét, Bleyer Jakabot kérték fel. Az ő szerepe egy szépségtapaszhoz volt hasonlatos, a trianoni tárgyalásokra készülő Magyarország azt az arcát igyekezett mutatni, amelyikkel a döntőbíró szerepét játszó antantot meg lehetett győzni arról, hogy a nemzetiségek immáron a legszabadabb társadalmi csoportok. Ahogy ez az átmeneti korszak lezárult, a miniszteri poszt és annak karakteres vezetője - aki a magyarnémetség politikai szervezkedését preferálta - inkább teher lett. Bleyer kikerült a kormányzathoz. Sőt a nemzeti kisebbségi miniszteri posztot is megszüntették. A feladatokat, és a felügyeleti jogköröket kettéosztották. Egyrészt létrehozták a miniszterelnökségen belül a Pataky Tibor államtitkár által vezetett nemzetiségi ügyek osztályát, amely működésének első percétől fogva összefogta az összes magyarnémetségről érkező információt és irányította azt a koordinációs munkát, amibe a Belügyminisztériumot és a Honvédelmi Minisztériumot is bevonták. Másrészt a központ mellett megalakították a miniszterelnökség alá rendelt kormánybiztosi posztot, amelyre egy megbízhatónak ítélt, és anyagilag elkötelezetté tehető politikust, a magyarnémetség származású Steuer Györgyöt nevezték ki. Neki azt a feladatot szánták, hogy a

miniszterelnökség számára elfogadható javaslatokat tegyen.²¹ Jól látható tehát, hogy a politikai-intézményi elemek fő feladata nem a magyarnémetség megismerése és a velük való együttműködés volt, hanem a megfigyelésen túl a helyes identitásra való átnevelés.

Az alapfelállást nem sokban befolyásolta a trianoni békediktátumnak az az „Európára vonatkozó politikai rendelkezések” címet viselő fejezete, amely előírta hazánknak, hogy milyen kötelezettségei vannak a szomszédjaival és a határain belül maradt nemzetiségekkel szemben. Az 1921. évi XXXIII. tc.-ben iktatott, a trianoni békeszerződésnek a „kisebbségek védelme” című VI. cím 54-60 cikkeiben foglalt rendelkezések ugyan életbe léptek, de születésük jellegéből fakadóan – egy megvert államra, kötelezően rákényszerített jogszabályról van szó – nem lehetett érdemi hatásuk a magyarság szétszakításának problémájával küszködő új Magyarországon. Ráadásul a környező államok figyelmen kívül hagyták a magasztos kisebbségvédelmi elveket és sajátos nemzetiségi politikát vittek, általában szemben a „saját” kisebbségük érdekeivel. Nem csoda hát, ha hazánk sem érezte égető szükségét a modern, ám kötelezően átveendő rendelkezések betűről-betűre történő betartásának.

A politikai-eszmei eszközök másik fontos eleme a Magyarországi Németek Népművelődési Egyesülete (MNNE) volt.²² Bár a félmilliónál valamivel több lelket számláló magyarnémetség alakította meg 1924. augusztus 3-án, mindezt azonban csak egy engedély birtokában tehette. A magyar kormány jóváhagyása nélkül nem indulhatott volna meg a szervezkedés. Az MNNE-vel nemcsak a magyarnémetségnek voltak tehát konkrét szándékai, hanem Budapestnek is. A Bethlen-kormány azt akarta, hogy az MNNE egyfajta szelepként működjön: eltérítse a magyarnémeteket a politikai szervezkedéstől, közben pedig minden rendelkezésre álló kulturális eszközzel közelítse identitásukat az új magyar identitáshoz. Egyúttal a védőháló szerepet is rátestálták, hogy a Reich egyre inkább érezhető figyelmét és

²¹ Steuer György 1875-ben született a Bács-Bodrog vármegyei Palona községben. Középiskolái elvégzése után a budapesti tudományegyetem jogi karán tanult, majd az államtudományok doktorává avattattott. 1902-ben Honvédelmi Minisztériumban kezdte állami pályafutását, ahol is fogalmazó volt. 1917-ben mint miniszteri osztály-tanácsos Torontál Vármegye főispánja lett. Majd 1919. augusztus végén Nemzeti kisebbségi minisztérium államtitkára. Ebből a pozícióból emelték kormánybiztossá. 1929-ben képviselővé választják a kiskundorozsmai választókerületben, ezért 1929. október 11-én lemondott kormánybiztosi állásáról. MOL, K 28, 114., 193-1929-4257

²² Németül: Ungarlandisch Deutscher Volksbildungsverein

terebélyesedő befolyását is kivédjék. Nem mellékesen pedig az egyesületen keresztül a csalódódott és ezért veszélyesnek tartott Bleyer Jakabot is szemmel lehet tartani. Az MNNE mozgásterét gyorsan le is szűkítették azzal, hogy a finanszírozását nem rendezték. A kormánytól ugyan éveként kapott apanázst, ám ez elégtelen volt, a politikai szerepvállalás tiltása miatt pedig nem volt olyan karaktere a szervezetnek, amely folyamatos taglétszámbővüléssel, és azon keresztül a tagdíjak emelkedésével járt volna.

A politikai-eszmei elemek körét képezték még a törvények és jogszabályok, konkrétan azok végrehajtása, vagy éppen elszabotálása. A magyarnémetség az MNNE-n keresztül is két jogot követelt magának, az egyik az anyanyelv használata, a másik pedig az anyanyelvi oktatás biztosítása volt. Látszólag mindkettőt megadta Magyarország. A Bethlen-kormány félve, hogy eszkalálódni fog a magyarnémetség elégedetlensége - ami az antant államok figyelmét is felkeltheti, ami a határontúli magyarok szempontjából sem volt érdektelen - mozgásba lendült. 1923. június 22-én egy rendeletet bocsátott ki, amelyben tulajdonképpen megerősítette a trianoni békeszerződésben Magyarországra kényszerített vállalásokat. Ezt újabb, immáron konkrétan a magyarnémetségre szabott lépések követték. A még abban az évben, augusztusban a nemzetiségi népiskolákról szóló, valamint az 1924 februárjában a nemzetgyűlés által jóváhagyott a nemzetiségi bíróság előtti nyelvhasználatáról rendelkező törvények a magyarnémetek által követelt kérdéseket voltak hivatottak rendezni. A kettő közül az anyanyelvi oktatás lehetőségét megteremtő népiskolai törvény jelenthette volna a legjelentősebb előrelépést. *„Nem volt német nyelvű iskola. Én III. osztályig olyan iskolába jártam, ahol magyar volt a bevezető nyelv, a többi tantárgyat pedig németül tanultuk. Emellett pedig volt némi ellentét a magyar és a német diákok között, minket például svábbogárnak csúfoltak.”*²³ *„Anyanyelvem a német volt, hiszen édesanyám ezen a nyelven beszélt. Egészen óvodás koromig nem tudtam magyarul.”*²⁴ A törvény a nemzetiségek lakta községekben három elemi iskolatípust vezetett be. Az „A” típusú iskolában a tannyelv az adott nemzetiség anyanyelve volt, míg a magyar nyelv, kötelező tantárgyként volt kiírva. A „B” típusú iskolában mintegy fele-fele arányban kell tanítani a tantárgyakat az anyanyelven és magyarul. A „C” típusú iskola tannyelve magyar volt, míg az anyanyelv kötelező tantárgyként szerepelt a tanrendben. A rendelet nagylelkűnek számított abból a szempontból is, hogy lehetővé tette a tisztán nemzetiségi iskola működését akkor, ha az adott településen az egy nemzetiséghez

²³ Bruckner Nándor visszaemlékezése, Sopron 2005. november 1.

²⁴ Graf Nándor visszaemlékezése, Sopron 2012. február 5.

tartozó tankötelesek száma elérte a negyven főt. Az iskolatípust a szülők választhatták meg egy értekezleten. A korabeli elemzések azonban arra a következtetésre jutottak, hogy eleve életképtelen volt egy anyanyelvi iskola. Egy 1926-ban a Miniszterelnökség számára írott felkészítő például száraz tényszerűséggel állapította meg, hogy „393 olyan község van (...), ahol a németek a lakosság többségét teszik ki, vagy ahol legalább 40 németajkú tanköteles található. (...) Az említett községek tankötelesek anyanyelvi statisztikája mindenkit, aki tárgyilagosan vizsgálja a helyzetet, feltétlenül meg fog győzni arról, hogy a községek legtöbbszörében a vegyesnyelvű oktatás az, amely az adott helyzetnek leginkább megfelel. (...) A kizárólag németnyelvű tanítás szempontjából figyelembe kell venni, a következő gyakorlati nehézségeket: A szóbanforgó községek jó része kicsiny, vegyesnyelvű község, ahol sok helyütt csak u.n. osztatlan, vagyis egy tantermes, egy tanítós iskola van.”²⁵ Már az elemzésből is kitűnik, hogy a hivatalos vélemények is inkább a törvény megvalósításának a nehézségeire koncentráltak. Ez aztán a mindennapokban is visszaköszött. A szülőket igyekeztek úgy befolyásolni, hogy még a vegyes tannyelvű iskolák számát is redukálni lehessen. A már meghozott döntéseket sem mindig érezte kötelező érvényűnek az iskola vezetése, anyagi okokra, vagy pedagógushiányra hivatkozva megtagadhatta a kérés teljesítését. Megesett, hogy a szülői értekezleten jóváhagyott oktatási rend mégsem állt fel, mert év elején, a beiratkozáskor az igazgató külön-külön újra megkérdezte a gyermekeket beiratkozásra kísérőket – tehát nem minden esetben a szülőket – és a rögtönzött összesítés hogyhogy nem, felülírta a korábbi szülői döntést. Tudunk azonban arról is, hogy nem alulról, hanem miniszteriális szintről javasolták a helyi közigazgatásnak, hogy óvatos nemzetiségi oktatáspolitikát folytassanak, és a „C” típusú iskolát szorgalmazzák, azzal ugyanis mindenki a gyermekének tesz jót, hiszen a magyar nyelvvel lehet Magyarországon előrelépni és anyagilag gyarapodni.²⁶ Tehát bármennyire is lehetővé tették a szülők számára gyermekeik szabad iskolaválasztását, mégis hiányos volt a választási lehetőség.²⁷

Az 1926. évi VII. tc. rendelkezett a mezőgazdasági népesség érdekeit szolgáló népiskolák felállításáról és fenntartásáról. A törvény hangsúlyosan érintette a főleg mezőgazdaságból élő magyarnémet családokat, és gyermekeiket, akiknek így tényleges lehetősége adódott, hogy egy színvonalas oktatási környezetben szélesítse az otthonról hozott, hagyományos, egyben

²⁵ MOL, K 28, 114., 193-1926-485

²⁶ MOL, K 28, 114., 193-1934-15153, 2-18.; 193-1934-15153, 29-32.

²⁷ Balogh Sándor – Sipos Levente (szerk): A magyar állam és a nemzetiségek 1848-1993., Budapest, Napvilág Kiadó 2002. 57.

azonban elavult tudását. Ők nem csupán a képzettségbeli lemaradás miatt kerültek az oktatási kormányzat figyelmének homlokterébe. A vidéken, mezőgazdaságból élők a konzervatívabb, az anyanyelvéhez, kulturális szokásaihoz ragaszkodóbb körét alkotta a magyarnémetségnek, szokásaikat következetesen örökítették tovább a fiatalabb generációkra. Tették mindezt azért, mert a kultúra volt az alapja a megélhetésüknek is, tehát életük rendező és fenntartó elve a nyelv és a sajátos identitás volt, amely viszont nem valamivel szemben, hanem az őket körülölelő világba behelyezve artikulálta, mi a magyarnémet. Nem véletlen tehát, hogy számukra az oktatásnál fajsúlyosabb feladatokkal megbízott iskolák nem feltétlenül csak a felemelkedés és a lehetőségek tárházát jelentették. Az egyik és talán a legfontosabb a szakiskolai oktatás hiányossága – némely esetben nem léte - volt, ez a mezőgazdálkodásból élő magyarnémetséget különösen érzékenyen érintette, hiszen az idősebbek szájhagyomány útján terjedő tudása már nem volt elegendő a föld termőre fordításához, a termés stagnálása, netalán csökkenése pedig negatív hatással lehetett a megélhetésükre. Nyugat-Magyarországon szakiskola hiányában az idősebbek szóban, rendezetlen körülmények között adták át tapasztalati tudásukat, ami már elégtelen volt egy tömegtermelésre átálló gazdasági rendszerre épülő világban.²⁸ A mai fogalommal szakképző iskoláknak nevezett intézmények problémáját végül viszonylag későn sikerült megoldani. A speciális helyzetben lévő Sopronban például már csak akkor nyithatta meg kapuit a német nyelven is oktató intézményt, amikor a gazdasági válság elérve Magyarországot elmosta az iskola jelentette előnyöket és eredményeket.²⁹

Az 1920. szeptember 26-án megjelent 1920:XXV törvénycikk előírta az egyetemekre, jogakadémiákra fölvehetőek számát, ám ami még ennél is fontosabb azt is, hogy „(...) az országban élő „népfajok, nemzetiségek” csak országos arányszámuknak megfelelő arányban kerülhetnek be.” A felvételnél kötelező volt a „nemzethűség és erkölcsi szempontok” érvényesítése. Ez a jogszabály is hátrányosan érintette a magyarnémetséget.

A látható eszközök világa alatt kialakult egy másik is a mélyben, amelyben a mindenre kiterjedő kontrollé volt a főszerep. A belügyi-rendőrségi megfigyelések először a politikai-eszmei elemeket erősítették, később pedig betagozódtak azok alá. A felsőbb szintű intézményi

²⁸ Gangl János visszaemlékezése, Sopron 2005. október 31.

²⁹ Weidlein, Johann: A magyarországi németiség küzdelme a fennmaradásért, 1930-1950, Suevia Pannonica, 1996, 12.

centralizációval együtt a mindennapokban is koncentrált, rendőrségi-közigazgatási kontrollt vezettek be. A köztisztviselői kinevezések, kitüntetések, illetve jutalmak odaítélésekor bevett gyakorlattá vált, a nemzethűség alapos vizsgálata. Állami cég alkalmazottja, vagy köztisztviselő csak akkor lehetett valaki, ha hajlandó volt magyarosítani vezetéknevét. Személyi ügyekben a polgármesteri hivatal, olykor maga a polgármester rendszeresen igénybe vette a rendőrség információit, többször pedig a rendőrbesúgók jelentéseire alapozva hozták meg döntéseket. Ha egy poncichter akár csak apró jelét mutatta az osztrákszimpátiának, azonnal megvonták tőle a megélhetését biztosító borkimérési engedélyt. A jelentések és a jelentők behálózta mindent. Olykor viszont fél-információkkal „riadóztatták” az illetékeseket. Steuer György kormánybiztos 1928-ban egy híresztelésre alapozva azt jelentette a miniszterelnökségnek, hogy a thüringiai ochsenfeldi gazdasági főiskola 60 magyarországi sváb fiút vett fel, akiknek a tanulását Németország finanszírozza. A kormánybiztos már a híresztelés valóságtartalmának megvizsgálása előtt élesen kikelt az MNNE ellen, mondván az magyar diákokat „közvetít ki tömegesen” Németországba.³⁰ A megvádolt MNNE a kormánybiztosnak írt levelében azonban pontról-pontra megcáfolta a (fel)jelentést. Mégis, mivel a miniszterelnökség alkalmazásában lévő kormánybiztos tömeges kiutazásokról vizionált, a kormányfő 1928. november 5-én szigorúan bizalmas iratban „kiadta a parancsot” a tizenegy vármegye főispánjának: a Németországba és Ausztriába tanulmányi céllal utazni szándékozó német anyanyelvű fiatalokról évente készítsenek egy listát, illetve tudják meg tapintatosan, hogy hova, milyen célból mennek tanulni és ki finanszírozza a tanulmányaikat. A listák már nem csak a kiutazókról adtak információkat, hanem rendőrségi szaknyelven komplett környezettanulmányokat tartalmaznak a családokról, azok anyagi helyzetéről, a különböző hazai és külföldi (kultur)szervezetekkel fenntartott kapcsolataikról. A magyarnémetekből ügy lett, mégpedig rendőrségi ügy.

A magyarnémettség pedig érezte a bizalmatlanságot és ez szerencsétlen reakciókra sarkallta, elzárva előlük a békés megoldásra való rátalálást. 1926 januárjában az osztrák kancellárhoz látogatott egy soproni gazdákból álló delegáció, amely már nem csak kérte, hanem egyenesen követelte, hogy Sopront csatolják Ausztriához.³¹ A tárgyalásnak mindössze egyetlen eredménye lett, a felsőbb politikai körök mellett már a közvélemény is igazolva látta, a magyarnémettség hasonlóan veszélyes (a megmaradt) Magyarország számára, mint anno a

³⁰ MOL, K 28, 114. 193-1934-C-15140

³¹ Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára (SL) Sopron Város Levéltára (SVL), 6/Biz. 1926.

románok, vagy a szlovákok voltak.

Az új magyar identitás Trianon után fokozatosan mutatta meg valódi arcát. Amire már Németországban is felfigyeltek.³² A magyar diplomaták igyekeztek minden szálát megragadni, hogy Magyarország eljusson azokhoz a véleményvezérekhez, akik közvetíthették volna a megfelelő helyekre a magyar álláspontot.³³

4. Németország figyel

A német diplomácia egyre sűrűbben ragadta meg az alkalmat, hogy jelezze nemtetszését. A német külügyminiszter Gustav Stresemann kijelentette: a külföldi németiség sora nem közömbös Németországnak.

3. kép: A külföldi németiség sorsa nem közömbös – Gustav Stresemann³⁴

³² 1926. decemberben a Mittelstelle für Jugendgrenzlandarbeit nevű német ifjúsági szervezet Jena mellett tartott nagygyűlést a külhoni németek sorsáról. Az eseményen szóba került a magyarnémetiség is, amelyről kijelentették, „*hogy valószínűnek látszik, hogy a magyarországi németiség minimális kulturális jogai valósággá fognak válni. Erre az esetre a további közdelem porgrammja már most körvonalazódott, amikor kimondották, hogy a minimális kulturális kívánságok honorálása után a német felsőoktatás érdekében fognak újabb akciót indítani. A magyar-német jó viszony az erre vonatkozó német kívánságok teljesítésétől tétetik függővé.*” MOL, K 28, 114., 193-1927-T-2; 1421

³³ Ilyen embernek szemelték ki a stuttgarti székhelyű Deutsches Ausland-Institute főtítkárát, Fritz Wertheimert, még Bleyer Jakab ajánlotta Pataky Tibor osztályvezető tanácsosnak 1927-ben. MOL, K 28, 114., 193-1927-T-2; 1403

³⁴ <http://nationalliberal.org/national-liberalism/history/historical-figures>

A belső problémáktól megosztott Németország szemét egy jó ideig a sajtó jelentette, ami „utazott” minden, a külhoni németiség jogfosztását és elnyomását bizonyító (ál)hírre.³⁵ A figyelmet 1925-től egy fajsúlyosabb eszköz váltotta fel az akkor már megerősödött Weimari Köztársaság. Közvetett módon, beszállt a magyarnémetiség finanszírozásába. Az MNNE kormányzati befolyásoltsága nem volt szimpatikus Berlinnek, ezért egy karakteresebb, Budapest orra alá több borsot törő szereplő „pénzelésébe” fogott. A független „német” nyomdában készülő Sonntagsblatt sem a magyar kormányzatnak, sem az MNNE-nek nem tetszett. Németország adta az anyagi háttérét az úgynevezett népiségkutatásnak, aminek eredményeit később önálló folyóiratban, és kiadványokban publikálták.³⁶

A pénzeszközök idővel kiterjedtek a politikailag érzékeny oktatásra is, amit már nyílt támadásként értékelt a magyar kormányzat. Ugyanis nem teljesen alaptalanul azt gondolta, hogy az ösztöndíjak nem csak a diákok oktatását, hanem német identitásra való nevelését is célozta. A magyar kormány a konfliktusok ellenére is Németországban látta azt a lelki társat, aki megérti a Trianon okozta fájdalmakat, és szövetségese lehet Magyarországnak a revízióban.

³⁵ MOL, Miniszterelnökségi levéltár, Miniszterelnökség, Nemzetiségi és kisebbségi Osztály, K 28, 114. csomó 193-1926-5668.

³⁶ Tilkovszky Lóránt: Nemzetiség és magyarság - Nemzetiségpolitika Magyarországon Trinanontól napjainkig, Ikva Kiadó, Budapest 1994, 30.

III. A Harmadik Birodalom erőterében

1. Egy nép egy vezér – a kiút a válságból?

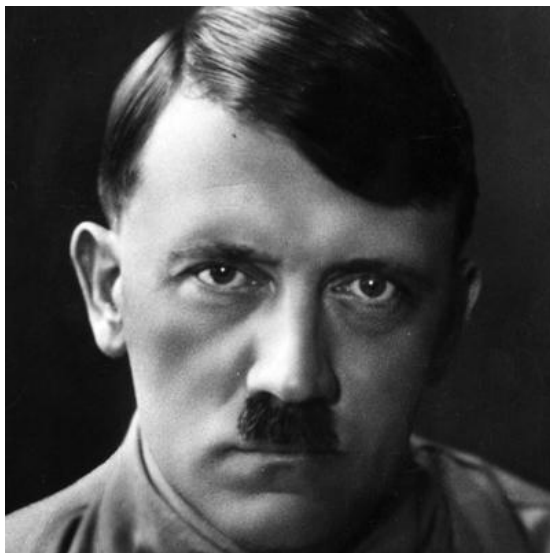
1933 - az év, amely a közhiedelem szerint Európa egyik legsötétebb korszakának kezdete. A történelmi munkákkal szinte egyidős az a metódus, amely a folyamatokból kiemel egy-egy évet – extrém esetben napot, vagy órát – amelyet aztán felruház a sorsfordító jelzővel. A fordulópontok mellett, hogy segítenek eligazodni, egyúttal ápolnak és eltakarnak. Azzal, hogy a történelem a tömegoktatás/nevelés egyik alappillére lett, tanulhatóvá kellett tenni. A tudományos eredményeket lecsupaszították dátumokká, amelyek közül néhányat többletjelentéssel ruháztak fel, legendákat szöve köréjük. A legendák egyik jellemzője, hogy szereplőik jókra és rosszakra, hősökre és gyávákra oszlanak – így lényegült át a történelem egy egyszerűsített szimbólumrendszer segítségével jók és rosszak harcává.

Németország láthatóan nem tud mit kezdeni ezzel a történelmet – a múltat – és az öntudatot szorosan összekötő metódussal. Nem véletlen: a közvélemény múltjának tizenkét, karakteres és mozgalmas évről egyöntetűen mondja ki valódi kritikai vizsgálat nélkül: maga volt a földi pokol, amelyet a németek szültek és neveltek. Arra a kérdésre pedig, hogy tizenkét év alatt oly' gyorsan, annyi mindent – új ideológia, új társadalmi rend, gazdasági csoda, Európa meghódítása, a világtól történő elfordulás, háború, összeomlás - hogyan tudott egy nép megtenni, mindig egy egyszerű választ adnak: Hitler. A közhely szerint a győztesek írják a történelmet, ez pedig különösen igaz a németekre, akik máig nem vetkőzhetik le magukról a rájuk erőltetett „háborús bűnös” szerepet. A szimbólumrendszert esetükben szinte a végtelenségig leegyszerűsítették, csak a fekete-fehér törésvonal mentén mozog, két végpontja pedig a kezdet (1933) és a vég (1945).

1933 a végdátumnál is bebetonozottabb fordulópont. Egyfajta kompromisszumként, a „történelmi szokásjog” eredményeként lett kijelölve, mert ez volt az év, amikor Hitler népszerűségének egyszerre két látványos jelével szembesülhetett Németország és Európa.³⁷ A

³⁷ 1933. január 4.: Schröder bankár házában Hitler találkozik von Papennal és a pénzügyi világ képviselőivel; 1933. január 22.: Megbeszélés Hitler, Papen, Hindenburg fia és Meissner államtitkár között. Ezt követően az elnök jelzi, kész Hitlert kancellárrá kinevezni.

közmegegyezései dátumtól napjainkban a „szakma” már hajlamos eltekinteni, és új pozíciókat keres a vizsgálathoz, valamint a jelenség megértéséhez.³⁸ Ez utóbbihoz szükséges lehántani ’33-ról a ráakódott misztikumot.

4. kép: Hogyan tudott a semmiből felbukkanva Németország első emberévé válni?³⁹

A ’20-as évek Németországa lett Európa kísérleti laboratóriuma. Az első világháborúval megszűnt létezni a korábbi rend, Európa újraosztása megteremtette a lehetőséget egy új külső és belső világrend kialakításához. Az addig többé-kevésbé egységes állam- és társadalmi rend felszabdalása az újonnan megrajzolt határokkal nem jelentette automatikusan egy új virágkor beköszöntét. Sőt, az addig nagyhatalmak által fenntartott kényes európai egyensúly egy csapásra megszűnt létezni. A Duna-medence „felügyelet” nélkül maradt, a „kiskorú” és önálló államokra a fejlődés helyett egy már-már kaotikus, belharcokkal is tarkított korszak köszönt. A „nagyok” 1918-ban pirruszi győzelmet arattak. Semmivel sem voltak jobb gazdasági és társadalmi helyzetben, mint a legyőzöttek.⁴⁰

³⁸ Ian Kershaw például nem 1933-nál bontja ketté Hitler és vele szorosan összeforrt Németország történetét, hanem 1936-ban, amikor véleménye szerint az Führerre avanszált államelnök megérkezett hatalma csúcsára. In.: Kershaw, Ian: Hitler 1889 – 1936, 1936 – 1944, Szukits Könyvkiadó, Budapest 2003.

³⁹ www.librarising.com

⁴⁰ Nem véletlen a jóvátétel intézményének kitalálása: a legyőzöttek a lehető legrövidebb időn belül szerették volna felépíteni azt a gazdasági – és annak nyomán – társadalmi különbséget, amelynek köszönhetően megfogható lett volna győzelem, ha úgy tetszik az állampolgárok valóban érezték volna a győzelem ízét. Erre a legegyszerűbb módszer a legyőzött kifosztása volt.

Franciaország a területén dúló háborút gazdaságilag és társadalmilag egyaránt megszenvedte, diplomáciai erőfeszítései mögött sem gazdasági, sem katonai erő nem állt, ráadásul az „ölébe hullott” területek több ezer kilométernyire feküdtek tőle, így teljesen alkalmatlan volt az Európa rendőre szerepre. Anglia belerokkant a győzelembe, soha nem tudta már visszaszerezni azt a mértékű befolyását, amellyel az újkor hajnalán beleszóllhatott Európa és a világ ügyeibe. Oroszország a polgárháborúban fuldoklott. A nyertesek és a vesztesek között elmosódott a különbség, hogy aztán azonnal egy új határvonal kezdjen kirajzolódni. Az élesebb szemű megfigyelőknek feltűnt, hogy a mérleg nyelve amilyen gyorsan billent ki az egyik irányba, olyan hirtelen billen vissza: Németország a rákényszerített megvert szerep és a jóvátétel miatt már megérkezett a „gödör” aljára, míg a győztes szerepéhez körmeszakadtáig ragaszkodó Franciaország és Anglia éppen a háború lezárását követően indult el a lejtőn. A tönkrement Németországban tudatosult, hogy egy korszak véget ért, a régit már nem érdemes toldozni-foldozni, helyette egy újat kell építeni. Viszont a győzelmi mámor legkisebb jele nélkül rezignáltan „ünneplő” antant hatalmak vezetése és társadalma nem fogadta, nem fogadhatta el, hogy egy olyan háborút nyertek meg, amely egyben a végét is jelentette annak, amiért harcoltak. Egy új világ születésének küszöbén állt Európa, aminek kitalálását és felépítését a gazdasági válság csak felgyorsította. Németország megértette ezt, ahogyan Hitler is.

A történelem szeret elegánsan elsiklani afelett, hogy a '30-as években Hitler határozta meg Németország és Európa útját. Európai vezetők keresték kegyét és igyekeztek paktumokkal, békékkel kielégíteni kívánságait és követeléseit. Ennél is mélyebb nyomokat hagyott a németységben, amelyik mind a mai napig nem tudta tisztázni saját szerepét a korról: hol megvezetett, hol pedig a bűnben tevékenyen résztvevő nép. Disszertációm szempontjából ez a legérdekesebb polémia. Az államférfiből rövid idő alatt diktátorrá avanzsáló politikus delejére mindenképpen ki kell térni ahhoz, hogy megérthessük a németség és a magyarnémetség „viselkedését”, sorsának alakulását a '30-as, és a háborús években. Mindezt úgy, hogy igyekszem kiiktatni azt a torzító tényezőt, amely a következtetéseket mindig a jelen szemszögéből vonja le és nem az adott kort, a kor emberének gondolkodását is figyelembe vevő nézőpontból.

Hitler politikai pályájának kezdetén semmiben sem különbözött az elégedetlen „átlag” német

embertől.⁴¹ Több más feltörekvő politikai aktivistához hasonlóan ő is ráérezett az alulról érkező igényre: Németországot újra vezető hatalommá tenni. Ám a Grálnak ő sem volt birtokában, még nem ismerte fel, hogy a megoldás egy teljesen új társadalmi és gazdasági rendszer felépítése lehet.⁴²

Hitler rájött, hogy Németország erejét és egységét a szociális alapú társadalmi törések veszélyeztetik, amelyeket elemi erővel hozott felszínre a vesztes háború és mélyítettek tovább a folyamatos pénzügyi és gazdasági válságok mellett az új politikai irányzatok. A modern Németország egyik legnagyobb baja az volt, hogy az erő egyik szimbólumává „felszentelt” ipar valódi erejét adó dolgos kezek nem profitáltak az általuk megtermelt haszonból. A szociáldemokraták, később pedig a kommunisták fel is fedezték ezt a problémát, ám rosszul kezelték. A szociáldemokraták erélytelenül léptek fel, a kommunisták pedig az egész rendszert el akarták söpörni. Tehát az új eszmék egyike sem találta azt a megoldást, amivel a gazdaság motorját adó ipart, és a benne dolgozókat egy platformra lehetett volna helyezni. A németek csalódtak a kommunizmusban, mint új eszmében, és egy olyat kerestek, amely az értéknek tartott sajátos német tulajdonságokat, szokásokat, társadalmi berögződéseket megtartja, az igazságtalanságokat pedig amennyire csak lehet, visszanyírja így modernizálva Németországot. Erre a völkischnek nevezett eszmerendszer sem volt képes, mindvégig megmaradt provinciálisnak. Azon túl, hogy az erős császári birodalom és a régi rend iránt nosztalgizált, nem volt sem elég erős, sem elég hiteles ahhoz, hogy tömegeket állítson maga mellé.

Hitler, akit nem lehet a letűnt kor haszonélvezőjének tekinteni, felismerte a német nemzettudat és a szocializmus közötti feszültséget, de rájött arra is, hogy a kettő eszmeiségét ötvözve megtalálható az új világba vezető út. Ezért első lépésként a kor két, gyökereiben

⁴¹ Leszámítva, hogy nem kevés kisebbségi komplexussal küzdött osztrák származása miatt. Egyes teóriák szerint éppen ez a frusztráció adott neki erőt ahhoz, hogy legyőzve önmagát a németek Führerévé küzdje fel magát.

⁴² Az egyszerűsítésekre hajlamos tömegoktatás és –nevelés ezt a következőképpen interpretálja: a németek tekintélyelvű népként eleve arra voltak kárhóztatva, hogy nem tanulva a múlt hibáiból újra meg újra egy olyan egyszemélyi, zsarnok vezetőt keressenek maguknak, aki a vesztükbe vezeti őket. Ez a fatalista, a németiséget zsarnoki uralom elfogadására és támogatására hajlamos népként történő megbélyegzése az 1945 utáni időszak egyik máig ható, a valóságot ideológiai okokból erősen elferdítő történelemszemlélet.

egyébként azonos és progresszív, az addigi politikai értékeket és szokásokat sutba vágó dinamikus eszméjét kovácsolta össze. A nemzetiszocializmus eszmerendszere ötvözni igyekezett az ipar miatt megerősödött rétegek erejét a völkisch mozgalom régi rend iránti vágyával. Mégsem ez volt az egyetlen olyan tulajdonsága az eszmerendszernek, amely a többiek fölé emelte: Hitler idővel meg tudta győzni a gazdaságot képviselő erőket, hogy a nemzetiszocializmus képes megteremteni a lehetőséget a tőkefelhalmozáshoz úgy, hogy azt nem veszélyeztetik a világban terjedőben lévő „ordas” eszmék. Ez volt az első pont, amiért kinőhetett kora „népvezérei” közül.

A második pont ennek az eszmének az elterjesztésére alkalmazott eszközrendszer, amiben megint csak leszámolt a túl statikus múlttal. Hitlernek eredményesnek kellett lennie, ha a háborús években is sokáig – sőt extrém értelmezések szerint a háború végéig – kitartott a népszerűsége. A korban bejáratott politikai, hatalomtechnikai és kommunikációs eszközök közül „alulról érkezőként” csak kevéshez volt hozzáférése. Viszont zsigeri kommunikációs érzéke és szuggesztív személyisége kiemelte a szürke tömegeből. Hitler legnagyobb újítása mindenképpen a politika és a tömegek befolyásolása legfontosabb eszközének számító kommunikáció területén volt. Elsőként vezette be a totális kommunikációt, amellyel elérte azt, hogy szinte mindig róla, az általa felvetett témákról, kérdésekről beszéljenek az utcán, a boltokban, a munkahelyeken, az egész országban. *„Nem számít, hogy kinevetnek, vagy gyaláznak bennünket, bohócként, vagy bűnözőként mutatnak be bennünket; a legfontosabb az, hogy beszéljenek rólunk, hogy újra és újra foglalkozzanak velünk.”*⁴³

Ehhez persze az addig használatos kommunikációs eszköztárak megújítására is szükség volt, amelyet már a kezdetekben elvégzett: tudta, hogy klasszikus kommunikációs eszközök – a korban praktikusán egy újság, a rádió, valamint kisebb arányban a filmhíradó jelentette a repertoárt – fölötti befolyás hiányában a közvetlen kommunikációban tud igazán nagyot alkotni. Lételeme lett a nagygyűlések tartása, minél sűrűbben és a lehető legnagyobb területet lefedve. Nem véletlen, hogy a kampányokban korát megelőzve repülőgépet vett igénybe ahhoz, hogy egységnyi idő alatt minél több helyen személyesen tegyen a mozgalom és az általa hirdetett eszme érdekében.

⁴³ Kershaw, Ian: Hitler, 1889 – 1936, Hybris, Szukits Könyvkiadó, Budapest 2003, 157.

5. kép: Nem csak a kommunikációban hozott újat⁴⁴

A gyűléseken előszeretettel helyezkedett el a hallgatóság közepében, tudva hogy a személyes szuggesztiója így váltja ki a legnagyobb hatást. Igazán kibontakozni nagy, több ezres tömegben tudott, amelyeknek valószínűleg ismerte sajátos pszichózisát. Hitler egyedi előadásmódjával, kisugárzásával, csak meglökte a dominót, a hallgatóság végül már önmagát tartotta „transzban”, amire a több órás beszédek végén csak minimális erőfeszítéssel kellett ráerősítenie a szónoknak.

A fenti kommunikációs praktikák és eszköztár azonban dugópuskának számítottak Hitler legnagyobb újítása mellett. Elsőként összegezte és foglalta könyvbe saját életét, egyúttal pedig politikai hitvallását szorosan a nevéhez láncolva a nemzetiszocialista eszmerendszert és annak céljait. A korban már az újdonságnak számított, hogy valaki politikai pályája elején könyvet ír magáról, az igazi nóvum mégis az volt, hogy azt egy politikai és ideológiai alapvetéshez használta, összekötve az embert és az eszmét. A könyv célja tehát világos és korát megelőző volt: addig sehol soha nem látott módon az eszmét és az embert egynek feltüntetve az egyetlen olyan vezetőként mutatni be Hitlert, aki fel tudja emelni Németországot.

Most már csak eredményekre kellett váltania az iránta érzett szimpátiát, rajongást. A

⁴⁴ <http://iconicphotos.wordpress.com/>

közhiedelemmel ellentétben a müncheni puccskísérlet után már nem ragaszkodott az erőszakos hatalomátvételhez, sőt azt türelmetlensége ellenére azt minden lehetséges eszközzel igyekezett elkerülni. A '30-as évek elején egymást követő választások eleinte javuló tendenciát mutattak, ám mégsem hozták el az áttörést, és féltő volt, hogy Hitler varázsa, amilyen szédítő gyorsasággal tört elő, olyan hirtelen alá is hull. A sors azonban a segítségére sietett, az utolsó nem kis „akadálynak” számító Hindenburg halála megnyitotta az utat előtte, hogy ne csak Németországot, hanem a németiség szempontjából meghatározó Közép-Kelet Európát – az úgynevezett Duna-medencét – Németország hosszú távú céljainak megfelelően átformálja.

2. Az élettér - az első „csodafegyver”

Hitler már politikusi pályafutása elején sem elégedett meg azzal, hogy „csak” Németországot újítsa meg. Németország ugyanis a szorosan összefüggő gazdasági és kulturális rendszert alkotó Duna-medence központja volt. Hitler Landsbergben rátalált az élettér témára, amely több szempontból is előnyös volt egy a politikai vérkeringésbe visszatérni igyekvő, egyelőre szalonképtelen politikus számára, hogy államférfiúi arcélét villanthassa meg a bel- és külhoni németiség előtt. Az élettér egyrészt jó alapot szolgáltatott az addig nem létező, ám Németország megújításához elengedhetetlenül hozzátartozó nemzetiszocialista külpolitikai irány meghatározásához, másrészt jól eltalált üzenet volt, amely elmosva az államhatárokat újra egy egységes, erős tömböt vizionált. Hitler a Németországban rá kirótt szilencium visszavonása után tartott beszédeiben egyre gyakrabban foglalkozott a területszerzéssel, amelynek háttérében társadalmi és gazdasági motivációk húzódtak meg. Németország egy felvevőpiacot látott, ahol eladhatja a késztermékeit, egyúttal azonban egy élelmiszer-alapanyagban gazdag térséget is az érdekkörébe vonhatott volna, nagyban megkönnyítve a több milliós ország élelmezését.

Hitler az élettér „felkarolásakor” nem gondolt a közép-európai németiségre, sokkal inkább a birodalmon belüli érdekhordozók – választók, gazdasági szféra, hadsereg – által a politikával szemben támasztott elvárásokat megérezve „futtatta” a témát. A Duna-medencei németiségnek tehát nem lett volna oka úgy tekinteni Hitler előretörésére, hogy az hamarosan rendezni fogja a sérelmes ügyeiket. Az élettér témát Hitler egyértelműen Németország társadalmának és

gazdaságának, valamint az egykori antant hatalmaknak szánt üzenetként emelte a német külpolitika gerincévé.

3. A szűken vett élettér meghódítása

Miközben Hitler azon ügyködött, hogy Németországot visszavezesse az európai hatalmak közé, kelet felé is kitekintett. Folyamatosan rajtat tartotta a szemét azon a régió, amely Németország gazdasági és politikai felemelkedésének volt a záloga. A kelet minden olyan Németország és Oroszország közötti államot érintett, amelyek természeti erőforrásai - főleg az olaj, és egyéb a fegyverkezéshez elengedhetetlen alapanyagok miatt -, és munkaereje miatt a német ipar számára létfontosságúnak számítottak.

Hitler valójában semmi újat nem hozott a német külpolitikába, csak megerősítette az elődök által felrajzolt célokat. Az eszközválasztása azonban karakteresebb lett: az első lépés a külpolitikai nyomás, ha pedig az nem vezet eredményre, akkor jöhet a háború.⁴⁵

Az új, nagyon nyíltan kommunikáló erő lebénította Európát, amely először engedmények útján igyekezett kordában tartani a német igényeket egyértelműen és agresszívan artikuláló államot, ám a megbékélési politika az elképzeltekkel homlokegyenest ellentétes eredménnyel járt, további igényeket támasztott a Reichben, amelyeket nem volt rest kielégíteni. A szavakat tettek követték: 1934. január 26-án megkötötték a lengyel-német megnemtámadási szerződést, amivel azon túl, hogy egy időre sikerült elaltatni az agresszív Németországtól tartók félelmét, megkezdődött a kisantant országok lecsatolása az antantról.

A folyamatos terjeszkedési kényszer miatt azonban már nem csak az antant államokkal került szembe Hitler. A Németország érdekszférájában időlegesen keletkezett ürbe benyomuló, szövetséges Olaszországgal szemben is meg kellett mutatnia erejét és határozottságát. Sokan lélegzetvisszafojtva figyelték az első, 1934 júniusában megtartott Mussolini-Hitler találkozót, amelyen a fő téma a Duna-medence, valamint az afölötti hegemonia volt. A találkozón azonban nem született döntés, egyelőre lebegtették a kérdést, amire pár éven belül Németország megadta a maga határozott válaszát. Ehhez az kellett, hogy Hitler folyamatosan

⁴⁵ Kershaw, Ian: Hitler 1889 – 1936, Hybris, Szukits Könyvkiadó, Budapest 2003, 417-421.

szerezze vissza az egyelőre antant ellenőrzés alatt álló német területeket.

6. kép: A fő téma a Duna-medence volt⁴⁶

A Saar-vidéken 1935 januárjában járt le az a 15 éves moratórium, amíg Németország kénytelen volt közigazgatásilag és katonailag is lemondani róla a Népszövetség javára. 1935. január 13-a Hitlernek egy lehetőség volt arra, hogy újra bebizonyítsa a külvilágnak, a német nép egységes, mögötte áll, ezért nem akadályozhatják meg abban, hogy a Németországgal szemben igazságtalanságokat helyreállítsa. A Saar-vidék hovatartozásáról döntő népszavazáson Németország megmutatta, hogy elindult a birodalommá válás útján, amin a második lépést 1935 márciusában tette meg. A versailles-i békeszerződést sutba vágva újabb „provokációt” hajtott végre Hitler: 1935. március 16-án bevezette az általános hadkötelezettséget. Németország és a németység szemében ez egy újabb igazságtalanság lerombolását jelentette. A birodalommá válás útjának egyik legfontosabb állomása mégis a demilitarizált Rajna-vidék visszaszerzése volt.

⁴⁶ <http://commons.wikimedia.org/wiki/File:HitlerMussolini1934Venice.jpg>

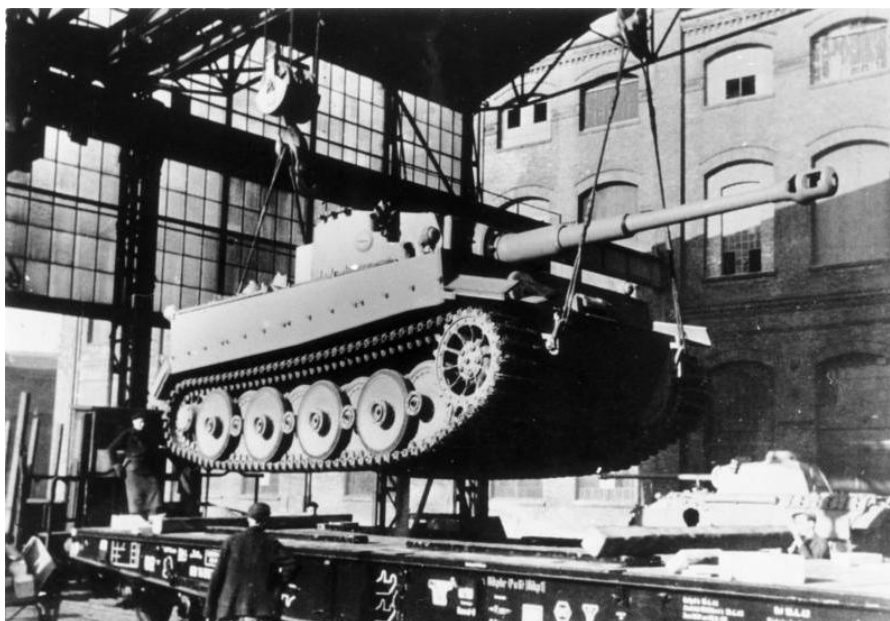
7. kép: Az első merész húzás - a demilitarizált Rajna-vidék visszaszerzése⁴⁷

A versailles-i szerződéssel a Rajna bal partja szövetséges megszállás alá került, a Rajna jobb partján pedig egy demilitarizált zónát alakította ki, ahova a német hadsereg be sem tehetette a lábát. A németek szemében ez egy megalázó állapot volt, amit minden lehetséges módon igyekeztek „megoldani”. Hol sztrájkokkal, hol a munka szabotálásával igyekeztek kiűzni az antant hatalmakat, persze kevés sikerrel. A németek szempontjából megalázó állapot egészen 1936. március 7-e hajnalig maradt életben, amikor Hitler egy hazardőr magabiztosságával elrendelte a területnek katonai visszavételét. Az addigra fogatlan oroszlánként viselkedő népszövetség csendben ugyan elítélte a kérdés német rendezését, ám ennél messzebbre nem merészkedett.

Németország folyamatosan tágította a mozgásterét, ehhez azonban az is kellett, hogy belsőleg megerősödjön. A politikai eszközökön túl – amelyek kiválóak voltak a nemzetiszocializmus és a nemzetiszocialisták egyeduralmának kiépítésére – gazdaságilag is összeszedte Hitler Németországot. Ez többet jelentett a munkanélküliség minimálisra csökkentésénél. Valódi, európai hatalmi tényező lett az ipar útján az ifjú Harmadik Birodalomból.

A német gazdaság alapja a hadiipar volt, így a Hitlerről és az általa kialakított gazdaság megmentője kép nem volt teljesen igaz. Bár a hadigazdaság felszívta a munkát keresőket - sőt folyamatos munkáshiánnyal küszködött - és lehetővé tette az álomszerű teljes foglalkoztatást, mégis ingatag lábakra helyezte Németország fejlődését.

⁴⁷ <http://iconicphotos.wordpress.com/>

8. kép: A gazdaság alapja a hadiipar volt⁴⁸

Mint minden éremnek, a német gazdasági csodának is két oldala volt, és míg az egyik a prosperáló képet mutatta, addig a másik – a civil - oldalon a válság jelei mutatkoztak: élelmiszerár-robbanás, alapvető élelmiszeripari alapanyagokból keletkező hiány, és az ennek nyomán időről-időre visszatérő rémkép, hogy a rendszer összeomlik és Németország újra káoszba süllyed. Felsőbb szinteken többször is megkongatták a vészharangot: ha nem billentik legalább részben helyre az egyensúlyt a két ágazat között, akkor nemcsak az ország zuhan újra recesszióba, hanem a nemzetiszocialisták is eltűnnek a süllyesztőben. Hitler nyilvánvaló okokból ezt nem engedhette, ám a kiút sem mutatta meg magát egykönnyen. Végül a Mein Kampfból merítve adta meg az irányt: terjeszkedni, minél több területet szerezni Európában, amelyek aztán biztosítják a némettség hegemóniája mellett annak ellátását is. Az első célpontokat is megadta: Ausztria, amelynek Hitler elképzelése szerint eleve Németország szerves részének kellene lennie, hiszen nyelvében, gazdaságában is ezer szállal kötődött az északi szomszédhoz, valamint Csehszlovákia - annak is jellemzően cseh oldala - az ott élő szudéta-németek, és ami még vonzóbb volt a fejlett (hadi)ipar, és a képzett - ráadásul olcsónak ígérkező – munkaereje miatt.

Az irányok adottak voltak, szinte már a Mein Kampf óta lehetett tudni, hogy Hitler mire készül, és az kiket is érintene, igaz egésze addig, amíg csak papíron szerepeltek az álmok,

⁴⁸Bundesarchiv_Bild_146-1972-064-61,_Kassel,_Verladen_eines_Panzer_VI_Tiger_I,

<http://www.bild.bundesarchiv.de/>

keveseket izgatott. A '30-as évek második felére viszont az a nyomasztó helyzet állt elő, hogy már „csak” a Führer döntésén múltott, hogy a könyvben szereplő víziókból mikor lesz valóság. Némi hezitálás után végül megszületett a várva várt, vagy éppen elkerülni szándékozott döntés, az első „áldozat” ahogy az szinte várható volt Ausztria lett. A fegyverkező Németország a „nagynémet egység” megteremtéséhez viszonylag könnyen tudott ideológiát is gyártani. Ausztria nyelvileg és gazdaságilag is szoros kapcsolatban volt Németországgal, ezért politikailag igyekezett elkülönülni tőle. Bár voltak próbálkozások a nemzetiszocialista eszmék exportálására, arra azonban nem, vagy csak alig volt fogadókészség. Helyette az osztrák nacionalizmus erősödött meg, amely paradox módon pont a német nagyttestvérrel szemben határozta meg az ország jövőjét. Az önálló Duna-medencében gondolkodó és annak létrehozásán fáradozó osztrák kancellárt, Dolfuszt 1934. július 25-én német támogatással meggyilkolták. Ezzel szertefoszlottak azok az álmok, hogy a régió végre saját lábra áll és saját útját járva egyfajta ellenpólusa lehet nemcsak az antantnak, hanem a német hegemoniának.

9. kép: Az első célország Ausztria lett⁴⁹

Olaszország lassan kihátrált Ausztria mögül és 1935-től – párhuzamosan Németország katonai erősödésével – már a birodalom felé történő nyitásra bízta északi szomszédját. A Reich malmára hajtotta a vizet az is, hogy a Duna-medence „összerántására” tett utolsó antant

⁴⁹ <http://www.iwm.org.uk/collections/item/object/205193836>

kísérlet is kudarcba fulladt.⁵⁰ Végül nem kerülhették el sorsukat, Hitler a nagynémet egységet hangoztatva, egy Obersalzbergben megrendezett – színpadias jelenetekkel tarkított⁵¹ - megbeszélés után tulajdonképpen belekényszerítette Ausztriát az Anschlussba. Megteremtette azt, amiről a XIX. században szimpla eszmei-szellemi polémia zajlott, a nagynémet egységet. Az első Duna-medencével kapcsolatos elképzelések kimerültek Ausztriával, amelynek megszerzéséért érdekes harc kezdődött a táboron belül. A korábbi példakép, nem sokkal később viszont már mentorált, a már gyakorló diktátor Mussolini és a feljövőben lévő Hitler Ausztria miatt konfliktusba keveredett.

Ausztria bekebelezését az utókor ambivalensen értékeli: az ország egyszerre áldozat és tevékeny tettes a szemünkben. Áldozat, mert egy Németországhoz soha nem tartozó államként az expanzió első elszenvédője volt; tevékeny tettes, mert 1938-tól elfogadva sorsát, teljes mellszélességgel beállt Hitler mögé. Ausztria birodalomhoz csatolása annak a lehetőségét rejtette magában, hogy Európa „győztes” fele is mozgásba lendül, és a szimpla tiltakozáson túl valódi, egyelőre még csak határozott diplomáciai beavatkozás is várható részéről. Mégsem ez történt, bár tiltakozás volt, de valódi reakcióra mégsem került sor. Európa csendes maradt, mintegy elismerve, Hitlernek azon túl, hogy versailles-i béke igazságtalannak tartott döntéseit „helyre tette”, joga volt olyan lépések megtételére is, amelyek már sokkal többről szóltak. Az persze kérdés, hogy gyengeségből, vagy taktikai okokból engedték meg Hitlernek, hogy megkezdje a fizikai terjeszkedést egy olyan régióban, amely politikailag és gazdaságilag mindig is Németország felé lejtett.

Disszertációm szempontjából viszont nem Ausztria, de még csak nem is az osztrák nép megítélése a fontos, hanem rajtuk és sorsukon keresztül egy, az egész németiséget érintő – éljen a birodalom határain belül, vagy azokon túl – hatalomgyakorlási és probléma-megoldási

⁵⁰ 1932-ben André Pierre Gabriel Amédée Tardieu francia miniszterelnök már nyilvánosan beszélt egy, a dunai államokra szabott tervről, amely a német befolyást akadályozhatta volna meg. A kereskedelmi-gazdasági szövetségen alapuló elképzelés szerint Ausztria, Csehszlovákia, Magyarország, Románia és Jugoszlávia gazdasági együttműködése politikailag is kiszorította volna Németországot a régióból. Hogy ne érje szó a ház elejét a koncepciót Németországnak is megküldték. Bár a terv nagyon ambiciózus volt, és a népek boldog együttélését is hirdethette volna, végül a sok egyeztetés nem járt eredménnyel.

⁵¹ Amikor Schuschnigg visszavonult tanácsadóival, hogy megtárgyalják az ajánlatba burkolt német ultimátumot, Hitler jól hallhatóan Keitelért kiáltott a házból, elhítelve „vendégeivel”, hogyha nemleges választ adnak, a birodalom katonai erővel vonja magához a későbbi Ostmarkot.

technika a lényeges, amely Hitler nevéhez kötődik, és amely a Duna-medencei németiséget inkább érintette hátrányosan, mint pozitív eredménnyel. Az erre utaló jelek a kétségkívül más helyzetben lévő Ausztria bekebelezésekor már jelentkeztek. A Habsburg örökös tartományok egyikének, Tirolnak és az ott élőknek a sorsa intő jelként kellett volna, hogy figyelmeztesse az anyaországon túl élő németiséget, nem érzelmek, hanem a hideg pragmatizmus vezérli Hitlert, amikor a Birodalom befolyásának kiterjesztésén dolgozik.

Tirolt az első világháborút lezáró béke tette üggyé: egy titkos megállapodás szerint Olaszországhoz csatolták a Brenner-hágótól délre eső részét, ezzel pedig több mint 200 ezer német anyanyelvű és kultúrájú ember találta magát hirtelen egy minden tekintetben új országban. A korszellem miatt kódolva volt egy újabb konfliktus. Ezt élezett tovább Mussolini felpörgette az erőszakos olaszosítást, ami az „öslakosok” számára az addigi otthont egy teljesen idegen világgá tette. A folyamat nem állt meg a közigazgatás és az oktatás olaszosításánál, az Olaszországhoz szinte semmiben sem kötődő osztrákok kitelepítésébe kezdtek, az úti cél pedig minden esetben az új „haza” déli régiója volt. Eközben pedig délről echte olaszokkal „töltötték fel” a megüresedő portákat. A tiroli osztrákok nem engedtek, harcba kezdtek, ami kellemetlen lett az egymást szövetségeseknek tekintő Mussolini-Hitler kettős számára. Számomra most Hitler szempontjai és álláspontja az érdekes. Egyrészt mert Németország kontinentális nagyhatalomként először került konfliktusba egyik szövetségesével, ezért mindenki árgus szemekkel figyelte, hogy Hitler ugyanúgy jár-e el, mint eddig, vagy új, békésebb eszközöket választ. Másrészt pedig nem volt mellékes, hogy minden német vezetőjeként hogyan jár el egy olyan ügyben, ami a birodalmi határokon kívül élő németiség egy jelentős csoportjának alapvetően befolyásolja az életét és a jövőjét. Hitler egyszerre okozott csalódást és járt el úgy, mint egy szövetséges. Pragmatikus döntést hozott. Nem nyúlt a határokhoz. Inkább a drasztikus nemzetiszocialista modell szerint állította döntés elé honfitársait.

A jóval az Anschluss után, 1939. június 23-án megkötött berlini egyezmény értelmében a 246 ezer tiroli mindegyikének el kellett döntenie, felveszi a birodalmi állampolgárságot, amellyel megőrizheti nyelvét, viszont elveszíti otthonát, magyarán áttelepül a birodalomba, vagy marad szülőhazájában, viszont olasz állampolgárrá válik elveszítve ezzel minden jogát ahhoz, hogy német identitását megőrizze és továbbadja utódainak. Az egyezmény – ideiglenesen ugyan - kétségkívül elsimította a két hatalom közötti ellentéteket, de a valódi problémát csak a szőnyeg alá söpörte. Ez bosszulta meg magát a második világháborút követően, amikor a

nemzetiségi ellentét elemi erővel tört felszínre Dél-Tirolban. Ami még meghökkentőbbé teszi Hitler döntését és a háttérben meghúzódó gondolkodást az az, hogy meg sem fordult a fejében: a döntés elidegenítheti a „volksdeutsch” népcsoportokat. Meglepő módon ez a cserbenhagyás nem kongatta meg a vészharangot a birodalmon kívül élő németek fejében. A hazardjátékoshoz méltó döntés nem okozott nagyobb megütközést, sőt Európán belül még csak hullámokat sem vert. Sokkal erősebben foglalkoztatta Európát, hogy Németország gazdaságilag mikor is kebelezi be a Duna-medencét.⁵²

Nem kellett sokat várni arra, hogy a Duna-medencét is bekebelezze. A bányái, ipara, és nem utolsó sorban (leendő) olcsó, és szakképzett munkaereje miatt kiszemelt Csehszlovákia esetében azonban Hitlernek már nehezebb dolga volt. Egy, a német egységhez nem tartozó, független államot kívánt bekebelezni. Amely mögött komoly erő is állt, legalábbis ami a szavakban kiállást jelenti. Az antant Ausztriával ellentétben Csehszlovákiát a szövetségesének tekintette. Hitler tehát egy komolyabb fába vágta a fejszét, egyáltalán nem volt biztos, hogy Csehszlovákia szétbontása, és az értékes részeinek bekebelezése nem robbant ki egy háborút, amire Németország katonailag még egyáltalán nem volt készen. Ahhoz, hogy ezt a scenáriót ki lehessen kerülni, egy nagyon komoly, Németország érdekeit sértő érvrendszerre volt szükség. Most Dél-Tirollal ellentétben Hitler a határokon túl élő németek érdekeire hivatkozva, az ő védelmükben lépett fel. Egyszerre találta meg az indokot arra, hogyan kezdje meg Csehszlovákia elfoglalását és az eszközt annak, hogy a dél-tiroli döntés utáni rossz szájízt, ami a német-német kapcsolatokat jellemezte, megédesítse. A birodalom határain túl élő németek egyik legnagyobb csoportja, a szudéta németek lettek az indok a beavatkozásra. Az ő védelmükben követelte a Harmadik Birodalom, hogy határait most már kiterjessék egy olyan területre is, amely előtte soha nem tartozott hozzá. A hódítás valódi, jellemzően gazdasági motivációját a németiségért való aggodással leplezte el a külvilág elől. Hitlernek így sikerült megszilárdítania azt a magáról kialakított képet, amely szerint ő az a vezér, aki erős, igazságos, és csak a németiségért él. A szudéta németiséget pedig beleszalasztotta a legborzalmasabb következményekkel járó szerepébe.

A szudétanémet kifejezés kifejezetten a XX. század „terméke”, igazán ismertté pedig az első

⁵²http://mol.arcanum.hu/mti/opt/a100929.htm?v=pdf&q=%28WRD%3D%28N%E9mets%E9g%29%29/Bizalmas%20and%20DATE%3D1931.01.01--1933.01.01_&s=SORT&m=1&a=rec

világháborút lezáró béke tette a kifejezést. A korábban az Osztrák–Magyar Monarchia részét képező terület, ahol egy 3 milliósra tehető gyökereit tekintve heterogén - bajor, frank, és szász – németiség nagyobb konfliktusoktól mentesen élte mindennapjait a császárság fennhatósága alatt. Ez persze nem jelenti azt, hogy a nagy testvér ne érdeklődött volna a határain kívül élő jelentős népcsoport iránt, de alig láthatóan igyekezett magához láncolni. A szudéta németek akkor kaptak főszerepet a történelem színpadán, amikor a tőlük idegen nyelvű Csehszlovákia fennhatósága alá kerültek. Az eltérő nyelv és kultúra konfliktusokat szült a csehszlovák államhatalommal, később Hitler kezére játszva nemcsak a szudétanémeteket, hanem egész Csehszlovákiát, annak minden erőforrásával együtt. Hitler megérezte, hogy ezt a hódítását most a volksdeutschok egyik legnépesebb csoportjának bevonásával, ha úgy tetszik, felhasználásával tudja sikerre vinni. A szudétanémetek nemzetiségi jogai, valamint azok szavatolása Németország urának szívügyévé vált. Hitler pragmatikusan gondolkodva megtalálta újra azt a kaput, amin keresztül betehette a lábát az élettérben fekvő egyik államba, és felbomlaszthatta azt.

A bomlasztás pedig félig kívülről, félig belülről indult meg. Míg a Harmadik Birodalom valós diplomáciai és vélt katonai erejével kívülről nyomasztotta Csehszlovákiát, ugyanezt tette belülről a vigyázó szemét mindig Berlinre vető Konrad Henlein nevével fémjelzett, 1935-ben az összes szudéta német szerveződést egy pártba tömörítő Szudétanémet Párt. Henlein és csapata erős kontrol alatt tevékenykedett, és minden lépését Hitlerrel egyeztetve tette meg. A harapófogó alatt pedig viszonylag lassan, de összeroppant Csehszlovákia. A folyamatos provokációk eredményeként 1938 második felében a csehszlovák vezetés belesétált a kelepcébe, a szeptemberben kitört zavargásokat határozott katonai fellépéssel akarta orvosolni, amivel megteremtette a jogalapot Hitlernek a fegyveres agresszióra. Szeptember 13-án az első német alakulatok megkezdték a Szudéta vidék megszállását. Egy szeptember 15-én kiadott kiáltvány pedig már arról értesítette a világot, hogy a terület immáron Németország elidegeníthetetlen része.

Hitler cinikusan arra használta a határokon túli németiséget, hogy eszköz legyen elképzelései megvalósításához. Ezzel elindított egy veszélyes erjedést: az élettérben lévő államok gyanakodni kezdtek az évszázadok óta velük együtt élő németiségre. Elhatalmasodott a gyanakvás, hogy a társadalmuk szerves részét képező németiség egy belső ellenség, amely bármikor szembe fordulhat otthonával.

Hitler nem törődött azzal, hogy a Duna-medencei németységnek milyen a helyzete. Úgy gondolta, hogy ezt a kérdést sem sebészi pontosságú egyezményekkel és az adott államokkal való szövetségkötéssel kell kezelni, hanem egy határozott és erős lépéssel. A régió országai ugyanis nézete szerint nem voltak egyenrangú felek, ezért nem a velük való szövetségkötésre, hanem a bekebelezésükre készült. Egy vazallus országban pedig nem lett volna német kérdés. Az „ideális” hatalmpolitikai berendezkedést pedig katonai úton akarta megteremteni. Még akkor is, ha erre Németország még nem volt készen.

A hódításhoz szükséges hadsereg és fegyverzet ugyanis még 1938-ban is bőven hiányzott. A Wehrmacht ereje közel sem volt akkora, mint Hitler blöffjei. Ezt mindenkinél jobban tudta a fegyverkezésért felelős Göring, aki szembe menve az agresszívabb hitleri elvekkkel mégis a megegyezéseket erőltette. Úgy gondolta, hogy Németország egyelőre sokkal hatékonyabban tudja a fehér asztalnál eredményekre váltani a Führeri elképzeléseket, mint a harcmezőkön. A müncheni konferencia a Göring-féle elgondolás győzelmének is tekinthető volt. Bár Hitler szíve mélyén nem pártolta, mégis kénytelen volt belemenni az egyezménybe, amelynek aláírásnál egyedül az érintettet, Csehszlovákiát nem kérdezték meg. A németek védelmére hivatkozva megszervezett négyhatalmi találkozó úgy tűnt stabilizálni tudja az egyre puszkaporosabb Közép-Európát.

10. kép: A béke utolsó reménye – München, 1938⁵³

⁵³http://es.wikipedia.org/wiki/Acuertos_de_M%C3%BAAnich#mediaviewer/Archivo:Bundesarchiv_Bild_146-1970-052-24,_M%C3%BCnchener_Abkommen,_Mussolini,_Hitler,_Chamberlain.jpg

Az 1938. szeptember 30-án megkötött négyhatalmi megállapodással (Hitler, Mussolini, Daladier és Chamberlain látta el kézjegyével) a Szudéta vidéket Németországhoz csatolták úgy, hogy megint Hitler jött ki belőle a legjobban.

A békének volt egy olyan olvasata, hogy Németország semmi mást nem tett, csak érvényesítette a nemzeti önrendelkezés wilsoni elveit. Ezt csak megerősítette, a terjeszkedést Franciaország és Nagy-Britannia is szentesítette, azt sugallva a világnak, hogy Európában konszenzus van abban, hogy Németország folyamatosan mások rovására tágíthatja a határait. Még fontosabb tény azonban – amely általában el szokott sikkadni az esemény elemzésekor -, hogy Németország előtt megnyílt az út ahhoz, hogy a „birtokbavételkor” elfoglalja a legnagyobb ipari központokat. A folyamat a békekonferenciával nem ért véget, 1939 márciusában a megmaradt Csehszlovákia cseh részeit is birtokba vette Németország. Szlovákiát pedig rávette, hogy önálló államalakulatként, mégis szoros szövetségben a Harmadik Birodalommal folytassa mindennapjait. Nem egészen fél év alatt minimális emberáldozattal, hatalmas, gazdaságilag és katonailag is potens területekkel gazdagodott Németország.

11. kép: A szudéta-németek lettek Cseh-szlovákia lerohanásának indokai⁵⁴

⁵⁴ <http://www.bild.bundesarchiv.de/>

Közben pedig idegenítette el a Duna-medencei németiséget saját otthonától. A németiség két tűz közé került és ahelyett, hogy az erős Németország egyfajta védő testvérként karolta volna át, fenyegető rokonként nehezedett rájuk. A csehszlovák konfliktussal a Harmadik Birodalom a kollektív bűnösség felé taszította a több milliós népcsoportot, kényszerpályára állítva őket. Hitler nem a Duna-medencei németiség érdekeit tartotta a szeme előtt, amikor a céljait akarta elérni. A Birodalomépítésé volt az elsőség, minden mást az alá rendeltek, így a határon túli németeket is.

4. Eközben Magyarország

Érdemes áttekintenünk, hogy ebben a formálódó és folyamatosan hazánk felé közelítő előtérben hogyan helyezkedett a magyar külpolitika. Nem volt ugyanis teljesen egyértelmű, hogy Magyarország a német szövetség mellett kötelezi el magát.

Trianon után hazánk teljes elszigeteltségbe került. Bár viszonylag korán, 1922-ben felvételt kért és kapott a Népszövetségbe, a tagság mégis csak a csődtől mentette meg, valódi szövetségi rendszert nem kapott. A kirekesztésben része lehetett annak is, hogy nem adta fel a revízió iránti igényét, amire a csatlakozás előtt ígéretet tett. Való igaz, hogy a magyar külpolitika homlokteréből nem tűnt el a reváns vágy, de az is tény, hogy háttérbe szorult. A politikai elit volt annyira realista, hogy tudta, mindenekelőtt a karanténból kell kihozni Magyarországot és utána lehet csak felhozni a revíziót. Ezért indult meg egy érdekes, körhíntához hasonló pályán a magyar külpolitika. Mert kiválóan ráérezett arra, hogy Európában nem beálltak, hanem éppen ellenkezőleg, képlékennyé váltak a viszonyok.

Az egyik irányt az antant hatalmak, különösen a kevésbé ellenségesnek tartott Nagy-Britannia volt. Ez a vonal hol halványan, hol erősen, de végig megmaradt, de igazán karakteressé és eredményessé soha nem tudott válni. A kapcsolatkeresés a szomszédokkal is megindult, pontosabban azok közül azzal a Jugoszláv Királysággal, amelyikkel viszonylag kevesebb konfliktusa volt Magyarországnak, mint keleti és északi szomszédjaival. Ezen a fronton ígéretesen alakultak a kapcsolatok, de beteljesedni nem tudtak, időközben ugyanis kibontakozott egy valódi erőter, amely a magyar hintát egy másik irányba lendítette ki.

Olaszország meglátta a lehetőséget a Duna-medencében, és annak két elhagyatott államában. Ausztria és Magyarország is ugyanazzal a problémával küzdött, és kereste a szövetségeket. Egymással az ellenséges viszony miatt nem szövetkeztek, egy harmadik erő viszont már képes volt összehozni a két országot. Mussolini mindenképpen újjá akarta éleszteni az ókori római birodalmat, ehhez pedig kapóra jött két olyan állam, amelyik kereste a kiutat abból az elszeparáltságból, amibe az antant belekényszerítette. Az első érdemi kapcsolatot ennek megfelelően Olaszországgal sikerült kialakítani, majd egy barátsági szerződéssel 1927. április 5-én elmélyíteni. Magyarország Itália személyében végre talált egy olyan szövetségest, amelyik, úgy tűnt a jövő Európájáról alkotott képével támogatja a korábban kényszeredetten elnyomott magyar revizionista politikát.

A Duna-medencében egy nagy lehetőségekkel bíró szövetségi hálót fonogatott Bécs, Budapest és Róma. A gazdasági válság azonban minden szálát összekuszált. Az új helyzetből új igazodási pontok nőttek ki. Azzal, hogy megszűntek a különbségek a nyertesek és a vesztesek között, azzal, hogy az antant meggyengült és lassan magára hagyta helyi szövetségeseit, újra felerősödött az igény a Trianoni békeszerződés igazságtalanságainak újratárgyalására. És lassan felébredt az a gazdasági és politikai erőter is, amelynek mindig is hatása volt a régióra. Újra forogni kezdett hát a körhinta.

Az 1932. október 1-jén felelködött kormány élén álló Gömbös Gyula az új világpolitikai helyzetben egy gyors leltárt készített, aminek a végén arra jutott, hogy kétszereplősre szűkíti azt a mozgásteret, amelyben Magyarországnak meg kellett volna találnia a revízióhoz vezető utat. Első útja Rómába vezetett, ahol megegyezett Mussolinival a már korábban is pedzegetett olasz-osztrák-magyar vámunió felállításáról. A gazdasági közösség egyszerre szolgálta volna a hármas – különösen Olaszország – megerősödését és megerősödését.

12. kép: Folytatni az olasz-osztrák-magyar barátságot...⁵⁵

Az út szervezésével szinte párhuzamosan az elsők között kért, majd kapott lehetőséget a friss német kancellártól, Hitlertől egy megbeszélésre. Gömbös egyelőre megérzésből, de a német kapcsolat erősítése mellett döntött. Két olyan országgal akart tehát Magyarország jó viszonyt kialakítani - egyúttal rájuk támaszkodva a revíziót elérni -, amelyek, úgy tűnt rövid- és középtávon egymás konkurensei lesznek. Ezt a különbséget Magyarország képtelen lett volna magától áthidalni, így maradt a folyamatos „kettős játék”. Miközben Gömbös aktívan figyelte Berlin minden rezdülését, legyen szó politikai, vagy gazdasági döntésekről, addig kihasználta Mussolini próbálkozásait, hogy mindenáron fenntartsa az egyébként törékeny olasz-osztrák-magyar trojkát.

⁵⁵ www.huszadikszazad.hu

13. kép: ... közben új szövetséget építeni Hitlerrel⁵⁶

Magyarországnak 1934-től rohamosan szűkült a mozgástere, az események Engelbert Dollfuss osztrák kancellár meggyilkolásával felpörögtek.⁵⁷ Olaszország szép lassan visszavonulót fújt, és elfogadta a sokkal merészebb és agresszívabb, éppen ezért látványosabb eredményekkel járó hitleri politika felsőbbrendűségét, levette a kezét a Duna-medencéről. Magyarország a körhinta politikát feladva hirtelen olyan helyzetben találta magát, amelyben nem volt előtte alternatíva. Pedig Németország még közel sem volt ereje teljében. Az egyirányú, kényszeredett elköteleződés jelei voltak a sűrűsödő látogatások a német-magyar relációban. 1935 májusában Hermann Göring porosz miniszterelnök látogatott félhivatalosan Budapestre, szeptemberben pedig Gömbös Gyula tett immáron hivatalos vizitet Berlinben. Egy évvel később 1936 augusztusában már a legmagasabb szinten történt meg a kapcsolatfelvétel,

⁵⁶ www.huszadikszazad.hu

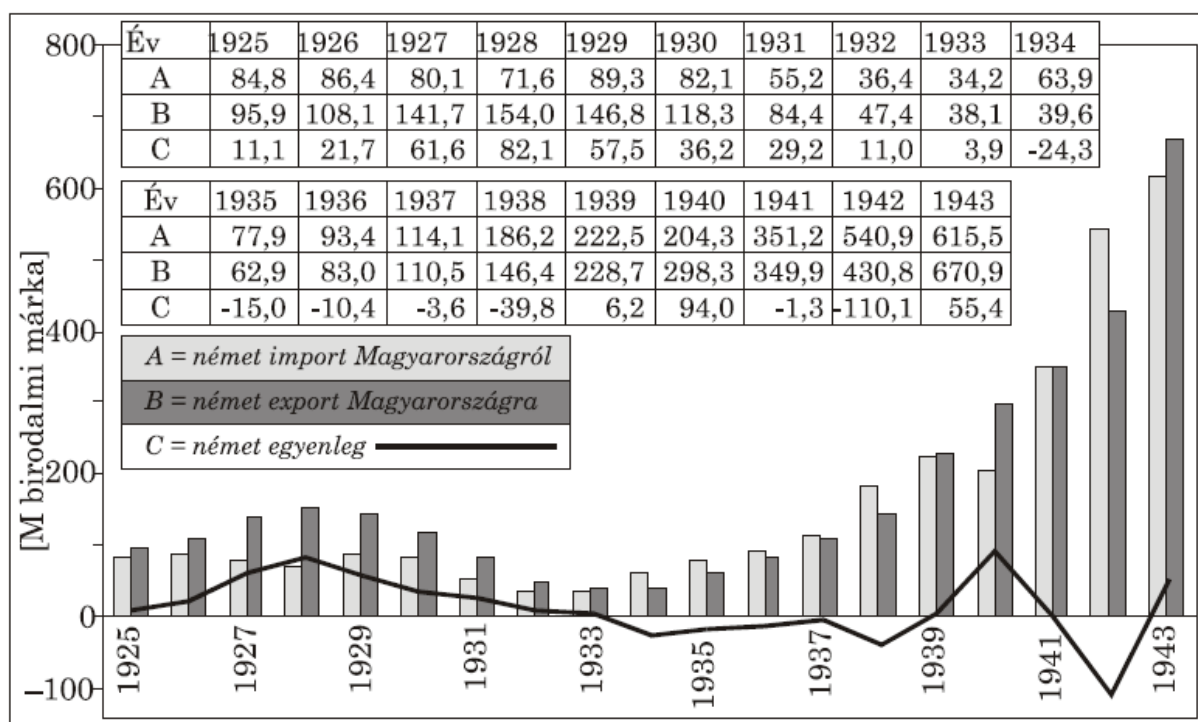
⁵⁷ 1932 májusában a korábbi mezőgazdasági és erdészeti miniszter, Engelbert Dollfuss alakíthatott kormányt. Az osztrák belpolitikai helyzet feszült volt 1934 nyarán. Július 25-én katonáknak és rendőröknek beöltözött fegyveresek rontottak be a kancellári hivatalba, és az exörmmester Otto Planetta megölte Engelbert Dollfuss kancellárt. A Németországból hallgatólagosan támogatott puccs pár nap után befulladt, kemény tárgyalásokkal néhány nap alatt viszonylagos rendet teremtettek. Schuschnigg kancellár alakíthatott egy a Dollfussénál is keményebb függetlenségi politikát folytató kormányt.

Horthy Miklós kormányzó látogatta meg Hitlert Berchtesgadenben. Az olasz és az osztrák vonal szép csöndben kimúltak és sehogyan sem tudták megakadályozni, hogy Magyarország az Anschluss-szal Németország hatókörébe kerüljön.

5. Az egyirányú külpolitika hatása a gazdasági kapcsolatokra

Ha lerántjuk az évtizedek során a Harmadik Birodalomra és Gömbösre ráakódott, a tisztán látást akadályozó lepleket, akkor kénytelenek vagyunk elismerni, kellett egy úgynevezett hatodik érzék, amely arra ösztönözte Gömböst, hogy keresse a kapcsolatot a jövő emberével, Hitlerrel. Nem véletlen tehát, hogy a kapcsolatépítésen túl az új miniszterelnök egy a Németországban megkezdett programmal szinte azonos irányultságú gazdasági kurzusba vágott bele, központjában a hadiiparral. Magyarország vezetése tehát időben megérezte, hogy az elkövetkező 10 évben mire érdemes figyelni, illetve mely hullámot érdemes meglovagolni ahhoz, hogy hazánk a Trianon utáni kábulatból ne csak diplomáciailag, hanem gazdaságilag is kitörjön. Gömbös politikájára a pragmatizmus volt jellemző, Magyarországot próbálta az őt körülvevő világban úgy elhelyezni, hogy abból előnyöket kovácsolhasson. A Németország felé történő nyitás is inkább gazdasági jellegű volt. A magyar gazdaság válságból történő sikeres kivezetéséhez a miniszterelnök nem látott más utat, mint a gazdaságilag egyre erősebb Németországgal való kapcsolatok szorosabbra fűzését. A terjeszkedő, leendő európai nagyhatalom vonzóvá vált Magyarországnak, az elszigeteltségből történő kitörésen túl a gazdasági és a távoli jövőben a területi felemelkedés lehetőségével kecsegtetett.

Németország szemében is vonzó lett Magyarország. Berlin kereskedelmi szerződésekkel akarta megszerezni a Duna-medencei piac feletti befolyást. Ez praktikusán azt jelentette, hogy a régió nyersanyagainak legfőbb felvásárlójává Németország lépett elő, amely nemcsak felvásárolt, hanem el is adott. A nyersanyagokért itt hagyott pénzt szinte azonnal vissza is gyűjtötte azáltal, hogy saját késztermékeivel árasztotta el a piacát. A koncepció eredményeként kötött egy éven belül két kereskedelmi szerződést is Magyarország. Az 1931. július 18-án tető alá hozott egyezmény a nyersanyagok felszívását célozta: Magyarország az exportált búzára 25%-os vámkedvezményt kapott. A következő, több mint egy évvel később életbe léptetett kontraktus pedig már arról rendelkezett, hogy a magyar búzafelesleg egy az egyben Németországba fog vándorolni.

2. ábra: Német–magyar kereskedelem 1925-1943 között⁵⁸

Bár a megállapodások nem rántották ki azonnal a gödörből a magyar gazdaságot, viszont előremutatóak voltak abból a szempontból, hogy a magyar nyersanyagoknak egy biztosnak tűnő és biztosan fizető piacot találtak. A megállapodások előre vetítették, hogy a közeljövőben egy mélyebb együttműködés is lehetséges, amelynek részeként Magyarország még több nyersanyagot, később pedig félkész és készterméket is el tud adni Európa egyik legnagyobb piacán.

Az 1934 februárjában megkötött kereskedelmi megállapodás lehetőséget biztosított Magyarországnak arra, hogy a már felépített, viszont még elég lagymatag volumenű agrárexportot felpörgesse. Az 1933 végén megkezdett gazdasági tárgyalások viszonylag gyorsan eredményt hoztak, 1934. február 21-én Hans Georg von Mackensen magyarországi német nagykövet Max Waldeck titkos tanácsossal kiegészülve aláírta Fabinyi Tihamér magyar kereskedelmi miniszterrel az 1931-es egyezmény pótegyezményét, és egy bizalmas megállapodást a német-magyar kereskedelmi forgalom támogatásáról. A kontraktus egyszerre volt lehetőség, és piacot szűkítő eszköz. Egyfelől lehetővé tette, hogy évi 6000 db vágómarhát, 3000 tonna sertéshúst, 1500 tonna szalonnát és 3000 tonna zsírt, valamint

⁵⁸ Wiesemann, Jörg: 80 Jahre Deutsch-Ungarische (Industrie- und) Handels-kammer. 1920-2000. DUIHK, Budapest 2000, 10.

félmillió mázsa búzát szállítsunk Németországba. Másfelől azonban rávette Magyarország arra, hogy bizonyos termékeket egy jól meghatározott mennyiségben kötelezően beengedjen saját piacára. A német szállítások a következő termékekre terjedtek ki a teljesség igénye nélkül: nyersanyagok közül káli és kokszt érkezett volna, de szállítottak volna papírárut, gyapjút, cipőket, üvegárut, szerszám- és nemesacél, mechanikai alkatrészeket, konyhai berendezéseket, szivattyúkat, különféle háztartási gépeket, személygépkocsit, és szórakoztatóelektronikai termékeket. Az 1934-es kiegészítés a korábbi kereskedelmi egyezmények de jure folytatásának volt tekinthető, de facto viszont már megjelentek benne olyan elemek, amelyek előrevetítették a kapcsolatok áthangolódását. Hitler színre lépésével a korábbi, türelmes és békés terjeszkedésre épülő német külpolitika más árnyalatot kapott: kötelező lett a német áruk átvétele, miközben folyamatosan növelni kellett Németországba irányuló magyar kivitel. A Harmadik Birodalom Magyarország legjelentősebb külkereskedelmi partnerei közé emelkedett, és megindult a magyar gazdaság „beillesztése” a német „élettérbe”. Nem is kellett olyan sokat várni arra, hogy ez az békés, és gyümölcsöző kapcsolat egyoldalúvá váljon. 1936-ra már jelentkeztek az első aggasztó jelek, a külkereskedelmi forgalomban már félmilliárd márka német adósság halmozódott fel.

Németország számára sem volt problémáktól mentes a gazdasági egymásrautaltság. Magyarország, és az egész Duna-medence azt látta: a birodalom rohamléptekkel fejlődik, a németek nem ismerik már a munkanélküliséget, sőt gyarapodnak. A régió országai azonban ettől a csodától még messze voltak. Az itt élőknek viszont egyre kevesebb türelme volt kivárni, hogy saját hazájuk is gazdagodjon. Ezért is indultak útnak sokan, többek között Magyarországról, jellemzően munkavállalási szándékkal. *„Nehéz volt az élet, ezért 1935-től kezdve sokan mentek ki Németországba dolgozni, és hozták be a jólétet szimbolizáló, nagy népszerűségnek örvendő Wanderer és Sachs kismotorokat.”*⁵⁹ A mind nagyobb létszámban jelentkező (fekete)munkaerő azzal a veszéllyel fenyegetett, hogy Németországban újra felüti a fejét a munkanélküliség. Márpedig a nemzetiszocializmus célkitűzése első körben a teljes foglalkoztatottság határokön belül való megteremtése volt. A folyamat kordában tartására tett kísérletnek volt értékelhető az az 1937-ben megkötött, később pedig megújított egyezmény, amely jellemzően a magyar mezőgazdasági- és idénymunkások kiközvetítését igyekezett mederben tartani. Ennek érdekében egy tárcaközi bizottságot hoztak létre a felek, amelynek feladata volt a munkaerőpiaci helyzet folyamatos nyomon követése, és a rendelkezésre álló

⁵⁹ Gangl János visszaemlékezése, Sopron 2005. október 30.

információk alapján a „kiengedésre” szánt munkaerő közvetítése. Kiközvetítések operatív előkészítése és lebonyolítása a m. kir. Országos Gazdasági Munkaközvetítő Hivatal feladata volt, ez a szerv intézte az alispánok, a mezőgazdasági felügyelőség és a községi előjáróság bevonásával a jelentkezők kiközvetítését. A munkásoknak Németországba való kijutásához felmerülő költségeket: az orvosi vizsgálat díját, a fénykép árát, az útlevel-kiállítás díját és a szükséges vízumot a Földművelésügyi Minisztérium előlegezte meg, ezek a költségek ugyanis személyenként kb. 20 pengőre rúgtak, ami a korban nem számított könnyen előteremthető összegnek. Természetesen a munkásoknak később meg kellett térítenie ezt az előleget, amit az általuk Németországból hazaküldött összegből vontak le a magyar szervek. A magyar hatóságok azért is támogatták a központi kiközvetítést, mert így kérhették a németeket, az egyénileg munkavállalási szándékkal kiutazók ne kapjanak munkavállalási engedélyt. A magyar fél azt kívánta elérni, hogy csak azok kapjanak munkavállalásit Németországban, akiket ők utaltak ki. A kívánatos célcsoportok, a lehetőségekhez mérten a családok voltak, a fiatalok, főleg egyedülálló fiatalok nők kiközvetítését nem támogatták. A németek is azokat részesítették előnyben, akik egymással valamilyen rokoni kapcsolatban voltak. A munkásokat külön vonatok vitték Németországba. Magyarország azt is el akarta érni, hogy csak az idénymunkára kaphassanak munkavállalásit, mert akkor így az országban mindenképpen vissza kellett térnie a kiutazóknak. Az idénymunkásokat magyar felügyelő, szociális nővér, és pap kísérte. Sőt tolmácsok is kísérték őket. A kormány azonban kívánatosnak tartotta, *„hogy tolmácsokként ne idegen nemzetiségű egyének, de németül beszélő magyarok szerződtessenek.”* A magyar fél minél inkább kézben akarta tartani ezt a fajta munkát, és a magyarnémetséget ebből a körből ki akarta szűrni. A zökkenőmentes szervezés érdekében egy tárcaközi bizottságot hoztak létre a felek, amelynek feladata volt a munkaerőpiaci helyzet folyamatos nyomon követése, és a rendelkezésre álló információk alapján a „kiengedésre” szánt munkaerő közvetítése.⁶⁰

A programban részt vevők száma folyamatosan növekedett, 1938-1940 között 10 227 főről egészen 15 ezer főre emelkedett a létszám, ami azért is volt különösen fontos, ugyanis Magyarországon éppen ebben az időszakban alakult ki egy viszonylag súlyos munkanélküliségi probléma a mezőgazdaságban. A munkanélküli munkáskezek felszívásán túl a hazautalt bérek miatt is fontos és pozitív folyamatról volt szó, 1939-ben már 15 millió

⁶⁰ MOL, K 28, 115., 1941-C-26985

pengő értékben utaltak haza a Németországban dolgozó vendégmunkások pénzt.⁶¹ Az egész programban azonban kiemelten vigyázni kellett arra, hogy a résztvevők között minimális legyen a létszáma, vagy egyáltalán ne vegyenek részt magyarnémetek. Azzal, hogy nemzetbiztonsági okokból kizárták őket a nyugati határmenti régióban megindult egy aggasztóbbnak tűnő folyamat, sokan feketén, engedély nélkül indultak meg, és nem csak idénymunkára, hanem akár évekre is képesek voltak elszerződni.

A negatív előjelek ellenére Magyarországnak nagyon is fontos volt a német gazdaságra való rácsatlakozás, és éberrel figyelt arra a kormány, hogy ezt az üdvözítő folyamatot semmi sem zavarja. A túlzott figyelem szülte az olyan belügyi jelentéseket, mint amelyik 1936-ban született, és arra figyelmeztetett, hogy állítólag a német kormány felmondani készült Magyarországgal megkötött kereskedelmi szerződést, mert a magyarnémetiséget támadó cikkek jelennek meg a magyar médiában, és ennek megakadályozására a kormány nem tesz lépéseket. Hasonló jellegű és „megalapozottságú” hír volt az is, hogy Németország már nem lát valódi gazdasági potenciált hazánkban, ezért a Duna-medencében inkább Jugoszláviára kezd építeni.⁶²

Ez az érdeklődés olyan területeken is jelentkezett, amire elsőre senki sem gondolt. A Belügyminisztérium 1935 decemberében jelezte a miniszterelnökségnek, hogy a németajkú pilisszentiváni hitelszövetkezet a következő adatgyűjtésre vonatkozó kérdéssel kereste meg a Herbert Schultze Verlagsbuchhandlung kiadó. A „Német bankvállalatok/pénzüintézetek címkönyve” részére kértek volna részletekbe menő gazdasági adatokat – mérleg, nyereség, veszteség elszámolás stb. – a településen és régiójában működő hitelszövetkezettől. A megkeresés hátteréről tényszerűen csak annyit tudunk, amennyit a belügy a jelentésében felvázolt, ezek szerint a német propagandára és adatgyűjtésre jellemző információszerzésről van szó, amelyet úgy tűnt a német anyanyelvű település hitelintézete is támogatott. Egyúttal azt is feltételezték a magyar szervek, hogy a körzetben több olyan hitelintézet is lehet, amelyek vezetősége ugyancsak rokonszenvezik egy ilyen akcióval.⁶³ Egy ilyen elszigetelt(nek tűnő) akcióból nem kívánok messzemenő következtetéseket levonni, azt azonban nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy az ilyen szintű információszerzés komoly érdeklődésről tesz

⁶¹ Ghyczy Béla: Magyar Mezőgazdasági idénymunkások a Német Birodalomban, In.: Statisztikai Szemle, 1942. augusztus, http://www.ksh.hu/statszemle_archive/viewer.html?ev=1942&szam=08&old=80&lap=2

⁶² MOL, K 28, 115., 193-1937-15253

⁶³ MOL, K 28, 115., 193-1935-16533

tanúbizonyosságot. A birodalom gazdasági szférája - hasonlóan a médiához - élénk érdeklődést mutatott régióink iránt – ez olvasható ki a levélből. Az információszerzés célja nem Magyarország gazdasági rendszerének teljes kiismerésére vonatkozott, sokkal inkább egy olyan adatbázis létrehozása volt a cél, amely a németországi cégeknek, befektetőknek adott volna gazdasági útmutatót konkrét térségekről – jellemzően persze a magyarnémetek által lefedett régiókról – ezzel is élénkítve a két ország közötti gazdasági kapcsolatokat. Nem mellékesen pedig újabb és újabb információkat szolgáltatva Berlinnek a magyarnémettség gazdasági helyzetéről, a gazdaságban betöltött szerepéről. Ahogy azt később látni fogjuk a magyarnémettség nemzetiszocialista eszmeiségben alapított szervezetbe, a Volksbundba történő beteretése során fontos szerepet játszottak az ilyen gazdasági alapú információk. Ezek alapján egy-egy településre lebontva tudták a szervezők, hogy mely gazdának, vállalkozónak mi kell ahhoz, hogy tevékenységét zökkenőmentesen folytassa, vagy éppen fejlődni tudjon, majd ezeket az erőforrásokat bizonyos ellenszolgáltatásokért – nagyon ritkán pénzért - cserébe rendelkezésre is bocsátották.

A hadiiparra építő német gazdasági csodának hazánkra valójában mégsem csak a nyersanyagkészletünk miatt volt szükség. Két sokkal fontosabb tényező adta meg az értékünket. Az egyik az emberanyag, különösen a magyarnémettség volt, amelyikre viszonylag korán, a háború első harmadában be is jelentette igényét Berlin. Magyarország igazi értéke az elhelyezkedésében rejlett: a valódi gazdagságot jelentő keleti területek meghódításának felkészüléséhez elengedhetetlen felvonulási területet jelentettük a terjeszkedőben lévő birodalomnak. Hazánk hadi és logisztikai szempontból tökéletesnek tűnt: a kelet-nyugati és az észak-déli útvonalak itt találkoztak, ez pedig tökéletesen alkalmas volt egy a „Lebensraum” meghódítására készülő hadsereg állomásoztatására.

6. A magyarnémettség-politika változatlansága

Magyarország mozgásterét a '30-as évek második felére leszűkült. Diplomáciai és gazdasági értelemben is elköteleztük magunkat a sikeresebbnek tűnő, a revízió lehetőségével kecsegtető német vonal mellett. Még akkor is, ha a politikai vezetés sejtette, ez a szövetség hatással és befolyással lesz a magyarnémetiségre.

A magyarnémettség körében kétfajta asszimiláció zajlott ekkor. Egyrésztől egy természetes

asszimilálódás, amelynek velejárója volt a felnövekvő generációk esetében a nyelv és a kultúra „átváltása” magyarra. Ez az átalakulás mértékét és lokalizáltságát illetően is korlátozott eredményeket hozott. A természetes magyarosodás inkább a városokban élő magyarnémetséget érintette, miközben a vidéki, mezőgazdaságból élők nem engedtek a sajátos identitásukból, azt következetesen örökítették tovább a fiatalabb generációkra. A természetes asszimilációnál erősebb volt, ezért hatékonyabban „szállította az eredményeket” a magyarorsítási politika. A bethleni elveknek megfelelően végrehajtott politika miatt a magyarnémetség belső elhagyatottsága egyre nagyobb lett. A kormányban helyet foglaló, illetve a kormányzat által elfogadott képviselőjük nem húzott egy irányba, ezért képtelenek voltak megtalálni azt a kompromisszumos megoldást, aminek eredményeként a magyarnémetség úgy tarthatta volna meg identitását, hogy közben Magyarország iránti lojalitása sem csorbul. Nem segítette a helyes út megtalálását Steuer kilépése sem. A „német ügyekkel” foglalkozó utolsó közvetlen kormányzati kapcsolat megszűntével a magyarnémetség „ügye” nem vesztett intenzitásából, a szemmel tartásukat és asszimilációjukat elősegítő eszközök köre tovább bővült, és tagozódott egy igen kifinomult rendszert alakítva ki ezzel. A központi, a kormányzatot előtérbe helyező adminisztratív eszközök a '30-as évekre olajozottan működtek a helyi és belügyi vonalon zajló folyamatos ellenőrzések sokrétűbbek, rendszeresebbek és az élet minden területére kiterjedőek lettek. A működés és a hatékonyság szempontjából a hangsúly és a tényleges munka, helyi szinten zajlott, a rendőrség és a csendőrség helyi parancsnokságai mindenre kiterjedő részletes jelentéseket készítettek, amelyek minden esetben a Belügyminisztériumon keresztül befutottak a Miniszterelnökségre, annak is Nemzetiségi és Kisebbségi Osztályára. Az államtitkári rangban tevékenykedő és az osztályt irányító Pataky Tibor lett a legfőbb információs központ a miniszterelnökségen. Az ő kezén futott át az összes beérkező jelentés, állampolgári levél és panasz, ő volt a szűrő, aki eldöntötte mi az, amiről a miniszterelnök a magyarnémetségről szóló információkból értesül, és mi az, ami alsóbb szinteken is kezelhető.

A rendőrhatalom jelentések azon túl, hogy folyamatos hangulatjelentésekkel bombázták a magasabb kormányzati szerveket, igyekeztek még mélyebbre ásni: feltérképezni nem csak a magyarnémetség, hanem – ami még értékesebb volt - az egyének és családok hazai, valamint külföldi – külön koncentrálna a németországi és az ausztriai relációkra - kapcsolatrendszerét. A figyelem kiterjedt mindenre és mindenkire, aminek, akinek köze volt a magyarnémetséghez: a tudományos kutatást végzők, a német nyelvű lapok és azok újságírói, a borkimérések tulajdonosai, vagy akár az ingatlant vásárolni szándékozó magyarnémetek is a

rendőri szervek látókörébe kerültek és alapos vizsgálat alá vonták őket.⁶⁴ A belügyi megfigyelés mellett a központi kormányzatot segítették információkkal és intézkedésekkel a helyi döntési pontokként működő polgármesterek, akik a rendőrfőnökökkel ápoló jó viszonyuknak köszönhetően hangulatjelentéseket kértek és kaptak, kezdeményezték helyi polgárok, olykor pedig egész családok nemzethűségi vizsgálatát. Továbbá intézkedtek arról, hogy a „veszélyesnek” nyilvánított polgárokat állásukból kitegyék, vagy hogy a „megbízhatatlanok” honosítási kérelmét elutasítsák.⁶⁵ Mindezek azt sejtették, hogy a magyarnémetség a '30-as évek második felére már nem pusztán nemzetiség volt, amelynek kézben tartására a kulturális-egyesületi vonal jelentette az egyetlen lehetséges megoldást, hanem nemzetbiztonsági témává „avanzsált”.

A fenti eszközöknél valamivel finomabb módszerek számítottak a hazafias civil kezdeményezések háttérből történő támogatása. A(z új) magyar identitás kialakításából a civil oldal is ki akarta venni a részét, magyar hazafiak ajánlották fel merő ügybuzgalomból, nem egyszer persze anyagi ellenszolgáltatás fejében segítségüket közvetlenül a miniszterelnökségnek a magyarnémetség „átneveléséhez”. A motivációkat persze balgaság lenne csak anyaginak tartani, a Trianonban megtaposott országban nagy volt az akarat, hogy egy egységes, erős nemzetként tüntesse fel magát, visszaszerezze régi fényét. Ezt az igényt pedig harcias kezdeményezésekkel meg is jelenítették. Nem lehet figyelmen kívül hagyni a sok esetben pénzbeli támogatással járó kormányzati helyeslést sem. Ez a kötelesség figyelhető meg a nemzetnevelő „A falu Urániája” előadássorozat sorsában is, amely tisztán civil kezdeményezésként indult, igaz már rögtön a kezdetekben igyekeztek felhívni magukra a miniszterelnökség figyelmét. Ez sikerült is, hiszen 1933. március 25-én a miniszterelnök, kabinetfőnöke, Vértesy Sándor útján gratulált sorozathoz, amely azt a célt tűzte ki maga elé, hogy olyan nagy magyar géniuszok, mint, Wekerle Sándor miniszterelnök, Munkácsy Mihály festőművész és Herczeg Ferenc írófejedelem példáján keresztül bemutatja, miért is éri meg „elmagyarosodni”. A történelmi példákon túl volt természetesen egy jóval didaktikusabb vonala is a sorozatnak, szelíden megfenyegette a nézőket: mindenkinek tudomásul kell vennie, ha az új Magyarországon boldogulni akar, és gyermekei jövőjét is szeretné biztosítani - milyen szülő az, aki megfosztja gyermekét a tanulás és a fejlődés, egy szóval a jobb (anyagi)

⁶⁴ MOL, K 28, 114., 193-1935-15273.

⁶⁵ SL, SVL, IV/A, 1404. a., Sopron Város Polgármesteri Hivatalának iratai. Bizalmas Iratok, 14. Biz./1923., 22. Biz./1925., 22. Biz./1922., 5. Biz./1927., 43. Biz./1927., 56. Biz./1927., 38. Biz./1928., 32. Biz./1929. stb.

élet lehetőségétől -, annak igenis be kell olvadni a magyarok közé. A magyarnémetek lakta régiókban lejátszani szándékozott népnevelő sorozat elnyerte a miniszterelnökség tetszését, amely a támogató szavak után 1934. január 24-i döntése értelmében 1000 pengővel támogatta.⁶⁶ Kiemelt figyelmet kaptak a diákok, főleg a csereprogramok keretében Magyarországra érkező német fiatalok. Egyik ilyen központi figyelmet kapott program volt, amikor német diákokat nyaraltattak a Balatonnál, cserébe pedig magyar diákok „viszont nyaralhattak” az Északi- és Keleti tengereknél. A miniszterelnökség bár nem tett kifogást, mégis fontosnak tartotta kiemelni: „*Feltétlenül megakadályozandónak tartom azonban azt, hogy az akció keretében olyan gyermekek és felnőttek is résztvehessenek, akik a hazai német kisebbség soraiból kerülnek ki.*”⁶⁷

A kormányzati-civil eszközök legérdekesebbje a még Bethlen István által „kinevezett” Magyarországi Németek Népművelődési Egyesülete volt, amelynek az 1925-ben kijelölt úton haladva nem képviselni, hanem asszimilálni kellett volna a magyarnémetséget.

7. A magyarnémetség belső szervezeti viszonyai

A közvetlen politikai beavatkozás, valamint a belügyi megfigyelés és a rendészeti-, közigazgatási közbeavatkozások nyílt nyomás alá helyezték a magyarnémetséget, ezzel pedig az erőszakosabb asszimiláció eszközeivé váltak. A nemzethűségre történő nevelés nem élhetett csak ezekkel az eszközökkel, mert hazánknak még mindig nagyon kellett vigyáznia reputációjára, nem lehetett cél a külső megítélésünket meghatározó belső egyensúly felborítása, mert az azonnal negatív következményei lettek volna a határon túli magyarokra nézve.

A sokat hangoztatott bethleni elvek kifinomultsága megkövetelte a magyarnémetséget satuba fogó eszközök mellett egy, a látszólagos szabadságot biztosító kezdeményezés is helyet kapjon - ez lett az MNNE. A szervezetet több okból is figyelemre és támogatásra érdemesnek tartotta a kormányzat. Az első és legfontosabb, hogy az 1923-ban alapított egyesülés a modernkori Magyarország egyetlen, az egész országot lefedni szándékozó szervezeteként

⁶⁶ MOL, K 28, 114., 193-1934-15153, 2-18.; 193-1934-15153, 29-32.

⁶⁷ MOL, K 28, 115, 193-1934-15612, 2-6; 10.

definiálta magát, ezzel pedig kiemelkedett a jellemzően helyi szinten szerveződő egyesületek sorából. Különlegessége volt még, hogy bár a politikai képviselő is a céljai között szerepelt, mégsem a politikai játszóterén akart érvényesülni, nem volt párt, és nem gondolkodott országgyűlési képviselőként sem. Az érdeklődés másik okát a magyarnémetség szellemi vezére szolgáltatta. Bleyer Jakab volt az, akinek a fejében megszületett az ernyőszervezet gondolata. Bethlen veszélyesnek ítélte Bleyert, úgy gondolta, hogy a magyarnémetség kiszakításán dolgozik, amit a kulturális autonómia követelésével leplezett. Ezért a kormányzat igyekezett „befogni” és megszelídíteni, amire a legmegfelelőbb eszköznek az MNNE Bleyer alól történő kiszervezése tűnt. A feladat nem tűnt nehéznek, viszonylag könnyen lemondatták a korábbi politikust a saját maga által gründolt szervezet éléről. Utódjának kinevezésébe már a kormányzat is beleszólt. Gratz Gusztáv⁶⁸ a kormány teljes egyetértésével és támogatásával azonban csak a szervezési és irányítási munkákra lett felhatalmazva.⁶⁹

Az MNNE-re - ahogy arra már korábban utaltam - a bethleni elvek megvalósításának szerepét testálta volna a kormányzat. Az egész országra kiterjedő, a minden magyarnémetet elérni és összefogni szándékozó egyesület kiválóan alkalmas volt arra, hogy a népcsoportot kézben

⁶⁸ Gratz Gusztáv Adolf (Gölnicbánya, 1875. március 30. – Budapest, 1946. november 21.) politikus, publicista, gazdasági szakember és történétíró volt. 1917-ben az Esterházy Móric vezette kormányban pénzügyminiszter volt, 1921-ben Teleki Pál első kormányában a külügyi tárcát vezette. 1906-ban országgyűlési mandátumot szerzett a szászok, magyarok és románok által lakott újegyházi (Erdély) választókerületben, mandátumát 1917-ig megtartotta. Az erdélyi szász képviselők parlamenti csoportjához csatlakozott. 1917 elején - Tisza István miniszterelnök javaslatára - kinevezték a közös külügyminisztérium kereskedelempolitikai osztályfőnökévé. 1917 júniusától szeptemberéig az Esterházy-kormányban pénzügyminiszter volt, majd újra visszatért a külügyminisztérium kereskedelempolitikai osztályának élére. 1919. novemberétől 1921. januárig bécsi magyar követ. A követi állást a külügyminiszteri bársonyszékkel cserélte fel Teleki Pál első kormányban. Bethlen István miniszterelnök kérésére 1924-ben elvállalta a Magyarországi Németek Népművelődési Egyesületének elnöki tisztségét. 1926-tól újra országgyűlés tagja, éppen a németek lakta bonyhádi választókerületet képviselte kormánytámogató programmal. Magyarország német megszállása után, 1944 áprilisában a Gestapo letartóztatta, majd számos magyar politikussal együtt a mauthauseni koncentrációs táborba hurcolták. 1944 júliusában kiengedték a táborból, de Budapestre nem térhetett vissza, csak a Bécs mellett élő lányához mehetett.

⁶⁹ Egyes feltételezések szerint Bethlen is kompromisszumot kötött Bleyer Jakabbal és szervezetével. Azért, hogy Bleyer belemenjen a kormányzati gyámkodásba, Bethlen beáldozta Steuer Györgyöt, a kormányban a magyarnémetséget kizárólagosan képviselő kormánybiztost, és a közvetlen beleszólást a magyarnémetség életébe. Ez a feltételezés részben támasztható alá, ha figyelembe vesszük, hogy a helyi közigazgatáson és a belügyön keresztül ez a közvetlen beleszólás – ugyan kevésbé diplomatikusan – megmaradt, akkor megállapítható, a kormány kevésbé volt hajlandó egy olyan kompromisszumra, amely alapjaiban változtatta volna meg az addig követett gyakorlatot.

tarthassa a kormány. Kiválóan alkalmas volt arra, hogy a körükben folyamatosan elterjessze az új magyar identitást. Az MNNE-nek a kormány az alapítók szándékaival homlokegyenest más célokat szánt. Éppen ezért alkalmatlanná vált bármilyen érdekképviselőre, vagy feladatra. Az igazi koporsószeget végül az jelentette, amikor a Belügyminisztérium többször is figyelmeztette a helyi közigazgatási vezetőket: az MNNE szélsőséges irányba indult el, az egyesület „pángermán célokat követ”. Ez utóbbi kifejezés hívó szónak számított a korban, bár a mögöttes tartalmát soha nem fejtették ki, nem is konkretizálták, mégis figyelmeztetően hatott, éberent tartva a hatóságokat. Az MNNE nem tölthette be a neki szánt szerepet, mert a magyarnémetség és a kormány is bizalmatlan volt vele szemben.

Bleyer halálával eltűnt az az egységet megjelenítő – igaz az utolsó időkben azt megteremteni már erőtlén – személy, akinek még volt annyi elismertsége, hogy egy jól meghatározott mederben tartsa a magyarnémetséget, és a benne lévő, ki-kitörni szándékozó erőket. Bleyer volt az, aki egyszerre fenn tudta tartani a magyarnémetségben a tüzet, hogy ne hagyja az identitását, egyúttal pedig az igényeket és szándékokat mérsékelten tudta kifelé képviselni. Az utódok - akiket maga Bleyer nevelt ki – az övétől eltérő felfogással rendelkeztek, és ez az általuk javasolt eszközökben is tetten érhető volt. Az identitásukban erősebben jelent meg a nagynémet tömbhöz való húzás, ami háttérbe szorította az ősök identitását. Bár belülről jövő erőkről beszélhetünk, kiváltó okaik mégis külső erők voltak. A Bleyer utáni generáció már Németországban tanult, közvetítők nélkül találkozhatott a birodalmi identitással. Bár az MNNE mérsékeltebb tagjai – így Gratz Gusztáv – is érezték, sőt látták a veszélyt, nem tudták már kézben tartani a folyamatokat. Megindult az erjedés a mozgalmon belül: kinevelődött egy olyan új kör, amely elődeinél radikálisabb volt, amely a radikális cselekvésben látta megoldhatónak a magyarnémetség problémáit. Ez az új, németországi tapasztalatokkal is rendelkező kör termékeny befogadjává vált a nagynémet egységre törekvő nemzetiszocialista eszmének.

Az ifjú törököknek volt egy emblemikus figurája, akit ugyan beválasztottak az MNNE vezetésébe, mégsem az ősök által elképzelt útvonalon haladva akarta „felemelni” a

magyarnémetséget. Basch Ferencet⁷⁰ be is választották az elnökségbe, ő mégsem belülről állt neki az elképzeléseinek megfelelően megreformálni az egyesületet, hanem kívülről ment neki. Javaslatait a nagy nyilvánosság előtt, a Sonntagsblattban publikált cikkében fejtette ki: új politikát és aktívabb fellépést követelve az egész MNNE-től.⁷¹ A cikkel eldőrdült a startpisztoly, megindult a verseny az egyesület feletti uralomért. Érdekcsoportok, klikkek alakultak, amelyek a többi csoportosulás által kiadott utasításokat rendszeresen figyelmen kívül hagyták. A harcig fajuló rivalizálásba a kormány is aktívan beszállt, nem szerette volna, ha az MNNE olyan csapat kezébe kerül, amelyik figyelmen kívül hagyja a bethleni elveket, és Németország felé húzza a magyarnémetséget. Az egyesületen belül folyó erjedésről a belügyminiszter és a miniszterelnök a rendőrségi jelentéseken keresztül mindent tudott. De ennél többet akart, beleszólni a rivalizálásba. E célból fogadta Pataky Tibor államtitkár 1935. február 5-én Gratz Gusztávot és csapatát, akiket kérdőre vont az MNNE helyi csoportjainál tapasztalható „illojális” magatartás miatt. Egyúttal pedig ismételten felhívta a figyelmüket arra a kormányzati óhajra, miszerint az MNNE-nek semmi keresnivalója sincsen a politikában.⁷²

Az államtitkári találkozó már nem tudta befolyásolni az eseményeket, az MNNE öregjeinek kicsúszott a kezéből az irányítást. Ezt erősítette meg a belügyminisztérium sváb bálról készített jelentésének a konklúziója, miszerint Gratz Gusztáv, mint a szervezet elnöke nem tud semmit tenni, nem meri összehívni az egyesület kongresszusát, mert félt, hogy a Basch és Huss nevével fémjelzett „pángermán csoport” leváltaná őket.⁷³ Baschék valóban egyre

⁷⁰ Basch Ferenc egyetemi tanulmányai során került Bleyer Jakab körébe, 1925 és 1934 között az MNNE titkáráként publikációkkal jelezte létezését, Bleyer halálát követően lépett előtérbe, követelve az MNNE szervezeti megújítását, és a magyarnémetség aktívabb politizálását. 1934-ben már az egyesület főtitkára, de a „magyar nemzet megsértése” miatt ellene hozott ítélet miatt lemondott, rövid időre háttérbe vonult, hogy 1938-ban megalakítsa a nemzetiszocializmussal rokonszenvező Magyarországi Németek Népi Szövetségét (Volksbund der Deutschen in Ungarn), röviden Volksbundot, amelynek elnöke lett. A nemzetiszocializmus melletti elköteleződést 1940-ben „követte el”, amikor Hitler a magyarnémetség német népcsoport vezetőjévé nevezte ki. 1944 végén Németországba menekült, de 1945-ben kiadták, és mint háborús bűnöst első fokon a Budapesti Népbíróság 1946. január 18-án, másodfokon a Népbíróságok Országos Tanácsa március 28-án halálra ítélte, ezt követően kivégezték.

⁷¹ Norbert Spannenberger: A magyarországi Volksbund Berlin és Budapest között, 1938-1944, Lucidus Kiadó, Budapest 2005, 96-97.

⁷² Spannenberger, 2005, 105-106.

⁷³ MOL, K 28, 115., 193-1936-15134

erősebbek voltak, annak köszönhetően, hogy olyan kérdéseket vetettek fel, és igyekeztek rá egyszerű, érthető és radikális választ adni, amelyeket a kormányzattal való jó kapcsolatot féltve tabuvá nyilvánítottak az „öreges”. Ráadásul Baschék úgy gondolták, az MNNE túlságosan szűk mozgásteret kapott, ezért ki kell lépni a bethleni elvek által rájuk kényszerített keretek közül és aktívan el kell kezdeni politizálni. Már ez felért egy tabudöntéssel, ám az, hogy a politikai szerepvállalást az ellenzéki pártokkal szövetkezve képzelték el, a törvénytelen kategóriába taszította az elképzeléseiket és magát a csapatot is. Végül ez a mozgolódás szolgáltatott okot és indokot a kormánynak arra, hogy hatósági eszközökkel partvonalon kívülre szorítsa az ifjakat. Basch bíróság elé került, amelyik fél éves elzárásra ítélte. Az MNNE vezetése kihasználva a lehetőséget egy nem minden magyarnémetség tetsző döntést hozva Bascht megfosztotta minden az egyesületben betöltött pozíciójától.

Basch elítélése viszont nem a folyamat lezárása, hanem egy új időszak kezdete lett. Pontosan az a folyamat indult meg, amit mind a kormány, mind az MNNE öregjei el akartak kerülni: megjelent egy karakteres, a megegyezés és a kompromisszum sehova sem vezető politikája helyett az erőből való cselekvés (nemzetiszocialista) eszméjét hirdető vezető, akinek ráadásul jó kapcsolatai voltak a Németországot felemelő nemzetiszocialista mozgalommal. Basch bebörtönzésével a kormányzat és az MNNE közösen megteremtette a feltételeit annak, hogy nemzetiszocialista alapon szervezze meg magát a magyarnémetség. Nem Baschék nemzetiszocializmusa volt az igazán vonzó, hanem az a tetterő, amit beharangoztak. A magyarnémetség egyszerűen megunták azt a kilátástalan, az iskola és a nyelvhasználat kérdésében teljesen eredménytelen lavírozást, amit az MNNE öregjei végeztek. Helyette azt az erőt preferálták, amelyik határozott és odacsap, ahova kell.

Várható volt, hogy a magyarnémetség sorsa kilép a magyar kormány-magyarnémetség kulturális és szellemi vezetők által körülhatárolt körből, és egy sokkal tágabb, a terjeszkedő német „internacionalizmus” által meghatározott keretek közé kerül.⁷⁴ Ez az „internacionalizmus”

⁷⁴ A nemzetiszocializmus „internacionalizmusa” a következőképpen értendő: egy olyan több országra kiterjesztendő eszmerendszerről volt szó, amelyet a németiség összefogására fejlesztettek ki. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy minden német, lakjon bárhol is, ebben az eszmerendszerben kellett volna, hogy önmagát elhelyezze, magyarán, először mindenki német volt, másodsorban volt csak egy ország állampolgára ideiglenesen. Ez az „internacionalizmus” ugyanis az „életter” politikával eltörölte volna a gazdasági és államhatárokat, úgy hogy közben mindenhol a német hegemóniát építette volna fel.

első körben a helyi német népcsoportok, addig a kormányokkal többé-kevésbé együttműködő vezetőit érintette volna érzékenyen, kivéve a kezükből az irányítást. Baschék megerősödése láthatóvá tette a magyarnémetségben belüli, generációs törésvonalakat is. Az ifjabb generáció egyre határozottabban követelt magának helyeket. Megunták ugyanis a szüleik korosztályának tesze-toszáskodását, úgy gondolták, hogy az a mentalitás, ami az idősebbeket jellemzi, nem tudja megvédeni az erőszakos asszimilációtól a magyarnémetséget. Kevésbé voltak elfogadóak az addig folytatott apró lépésekből álló, „kiegyezési” politikával, amely csak hosszú távon, évek múlva hozhatott látható, és egyáltalán nem biztos, hogy látványos eredményeket. A fiatalokat magával ragadta a nemzetiszocializmus dinamizmusa, és közösségteremtő ereje. Az új eszme azt sugallta, Németország eredményei pedig azt bizonyították, igenis helye van a türelmetlenségnek és az erőszakos fellépésnek, mert csak így lehet célt érni. Ezt a „veszélyt” az MNNE vezetői is felismerték, és Bleyer halála után arra is rájöttek, hogy nincs eszköz a kezükben, amellyel gátat vethetnének a (számukra) rossz folyamatoknak. A recept tehát - amely szerint ki kell választani, és fel kell fejleszteni egy a magyarnémetséget szigorúan kulturális alapon összefogó szervezetet - bukásra volt ítélve. A magyarnémetségben megindult a politikai erjedés, és ezt már nem tudta kezelni a kormány.

8. A figyelem a magyarnémetségre irányul

Magyarországra Berlinben is el kezdtek odafigyelni. A Basch-féle mozgalom híre már nem maradt a határokon belül, a magyarnémetség a Harmadik Birodalom látókörébe került. Hitler állama a már kipróbált recepthez nyúlt vissza, hogy két legyet üssön egy csapásra. Egyrészt a magyarnémetséget elkötelezni a nemzetiszocializmus mellett, ami később a német háborús érdekeknek való kiszolgáltatásukba torkolt. A másik pedig a Duna-medence közepén fekvő Magyarországgal egy szoros és megbonthatatlan szövetség kiépítése, később pedig fenntartása a végsőkig. Ezért a gazdasági függés kialakítása mellett egy sokkal szorosabb kapocs létrehozásába is belekezdett a Harmadik Birodalom. A konstrukció a németség együvé tartozásán alapult, arra építve akart egy olyan szálát fonni, amelyen keresztül a magyarnémetséget és a mindenkori magyar kormányokat is fogni tudta volna. A fonal innenső végén a magyarnémetség volt, akiknek létezésére, majd pedig problémáira fel kellett hívni a birodalmi németek figyelmét, a figyelemfelkeltést követően pedig folyamatosan napirenden kellett tartani a kérdést, az aktuális külpolitikai céloktól függő intenzitással.

Az elsődleges eszköz a média volt, amely a figyelemfelhívó, jellemzően a magyarnémetség helyzetét nagy vonalakban vázoló, éppen ezért az érzelmekre ható cikkel a téma bevezetéséért és az érzelmi kötődés kialakításáért „felelt”.⁷⁵ A ’30-as évek első felének végétől mind gyakrabban jelentek meg a magyarnémetség problémáit a híradásoknál informatívabb elemzések a német sajtóban. Az MTI bizalmas jelentései rendszeresen szemléltek a birodalomban megjelenő kritikai cikkekről. A magyarnémetség helyzetében történő „elmélyülésnek” lökést adott az 1935-ös képviselőválasztás, amelyhez kapcsolódóan a német lapok hatványozott figyelemmel fordultak Magyarország felé, és lesték a Németországhoz közeledő miniszterelnök magyarnémetségnek szóló üzeneteit. A kommentárok minden esetben megjegyezték, hogy a magyarnémetség helyzetét egyik magyar párt sem akarja megoldani, holott – ahogy az a Deutsches Volksblattban is olvasható – a népcsoport nemzethűsége megkérdőjelezhetetlen. A cikkek végkicsengése egy nyakatekert fordulattal szinte mindig az volt, hogy bármennyire is hű akar lenni hazájához a magyarnémetség, a központi akart megmagyarázhatatlan oknál fogva minden lehetséges – hatósági – eszközzel igyekszik ebben megakadályozni: a hivatalos fogadkozások ellenére nem engedélyezi a németnyelvű oktatást, nem szüntetik be a névmagyarosítást és nem gondoskodnak arról, hogy a németek szabadon gyakorolhassák választójogukat.⁷⁶ A birodalmi lapok szerint a vádak, amikkel a magyarnémetek illetik saját otthonukban nem egyebek pusztá rágalomnál, amikkel Gömbös politikai taktikázása miatt nem mer szembeszállni. *„Gömbös jól ismeri a svábokat, de a magyar uralkodó osztály felfogásával nem volt hajlandó szembe szállni és a német kisebbséget védelmébe venni.”*⁷⁷

A kommunikációs vonalon megindult nyomásgyakorlás eszköztára színesebbnek bizonyult az elemző cikkeknel. Akadtak önkéntes segítők, akik azon dolgoztak, hogy a Magyarországgal szemben még mindig nagyon érzékeny szomszédok sajtóorgánumai is aggódni kezdjenek „az egyetlen, megmaradt magyarországi kisebbségért”. A környező országokban élő németek vezetői is folyamatosan nyomon követték a magyarnémet sorstársak helyzetét, pontosabban

⁷⁵[http://mol.arcanum.hu/mti/opt/a100929.htm?v=pdf&q=\(WRD%3D\(Magyarorsz%20n%20E9metek%20\)\)/NapiHirek%20Lapszemle%20Bizalmas%20Radiofigyelo%20and%20DATE%3D1933.01.01--1935.12.31_%20&s=sort&m=1&a=rec](http://mol.arcanum.hu/mti/opt/a100929.htm?v=pdf&q=(WRD%3D(Magyarorsz%20n%20E9metek%20))/NapiHirek%20Lapszemle%20Bizalmas%20Radiofigyelo%20and%20DATE%3D1933.01.01--1935.12.31_%20&s=sort&m=1&a=rec)

⁷⁶http://mol.arcanum.hu/mti/opt/a100929.htm?v=pdf&q=%28WRD%3D%28N%E9mets%E9g%29%29/Bizalmas%20and%20DATE%3D1935.01.01--1937.01.01_%20&s=sort&m=0&a=rec

⁷⁷http://mol.arcanum.hu/mti/opt/a100929.htm?v=pdf&q=%28WRD%3D%28N%E9mets%E9g%29%29/Bizalmas%20and%20DATE%3D1935.01.01--1937.01.01_%20&s=sort&m=0&a=rec

bírálni kezdték a magyar kormányt hol az intézkedései, hol pedig azok elmaradása miatt. Például a román kormányban kisebbségi államtitkárként is szerepet vállaló Brandsch Rudolf a következő gondolatokkal exponálta magát 1935-ben, mint a magyarnémetségért aggódó, veterán politikus: *„A magyarokkal ugyancsak nem működhet együtt a német kisebbség, mert lehetetlen együtt dolgozni olyan nép kisebbségével, amely itt teljes kisebbségi jogokat követel, otthon azonban, ahol a hatalom kezében van, ezeket a jogokat a kisebbségektől megtagadja.”*⁷⁸ A megnyilatkozó nemzetiségi politikusok esetében nem szabad elfeledni azt a tényt, hogy hosszabb-rövidebb ideig kormányzati szerepet vállaltak anyaországukban. Persze merész lenne messzemenő összefüggéseket levonni abból, hogy kormányzati szerepből bírálták a magyar kormányt a magyarnémetek sorsa miatt, miközben saját országuk vezetéséről elismerően szóltak, mégsem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy bírálataik szinte minden esetben azzal zárultak, hogy az állam, amelytől apanázst kaptak milyen nyitottan és barátián bánik a németiséggel. Közvetlen bizonyítékok nincsenek arra, hogy a cikkek, a velük készült interjúk berlini befolyásra születtek volna, az viszont tény, hogy hozzájárultak a birodalom által kitűzött célok eléréséhez.

A környező országok németnyelvű sajtójában, függetlenül a köztük lévő több száz kilométeres fizikai és az elvontabb kulturális, nyelvi távolságoktól meglepően azonos tartalmú cikkek jelentek meg. *„Hogyan bánik Magyarország a kisebbségeivel”*, valamint a *„A magyarországi választások sok keserűséget hagytak hátra a magyarországi németek körében”* típusú felütéssel indító cikkek mindegyike felemlegette, hogy Magyarország továbbra sem tartja tiszteletben a nemzetiségi jogokat, miközben például *„(...) a Bánságban német újjászületésről lehet beszélni, ellentétben a magyar uralom idején történt erőszakos elmagyarosítással, mert ha még pár évig tartott, volna a magyar uralom - Müller szerint - a bánsági németiség teljesen megszűnt volna.”*⁷⁹ Az Újvidéken megjelenő Deutsches Volksblatt ugyancsak éles támadást intézett a magyar németiségpolitika ellen, mivel szerinte a magyarnémetség rendszeres elnyomásnak és üldözésnek volt kitéve. *A magyar taktika az, hogy különböző üldözésekkel elkedvetlenítsék az élharcosokat és lehetetlenné tegyék működésüket, hogy azután könnyű szerrel magyarosítsák el a pásztor nélkül maradt nyáját. (...) A valóság azonban az, hogy a magyarok olyan személyeket akarnak rákényszeríteni a*

⁷⁸http://mol.arcanum.hu/mti/opt/a100929.htm?v=pdf&q=%28WRD%3D%28N%E9mets%E9g%29%29/Bizalmas%20and%20DATE%3D1935.01.01--1937.01.01_&s=SORT&m=0&a=rec

⁷⁹http://mol.arcanum.hu/mti/opt/a100929.htm?v=pdf&q=%28WRD%3D%28N%E9mets%E9g%29%29/Bizalmas%20and%20DATE%3D1935.01.01--1937.01.01_&s=SORT&m=0&a=rec

német kisebbségre, akik németek ugyan, de a magyarok szolgálatában állnak és így bomlasztóan hatna működésük a németiségre. (...) Hogyan kívánhatják a magyarok Szerbiában a méltányos eljárást az itt élő kisebbség számára, ha saját országukban ilyen eszközökkel dolgoznak a németiség beolvasztásán - vonta le Volksblatt az érdekes következtetést.⁸⁰ A Romániához tartozó Zsombolyán megjelenő Hatzfelder Zeitung a magyar elnyomásból kiindulva egy a jövőben fontos szerepet betöltő magyarnémet vezető – a falu szülöttéről, Basch Ferencről volt szó - hányattatásairól írva arra a megállapításra jutott: „A Magyarországon élő 550.000 német semmit sem élvez azokból a kisebbségi jogokból, amelyeket a többi állam tiszteletben tart. Magyarországon meg mindig a lakkcsizma és kutyakorbáncs politika vezet és ez az állam követeli az utódállamoktól a kisebbségi jogok tiszteletben tartását, holott ő semmibe veszi azokat. A magyar mágnások még mindig a nagy 30 milliós Magyarországot álmodnak és azt hiszik, hogy a történelem kerekének fordulása okét újból uralomra juttatja. A Romániában élő németiség minden közösséget megtagad ezzel az országgal, ahol német testvéreinek utolsó, legkisebb jogait, is elragadják és ahol a legkisebb kulturális megmozdulást is, ha ez a németektől ered államellenesnek minősítenek. Nem sokáig folytathatja azonban Magyarország ezt a jogfosztást.”⁸¹ Az általános sérelmek folyamatos felhánytorgatásán túl, konkrét kormányzati lépésekbe is belekapaszkodott a sajtó. A romániai Kronstaedter Zeitung „Der Auslandsdeutsche” című folyóirat cikkét közölve az 1935. december 23-án életbe lépett új oktatási rendelet hátrányait domborította ki. A Bukarestben „A németek helyzete Magyarországon” cím alatt megjelent írásban kifejtik, hogy a magyar oktatási rendelet „(...) semmi javulást sem hozott a magyarországi németek oktatása terén. Erre a körülményre különben Richárd Huss egyetemi tanár is rámutatott abban az emlékiratában, amelyet a magyar kormányhoz nyújtott be és amelyben sajnálattal panaszolja el, hogy a vidéki értelmi osztály a legkisebb német megmozdulásban is pángermanizmust lát és azt minden rendelkezésére álló eszközzel igyekszik elnyomni. A német nyelv elnyomását mi sem bizonyítja jobban, hogy egyes vidékeken a német nemzetiségű fiatalok még a Miatyánkot sem tudják anyanyelvükön elmondani. Idézi a lap Hóman kultuszminiszter nyilatkozatát is, amely szerint a magyarság ezeréves létét annak köszönheti, hogy asszimilálni tudta a vele közösségben élő népeket. Hóman szerint a kisebbségek a magyar nemzet szerves részei. Ezen elv alapján tehát az utódállamok területein élő magyarok

⁸⁰http://mol.arcanum.hu/mti/opt/a100929.htm?v=pdf&q=%28WRD%3D%28N%E9mets%E9g%29%29/Bizalmas%20and%20DATE%3D1935.01.01--1937.01.01_&s=SORT&m=10&a=rec

⁸¹http://mol.arcanum.hu/mti/opt/a100929.htm?v=pdf&q=%28WRD%3D%28N%E9mets%E9g%29%29/Bizalmas%20and%20DATE%3D1935.01.01--1937.01.01_&s=SORT&m=0&a=rec

is, például Romániában a román nemzet magyarul beszélő szerves részei lennének. A lap ezután a Külügyi Szemle, Statisztikai Szemle és a Magyar Szemle alapján kimutatást közöl arról, hogy hány iskolájuk van a magyaroknak az utódállamok területein és ezzel szemben hány iskolájuk van a németeknek Magyarországon.”⁸²

14. kép: Akiknek a sorsáért papíron mindenki aggódott⁸³

Az, hogy a környező országok németisége, illetve vezetőik ilyen lelkiismeretesen figyelték magyarnémet testvéreiket a Harmadik Birodalom fokozatos erősödésének az eredménye. Inkább előbb, mint utóbb, de minden völskdeutsch vezető felismerte, hogy csatlakoznia érdemes a nemzetiszocializmushoz, ha saját és az általa vezetett szervezet túlélését akarta elérni. Persze ez kényes feladat volt, hiszen azok az országok, amelyekben éltek, Magyarországhoz hasonlóan tartottak Hitlertől és befolyásától, ezért minden hozzá köthető eszmét és próbálkozást igyekeztek visszaszorítani. Ám a Trianon utáni speciális helyzetben láttak egy kiutat, amelyen keresztül kiengedhette a gőzt a saját németiségük, egyúttal pedig egy újabbat lehetett ütni a helyezkedő Magyarországon. Ez a szelep pedig a magyarnémetiség és helyzete lett.

⁸² http://mol.arcanum.hu/mti/opt/a100929.htm?v=pdf&q=%28WRD%3D%28magyarorsz%E1gi%20n%E9metek%20%29%29/Bizalmas%20and%20DATE%3D1933.01.01--1945.01.01_&s=SORT&m=0&a=rec

⁸³ <http://www.pilisvorosvar.hu/vorosvariujsg/>

Egy kevésbé látványos, de a magyarnémetségről mélyrehatóbb információkat begyűjtő figyelemmel is számolni kellett. A történészekkel és kutatókkal már nehezebben tudott mit kezdeni a kormányzat, ezt bizonyítja egy 1934. augusztus 28-i miniszterelnökségről a Külügyminisztériumba küldött levél, ami egy konkrét ügyben kér állásfoglalást a berlini és a bécsi külképviseletek részére, mit tegyenek, hogyan járjanak el a Reichból, és az akkoriban ugyancsak veszélyesnek tartott Ausztriából érkező tudósokkal. A magyar szervek ugyanis nem voltak biztosak abban, hogy a tudósok és kutatók érdeklődése pusztán tudományos. Félő volt a kormányzati szervek szerint, hogy kulturális és tudományos köpönyeg alatt is agitáció zajlik majd, amit még nehezebb lesz kontrollálni. A javaslat így adta magát, indokolt lett a belügyminiszter részéről a nagyfokú óvatosságot a Reichból „tudományos tanulmányútra” ideérkező emberekkel szemben. Megjegyzik, hogy az utóbbi időszak ausztriai fejleményei abban a relációban is fontossá teszik az óvatosságot.⁸⁴

9. Harc a jövő generációiért

A nemzetiszocializmus több volt, mint eszem, az új nagynémet identitás volt. A német identitás nem volt egységes, nem volt olyan közös eszmei alap, amelyet minden német, függetlenül attól, hogy hol élt a magénak érzett és vallott. Németek és németek között húzódtott egy törésvonal, attól függően, hogy hova születtek. A határokon belül élőket a Reichsdeutschen – azaz birodalmi német - gyűjtőnévvel illették, a határokon túli, tőlük kétségkívül sokban különböző, távoli rokonaikra a kissé degradáló Volksdeutschen – népi német - jelzőt használták.⁸⁵ Ez a különbözőség megakadályozta a valódi nagynémet egység létrejöttén túl annak a praktikus célnak az elérését is, hogy a németiség minden egyes tagját mozgósítani lehessen a „Lebensraum” megteremtése mellett. A nemzetiszocializmus tehát praktikus okokból akarta létrehozni az egységes „német” identitást. Hitler a születési hely és

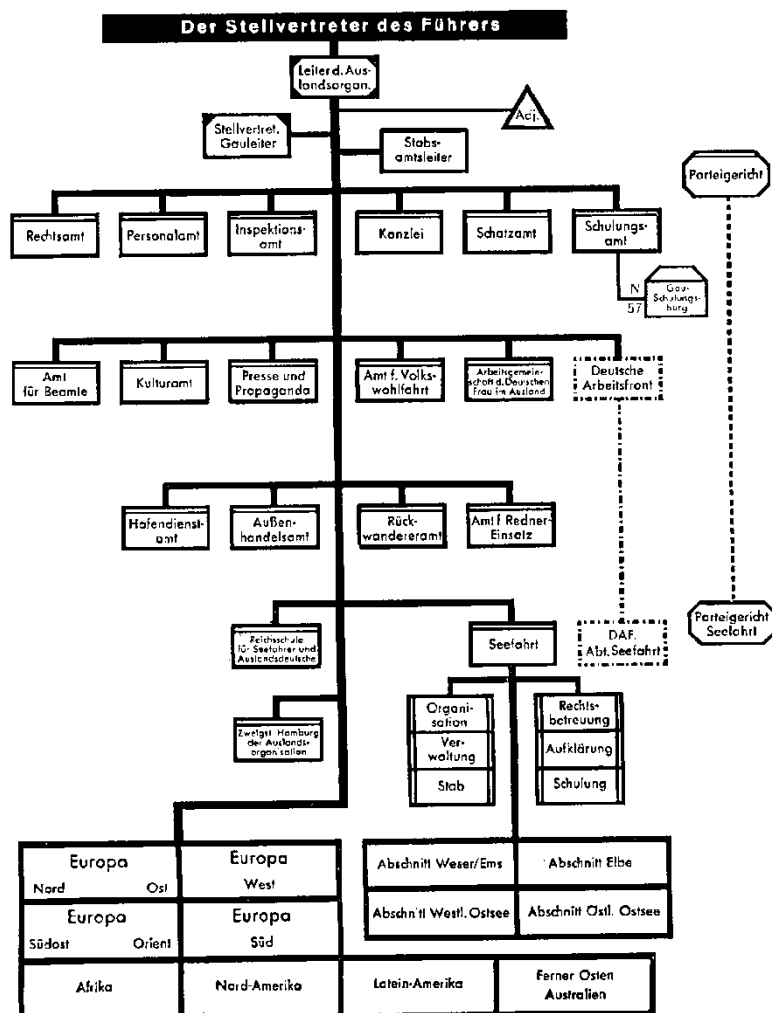
⁸⁴ Egy Dr. Lendl nevű kutató a bécsi egyetem rektorának azonosíthatatlan aláírásával ellátott papír birtokában, Baranyában szeretett volna kutatni az ottani németiség XIX. századi vándorlási mozgalmairól. Bécsben azt javasolták neki, jöjjön Magyarországra és forduljon itt a BM-hez. A BM-ben azonban tanácstalanok voltak, és mire leinformálták Egon Lendl-t a miniszterelnökségen, majd a külügyben, az úr hazautazott dolgavégezetlenül. A magyar hatóságok ide-oda dobálták a korban elismert tudósak számító Egon Lendl-t, egyszerűen nem tudták eldönteni, hogy mitévők legyenek. MOL, K 28, 114. csomó 193-1934-16044, 4-5.; ill. 115., 193-1935-15273

⁸⁵ A terminológiát a birodalmi németek alkották meg, ezért is érződik benne egy felsőbbrendűség a többi némettel szemben. Ez a felsőbbrendűség a háború utolsó éveiben konfliktusokat is generált a németiségben belül.

az otthon primátusát az eszme elsőbbségével váltotta fel. Nem az számított ki, hol született, hanem az, hogy nemzetiszocialista-e, vagy sem.

Az eszme bár népszerű volt, de valódi hatása akkor lett, miután Németország tudatosan kezdte terjeszteni. E célból hozták létre a párt külföldi kapcsolatokért felelős szervezetét, az Auslandsorganisation der NSDAP-t (AO) (3. ábra). Bár a fáradhatatlan szervezőnek bizonyuló - Hitler válláról az őt valójában soha nem érdeklő pártépítéssel kapcsolatos feladatokat levevő - Gregor Strasser 1931. május 1-én alapította az AO-t, a szervezet 1933 után tudott eredményeket felmutatni.

Auslandsorganisation der NSDAP.

3. ábra: Az NSDAP/AO szervezeti felépítése⁸⁶

⁸⁶ <http://de.wikipedia.org/wiki/NSDAP/AO>

Ekkor vált Ernst Wilhelm Bohle vezetése alatt önálló gauvá, tehát a birodalom egyik közigazgatási egységévé. Egyértelmű üzenetet küldött Németország a világnak: minden német a nemzetiszocialista haza tagja, lényegtelen, hogy hol él és hol dolgozik. Persze a valóságban ez közel sem volt így, a különbség megmaradt németek és németek között, és ezen az AO sem tudott változtatni. A politikailag és társadalmilag a hatalom felé menetelő pártnak szüksége volt minden anyagi erőforrásra. Az AO-nak is kiadták, hogy gyűjtsön pénzt, a célcsoport pedig nem a szerény anyagi erőforrásokkal rendelkező Duna-medencei németek lettek, hanem a világ távoli részein élő és dolgozó német üzletemberek.⁸⁷ Az AO elfordulása a volksdeutschoktól egy másik, megkerülhetetlen tényezőnek volt valójában köszönhető. Bármennyire is igyekezett a Führer szellemében dolgozni nem tudott, Hitler ugyanis a kezdetektől személyesen nyúlt bele az élettérbe. Sorompóba állításuk kikerült az AO kezéből, helyette a dolgozó német nép jóléti programjainak szervezésével bízták meg, eredeti feladatait pedig az SS vette át.

Egy sokkal hatásosabb területen indult meg a nemzetiszocializmus terjesztése. A fiatalság „elcsábítása” lett a cél. A háború utáni új, kilátástalannak tűnő világban egy nagy tartalékokkal rendelkező, könnyen lelkesíthető, formálható és mozgósítható csoport, az ifjúság, fogódzók és irányítás nélkül maradt. Kereste azokat az új impulzusokat, azokat az eszméket és embereket, akik kivezetik abból a zsákutcából a hazájukat, az egész világot, amelyből a nagyszülők és a szülők értékrendjével már nem lehetett kitalálni. Az ifjúság nyitott volt valami újra, valami szokatlanra, amely biztos jövőt és egy vonzó közösséget biztosít számára. Az 1910 és 1925 között született generációk várták az új impulzust, amely a bennük rejlő várokozásokat felkarolja és irányítja. A nemzetiszocializmus tehát egy, az újrakezdésben reménykedő fiatalság körében létező igényt vett észre. Hitler megint csak megérezte a korszellemet, szinte elsőként fordult ehhez a generációhoz, és csatornáztta be a bennük rejlő erőt, tisztában volt azzal, hogy a céljai eléréséhez ezt a generációt, a jövő munkáskezeket és katonákat kell elköteleznie maga mellett. Az újabb fűherri küldetés - hasonlóan a többihez - konfliktusokat szültek. Konfliktusokat az idősebb és a fiatalabb korosztályok között, konfliktusokat a volksdeutschok és az otthonukat adó országok között. A jövő meghódítására tett erőfeszítések nem álltak meg a vonzó frázisok puffogatásánál,

⁸⁷ Paragúay, Dél-Afrika, USA - ezek voltak az Auslandsorganisationhoz elsőként csatlakozó országok, amelyek közül a közeli Svájc fizikailag ugyan kilógott, de az ország közelsége, és pénzügyi rendszere miatt beleillett a stratégiába.

konkrét mozgalmak, kezdeményezések indultak, hogy az ipar és a katonaság számára elengedhetetlen kallódó fiatalságot elkötelezzék a nemzetiszocializmus és a Harmadik Birodalom mellett. Az első világháború borzalmait nem ismerő, kedvezőtlen gazdasági- és társadalmi következményeit viszont saját bőrén érző ifjak hálás, és könnyen megdolgozható terepnek számítottak, főleg az olyan klasszikus, erőt sugárzó eszközök által, mint a katonai jellegű táborok, mozgalmak.⁸⁸

Már jóval a nemzetiszocialisták felbukkanása előtt szervezett, „felfedező” kirándulások indultak a Duna-medencébe. A XX. század első éveiben erőre kapó Vándormadár-mozgalom (Wandervogel) tagjai célzottan olyan területeket kerestek fel, ahol a németiség kisebbségben élt, és egyfajta (kultur)harcot vívott a fennmaradásáért, jogai elismeréséért.

15. kép: Kultúrharc a duna-medencei németiségért⁸⁹

Az utazásokon túl németországi nagygyűléseket szenteltek a távoli rokon megsegítésére. A

⁸⁸ Nem mellékesen a sokkal békésebbnek tűnő cserkészmozgalmak mindennapjai is egy paramilitáris ifjúsági mozgalmat sejtettek, szemben a szervezet kifelé kommunikált magasztos céljaival.

⁸⁹ <http://www.lueben-damals.de/>

kezdeményezés célja aztán az első világháború után megváltozott: a középkelet-európai németiség öntudatának erősítése lett.⁹⁰ Az 1925-ben megalakult Mittelstelle für Jugendgrenzlandarbeit nevet viselő szervezetnek a Németországban létező „vándormadár rajokat” egyesítve, a volskdeutsch csoportokkal kellett mind szorosabbra fűzni a kapcsolatokat.⁹¹ Az utak jellemzően szervezett, csoportos látogatások voltak, de tudunk olyan egyéni akciókról is, amikor egy diák konkrét településen akarta kutatni az ottani magyarnémet családok múltját és gyökereit.⁹²

1926-ban a Mittelstelle für Jugendgrenzlandarbeit nevű ifjúsági szervezet Jena mellett tartott nagygyűlésen szóba került a magyarnémetiség is, megállapították ugyanis a résztvevők, „(...) hogy valószínűnek látszik, hogy a magyarországi németiség minimális kulturális jogai valósággá fognak válni. Erre az esetre a további közdelem programja már most körvonalazódott, amikor kimondották, hogy a minimális kulturális kívánságok honorálása után a német felsőoktatás érdekében fognak újabb akciót indítani. A magyar-német jó viszony az erre vonatkozó német kívánságok teljesítésétől tétetik függővé.”⁹³ Ilyen eseményekkel fenn lehetett tartani a birodalmi fiatalság érdeklődését a távoli rokonok iránt, mégsem volt elegendő ahhoz, hogy a nemzetiszocializmusnak a Duna-medencei német ifjúságra is befolyása legyen.

Megdolgozni az élettérben élő németiséget – kiemelten kezelve a fiatalságot -, azaz elkötelezetté kellett tenni őket az eszme iránt. Hitler legfőbb küldetésének tartotta, hogy az egységet jelentő, és őt hatalomra segítő nagynémet eszmét felváltsa a sokkal inkább internacionalista, mégis kirekesztő nemzeti szocialista együvé tartozással, amely eltörölte volna az államalkotó és a külhoni németek közötti különbségeket. A Führer egy tágon vett európai hatalmi tényezőben gondolkodott, ehhez azonban egy eszmerendszerében új, modernebb, és extrémebb társadalmat képzelt el. Mint minden futurista eszme, a nemzetiszocializmus is legkönnyebben a fiatalságban volt elplántálható.

Erre leginkább alkalmasnak a csak a Führerhez hű óriásszervezet, a Hitler Jugend (HJ) a

⁹⁰ A magyarországi németajkúak m.kir. kormánybiztosának 1924. március 24-i jelentése - MOL, K 28, 114., 193-1924-2197

⁹¹ Vitári Zsolt: A Hitlerjugend és Délkelet-Európa, Gondolat Kiadó, Budapest 2012, 49.

⁹² MOL, K 28, 114., 193-1925-6120

⁹³ MOL, K 28, 114., 193-1927-T-2; 1421

lányok esetében pedig a Bund Deutscher Mädel (BdM) mutatkozott. A két szervezetnek alapvetően a nemzetiszocializmusra való nevelés lett a feladata. A nemzetiszocialisták ifjúsági szervezete megelőzte a „felnőtteket”: az elsők között indítottak szervezett utakat a távolinak tartott balti, valamint Duna-medencei, főleg a szászok lakta részekre. Egyúttal pedig kapacitálták az addig kulturális alapon összetartó völksich ifjakat egy magasabb szintű (ön)szervezésre.

16. kép: „Megdolgozni” az élettérben élő németiséget⁹⁴

A férfias anyapárthoz hasonlóan, a fiatalok is elsősorban a maszkulin jegyeket részesítették előnyben. A harcra neveltek. A harc első körben a hosszú, a határok közvetlen szomszédságában „idegen, elnyomó uralom alatt senyvedő” testvérekhez indított zarándoklatokat, kapcsolatépítő kirándulásokat jelentette. Az utazások nem egyszerű kulturális felfedezések voltak, ennél sokkal mélyebbre kellett ásni a csoportoknak, információszerezést végeztek, ami a célterületen élő németiség hangulatának szondázásán keresztül a többségi nevezett társadalommal való kapcsolatok állapotáig és jövőbeni alakulásáig szinte mindenre kiterjedt. Olyannyira, hogy a felnőttek kontrollja alatt

⁹⁴Bundesarchiv_B_145_BildP049482,_Berlin,_Hitlerjugend_bei_Fahrradausflug,
<http://www.bild.bundesarchiv.de/>

tevékenykedő ifjakat figyelemmel kísérték a párt szervei, többek között a hírhedt SD.⁹⁵ Ilyenkor minél több címet és nevet kell összegyűjteni az ifjú „katonáknak”, így alakítva ki az értékes, folyamatosan bővíthető adatbázist. Később, ezeket a férfias meneteléseket újabb eszközökkel színesítették. A címlistákat hasznosítva ismeretterjesztő lapok, kiadványok tömkelegével szórták tele az éppen fontos területeket, így erősítve a „németek vagyunk, együvé tartozunk” eszmét a határon túli „fajtársakban”. A veszélytelen propaganda háttérében veszélyes célok voltak: egy olyan identitás elplántálása a fiatalokban, amely saját otthonukban tette volna őket gerillacsapatokká. A leendő, gyökértelen partizánoknak pedig nem lett volna veszténivalója: készen álltak volna az európai hegemoniát jelentő totális harcra.

A kétségkívül utópisztikus eszme azonban nem minden határon túli németet fogott meg. Az eszközrendszert ezért jóval materialistább részekkel tették fogyaszthatóvá. Hangsúlyos szerephez jutott a női ág, amely a harcra épülő nemzetiszocializmus békés, szociálisan érzékeny ágát erősítette. A határontúliaknak rendezett adománygyűjtések – legtöbbször ruhával, játékokkal, vagy akinek volt, pénzzel támogathatta a valamiért rászorulónak titulált messzi „rokonokat” - mind-mind azt a Hitler által sokszor elterelésként alkalmazott képet kommunikálták, hogy az eszme alapvetően az emberiség békés gyarapodását segíti elő.

A HJ nemcsak „kint a terepen”, hanem a birodalomba látogató népi német fiatalok útján is igyekezett a nemzetiszocializmusnak illetve saját magának is befolyást szerezni. Nem véletlen, hogy a régióban fekvő országok nemzetbiztonsági szolgálatai ezeket az utazásokat is árgus szemekkel figyelték. A „turisták” közül ugyanis a legmegfelelőbbeket olyan képzésben részesítették, hogy visszatérve szülőföldjükre, hitelesen terjesszék az akkor valóban a jövőt jelentő(nek látszó) nemzetiszocializmust, valamint elkötelezzék Hitler mellett a határontúli németség jelentős részét.

⁹⁵ Sicherheitsdienst, az SS „házi” biztonsági szervezete volt, amely az évek során kiszorítva pozíciójából a sokkal diplomatikusabb, hivatalos német hírszerzést és kémelhárítást összefogó Abwehrt teljes egészében átvette a külföldi és belföldi titkosszolgálati feladatokat a Harmadik Birodalomban.

17. kép: Az eszmei közösség megteremtése volt a legfontosabb⁹⁶

A '30-as évek második felétől a Reich területén szervezett HJ táborok tovább színesítették az eszköztárat, az 1935-ös, majd közvetlenül a háború előtt megrendezett, a svájci mártírról, Wilhelm Gustloffról elnevezett 1939-es HJ táborozások a közösségélményen túl az új kapcsolatok kiépítését is segítették. A csúcspontot mégis az 1936-os olimpiai ifjúsági találkozó jelentette. Ekkor a világ minden tájáról összesereglett ifjak – köztük az élettérben élő németek – tapasztalhatták meg az „akarat erejét”, a gazdasági-társadalmi csodát, amely három év alatt Európa erős nemzetévé tette Németországot.

A táborok, utazások, propagandaanyagok a háború előestéjére igen figyelemreméltó eredménnyel jártak, a határontúli német fiatalok igyekeztek fizikai közelségbe kerülni a jólétet, és a boldogabb jövőt jelentő birodalommal. Mind többen akartak Németországban tanulni, dolgozni. A HJ céljai tehát részben érvényesültek, a Duna-medencei ifjúság ugyanazt a földi paradicsomot akarta a hazájában, amiről hallott, vagy amit szerencsésebbek saját szemükkel láttak Németországban.

A HJ-t, ahogyan a nemzetiszocialista szervezetek mindegyikét a harcra készítették fel, minden tervüknek, tettüknek a harcot kellett tükröznie, egyúttal pedig a harc tüzét kellett szítaniuk mind belföldön, mind – Hitler aktuális céljainak megfelelően – külföldön –, úgy hogy a lelkesedésük átragadjon az egészen más identitású, kultúrájú, gazdasági és társadalmi

⁹⁶ SZ 00008358 Zeltlager Hitlerjugend, <http://www.bild.bundesarchiv.de/>

helyzetű Duna-medencei németségre is, kiszakítva őket természetes közegükből és egy sehova sem tartozó, identitását veszített erővé – szeparatista gerillaalakulattá – alakítva őket besorozva a hitleri „Lebensraum” megszerzéséért harcolók közé.

A HJ figyelme a magyarnémet ifjúságra is kiterjedt. Csoportos utazásokat szerveztek Magyarországra, keresték a kapcsolatot a cserkészmozgalommal, amelynek találkozóin az olasz balilla mozgalommal együtt előszeretettel vettek részt. De keresték a közvetlen találkozás lehetőségét is a magyarnémet kortársakkal. A nemzetiszocialista ifjúsági szervezet is kezdte kialakítani a saját központilag irányított programjait, amelyeknek egyik fontos eleme volt egy már régebb óta működő kétoldalú diákcsere program, amelyben német diákok nyaraltak Magyarországon.⁹⁷ A csoportok a Dunántúl magyarnémetek lakta településeit, valamint a „Schwäbische Türkei” néven emlegetett, nagyobb magyarnémet tömböt összefogó régió településeit látogatták előszeretettel, amit a magyar hatóságok természetesen mindig igyekeztek minden eszközzel megakadályozni. A megismerésen túl „népnevelő” feladattal érkeztek, meg kellett mutatniuk, milyen csodás, gazdag és boldog hely új Németország, amelyik minden fiatalnak dicsőséges jövőt biztosít.

A viszonyosság elvén Németországba tartó csoportokban viszont már nem lehettek magyarnémetek, a belügy ugyanis komolyan figyelt arra, hogy minél kevesebb közvetlen tapasztalatot szerezhessenek az új, veszélyesnek ítélt Németországról és a nemzetiszocializmusról. A debreceni rendőrkapitányság 1937. március 11-én jelentette, egy helyi polgár 16-17 éves fiának „élményeit”, aki Ausztriába ment nyelvet tanulni. A fogadó család - amelyik az apa szerint nagyon vagyonos lehetett, mert egy kastélyszerű villában laktak – két gyermeke valamilyen megmagyarázhatatlan oknál fogva valahova távozott a nyáron, ugyanis az osztrák család ezzel az indítékkal akarta a magyar csemetét egy másik családhoz átrakni. A visszatérő osztrák testvérek eleinte titkolóztak a magyar gyermek előtt az utazásról, de hosszabb barátkozás után annyit árultak el, hogy Magyarországon voltak, és a látogatásért 600 márkát kaptak (100 márkát előre, 500-at meg akkor, amikor visszatértek.) A történet alapján a magyar rendőrség megállapítása szerint a nagy titkolózás azért lehetett, mert *„(...) jelentélteli kötelezettsége van a fiataloknak, és egyértelmű a pénz célja: propaganda célok miatt hozták őket Magyarországra.”* A kérdések sorát felvető bejelentésben rögtön nyugtatni is próbálta az illetékeseket a kapitányság, amikor jelezte: a Magyarországra

⁹⁷ MOL, K 28, 114., 212-1936-465-16744

propaganda célból érkező németek nyilván vannak tartva, szigorú felügyelet és ellenőrzés alatt állnak, ezért valószínű, hogy a nagynémet szervek abban mesterkednek, hogy inkább a kevésbé gyanús osztrák területekről „alkalmaznak” diákokat, mert azok kevésbé feltűnőek.⁹⁸

A hódmezővásárhelyi kapitányság 1936. június 26-án például jelentette felettes szervének, hogy a városból cserediákokat visznek Németországba nyaralni. A csereprogramot – amit a Nemzeti Hitelintézet ottani fiókgazgatója intézett - támogatta a hódmezővásárhelyi polgármester és Csongrád megye főispánja is, vélhetően annak köszönhetően, hogy a főszervezőt is leinformálták az összes többi kíséreléssel együtt, és nemzethűnek találták őket. Az igazán megnyugtató információt mégis az jelentette, hogy a kiutazó diákok megbízható családoknál lettek elszállásolva – kérdés, hogy ez mit jelent, nem voltak nemzetiszocialisták, vagy éppen ellenkezőleg, és ezt honnan tudta a magyar rendőrség stb. -, az érkező német diákokat pedig színmagyar területeken, magyar családoknál lettek elszállásolva. Ennek fényében már nyugodtan ajánlották a belügyminiszternek a csereprogram jóváhagyását.⁹⁹ Más esetekben – mint például a szekszárdi „Falu” Magyar Gazda és Földműves Szövetség diákcsere programja vizsgálatakor – a főispán döntésén múlt, hogy a kezdeményezés káros, vagy éppen hasznos-e az ország szempontjából.¹⁰⁰ A cserediákprogramok megfigyelése 1928 óta volt szokásban, amikor egy utólag rémhírnék bizonyuló eset miatt a kormány a legmagasabb szinten intézkedett a folyamatos megfigyelésről. A miniszterelnökség több vármegye főispánjának megküldött levélben arra szólította fel az illetékeseket, „(...) *hogy a tanulmányi célból Németországba, vagy Ausztriába (később beszúrva, a szerk.) utazni szándékozó német anyanyelvű fiatalemberekről évente névszerinti (később beszúrva, a szerk.) kimutatást juttasson el Általad hozzánk és az útlevél kiállítása alkalmával esetenként tapintatosan igyekezzék megtudni, hogy a külföldön való tanulás milyen módon, kinek a segítségével és közvetítésével vált lehetővé. Hangsúlyozni kívánom, hogy ezáltal nem a külföldi tanulmányúttól való lebeszélést, vagy megfélemlítést óhajtom előidézni, hanem teljes feltűnés mentes úton (később beszúrva, a szerk.), tapintatosan folytatott beszélgetések során,*

⁹⁸ MOL, K 28, 115., 1937-15449

⁹⁹ MOL, K 28, 115., 193-1936-15900

¹⁰⁰ MOL, K 28, 115., 193-1936-15234

esetleg elejtett szavakból tájékozódást szerezni.”¹⁰¹

A HJ nem állt meg a látogatásoknál, egy budapesti alapszerv életre hívását is kezdeményezte, amelyet némi hezitálás után a kormányzat is engedélyezett, igaz kikötötte, hogy a tagok csakis német állampolgárok lehettek, vagyis a magyar fél úgy gondolta, az itt dolgozó német állampolgárok fiaitól nem szabad megtagadni azt, ami a többi birodalmi állampolgárnak is jár, igaz a birodalom határain belül.¹⁰² Mivel a birodalmi németek munkájuknál fogva nemcsak Budapesten voltak jelen, hanem vidéken is, a HJ megtalálta a módját annak, hogyan kerülhetne közelebb a magyarnémetséghez. Többek között Sopronban, Győrben, Szegeden és Debrecenben hoztak létre sejteket, amelyek egyértelművé tették, hogy a nemzetiszocialista ifjak megkezdték egy háló kiépítését, hogy azon keresztül behálózzák a magyarnémetséget.¹⁰³ Ez végső soron azzal a veszéllyel járt, amitől annyira fél Magyarország: elveszíti a magyarnémetséget, az ellen fordul, és belső ellenségként fölbomlasztja a maradék országot.

A HJ munkájának látható eredménye lett. A németajkúak kormánybiztosa egyik memorandumában arra hívta fel a miniszterelnök figyelmét, hogy az ifjú magyarnémetek alldeutsch szervezetekhez húznak, vagyis a helyi szervezeteiket és az MNNE-t nem tartják vonzónak, a „*kormányzatilag megszervezett, és irányított*” német szervezeteket gyanakodva, sokszor ellenségesen figyelik, azokat nem érzik a sajátjuknak.¹⁰⁴

¹⁰¹ Steuer kormánybiztos egy meg nem nevezett forrására hivatkozva jelentette a miniszterelnöknek, hogy tudomására jutott, az MNNE 60 „sváb fiút” felvetetett a thüringiai gazdasági főiskolába, tanulmányait ösztöndíjjal támogatta. Az egymásnak ellentmondó tényekkel teletűzdelt jelentés szerint a magyarnémet fiatalok nemzetiségi átnevelés céljából mentek volna Németországba. Rövid nyomozás után kiderült, hogy a megadott település nem létezik, bár Thüringiában van egy hasonló nevű városka, de ott nem gazdasági főiskola, hanem „csak” egy gazdaképző működött, ott is négy magyarországi diák tanult, akik semmilyen MNNE ösztöndíjban részesültek. A miniszterelnöki levél címzettjei, Sopron vm., Győr, Moson, Pozsony k.e.e. vm., Baranya és Somogy vm., Tolna vm., Veszprém vm., Fejér vm., Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm., Komárom és esztergom k.e.e. vm., Nógrád és Hont k.e.e. vm., Bács-Bodrog vm., Csanád, Arad és Torontál k.e.e. vm. főispánjai voltak. Uo. 29-31. További konkrét példák: Válogatott dokumentumok, 214-216.

¹⁰² MOL, K 66, 266-1935-III-9.

¹⁰³ MOL, K 63, 193-21/7

¹⁰⁴ MOL, K 28, 114., 193-1925-89

18. kép: Birodalmi ifjúsági csoportok a HJ szervezésében látogattak Magyarországra¹⁰⁵

A nemzetiszocializmus az új társadalom felépítését a gyermekek és az ifjúság körében kezdte. Ezzel viszont idő előtt felnőtté tett több generációt is és nemcsak Németországban. A magyarnémet ifjúság megnyerése az eszmének a közösségi élményeken keresztül viszonylag korán, már 1933 második felében megindult. Az eszközök újak, és hatásosak voltak: a táborozások, felfedező túrák, németországi tanulmányutak, nyári és téli játékok az új közösségi élmény, az új társadalom iránti vágyat kellett, hogy felkeltsék bennük. A magyarnémet ifjúság azonban 1933-1938 közötti időszakban még közel sem volt elkötelezett és később sem érte el a „készültségi fokát” az anyaországi fiatalságét, bár fellángolásokról tudunk, mégsem lehet egyértelműen kijelenteni, hogy a magyarnémet ifjúság végérvényesen elveszett.

¹⁰⁵ <http://www.bild.bundesarchiv.de/>

10. Magyar válasz a Hitlerjugendre – a cserkész és levante mozgalom

A magyarnémet ifjúságot egy észrevétlen harapófogó kezdte körülvenni: a nemzetiszocialista ifjúsági szervezetek mellett a magyar hazafias mozgalmak is felismerték az ifjúságban rejlő lehetőségeket.

A stabilizálódó Magyarországon az oktatási rendszer feladata több volt a felnövekvő generációk okításánál, a helyes magyarságra való neveléssel bízták meg. *„Az első régi: a nemzeti érzés pozitív ápolása (...) Iskoláink tantervében minden nemzeti tárgynak csak egy tengely körül kell forognia: az integer Magyarország körül (...) Meg kell teremtenünk az irredentizmus leghatékonyabb pedagógiáját (...). A nemzeti kultúrpolitika másik fő feladata az ifjúság lelkének megvédése az internacionalizmus szelleme ellen (...).”*¹⁰⁶ Az 1920-as években lefektetett alapelvek ugyan érvényben maradtak, de gazdasági- és társadalmi válság kikényszerítette a modernizálásukat, ahogyan azt Hóman Bálint is felismerte. *„Korunk világnézeti és erkölcsi válsága a nyomában járó társadalmi válsággal együtt nem kis részben éppen a nemzetnevelés irányadó szempontjainak teljes elhanyagolására, az iskola nevelő feladatának megtagadására vezethető vissza. Ebből a válságból csak egy út vezet a kibontakozás felé: a nemzeti élet szintézisének céltudatos előkészítésére irányuló nevelőmunka. Ezért kívánok a magyar közoktatás egész területén, valamennyi iskolatípusban (...) fokozott mértékben érvényt szerezni a tudósoktól tán lenézett, szakpedagógusoktól elhanyagolt nevelő-szempontnak.”*¹⁰⁷ Az oktatási rendszer prioritásként kezelte, hogy minél több gyermeket elérjen. Ezért tették ingyenessé és kötelezővé 12 éves korig.¹⁰⁸ És ezért biztosították a magyarnémetek újra meg újra arról, hogy *„(...)a németajkú szülők nem kényszeríthetők arra, hogy gyermeküket a német iskola helyett a magyar iskolában (...)”* taníthatassák.¹⁰⁹ A '30-as évek első felében egy vegyes állami- és egyházi oktatási rendszer működött, helyesebben kellett volna a törvények szerint működnie. *„Azokban a községekben /iskolai körzetekben/ ahol a németajkú lakosság többségben van, vagy ahol a németajkú tankötelesek száma legalább 40 nemcsak a községi, hanem az állami népoktatási intézetekben*

¹⁰⁶ Kornis Gyula: Kultúrpolitikánk irányelvei. Budapest, 1921. 21-28. o.

¹⁰⁷ Hóman Bálint: A felsőoktatás reformja. Magyar Felsőoktatás gyűjtemény I. kötet, Budapest, 1937. 11.

¹⁰⁸ Korántsem volt a korszakban magától értetődő, hogy a gyermek helye az iskolában van. Főleg vidéken szükség volt minden munkáskézre, így a gyerekekére is, akik ennek köszönhetően nem járhattak iskolába.

¹⁰⁹ MOL, K 28, 114., 193-1926-485

is az érdekeltek /szülők, helyi iskolai, vagy önkormányzati szerek/ kívánságára¹¹⁰ egészben, vagy részben a német nyelvet kell tanítási nyelvül alkalmazni.”¹¹¹A Klebersberg-féle programnak köszönhetően a népiskolákban tanuló diákok száma tíz év alatt több mint 100.000 fővel nőtt, a második világháború előestéjére pedig kis híján elérte az 1 millió gyermeket.

A háromosztatú rendszer 1935-ig maradt csak fenn, ekkor Gömbös Gyula irányítása és útmutatása mellett december 23-án életbe lépett a 11 000/1935. ME sz. kormányrendelet, mely egy egységes, vegyes tannyelvű (B típusú) népiskolai rendszert vezetett be.¹¹² Nem sokkal később viszont finom hangolta Hóman Bálint: az 1940. évi XX. tc-vel átalakította a népiskolai oktatás rendszerét, hogy még több gyermeket vonjanak be az iskolák hatókörébe, szinte minimálisra csökkentve az iskolakerülők tíz évvel azelőtt is még 8 százalékos arányát.¹¹³ A kétségkívül támogatható elképzelések és célok háttérében megbújt egy másik, a magyarnémetség szempontjából kevésbé pozitív szándék. Az oktatási reformok mélyebb pedagógia célja a jó magyar honpolgárrá nevelés lett. *„Egyetlen magyar iskolának sem lehet célja a puszta szakismeretközlés. Valamennyiünknek elsőrendű feladata a magyar életre való céltudatos előkészítés, az ifjúság erkölcsi nevelése, jellemének szilárdítása, kötelességtudatának fejlesztése, valláserkölcsi és nemzeti alapon nyugvó egészséges magyar világszemléletének kialakítása.”*¹¹⁴

A fiatalság a nemzeti prioritások közé került. Egyrészt mert az első világháború és a gazdasági válság sokkjából felocsúdó Magyarország meg akart újulni, és ehhez új magyarokra volt szüksége. Másrészt – és ez már egy külső kihívás volt – az internacionalista nemzetiszocializmus veszélyesen vonzóvá vált a magyar fiatalság szemében is. Félő volt, hogy a gazdasági és később katonai potenciál szempontjából nagyon is fontos ifjabb nemzedékek az otthonul szolgáló államoktól azok konzervatív, kevésbé gyors haladást

¹¹⁰ A forrásra kézzel írt megjegyzés szerint Németország és Lengyelország a magyaréhoz hasonló felépítésű nemzetiségi oktatási rendszer Felső-Sziléziában történő bevezetéséről állapodott meg. Bár a megjegyzés írója egyértelműen nem jelzi, hogy ez is a magyar (nemzetiségi)oktatás korszerűségét bizonyítja, de a kiegészítés minden bizonnyal ezzel a céllal került rá a dokumentumra.

¹¹¹ Uo.

¹¹² Magyarország Rendeletek Tára, 1935. II. 1432–1433.

¹¹³ Romsics, 2003, 176-178.

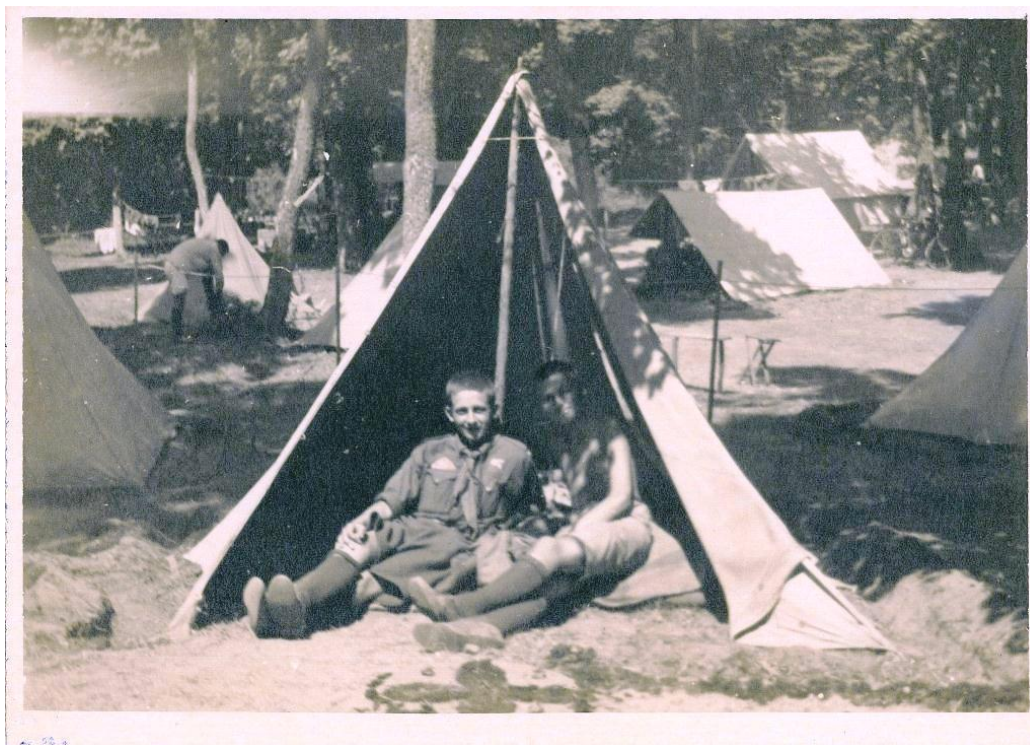
¹¹⁴ Hóman Bálint: Magyar sors – magyar hivatás, Athenaeum, Budapest 1942, 205-206.

preferáló politikája miatt a fiatalokhoz közelebb álló, forradalmi, a világot a négy sarkából kiforgató nemzetiszocializmus mellé szegődnek, cserbenhagyva hazájukat és nemzetüket.

Ezek a tévképzetek és félelmek kihívást intéztek a magyar ifjúságpolitikához, az oktatáson túli eszközrendszer is ki kellett építeni. Az alapot az 1921. LIII. törvénycikk biztosította, amely külsőre egy gyermekjóléti intézkedéseket tartalmazó törvénynek tűnt, valójában gyermekjóléti intézkedésekkel palástolt - például a miniszter kötelezhette a településeket arra, hogy játszótereket építsenek ki, és épületeket adjanak át testnevelési célból – ifjúságmozgósító eszköz volt. Kiterjesztette az állami neveléspolitikát, az addig a családok fennhatósága alá tartozó világra.

Mindenekelőtt azonban ki kell térni a modernkori ifjúsági mozgalmak ősatyjának tartott cserkészetre, amelyből sokat merített a sokkal katonásabb levante mozgalom. A cserkészlet is a katonai világban gyökerezett. A mozgalom alapítója - a búr háború veteránja - az angol Baden-Powell 1908-ban hozta létre első csapatát, amit azzal erősített meg, hogy rögtön ki is adta a szervezet megértéséül szolgáló művét, a „Scouting for boys”¹¹⁵ című könyvet. A fő cél ugyan nem az volt, hogy a fiatal fiúkat is katonai kiképzés alá vegyék, a pedagógiai program mégis nagyon hangsúlyosan épített a megfogni kívánt korosztályt lázba hozó katonai témákra (táborozások, közös túrák, vagy csak elég az egyenruhára, illetve annak jellegére gondolni). A nevelő jelleget erősítette, hogy a cserkészcsapat élén mindig egy felnőtt parancsnok állt, de az alacsonyabb rendű egységeket – raj, őrs – már nagyobb fiúk vezették. Hogy mégsem egy fiatakorúakból álló hadseregről volt szó, azt egyrészt a kisebb egységek saját, önálló élete bizonyította: a kis csapatok önálló foglalkozásokat tartottak, amelyekben hangsúlyos szerepet kapott a sport mellett a kultúra és az oktatás, és ami a nóvumot jelentette, a tagok szervezőképességének fejlesztése is, amely egyaránt volt hasznosítható a civil és a katonai életben. Ez utóbbi az egész mozgalomra érvényes volt, nemcsak a cserkészek fizikai erőnlétére figyeltek oda, hanem a szellemi gyarapodásra is gondot fordítottak, tehát a cserkészek mindennapjai jobban hasonlítottak egy napközis otthonéra, mint egy kaszárnyáéra.

¹¹⁵ Magyarul szabad fordításban a cím: Cserkészlet fiúknak.

19. kép: A modernkori ifjúsági mozgalmak ősatya - cserkészek¹¹⁶

A valódi újítást az együtt töltött idő hosszának megnövelése jelentette. A kirándulások, a nyári táborozások megteremtették a lehetőséget annak, hogy a családok és a gyermekek közti érzelmi távolságot növeljék, egyúttal létrehozzanak egy bajtársias közösséget. A cserkészlet hosszabb időre képes volt az ifjúságot „kiszakítani” a családi közösségből, egyszersmind egy új közösség részévé tenni úgy, hogy közben egy eszme magvait is elplántálta bennük. Nem beszélve a táborozások alatt elsajátított speciális tudásról, legyen szó a túléléshez szükséges praktikákról, vagy pedig egy új irodalmi élményről. A cserkészmozgalom végül nemzetközi intézménnyé nőtte ki magát, a népszerűség oka abban az újszerűségében volt keresendő, amely lehetővé tette, hogy a jövő állampolgárainak nevelése ne csak az iskola falai között, hanem azon túl is folytatódhasson úgy, hogy közben egyéb, a haza szempontjából fizikailag is hasznos tudással vértelje fel őket.

A cserkészlet Magyarországon is megragadt, és más országokhoz hasonlóan az itthoni viszonyoknak megfelelően egy sajátosan magyar arculatot vett fel. Hazánkban az első csapatokat 1910-ben szervezték meg, az a csapatokat összefogó anyaszerv, a Cserkész-Őrszem Szövetség azonban csak 1913-ban alakult meg.

¹¹⁶ <http://gyulaanno.hu/?cat=17&paged=2>

20. kép: Minél jobb magyarrá formálni¹¹⁷

Sík Sándor ezt a cserkészmozgalmat mozgó eszmét a következőképpen fogalmazta meg: „(...) a cserkészmozgalmat célja a jellemes személyiség kialakítása. Ennek legfőbb eszközeként teremt a fiúk számára romantikus, vonzó életkörülményeket. Ugyanakkor arra is ügyel, hogy a cserkészmozgalmat különféle formáinak átélése során ösztönzést kapjon a gyerek arra, hogy saját maga alakítsa ki - tudatos munkával - saját jellemes-erkölcsös személyiségét. Jellemes személyiség pedig az, aki egyéni önfejlesztő munkával igyekszik saját magát minél teljesebb emberré, minél jobb magyarrá formálni.”¹¹⁸ A cserkészmozgalmat – ami adódott nemzetközi jellegéből – egy nyitott, más kultúrákkal, népekkel baráti viszonyt kialakító ifjak szervezete volt. A „magyarkodó magyarok” helyett Sík Sándor szerint a cserkészek alapelve a szomszédos népekkel való együttműködés kellett, hogy legyen. „Tisztában vagyunk vele, hogy a történelem vissza nem fordul (...) Közép-Európa népei miránk, mi pedig őreájuk vagyunk utalva. Szükség van erre, hiszen szomszédaink sorsával sorsunk beláthatatlan időkre össze

¹¹⁷http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/Jaszapati/pages/Jaszapati_kepekben/012_katonasag_cserkeszet.htm

¹¹⁸ Mészáros István: Sík Sándor magyar cserkészpedagógiája. Bp., 1988., Uő: Cserkészmozgalmat és pedagógia. Pedagógiai Szemle, 1984. 7-8.

van kötve.”¹¹⁹ A szép elvek viszont nem maradhattak érintetlenek a trianoni Magyarországon, a cserkészeket pacifista hozzáállásuk a háttérbe szorította.

Az új korszellemet a saját bőrükön is megtapasztalták a cserkészek, amikor az új nemzeteszméhez jobban kötődő mozgalmak javára az állam kezdte őket háttérbe szorítani. A hivatalos szervek a sokkal „nemzetibb” leventemozgalmat és a Magyar Véderő Egyesület (MOVE) katonai mozgalmát támogatták. Az egyház által is patronál cserkészek alkatuknál fogva nem tudtak ennek a politikának az irányába nyitni. Megmaradtak, de a főszerepet már egy harciasabb magyar ifjúsági mozgalom, a militánsabb levente intézmény kapta. A már említett levente törvény - 1921. évi LIII. törvénycikk – a Végrehajtási Utasítással, az 1924. január 31-én közzétett 9000/1924. sz. V.K.M. rendelettel együtt kimondta, a testnevelés állami feladat. A törvény „emberi” oldala pedig kötelezett minden 12 és 21 év közötti magyar fiatal, aki nem járt iskolába – ott ugyanis kötelező volt a testnevelés -, hogy hetente adott időt gimnasztikai gyakorlatokkal töltsön.

21. kép: Megfelelni a kor kihívásainak – Levente Mozgalom¹²⁰

Hogy ennek a követelménynek az érintett korosztályok gond nélkül meg tudjanak felelni, létrehozták a Levente Egyesületeket, amelyeknek foglalkozásain a „nemzetnek minden 21.

¹¹⁹ Uo.

¹²⁰ www.huszadikszazad.hu

életévét be nem töltött férfi tagja” köteles volt részt venni. Az 52000/1924. V.K.M.-rendelet alapján a leventeköteles fiatal legalább öt hónapon át heti két óra alatt és legfeljebb 8 hónapon át heti két óra alatt és egy délután tartozik testgyakorlást végezni.

A rendeleteket és az azokban lefektetett köteleességeket aztán a közoktatásügyi miniszter 800/1935. sz. rendelete tovább módosította:

IV. „1. § *A testgyakorlásra kötelezett leventeifjak kötelesek legalább 8 hónapon, és legfeljebb 9 hónapon keresztül heti 3 órán át testgyakorlást végezni...*

V. 3. § *A testgyakorlásra kötelezett leventeifjak kötelesek vallásfelekezetük rendes istentiszteletén részt venni...*

VI. 5. § *...a mulasztót... a testnevelési bizottság figyelmeztetésben, ismételt mulasztás esetében dorgálásban részesíti...*”¹²¹

A levente mozgalom nem pusztán azért született, hogy a magyar ifjúságot még jobban elkötelezze az új magyar identitás, és államilag meghatározott eszme mellett, hanem fontos szerepet szántak neki a magyarnémetséggel szemben is. Hogy valóban egy szembenállásról volt szó, azt a mindig is kiélezett helyzetben lévő Nyugat-Magyarországon önként vállalt feladatból is látszott. A Sopron Város Testnevelési és Népgondozó Kirendeltségének a város németajkú polgármesteréhez, Thurner Mihályhoz eljuttatott, 1934. június 14-i keltezésű memoranduma szerint azért lenne kívánatos a városban egy leventeotthon létesítése, mert *„(...) a város a nyugati végen áll, lakosai nyelvükben rokonok a szomszéd állammal, akik ugyan híresek lettek állampolgári hűségük miatt, de közismert, hogy ez a tény legfőképpen a városvezetőség érdeme. (...) Annak, hogy a városban uralkodó szellem nem csap át más irányba egyik hathatós biztosítéka a hazafias leventenevelés.*”¹²²

Európában az 1933-1938 közötti időszakban állami és kormányzati szempontból nagyon fontossá vált az ifjúság megnyerése, és folyamatos kontroll alatt tartása, mert bár ki nem mondták hivatalosan, mégis érződött, hogy hamarosan újra fegyveres konfliktusokra kerül sor, rendezendő a lezáratlannak tartott első világháború által nyitva hagyott kérdéseket.

¹²¹ Magyarországi Rendeletek Tára, 1936, Magyar Királyi Belügyminisztérium, Budapest 1937.

¹²² SL., SVLT. 1404.a, Polgármesteri Bizalmas Iratok

IV. „Egy német nemzetiszocialista!”¹²³

1. A nyílt agresszió korszaka 1939 - 1942

„Egészen addig béke és jó viszony volt Sopronban (...), amíg be nem vonultak a németek Bécsbe, és Hitler nyüzsgögni nem kezdett: akkor minden megváltozott.”¹²⁴ A mindennapok emberének helyzetértékelése jól írja le annak a változásnak a mértékét, amely Európában és Magyarországon is végbement 1938 után. A kontinens, de mindenekelőtt a „Lebensraumban” elterülő Duna-medence lassan, de határozottan sodródott bele a háborúba, mert a Harmadik Birodalom belesodorta. A müncheni konferenciát megelőzően már a háború szélén tántorgott Európa, de a német hadsereg felkészületlensége és az ezt öntudatlanul is kihasználó angol diplomáciai békemegőrző lépései egyelőre megakadályozták a nyílt fegyveres expanziót. Hitler nem habozott sokáig, erővel és még életében szeretete volna Európát újraosztani, kereste az újabb fogást az addigra már kimondva is ellenfelének számító Franciaországon és Anglián, miközben ezzel együtt az „élettér” felé is igyekezett előrenyomulni. Nem sokkal a müncheni konferencia után a német haderőnek kiadott direktívájában kétséget sem hagyott az irányok és a teendők felől, irány a „Lebensraum”.¹²⁵

1939. március 15-én hajnalban Németország ténylegesen is megkezdte az élettér felosztását. A Versailles-ban létrehozott csehszlovák állam gyakorlatilag megszűnt létezni. Egy nappal később Hitler is bevonult Prágába, ahol végérvényesen megszüntetette az önálló Csehszlovákiát és a Cseh-Morva Protektorátus elnöke mellé egy „berlini helytartót” rendelt Konstantin von Neurath egykori külügyminiszter személyében. A Führer megkezdte egy katonai és politikai gyűrű kiépítését a következő célpont, Lengyelország körül. Ezt a gyűrűt vont a szorosabbra, egyúttal pedig osztotta meg és hajtotta uralma alá a régiót a német-olasz kezdeményezésre tető alá hozott első bécsi döntés. A gépezet beindult, 1939 márciusában a látszatra már kicsit sem adva a Baltikumban fekvő, németek lakta Memel-vidéket csatolta vissza a Harmadik Birodalom. A gyűrű lassan bezárult, bele lehetett kezdeni Lengyelország felbomlasztásába. Ez akkor vált mindenki számára világossá, amikor Danzig napirendre

¹²³ Rudolf Hess, Auslandorganisation der NSDAP stuttgarteri üléséről készült összefoglaló, 1938. szeptember 13. In.: MOL, K 28, 115., 193-1938-16789

¹²⁴ Gangl János visszaemlékezése, Sopron 2005. október 30.

¹²⁵ Kershaw, Nemezis, 2003, 160-161.

került.

Lengyelország kemény diónak számított, hiszen nyilvánosan felsorakozott mögéje Anglia és Franciaország. Németország pedig továbbra sem volt kész egy fegyveres konfliktusra, főleg, ha az azzal járt, hogy két fronton kell harcolnia. Ez a szituáció viszont ahelyett, hogy visszatartotta volna Hitlert, inkább feltüzeltte. És szokatlan megoldások keresésére ösztönözte. A megoldást a Szovjetunió jelentette, amelyet ideiglenes „útítársként” bevont Közép-Európa újrafelosztásába. 1939. augusztus 23-án megszületett a Lengyelország titkos felosztását tartalmazó Molotov-Ribbentrop paktum.

22. kép: Előre (f)elosztva - Molotov-Ribbentrop paktum¹²⁶

Mikor már minden „le volt papírozva”, többszöri halasztás után 1939. szeptember 1-én megindult a Harmadik Birodalom háborús gépezete, felgyorsítva Hitler felemelkedését. A viszonylag gyors és viszonylag sikeres lengyel hadjárat – 11 ezer német katona életét követelte az ország lerohanása – után sem állt meg a gépezet, annak ellenére sem, hogy a hitleri alapelvekben lefektetett „élettér” jelentős része német ellenőrzés alá került. Egyúttal azonban Hitler a „Lebensraum” meghódításának túszává vált. Egy olyan háborúba sodorta bele a németeket, ami nem kecsegtetett hosszú távú sikerekkel.

Azért sem, mert – bár nem voltak már nagyhatalmi státuszban – Anglia és Franciaország katonai válaszlépésekre készült. Ezt Hitler is tudta, ezért egy megelőző csapást készített elő.

¹²⁶ <http://www.bild.bundesarchiv.de/>

Úgy gondolta, hogy az újabb meglepetés annyira megbénítja majd az ellenfeleit, hogy bár katonailag jobb pozícióban voltak, mégis térdre kényszerülnek. Így teremtette volna meg azt a tartós „békét” nyugaton, amely a keleti „élettér” kiterjesztéséhez kell. A béketeremtő háború a szükséges nyersanyagkészletek miatt kiterjedt a skandináv félszigetre is, az angolokat megelőzve először Dániát támadták meg 1940. április 9-én, és foglalták el 4 óra alatt a német csapatok, illetve ugyanezen a napon megszállták a norvég partvidéket is.

Még véget sem ért az 1940-es dániai és a norvégiai hadjárat, a német hadigépezet újra mozgásba lendült: hogy teljessé tegye a békét, támadást indított Luxemburgon, Hollandián és Belgiumon keresztül Franciaország ellen, ezzel zárva le azt az 1939 szeptembere óta tartó időszakot, amikor a francia és a német haderő egymással farkasszemet nézve ugrásra készen várta a másik támadását.¹²⁷ A hadművelet 1940. május 10-én indult meg, amikor elterelő hadmozdulatként a német csapatok megtámadták Belgiumot és Hollandiát, így kötve le a szövetséges haderőket, hogy közben a német páncélosok zavartalanul kelhessenek át az áthatolhatatlan természeti akadállynak hitt Ardenneken. A hadjárat következő szakaszában, amely június 5-én kezdődött, a német csapatok áttörték a sebtében kiépített francia védelmi állásokat, hátulról megkerülték a fő francia védelmi állást, a Maginot-vonalat és mélyen benyomultak Franciaország területére. Június 10-én – amikor már eldőlt a hadjárat - Olaszország is hadat üzent Franciaországnak és támadást indított az ország déli részén. Június 17-én Philippe Pétain marsall bejelentette, hogy országa fegyverszünetet kér, amelyet végül június 22-én írtak alá a compiegne-i erdőben, ugyanabban a vasúti kocsiban, amelyben 1918 novemberében a németek aláírták az első világháborút lezáró fegyverszüneti egyezményt. Franciaországot két, északi és nyugati megszállási zónára osztották fel, délen az olasz csapatok tartottak megszállva egy kis részt, míg a maradékon megalakult a Vichy-kormány. Az élettér meghódításának biztosításához szükséges megelőző háború azonban nem ért véget,

¹²⁷ A furcsa háború kifejezés az 1939. szeptember 3. és 1940. május 10. közötti helyzet leírását szolgálja, ebben az időszakban ugyanis bár hadüzenet volt érvényben a Nagy-Britanniát és Franciaországot jelentő szövetségesek és Németország között, egy-egy átlövésen, vagy átrepülésen kívül nem történtek harci cselekmények, fokozva a feszültséget.

Anglia talpon volt, és az angliai légi csata elvesztése miatt állva is maradt nem kevés bizonytalansági tényezőt hagyva a nagy fűheri tervben.¹²⁸ Ahogy a Földközi-tengeri hadszíntér is, ahol a szövetséges Olaszország bonyolódott Angliával olyan konfliktusba, amely védtelenné tette délről a tengelyt, ezzel pedig közvetve a „Lebensraum” meghódítását. Mind az afrikai, mind a délszláv-görög hadszínterek nem voltak betervezett hadmozdulatok, azokat tulajdonképpen Olaszország „provokálta ki”. Ahhoz azonban, hogy előre lehessen haladni a nagy élettér felé, fel kellett vállalnia Németországnak a nyerhetetlen háborút, bevonult a Balkánra és a Mediterráneumba.

A fő műnek számító keleti területek és az ősellenségként démonizált Szovjetunió ellen az ilyen zavarótényezők miatt csak késve, 1941. június 22-én indultak meg a német egységek, amely – ahogy azt a későbbi események bizonyították – az első komoly taktikai hiba volt. Elsőre mégis úgy tűnt, a német hadsereg újabb villámháborús sikert arat: a három – északon, közepén és délen – támadó hadseregcsoport komolyabb ellenállás nélkül haladt előre és érte el Leningrádot, Moszkvát és a Krím félszigetet. A tél azonban, valamint a magához térő szovjet hadsereg ellentámadásai miatt vesztett lendületéből a Wehrmacht és a Waffen SS, és kénytelen volt egy biztonságosabbnak tűnő, hátrébbvont frontvonalba beásni magát.

1942 fordulópont volt nemcsak a háború, hanem Németország történetében, ebben az évben kisebb, de sorozatos kudarcok érték a német hadsereget, és ami még fontosabb volt, a hátszágot. Megugrott a gyászjelentések száma.¹²⁹ Tovább rontotta az otthoni helyzetet, hogy a munkáskezek hiánya miatt bevezetett, a hadifoglyokra épülő gazdaság recsegett-ropogott, belső elégedetlenséget szülve az addig csodának tekintett Németországban. A Németországot megjárt vendégmunkások tapasztalatai szerint a jegyrendszer amortizálta leginkább a közhangulatot.¹³⁰

¹²⁸ Németország a légtér ellenőrzését előfeltételnek tekintette Nagy-Britannia megszállásához. A csata dátumát a brit, illetve német források eltérően adják meg: az angolok 1940. július 10. és október 31. között, míg a németek 1940. augusztus közepétől 1941. május végéig számolják a légi csaták és bombázások sorozatából összeálló hadjáratot. Mivel Angliát nem sikerült légi úton térdre kényszeríteni, ezért Hitler határozatlan időre felfüggesztette a hadjáratot, ami praktikusán a németek partraszállását takarta.

¹²⁹ Henrik Eberle: *Levelek Hitlerhez*, Szó Kiadó Budapest, 2009, 368-369. oldal

¹³⁰ MOL, K 28, 118., 195-1940-C-15248

23. kép: Ami megrogyasztotta Hitlert - Sztálingrád¹³¹

Hitler varázsa akkor veszett el végleg, amikor kiderült, Németország – Göring ígérete ellenére – légi úton is támadható. Mindezek a folyamatok együttesen odavezettek, hogy 1942 végére, még a sztálingrádi katasztrófa előtt megroppant a rendszer tartópillérének, Hitlernek a tévedhetetlenségéről kialakult közhiedelem, és egyre kevésbé érezte úgy a némettség, hogy az aranykor kezdetén állnak, és a nehézségek csak átmenetiek.

2. Hitler varázsa megkopik

Ahhoz, hogy valós képet kapjunk a némettség motivációjáról, illetve arról a közhangulatról, amely 1942-ig uralkodott, újra ki kell térni röviden Hitlerre. Korábban már igyekeztem rámutatni arra az erőre, amellyel Hitler meggyőzte és elkötelezte maga mellett Németországot, miközben a némettség Hitlerben találta meg azt a vezetőt, aki a jobb jövőt elhozhatja. Nagy volt az anyaország igénye egy erős vezéregyéniségre, aki kiutat mutatott a válságból és lehetővé tudta tenni, hogy Németország újra régi fényében ragyogjon. Hitler ezt az igényt érezte meg, a német nép pedig alkalmasnak találta. Az összeborulás egészen addig zavarmentes volt, amíg Hitler a versailles-i békeszerződésben kikötött igazságtalan döntések

¹³¹ <http://ww2today.com/15th-october-1942-the-unrelenting-battle-for-stalingrad-continues>

felszámolását célzó lépéseket tett, hiszen egy olyan kérdésre adott sikeres válaszokat, amelyekre a németek igazságtalan béklyóként tekintettek. Már az, hogy a témát felvetette, sőt megígérte, hogy rendezni fogja, olyan határtalannak tűnő tiszteletet szült irányába, amelyre építkezve felépíthetett maga mögé a nemzetet. A nemzet pedig kellett ahhoz, hogy erőből oldja meg a revíziót, később pedig a hódítási politikába is belevághasson.

A tisztelők korosztályban és társadalmi-vagyoni státuszban is sokszínűek voltak, reprezentálva, hogy Hitler ténylegesen képes volt megteremteni a német belső egységet – ezt mutatják a hozzá írt levelek is, amelyeknek írói között megtalálható a sziléziai kisdiák, valamint Carl Benz özvegye. A Saar-vidék visszafoglalásával, és az Anschluß-szal Hitler népszerűsége a csúcsra jutott, az ország vezetőjeként olyan eredményeket ért el, amelyek addig csak a némettség álmaiban fogalmazódtak meg, és amelyek megvalósítását csak titkon remélték. Az imádatig fokozódó elismerést Hitler nem csak annak köszönhette, hogy lerombolta azokat a gondolati, eszmei korlátokat, amelyeket a németység szerint a külföldi hatalmak rájuk kényszerítettek, ezzel pedig visszaadta az önbizalmukat, hanem a gazdaságban is eredményeket ért el, ami a hétköznapi emberek szemében egyet jelentett a munkanélküliség drasztikus csökkentésével, így a biztos megélhetés, és a tervezhető jövő miatt fontos munkahelyekkel.¹³²

A pragmatikus „öröm” mellett megjelent egy lelki indíttatású csodálat is, amely inkább a fiatal – sokszor még gyermek – generációk felől érkezett. Hitlerhez viszonylag sok fiatal írt levelet, ami meggyőzte a Führert saját politikájának helyességéről, hiszen úgy tűnt nem csak az ő fejében, hanem valóban létezik az új Németország, és az új német polgár, egy olyan korosztály, és egy olyan archetípus, amely nyitott a szocialista alapú új nemzeti eszmére, sőt hajlandó érte küzdeni, végső esetben pedig feláldozni magát érte. A társadalmi hangulatban egyébként is megfigyelhető volt egyfajta militarizálódás. Erre csak építkezni kellett, amit a nemzetiszocializmus meg is tett. A Führer-kultusz nem ragadt a határokon belül, a külhoni németeket is megfertőzte. Sőt a körökben kialakult egy olyan fanatikusabb réteg, amelyik vallásosan hitt Hitlerben, modernkori német messiásként tekintettek rá. Akitől azt várták, hogy egyesítsen és csatoljon a birodalomhoz minden olyan területet, ahol nagy számban élnek németek. A sziléziai és a Memel-vidéki németek felszabadítóként vártak Hitlerre, ezzel mintegy megerősítve őt abban, hogy nem a revízió a történelmi cél, hanem a némettség által is

¹³² Eberle, 2009, 223-224.

helyeselt élettér kiterjesztése. Bár Hitler ezt a rajongást igyekezett csitítani, mégsem volt ellenére. Ez adta azt az erőt, amelyet egyrészt a párt, másrészt a politikai ellenfelek felé fel tudott mutatni, és ez volt az az erő, amelyre hivatkozva a hadsereget és a tiszti kart mozgásba tudta lendíteni, illetve el tudta hallgattatni kételyeiket saját ütőképességüket illetően.

A Hitler iránti feltétlen hűség és rajongás a háborúval fenyegető időszakban sem rogyant meg. Azzal hogy visszaszerezte az „elrabolt” német területeket szinte határtalannak tűnő tiszteletet vívott ki magának, verseket, ódákat írtak hozzá, születésnapja pedig az egyik legpirosabb betűs ünnep lett Németország szerte.¹³³ Ezt a rajongást a Führer úgy értékelte, a németység mindenben és mindenkor kiáll mellette, még egy háborúban is. Pedig ez korántsem volt még így. A müncheni békekonferenciát Hitler csalódásként élte meg, miközben a német közvélemény örült neki. Németországban - paradox és Hitler terveivel ellentétes módon - a béke iránti vágy erősebb volt, mint a „Lebensraum” ígérte gazdaság utáni vágyakozás. A konferencia után kevesen gondolták, hogy záros határidőn belül megindul az a „Lebensraumért” folytatott katonai küzdelem, amelyet Hitler évtizedekkel korábban a Mein Kampfban már beharangozott.¹³⁴ A Führer azonban már eldöntötte, hogy belekezd a német érdekszféra tágításába, és ezt fegyverrel fogja megtenni.

A Hitler tervei és a németek szándékai közötti eltérésből fakadó belső feszültséget át kellett konvertálni egy külső konfliktussá, hogy a fűherri igényeknek megfelelő közhangulat uralkodjon el a Birodalomban. Ezt a Németország fejéből kiverhetetlen, ellene szőtt világméretű összeesküvésről kialakult hiedelem némi átalakításával és felerősítésével sikerült elérni. A németység attól való félelmét erősítette fel Hitler, hogy az ellenséges hatalmak el akarják pusztítani Németországot. Az ezzel a félelemmel beoltott birodalmi németek pedig már könnyebben elfogadták az ezt megelőző hadmozdulatokat, vagy éppen háborút – okoskodott jól a Führer.¹³⁵

A félelem azonban hosszabb távon megbénít, ezért egy motivációs faktort is felépített mellé a nemzetiszocialista rendszer. Ez lett a háború utáni anyagi jólétet biztosító „Lebensraum”, amelynek gazdagságából mindenki részesült volna. A leendő előnyöket a hétköznapi

¹³³ Eberle, 2009: 227-269.

¹³⁴ Hitler, Adolf: Mein Kampf, Budapest, 2007, 568-591.

¹³⁵ Kershaw, Nemezis: 219-221.

németeknek is érthetővé és érezhetővé kellett tenni, meg kellett magyarázni. A nagyon didaktikus terv más nemzetiszocialista rítusokhoz és tervekhez hasonlóan a múltban gyökerezett. A középkori német lovagok valós, ám a '30-as évekből nézve romantikus harca volt, amely az első keleti német „zárványokat” hozta létre, ezzel - a német gondolkodás szerint – mintegy elterjesztve a barbár népek között az őket felemelő civilizációt. A nemzetiszocializmus csak újra felfedezte az „ősi” eszmében rejlő lehetőségeket – politikai-diplomáciai befolyásszerzés, gazdasági problémák megoldása, gazdasági növekedés, a hadsereg mozgásban tartása, így lefoglalása – és emelte állami programmá.¹³⁶

24. kép: A gypű több millió családnak biztosított volna megélhetést¹³⁷

Az elődök által kitalált koncepció Hitlernél a német nép boldogulását kizárólagosan lehetővé tevő küldetéséssé vált. „(...) nekünk, nemzetiszocialistáknak tántoríthatatlanul ki kell tartanunk külpolitikai céljaink mellett, nevezetes amellet, hogy biztosítsuk e Földön a német nép számára az őt megillető területet és termőföldet.”¹³⁸

¹³⁶ Hitler, 572-573.

¹³⁷ <http://www.bild.bundesarchiv.de/>

¹³⁸ Hitler, 577.

A végeláthatatlan méretű „Lebensraumban” elterülő termőföld lett az a(z anyagi) motiváció, amelynek ellensúlyoznia kellett az egyre valószínűbb háborútól való félelmet. Hitlernek nagyon is konkrét elképzelései voltak arról, hogy a keleti területeket hogyan tudja először csak mozgósítási, később valódi jóléti-gazdasági célokra felhasználni. A még meg sem szerzett keleti területeknek kellett volna biztosítania a központi területek gabona-, és energiahordozó-igényét miközben egy a középkori államoknál látott gyepűrendszerként védték volna a birodalom magját. A gyepű több millió családnak biztosított volna megélhetést, a főhreri elképzelés szerint ugyanis hatalmas, a nagy sztyeppéken hatalmas családi gazdaságokat építettek volna ki, amelyeket leszerelt veteránok kaptak volna egyfajta végkielégítésként. Az itt élő családok egyszerre lettek volna gazdálkodó egységek, valamint bármikor mozgósítható katonai alakulatok, amelyek a birodalom – és természetesen a saját birtok - védelme érdekében mindig készek lettek volna fegyvert fogni. A keleti területeket keresztül-kasul szabdalták volna az autópályák, amelyek az áru és katonai mozgásokat gyorsították volna fel.¹³⁹

A háború és annak a határokon belül is megjelenő negatív hatásai – bombázások, elesettek, sebesültek számának növekedése, valamint a hadifoglyokra és nőkre épülő gazdaság akadozása, így az életszínvonal csökkenése – azonban eloszlatták az álmodozás rózsaszín ködjét. Hitler népszerűsége 1942-ig bár megvolt, de megkopott, vagyis nem fordult el tőle a németység, viszont a háborús események és azok eredményei elfordították tőle, és egyfajta apátiába taszították a birodalmat. A sztálingrádi, majd a kurszki katonai vereségek látható jelét adták Németország megrendülésének, és külső, valamint belső erjedési folyamatokat indítottak el. A lelkesedést az apátia váltotta fel, de a Hitler ellenesség nem, vagy csak korlátozott formában jelent meg. A németység még bízott abban, hogy a Führer bölcsen hoz egy olyan merész döntést, ami Németországot kihúzza a csávából.

A szicíliai partraszállásig ugyanis nem tűnt teljesen reménytelennek a helyzet, ám a második, déli front megnyitásával azonban elkezdett fogyni a remény, hogy a háború lezárható feltétlen kapituláció nélkül. A remények végül a 1944. június 6-i normandiai partraszállással foszlottak szét és tűntek el végleg a süllyesztőben a Hitler elleni sikertelen, július 20-i merénylet után. A Németország körüli katonai nyomás egyre erősebb lett, keleten a szovjet hadsereg, nyugaton és délen az amerikai-brit-francia erők szűkítették a meghódított „Lebensraumot”. Az

¹³⁹ Kershaw, Nemezis, 209, 443.

ellentámadások, és a kitörést célzó katonai akciók a végletesen legyengült hadsereg és hátország miatt sikertelenségre voltak ítélve. Eközben a diplomáciai kapuk is bezárultak.

25. kép: Németország veresége nem volt kérdés¹⁴⁰

Németország veresége nem volt kérdés, már csak a mikorra várt mindenki. A fő kérdés, ami mindenkit érdekelni kezdett az lett, hogy hogyan álljon a világ a németséghez? Háborús bűnösök, megvezetett áldozatok?

3. A bűn és büntetés pszichológiája

A Harmadik Birodalom ellenfeleinek szövetsége a siker közeledtével Európa jövőjének megtervezésében és a fél évszázadon belül két világháborút is kirobbantó Németország demilitarizálásának, valamint politikai és gazdasági helyzetének mikéntjén gondolkodott.¹⁴¹ Sőt, már nemcsak Németország további sorsáról volt szó, hanem az egész

¹⁴⁰ <http://www.badische-zeitung.de/ausland-1/die-voelkervertreibung--23987941.html>

¹⁴¹ A helyzet később más irányt vett, mint a kezdeti időkben elképzelt, az első világháborút lezáró békéhez hasonló büntetési politika. Németország geopolitikai helyzete miatt is vesztesként is újra fontos tényező lett, különösen a nyugati szövetségesek szemében, akik a szovjet típusú büntetőpolitika helyett a Marshall-terv keretében az ország gazdasági és – elkerülendő egy újabb háborút – társadalmi modernizálásán fáradoztak.

„Lebensraum”, pontosabban a Duna-medence is terítékre került.¹⁴²

Az 1941. augusztus 14-én az USA elnöke és a brit miniszterelnök által a Prince of Wales hadihajón aláírt Atlanti Charta hatodik pontja kijelentette: a béke záloga, hogy minden nemzetnek lehetősége legyen saját határain belül biztonságban élni.

26. kép: Minden nemzetnek lehetősége legyen saját határain belül biztonságban élni¹⁴³

A szeptemberben csatlakozó Szovjetunió mellett hogy üdvözölte a nyugaton lefektetett alapelveket nem kevés cinizmussal kifejtette, hogy ahhoz hasonló módon kívánja kezelni a majdan felszabadításra kerülő országokat, ahogyan azt a saját területén élő nemzetiségekkel is teszi. A Charta által megfogalmazott elvek bár kimondva nem a németiséget célozták, mégis a későbbi, a régió átrendezését hivatott tervek, és a háború bűnösök körének meghatározását célzó megbeszélések alap gondolatává váltak.

Akkor is, ha ez az 1943. október 19-30. között Moszkvában megtartott külügyminiszteri

¹⁴² Leginkább a terület újrafelosztása állt a tervezetgek háttérében. Végeredményben azonban hadserege útján a Szovjetunió az egész régiót befolyása alá hajtotta. Ehhez a katonai erőn túl az is kellett, hogy Nagy-Britannia már nem volt elég erős saját elképzelései megvalósításához, illetve, hogy azok mellé felsorakoztassa a friss nagyhatalomként a téma iránt meglepő érdektelenséget mutató Egyesült Államokat.

¹⁴³ <http://iconicphotos.wordpress.com/>

értekezleten tető alá hozott Háromhatalmi nyilatkozatokban már nem köszönt vissza. A moszkvai jegyzőkönyvekben elsőként és egyedülként határozták meg a háborús bűnösök és a bűnösök körét: NSDAP tagok, illetve azok a német katonák és katonatisztek, akik bizonyíthatóan emberiesség elleni bűntettek követtek el.¹⁴⁴ Úgy tűnt, hogy a nagyhatalmak tanultak az első világháború utáni békéből és elvetették a kollektív bűnt és büntetés alapelvét. A háború folytatásának kérdésében még ugyanannak az évnek a végén összehívott teheráni konferencián szóba sem hozták, helyette, ahogy Theodor Rooseveltt fogalmazott „(...) itt valamennyiünket egyetlen cél vezérel: minél előbb győzelmesen befejezni a háborút.”¹⁴⁵ Csatlakozott hozzá Churchill, amikor „(...) a háború tartalmának megrövidítése, (...)” mellett érvelt.¹⁴⁶ Rooseveltt javaslatára azonban az utolsó tárgyalási napon Németország jövője is terítékre került.¹⁴⁷ Sztálin ekkor közbevetett megjegyzése – amit Churchill Poroszországot leválasztására tett javaslatára reagálva tett – újra felmelegítette a kollektív bűnt és büntetés kérdését. A kérdést azonban nyitva hagyták.

„A náci Németország sorsa meg van pecsételve. A német nép, ha megkísérli folytatni a reménytelen ellenállást, vereségének következményeit még csak súlyosabbá teszi.”¹⁴⁸ A Németország vereségének biztos tudatában 1945. február 4-11. között megtartott jaltai konferencián elhangzott mondatok kétséget sem hagytak a felől, hogy az 1941-ben csak burkoltan felbukkanó „minden német bűnös és bűnhődjön” elv előbb utóbb hivatalossá fog válni. Azon túl, hogy a nép nevében benyújtott orosz tervezet szerint leszerelték és a Szovjetunióba szállították volna a német nehézipar 80%-át, elkobozták volna a szintetikus üzemanyaggyártás és a repülőgépgyártás 100%-át, egy az egyben ellehetlenítették volna Németországot. A szovjet elképzelések lebénították volna az egész országot, és olyan bizonytalansági tényezőkkel terhelték volna meg, amely lehetetlenné teszi a társadalmi, politikai, és nem mellékesen a gazdasági stabilitást, végső soron pedig egy olyan erős centrum

¹⁴⁴ Halmosy Dénes: Nemzetközi szerződések 1918–1945., Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest 1983, 557-561.

¹⁴⁵ Teherán, Jalta, Potsdam – Dokumentumgyűjtemény, Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1969, 7-8.

¹⁴⁶ Uo. 59.

¹⁴⁷ Abban a nyugati szövetségesek egyetértettek, hogy a győzelem után fel kell darabolni, és a fontos ipari központokat – a Ruhr-, és a Saar-vidéket – le kell választani, Németország többi részének felosztására készült koncepciók viszont megosztották őket. Míg Nagy-Britannia a probléma gyökerének Poroszországot tartotta, és azt akarta leválasztani, addig az Egyesült Államok öt részre bontotta volna meg a nagynémet egységet.

¹⁴⁸ Halmosy, 1983, 601.

kialakulást Európa közepén, amelynek befolyásolási zónája egybe esett a szovjet ambíciókkal.

27. kép: Jalta – „A német nép, ha megkísérli folytatni a reménytelen ellenállást, vereségének következményeit még csak súlyosabbá teszi.”¹⁴⁹

A játszma céljait Anglia jól látta: meggyengíteni Németországot, ami meggyengítette volna őt és Franciaországot is. Ez pedig az új, formálódó világrendben nem lehetett érdeke. Ezért tette Churchill azt a megjegyzést, hogy Nagy-Britannia 1918 után csillagászati számokról álmodott, mégis az ellenkezője vált valóra, éppen ezért felesleges több milliárdos álmokat szőni. „Hogyha lovagolni akar, akkor a lovat etetnie kell szénával és zabbal.” – hangzott a churchilli jó tanács a generalisszimusznak.¹⁵⁰ A jaltai találkozó ugyan a gazdaságinak álcázott befolyásszerzési kérdésekről szólt, jegyzőkönyvében a nyitómondatok ellenére mégis tett egy utolsó kísérletet a németiség és a nemzetiszocializmus szétválasztására, amikor deklarálta: „Nem célunk a német nép megsemmisítése, (...)”.¹⁵¹

Még ugyanannak az évnek a nyarán aztán végleg elvetették a szövetségesek az azzal való bajlódást, hogy a háborús bűnösöket megpróbálják elválasztani az egész német nemzetől. A fegyverszünet beállta után megtartott potsdami konferencia által augusztus 2-án tető alá hozott határozat egyértelművé tette, amit a közép-európai bosszúhadjáratoknak és spontán

¹⁴⁹ <http://historiek.net/conferentie-van-jalta-1945/1862/>

¹⁵⁰ Teherán, Jalta, Potsdam, 1969, 92.

¹⁵¹ Halmosy, 1983, 602.

üldözéseknek köszönhetően már hónapok óta a saját bőrén érzett a németiség. „A szövetséges hadseregek megszállják egész Németországot és a német nép bűnhődik szörnyű tetteiért, amelyeket azoknak a vezetése alatt követett el, akiknek a sikerek idején annyira nyíltan helyeselt és vakon engedelmeskedett.”¹⁵²

28. kép: Potsdam - „(...) a német nép bűnhődik szörnyű tetteiért”¹⁵³

A túl nagy megrázkódtatást elkerülendő a szövetségesek hangsúlyozták, nem céljuk a német nép megsemmisítése, vagy rabszolgasorba vetése. Azoknak a spontán folyamatoknak, azonban, amelyek a Duna-medencében ekkortájt már javában folytak, már nem tudtak gátat vetni.

1944-től kezdődően ugyanis a Duna-medencében megindult egy spontánnak tűnő németüldözés, ami mindenkit érintette, aki németül beszélt, vagy németnek vallotta magát, függetlenül attól, hogy szimpatizált-e a nemzetiszocializmussal, vagy sem. Hogy meg lehessen érteni ezt a bosszúhadjáratot, röviden fel kell tárnunk az okait. A kollektív bűn és büntetés lélektana erőteljesen táplálkozott az egységet és erőt kommunikáló nemzetiszocializmusból. A felemelkedés korszakában évtizedeken keresztül csodálattal vegyes döbbenettel figyelte Európa Németország feltámadását, és a német népben látszólag a semmiből kialakult egységet és erőt. A gazdasági válság által megtépázott kontinensen nem

¹⁵² Halmosy, 1983, 649.

¹⁵³ <http://iconicphotos.wordpress.com/>

akadt még egy olyan mozgalom, amely egy romokban álló országot ilyen rövid idő alatt sikeressé tett. Nem véletlen, hogy az alapvetően németekre szabott, elitista nemzetiszocialista eszme nem ragadt meg a határokon belül, és szerte a kontinensen vált vonzóvá, inspirált politikai erőket és politikusokat. Az eszme népszerűségét két, egymásra épülő elem okozta. Az arc és a népszerűsítésére felhasznált új eszközök. Az előbbi volt a Hitler által kitalált Führer-kultusz, aminek útján az eszmének arcot lehetett adni, ezzel pedig lehetővé vált a rajongás és a „rajongói kör” kiépítése, valamint mindkettő növelése. A rajongás kiépítése, fenntartása, és a külvilág felé történő folyamatos propagálása a propaganda feladata volt. Amelyik azt a veszélyes látszatot keltette, hogy a Führer és a német nép egy, így a Führer elvek miatt kirobbant háborúért nemcsak Hitler, hanem egész népe felelős. Ezt az alapvetően téves képet mutatta kifelé Németország, mert ez volt a célja az eddigre teljesen elfajzott, az eredeti célokat sutba vágó nemzetiszocialista rezsimnek. A katasztrófa felé haladó Németországról Göbbels-szék azt a csalóka képet közvetítették a győztesek felé is, hogy a német nép, valamint az ország vezetése és katonái, valójában egy, és szétválaszthatatlan egység. Vagyis minden egyes német felelős azért, amit országa vezetői és hadserege tett, tesz, és a jövőben is tenni fog. A nemzetiszocializmus volt tehát az az erő, amelyik lefektette az egész német nép megbüntetésének alapjait.

Ezt már csak kihasználta a szövetséges propaganda, főleg a nemzetiszocialista rendszertől nem is olyan távolálló, az életteret magának követelő szovjet háborús média. A fő ideológus-propagandista, Ilja Ehrenburg soha nem látott gyűlölettel viszonyult a németiséghez, elévülhetetlen érdemei voltak abban, hogy az egész németiségre ráégesse a nemzetiszocializmus bélyegét. Majd minden szovjet katonának érthető szintre süllyesztve a mondanivalóját kiadta az ukázt: „*A németek nem emberek*”. Ebből az alaptézisből kiindulva szólította fel újra és újra a szovjet katonákat, végül pedig a Duna-medence minden országát, hogy keményen büntessenek meg minden németet azért.

A nemzetiszocialista és a kommunista propaganda paradox módon egymást erősítve szította a németek elleni bosszúszomjat.

4. Az elvek és a valóság - modernkori, kényszerű népvándorlás

Míg a szövetségesek a bűn és a büntetés alapelveit igyekeztek lefektetni, addig a Duna-medencében már a megvalósításon volt a hangsúly. Lengyelország és Csehszlovákia két olyan tulajdonképpen nem létező állam volt, amelynek minden egyes polgára – értelemszerűen kivéve a németiséget – bosszút akart állni az elmúlt szenvedéssel teli évekért. A szovjet hadsereg közeledése elemi erővel robbantotta ki azokat a „civil” mozgalmakat, amelyek látszólag önállóan, mindenféle központi irányítás nélkül belekezdtek az önbíráskodó „igazságszolgáltatásba”.

1944 augusztusában kétszáz angol bombázó egyetlen éjszaka alatt ötszáz tonnányi bombát szórt a Königsbergre, ezer embert megölve, és tízezreket téve földönfutóvá. A bombázók első hullámát újabbak követték. Königsberg „fényeit” az egész vidék látta. 1944. október 16-án az első szovjet katonák pedig már a Birodalomba is bevonultak. A Vörös Hadsereg által egy nappal korábban kiadott kiáltványa az összes német megbüntetésére buzdított.¹⁵⁴ Németországba immáron szárazföldön is megérkezett a háború, a propaganda és a valóság már semennyire sem fedte egymást, a birodalom összes polgára előbb-utóbb a frontvonalban találta magát és otthonát. Ez pedig beindította a menekülés természetes ösztönét. Félelmükben százezrek pakolták fel kevés, mozdítható értéküket egy szekérre, kézikocsira és indultak pánikszzerű gyorsasággal nyugatra.

A félelemnek és a menekülésnek a göbbelsi gépezet hosszú évek alatt ásta meg az alapjait, igaz a tényleges történésekkel ellentétben célból hogy erőssé és önfeláldozóvá tegye a németiséget egy alsóbbrendű néppel szembeni harcban. A keleti frontra vonuló katonák mellett az egész társadalmat hergelték, így 1944-re minden németbe korosztálytól és társadalmi helyzettől függetlenül beleivódott, hogy az orosz egy állati sorsra érdemes nép, amely ennek megfelelően is viselkedik.

¹⁵⁴ „Jegyzed meg katoná! Ott, Németországban rejtőzött el az a német, aki meggyilkolta a gyermekedet, meggyalázta a menyasszonyodat, feleségedet, húgodat, agyonlőtte anyádat és apádat, felgyújtotta az otthonodat. Kiolthatatlan gyűlölettel bánj az ellenséggel! Szent kötelességed, hogy az igazságért a fasiszta hóhérok által meggyilkoltakért behatolj a bestia barlangjába, és ott büntesd meg őt. Kiméletlen harcra szólít fel a harcokban elesett bajtársak vére, a lemészároltak jajgatása, az elevenen eltemetettek nyöszörgése az anyák kifogyhatatlan könnye.” In.: Knopp, Guido: A nagy menekülés – az elüldözöttek sorsa, M-érték Kiadó, Budapest 2004, 34.

29. kép: Félelmükben százezrek indultak pánikszerű gyorsasággal nyugatra¹⁵⁵

A keletről érkező – Magyarországon is jól ismert megdöbbenő - „mesék” a szovjet hadsereg közeledésével együtt a gyűlöletet félelemmé változtatták. Az okok a hitleri eszmeiségben keresendők. A Führer indíttatására Göbbels fejében egy olyan idealizált kép alakult ki a hatalomban töltött tizenkét év alatt - és ezt a képet közvetítette is éjjel-nappal -, hogy a németiség megértve a fűherri álmokat, inkább meghal, mintsem engedjek, hogy az oroszok leigázzák. A félelem és az erős életösztön a nemzetiszocialista eszmével felöntve azonban nem a végsőkig való kitartást, hanem éppen ellenkezőleg, a menekülést szülte. A központi akarattal nem csak a menekülők, hanem olykor a hadsereg is szembement. Friedrich Hossbach tábornok a 4. hadsereg parancsnokaként a szovjet erők közeledtére javasolta, hogy kezdjenek meg egy preventív kitelepítést, ezzel tisztítva meg a terepet a harcok, és egy újabb katonai visszavonulás előtt.¹⁵⁶

Minden ilyen kezdeményezésre a válasz az egyszerű nem volt, így, ha készültek is evakuációs tervek, azokat tilos volt használni. Egészen 1944 októberéig, amikor Kelet-Poroszország Gauleitere, Erich Koch a lehető legrosszabbkor, mégis elrendelte az evakuációt.

¹⁵⁵ <http://duitslandstudies.blogspot.hu/2012/05/verdriving-uit-oost-en-west.html>

¹⁵⁶ Knopp, 2004, 28.

30. kép: Bár a hadsereg javasolta, mégsem indultak preventív evakuálások¹⁵⁷

Fejvesztett menekülés indult meg, amelyet csak súlyosbított, hogy a front közelsége miatt a civilek összekeveredtek a német hadsereg visszavonuló alakulataival, ami félmillió áldozatot követelt. A menekülőket egyszerűen letolták az őket beérő szovjet tankok, vagy az azokat megelőző, nyugati fogságba igyekvő Wehrmacht alakulatok. A „szerencsésebbek” még eljutottak a balti tengeri kikötőkbe – Pillau, Danzig, Gotenhafen -, ahol a birodalom belső területei felé igyekvő hajóra feljutva érezték magukat biztonságban. A Goya, a Steuben, vagy a leghíresebb üdülőhajó, a Wilhelm Gustloff túlsúfolt fedélzetén 2,5 millióan kerültek az időleges biztonságot nyújtó vidékekre. Nem mindenkinek volt ereje azonban elhagyni otthonát, az idősebb generációk otthonukban várták be a frontot. Sokan a bénító félelem miatt nem mozdultak, és inkább saját döntésre léptek ki saját életükből.

A békekötések sem hozták el a várva várt megnyugvást. Lengyelország keleti határait nyugatabbra tolták, ugyanezt tették keleten, a Németországgal közös határokkal, beindítva az állami kitelepítéseket. Ezekre csak rásegített, hogy a Szovjetunióból 1,5 millió lengyelt telepítettek ki, és további 3 milliónak kellett az elcsatolt területekről nyugatabbra húzódnia. Ez csak a kelet-porosz területeken élő németység kitelepítésével vált kezelhetővé, 4,6 milliójuknak

¹⁵⁷ <http://www.pinterest.com/pin/304696731009716085/>

kellett elhagynia szülőföldjét.

Lengyelországtól délebbre is népvándorláshoz hasonló folyamatok indultak meg, miután a szovjet hadsereg 1945 elejére megközelítette a Szudéta-vidéket. A február 4-én Kassán ugyancsak szovjet gyámság alatt összeülő Szlovák Nemzeti Tanács nem hagyott kétséget afelől, hogy megelőzve a potsdami konferenciát hogyan képzei el az ország újjáépítését. *„Nemzetünk küzdelmének gyümölcse az új Csehszlovák Köztársaság, amely szláv, népi demokratikus államalakulat lesz.”* Beindultak a nyakló nélküli kegyetlenkedések a németység ellen. Még folytak a harcok, amikor a kettészakított „köztársaságban” Csehszlovákia feldarabolásának vádjában bűnösnek mondták ki az évszázadok óta ott élő németiséget és magyarságot. A verdikt után azonnal végrehajtották az ítéletet: a „bűnösöket” válogatott kegyetlenkedések keretében kínozták halálra.

31. kép: A háború utolsó óráiban azonnal megindult a vérbosszú¹⁵⁸

A „szerencsésebbeknek” csak az otthonát vette el az állam, internálva őket az ismeretlenbe. Mindez a szövetségesek hallgatóságos beleegyezésével történt.

¹⁵⁸<http://www.sueddeutsche.de/politik/tschechien-und-die-sudentendeutschen-als-das-pendel-der-gewalt-zurueckschlug-1.1048164>

A második világháború utolsó két évében megindult spontán német népvándorlás miatt több millióan hagyták el önként szülőföldjüket, nem sokkal később több mint 2 millió, otthon maradt társukra is ez a sors várt.

5. Magyarország kötéltanca, majd mélybezuhanása

Magyarország körül fogyni kezdett a levegő. Már nem járhatta tovább azt az utat, amelyet a '20-as évek végén elképzelt, és amelyet Gömbös Gyula fejlesztett tökélyre. Több tényező terelte egyszerre az egyetlen járhatónak tűnő irányba hazánkat. Tehát nem mondható ki az egyértelműen, hogy az ország csakis önszántából kötelezte el magát az akkoriban valóban győztesnek és erősnek tűnő Németország mellett. Olaszország elvesztette hegemoniáját a Duna-medence felett, a folyamat leglátványosabb állomása, és egyben végpontja a müncheni konferencia volt. A Harmadik Birodalom agresszív fellépése nem hagyott kétséget afelől, hogy a medencében ki a döntőbíró. Ez alapjaiban határozta meg az addig több vasat is a kezében tartó magyar külpolitikát – és belpolitikát, hiszen a revízió gondolata sajátos módon mindkét területen meghatározó volt – és terelte Németország felé.

Bár a birodalom egészen 1938-ig érdemben nem foglalkozott Magyarországgal, illetve annak céljaival, hazánk mégis igyekezett szoros kapcsolatokat kialakítani, különösen Gömbös Gyula miniszterelnöksége alatt. A magyar és német érdekek egészen 1937-ig távol álltak egymástól, a közeledés akkor is inkább német döntésre történt meg és a magyar fél nem várt reakciójával végződött. Magyarországnak Cseh-szlovákia müncheni konferencia által csak elhalasztott feldarabolásában kellett volna szerepet vállalnia provokátorként, aminek ránk nézve „pozitív” következménye a felvidék visszacsatolása lehetett volna. Ez a kétségkívül hálátlan és emellett veszélyes szerep – az országra és vezetőire kollektívan süthették volna rá, hogy háborút robbantottak ki – annyira abszurd volt, hogy hazánk el is utasította. Ahogyan ezt egy évvel később újra megtette.

Mindeközben – látva az Európában zajló folyamatokat – a győri program keretében fegyverkezni kezdett hazánk, vagy legalábbis igyekezett felkészülni egy lehetséges fegyveres konfliktusra, a fejekben azonban szó sem volt világháborúról. Európa és a kevésbé békés Duna-medence is, bár békétlen volt, és a kisebb-nagyobb sérelmeket - amelyeket az első

világháborút lezáró békék okoztak – kész lett volna fegyverrel is orvosolni, de alapvetően ódzkodott egy újabb világháborútól. Ez köszönhető volt katonai-gazdasági okoknak is – a „győztesek” sem voltak sokkal jobb helyzetben, mint a „vesztesek”, sőt a kocka fordulni látszott –, másrészt pedig a társadalmak, bármennyire is elkötelezettek tunk az igazságtalanságok felszámolása mellett, mégis a béke hívei voltak, és ha volt rá esély, kiegyeztek a békekonferenciákkal. Ennek a korszaknak a terméke lett a blei egyezmény, amely a lehető legérzékletesebben mutatta meg a kor diplomáciai gondolkodását.

A Magyarország szempontjából fontos megállapodás egy 1937-ben megkezdett tárgyalássorozat végére tett pontot 1938 augusztusában, elismerve Magyarország fegyverkezési egyenjogúságát úgy, hogy közben hazánk lemond az erőszak alkalmazásáról. A megállapodás hűen tükrözi azt a kettősséget, ami feszítette egész Európát: megoldást kellett találni a már nyilvánvalóan igazságtalan békék és azoknak a gazdasági válság által csak felerősített negatív eredményeire úgy, hogy közben nem kerül sor fegyveres visszavágásra, és nem lesznek (nagy) vesztesei egy esetleges rendezésnek.

Ezt az igényt Németország érezte és kihasználta. Tehette, hiszen bár még a hadserege közel sem volt Európa legerősebbje, de egy olyan merész, az erőt sugárzó, ellentmondást nem tűró külpolitikát folytatott, amely a klasszikus politikai húzásokhoz szokott európai államférfiakat felkészületlenül érte. Magyarország ezzel az erővel, és határozottsággal nem rendelkezett, részben azért mert tisztában volt azzal, hogy fegyveresen képtelen lenne megvédeni saját határait, nemhogy még a revízióba is valamilyen módon belekezdjen, részben pedig azért, mert az ország vezetése – ahogy azt korábban is láttuk – egy körhinta politikában szocializálódott, igyekezett mindig tárgyalási és diplomáciai úton az aktuálisan legerősebb hatalmi centrumhoz közeledni. Ez a politika nem tette lehetővé a nyílt kommunikációt, és az erőből való fellépést, amelyet Németország addigra a tökéletességi fejlesztett.

Hazánk méretéből, és gazdasági erejéből adódóan sem volt alkalmas egy ilyen egyértelmű politikára. Ezért történhetett meg az, hogy nem aktív szereplője, „csak” elszenvedője lett a Duna-medence átalakításának. Nem véletlen, hogy az Anschlussot követő időszakban fő kérdésként merülhetett fel a sajtóorgánumban Magyarország bekebelezésének lehetősége is. Az MTI bizalmas jelentései szerint a nyugati és a kelet-európai média leginkább azzal a problémával foglalkozott ebben az időszakban, hogy Magyarország is egy Anschluss „áldozatává” válik, ami erodálni fogja a legendásan jó és erős magyar-olasz kapcsolatokat.

Magyarország éppen ezt kiküszöbölendő gesztus értékű látogatásokkal és diplomáciai fogásokkal próbálta továbbra is független színben feltüntetni magát. Az egyik ilyen esemény Imrédy Béla miniszterelnök és Kánya Kálmán külügyminiszter római útja volt, amelyet az Epoque magazin úgy értékelt: „Magyarország jól látja a német veszélyt, amely az Anschluss óta állandóan növekszik. Imrédy igen szigorú rendszabályokat hozott a nemzeti szocialisták ellen. Ugyanakkor diszkrét módon puhatolózott Londonban, hogy megtudja vajjon számíthat-e Anglia pénzügyi segítségére. Rómában pedig megkísérli, hogy Olaszország érdeklődését felkeltse Magyarország sorsa iránt. Közben azonban arra kényszerül, hogy tekintettel legyen Németországra, amelyet kíméletesen kell kezelnie. Augusztus hónapban Imrédy miniszterelnök elkíséri Berlinbe Horthy Miklós kormányzót.”¹⁵⁹ Ebből is látszik, hogy bár a körhinta-politika létezett, de minden egyes Németországgal szembeni távolságtartást demonstrálni hivatott lépést követően, egy Németországhoz közeledést mutató gesztusra került sor.

Németország - főleg Hitler - látta és tudta azt, hogy a legerősebb tényezővé nőtte ki magát pár év alatt, és mint ilyen az ő kezében van az a kártya, amellyel kielégítheti az európai népek területi rendezés iránti vágyát, amivel kiterjeszthette hatalmát a Duna-medencei országokra. A müncheni konferencia záradékában szereplő kitétel értelmében már 1938. október 9-én leült egymással a magyar és a szlovák fél, hogy a magyar lakta területekről megegyezzenek, az egyezséget pedig a Münchenben elfogadott elveknek megfelelően egy nemzetközi – Angliát és Franciaországot is magába foglaló – bizottság hagyja jóvá. Végül a nemzetközi érdektelenség miatt egy német-olasz döntőbíró volt az, amely 1938. november 2-án jóváhagyta, hogy Magyarországhoz 11 927 km²-nyi terület és 1, 060 millió fő térjen vissza.

Az I. bécsi döntés annak a folyamatnak volt a része, amely a Duna-medence kényes egyensúlyának a megdöntésére irányult, hogy Hitler, mint jóságos vezér, irányítása alá hajtja az itt elterülő államokat egyúttal sakkban tartva őket. Az I. bécsi döntéssel Magyarország boldogan ment bele a játékba, elkötelezte magát az agresszív német külpolitika mellett, mert a Birodalom volt az, amelyik nemcsak a szavakban, hanem tettekben is kiállt a magyar revizionizmus mellett. És úgy tűnt, hogy Németország további, Magyarország számára pozitív lépéseket is hajlandó tenni, persze nem teljesen önzetlenül.

¹⁵⁹http://mol.arcanum.hu/mti/opt/a100929.htm?v=pdf&q=%28WRD%3D%28Anschluss%29%29/Bizalmas%20a%20DATE%3D1938.03.01--1940.01.01_&s=SORT&m=1&a=rec

32. kép: I. bécsi döntés - úgy tűnt, hogy létezik a békés revízió¹⁶⁰

Hitler elérte, hogy a magyar külpolitika, ha időlegesen is, de taktikai okokból feladja az alternatív külkapcsolatok iránti igényt. Amikor ugyanis felerősödött az igény az angol, majd az orosz kapcsolatok újraépítése iránt, akkor hazánk Németország egyik legfőbb és legkitartóbb szövetségeseként már nyakig benne volt a háborúban.

Szertefoszlani látszott a magyar higgadság, és béke iránti elkötelezettség, a német háborús politika melletti teljes elköteleződés jelei bontakoztak ki. Ugyani némi visszatáncolás volt tapasztalható, amikor hazánk nem volt hajlandó részt venni a Lengyelországot körülölelő harapófogó kialakításában, és amikor a német csapatok megindultak a lengyel-magyar barátság jegyében 100 ezer lengyel menekült előtt nyitotta meg határait. De a kocka már el volt vetve. Még akkor is, ha Teleki Pál miniszterelnök – szinte egyedüliként – továbbra is semleges, a nyugati hatalmak felé is nyitott államként tekintett hazájára. Még akkor is, ha a Harmadik Birodalom 1939 végére egyértelművé tette a világnak, és a régió országainak, hogy a Duna-medencében ő a vezető erő. A lengyel hadjárat bebizonyította, hogy Anglia és Franciaország csak szóban képes - vagy éppen hajlandó - beavatkozni az érdekszférájának tekintett régió ügyeibe. Erőtlen patrónusok pedig senkinek sem kellettek. Németország ezt a helyzetet érzékelve a Duna-medence uraként léphetett fel, és használhatta fel saját érdekeinek

¹⁶⁰ http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Lu%C4%8Denec_10th_november_1938.jpg

megfelelően az 1920 óta fortyogó indulatokat és rendezetlen kérdéseket.

33. kép: A II. bécsi döntés „kedvezményezettje” újra Magyarország lett¹⁶¹

Az 1940. augusztus 30-án meghozott II. bécsi döntés megerősítette ezt a német szándékot. A döntést megelőző diplomáciai mesterkedések megmutatták Németország macska-egér játékát, amely arra irányult, hogy két egymással konfliktusban lévő ország között sikerüljön annyira elmérgesíteni a kapcsolatot, hogy azok a jóságos nagybácsihoz fordulva kérjenek igazságos döntést.

A II. bécsi döntés az elsőhöz hasonlóan, Magyarországnak kedvezett. 43 ezer km²-nyi, és 2,5 millió embernek otthont adó Székelyföld és Erdély északi fele tért vissza. A látszólag pozitív döntés egyúttal elzárta az Angliába vezető utat, most már szinte semmilyen diplomáciai próbálkozás nem tudta felülírni azt a képet, amelyet a két bécsi döntés kialakított hazánkról. Részben a saját hibája, részben pedig Németország akaratából elkötelezte magát a Harmadik Birodalom mellett. Így már nem volt meglepő, hogy a német hadi sikerek csúcán, 1940. november 20-án Magyarország csatlakozott a német-olasz-japán háromhatalmi egyezményhez, letéve a voksát a tengely mellett. A széteső Jugoszláviába történő 1941. áprilisi bevonulás csak megerősítette hazánk pozícióját, és szinte teljesen elzárta az utat

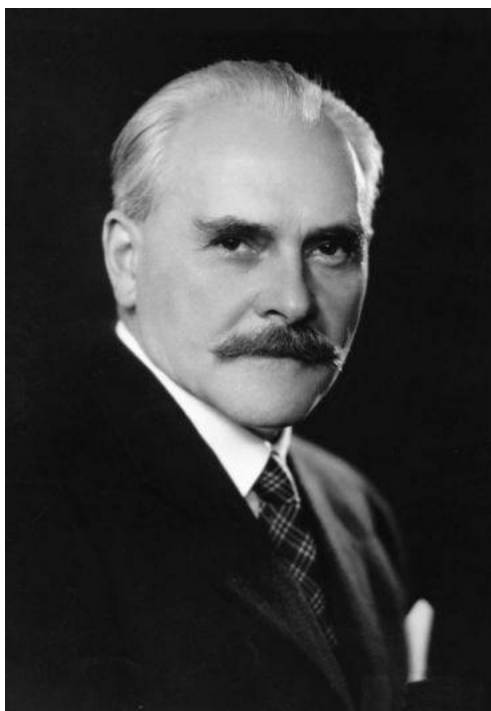
¹⁶¹ <http://mek.oszk.hu/02100/02185/html/28.html>

Anglia felé, annak ellenére is, hogy Teleki Pál egyfajta tiltakozásul a magyar bevonulás előestéjén önkézével vetett véget életének.

Magyarország egészen 1941. június 26-ig hivatalosan kimaradt a háborúból, tehát semlegesnek tűnt, ez azonban mit sem változtatott a róla kialakult képen, és vezetett oda, hogy Anglia kifejtette, amíg Magyarország német oldalon harcol, addig kíméletlen nem számíthat. A háború nem a kíméletről híres: a német fél folyamatos utánpótlás-követelése, a magyar hadsereg Szovjetunióban harcoló alakulatainak növekvő veszteségei jelezték, hogy hazánk egy olyan háborúba sodródott bele, amelyre sem gazdaságilag, sem emberileg nem volt felkészülve. A kijózanító katasztrófa 1943 első napjaiban be is következett, a szovjet hadsereg doni áttörése felmorzsolta a 2. magyar hadsereget, és itthon szinte egyik pillanatról a másikra nagy tömegekkel ismertette meg a háború valós eredményeit. A magyar közhangulat is lejtőre került.

Magyarország viszonylag hamar felismerte, hogy egy zsákutca vége felé araszol, ha továbbra is hűen kitart a német szövetség mellett, ezért egy óceánjáró lassúságával és óvatosságával fordulásba kezdett. Az 1942 márciusában kormányt alakító Kállay Miklós volt a záloga az új politika megteremtésének, amely kifelé a feltétlen szovjetellenességet, és a Németország melletti elköteleződést kommunikálta, mindeközben a háttérben kereste a kapcsolatot Londonnal. A kormány úgy gondolta, még mindig egyenrangú félként kezdetbe bele a kiugrási tárgyalásokba, ez világosan kiolvasható volt abból, hogy feltételeket támasztottunk.¹⁶² Amelyek kezdetben nem is tűntek teljesen irreálisnak. Bár Németország sorozatos vereségeivel egyre forróbbá vált a talaj Magyarország talpa alatt, a kormány – a revizionista politika miatt (is) - arra várt, hogy a feltételeit elfogadják. Kállay túl sokat hezitált, szép lassan elveszett annak a lehetősége, hogy valódi tárgyalásokba kezdhesen Nagy-Britanniával.

¹⁶² Ezek közül is a legfontosabb az 1938 és 1941 között szerzett területekhez való ragaszkodás volt, de Németországgal is abban az esetben fordultunk volna szembe, ha a szövetségesek Magyarország területére lépnek. In.: Romsics, 2003, 261.

34. kép: A hintapolitika atyja: Kállay Miklós¹⁶³

Az angol kapu lassan kezdett bezáródni, de a Szovjetunió szóba sem jöhetett. Egészen 1944-ig, amikor is már nem maradt más választás. Közép-Európa Magyarország számára nem ismert, vagy csak fel nem ismert újrafelosztása után a nyugati szövetségesek „érdeklődését” elvesztettük, az ősi ellenség Szovjetunióhoz irányították a kormányt. Ezen a vonalon már nem volt elég idő elindulni, a német hírszerzés Hitlert folyamatosan tájékoztatta ingadozó szövetségeseinek minden lépéséről. Amikor pedig már végre elszánta magát a rebellis magyar partner, hogy kiugrik, akkor a Margaréta Terv keretében egy nap alatt, 1944. március 19-én megszállta, egyszer s’ mindenkorra ellehetetlenítve a kiugrást. *„Mindenki meglepődött, mert elég komoly erővel jelentek meg. Mi a laktanyával szemben laktunk. Így szemtanúi voltunk annak, hogy a németeket nem engedik be a honvédek. Erre azok állig felfegyverezve dzsipekkel, és motorokkal egyszerűen körbevették az épületet. Az egyik kocsiból pedig kiszállt egy magas, ősz hajú tiszt, aki bement tárgyalni. Egy óra múlva kinyíltak a kapuk és beengedték őket.”*¹⁶⁴

A gyámság alá helyezett Magyarország utolsó próbálkozása tehát halálra volt ítélve, a szovjetekkel későn indultak meg a tárgyalások, ráadásul feltételeket már nem támaszthattunk,

¹⁶³ <http://mek.oszk.hu/02100/02185/html/31.html>

¹⁶⁴ Bruckner Nándor visszaemlékezése, Sopron, 2005. november 1.

közben a német titkosszolgálatok le sem vették a szemüket az ország vezetéséről. Románia meglepetésszerű átállása még éberebbé tette Németországot, amely már abban a „szerencsés” helyzetben volt, hogy alig maradt szövetségese, így sokkal több figyelmet tudott szentelni Magyarországnak. Az október 15-i besült puccs után a megszállt Magyarország maradék függetlenségét is elvesztette. A „forgolódással” egy időben megérkezett a háború is, 1944 nyarától Budapestet, majd a főbb ipari és közlekedési központokat támadták az angol-amerikai repülő erődök, a román kiugrás után egyik pillanatról a másikra a Vörös Hadsereg is hamar a Kárpátokon termett, októberre pedig már bőven Magyarországon folytak a harcok, ami mind többeket sarkallt arra, hogy elmeneküljenek a harcok és a szovjet katonák elől.

35. kép: 1944-től már Magyarország is megtapasztalta a háború borzalmait¹⁶⁵

A menekülés azonban valamivel szervezettebben folyt, mint a birodalom megszállt területein. Sopronban a tisztviselőknek előre jelezniük kellett, hogy hány családtagjukkal, és mekkora csomaggal kívánnak ideiglenesen áttelepülni.¹⁶⁶

A „dicsőséges 133 nap” mélyen beleégett Magyarországon mindenkinek az emlékezetébe,

¹⁶⁵ <http://budapestcity.org/02-tortenet/1945-budapest-ostroma/index2-hu.htm>

¹⁶⁶ Sopron Megye Levéltára (SMLT) IV/B, 1401, Sopron Vármegye Főispánjának Iratai. Általános iratok 1872-1944

ezért egy eleve kommunizmus és szovjetellenes attitűdöt mélyített el a politika és a propaganda. *„Soha sem felejttem el: a Sopron üttöérének számító Várkerületen egy nagy, kirakati kalitkában ült egy Sztálint imitáló bábú, amely hosszú ujjával „hívogatta” a járókelőket: Gyere csak, gyere csak! Mögéje pedig azt írták ki, Szibéria.”*¹⁶⁷

Szálasi de jure 1944. október 27-én kezdődött országlása csak meghosszabbította Magyarország szenvedését és azt az értelmetlen harcot, amelyet a túlerőben lévő vörös hadsereg ellen viselt hazánk. A makacs kitartás annak fényében különösen érdekes volt, hogy régiós ellenfeleink mindegyike valamilyen formában igyekezett ellenállást kifejteni Németországgal szemben. Némelyek tragikusak voltak, mint például varsói felkelés, amelyet a szovjet hadsereg Sztálin politikai-diplomáciai taktikája miatt „csak” végignézett, de nem támogatott. De voltak sikeres, vagy annak tűnő akciók is, ezek közé sorolhatjuk Románia kiugrását, amely végül felgyorsította a magyar eseményeket. Magyarország azonban a trendekkel szembe menve cselekedett. Az okok kifejtése egy külön disszertációt érdemelne, itt csak annyit kívánok megjegyezni, hogy a magyar társadalomba és politikai elitbe beoltott szovjetektől való zsigeri irtózás úgy tűnt, megbénítja az országot az alkalmas pillanatban, és egy racionális érvekkel sem magyarázható döntésre vitte rá. Szálasi – aki egyébként egyáltalán nem ápolta felhőtlen kapcsolatot a magyarnémetiséggel, és a Volksbunddal – a nagy testvérhez hasonlóan meghirdette Magyarországon is a totális háborút: minden 14 és 70 közötti férfinak valamilyen módon részt kellett vennie a harci cselekményekben, ezen felül pedig 8 új hadosztályt ígért vesztesre álló szövetségesének. Párhuzamosan ezzel felemelte a Németországnak fizetendő háborús hozzájárulást is, amely az akkoriban már önmagát finanszírozni képtelen birodalmon semmit sem segített. Magyarország háborús végóráinak legtragikusabbika Budapest ostroma lett. A fővárost Hitler erőddé nyilvánította, vagyis egy minden áron tartandó csomóponttá, amelyet a szovjetek semmi áron sem vehetnek be, vagy ha mégis, akkor is az utolsó tőlényig harcolnia kell a védőknek. Ez a valóságban egy 1944. október 29-től 1945. február 13-ig tartó, 108 napos ostromot jelentett, számtalan áldozattal.

¹⁶⁷ Ley Imre visszaemlékezése, Sopron 2005. február 13.

36. kép: Budapest ostroma csak elodázta a tragikus vég eljövetelét¹⁶⁸

Budapest elestével együtt már nem volt kétséges, hogy Magyarország is hamarosan lezárhatja a háború harci cselekményeit, a front átvonulására azonban egészen áprilisig várni kellett. A magyar lakosságra azonban újabb szenvedések vártak, békéről tehát még korai volt beszélni. *„A vekkert szinte az összes családban felhúzták. Ezt azonban nem tudta az az orosz sem, amelyik egy egész zsáknyi órával büszkélkedhetett egészen addig, amíg valamelyik csörögni nem kezdett. Attól annyira megijedt, hogy földre dobva a málháját szitává lőtte azt.”¹⁶⁹* Az ázsiai egységekkel teletűzdelt hadsereg óraszeretete az ártatlanabb megnyilvánulása volt annak a dühnek, és frusztrációnak, amely a vörös katonákat hajtotta Berlin felé. *„Velünk szembe egy orosz őrnagyot és egész családját szállásolták be. A fia állandóan bokszolni akart, egyszer neki is álltunk verekedni, amely annyira elfajult, hogy az ajtófélfához támasztott fejsze után nyúltam, hogy agyoncsapjam az orosz fiút. Nagybátyám állított le. Mindezt látta a tiszt csicskása is, aki este, amikor beivott átjött és végigzúzta az összes ablakot az udvarban. Amikor belépett a konyhánkba, szegény nagyapám állt közénk, mert az orosz bajonettel a kezében át akart ölelni. Uzsgyi rohantam ki, és futottam át másik nagyszüleimhez. Akik nehezen nyitottak kaput, akkoriban mindenki félt az oroszoktól, és bezárkóztak.”¹⁷⁰* A vörös hadsereg, ahogy felszabadította Magyarországot, azonnal meg is szállta. A

¹⁶⁸ www.huszadikszazad.hu

¹⁶⁹ Ley Imre visszaemlékezése, Sopron 2005. február 13.

¹⁷⁰ Uo.

magyarnémeteknek pedig mindenkinél több félnivalója volt, és ezt rögtön a felszabadítás/megszállás után hozott első hivatalos intézkedések meg is erősítették.

Magyarország fél évszázadon belül újabb háborút veszített el, ami erőteljes társadalmi átalakulást indított meg. Az első világháborúval ellentétben, most nem területi okok miatt szakadt szét az ország, a háború alatt, és az utána következő megtorlásokban a gazdaságban és kultúrában fontos szerepet betöltő csoportokat veszítettünk el örökre, amit a mai napig nem képes kiheverni hazánk.

6. Gazdasági önrendelkezés nélkül

A politikai és diplomáciai közeledéssel egy időben zajlott egy a magyar- és német gazdaságot összefonó folyamat is, amely a hitleri gazdasági csodát nézve üdvözlendő folyamatnak tűnt. A birodalom gazdasága azonban nem volt egészséges szerkezetű, a háborús pszichológiára épült, minden eleme a harci tevékenységekre való felkészülést támogatta. Az egészségtelen szerkezet ellenére a növekedés, amit produkáltak igen látványos volt. Magyarország ezért is gondolhatta azt, hogy a politikai elköteleződéssel együtt érdemes lenne kihasználni a német mozdony húzóerejét, és megoldani a magyar gazdaság problémáit. A kétoldalú, jellemzően nyersanyagok szállításáról kötött egyezmények ezt a célt szolgálták. Hazánk csatlakozása azonban nem egy szabadon meghozott döntés volt, a „Lebensraum” nem csak egy politikai-diplomáciai kategória volt, a háború előrehaladásával erősen gazdasági-katonai fogalomná vált.

A hangsúlyeltolódásból a győzedelmes birodalom nem is csinált nagy titkot. A budapesti követségen 1942. július 25-én Carl Clodius¹⁷¹ követ 400 meghívottnak ki is fejtette a birodalom gazdaságpolitikai filozófiáját. A kiindulási pontot egy vásárlóképes Duna-medence jelentette volna, amely ha tőkeerős, akkor képes felszívni a német ipar által gyártott termékeket. Azért, hogy ez a vásárlóképes kereslet létrejöhessen, Németország hajlandó volt

¹⁷¹ Clodius, Carl (1897. február 9, Bréma, 1952. január 15, Szovjetunió) német diplomata és gazdasági szakember. Szakterülete a „Lebensraum” és az abban lévő országok gazdasága, valamint német gazdasággal való összhangba hozása lett. 1944 májusától Romániában vezetett gazdasági tárgyalásokat, amelyek az ország átállása miatt nem vezethettek eredményre. Clodius feleségével együtt szovjet fogságba esett, ahol igényt tartottak szakértelmére, részt vett a korábbi „Lebensraum” szovjet újjáépítési terveinek kidolgozásában.

beruházni, ami praktikusan alapanyagokat és nyersanyagokat, Magyarország esetében pedig élelmiszereket jelentett. Ahogy Clodius fogalmazott, Brazíliából olcsón meg tudnánk szerezni a szükséges alapanyagokat, mégis inkább a Duna-medencéből veszik drágábban az élelmiszert, csak azért, hogy aztán ezzel pénzt és keresletet generáljanak saját késztermékeik iránt. Azért voltak hajlandók drágábban vásárolni, hogy a befolyási övezetüknek tekintett régiót erősítsék, amivel tulajdonképpen önmaguk helyzetét stabilizálták. A követ szerint a jövőben minden európai államnak kötelessége lesz, hogy azokból a nyersanyagokból, amelyek Európában is beszerezhetőek, ne a kontinensen kívülről hozzák be, feleslegeiket pedig Európában értékesítsék. Egy ilyen monolit gazdasági blokk függetlenné tehetné Németországot. Szavaiból kitűnt, hogy Németország egy erős gazdasági blokká akarta egybeforrasztani a Duna-medencét, amely versenyre kelhetett Angliával és az USA-val. Ezért lesz Hitler az európai paraszt megmentője – vonta le a fekete-fehér következtetést Clodius.¹⁷²

A Clodius által kifejtett elveket az „Ergänzungswirtschaft”¹⁷³ néven emlegették csak, amely arra az alapelvre épült, miszerint a Duna-medence mezőgazdasági és nyers-anyagbőségét a német gazdaságba kell beáramoltatni, mivel a németországi mezőgazdaság gyengébb, így agrárpiacot jelent a délkelet-európai országok számára. Az ipar tekintetében pedig éppen fordított a helyzet, a német ipari termékeknek a régió országai jelentették a felvevőpiacot. Az „Ergänzungswirtschaft” egy másik, ugyancsak több évszázados, a nemzetiszocializmus által is felkarolt alapelvből, a „Großraumwirtschaft”-ből táplálkozott, amely szerint egy kis állam csak úgy boldogulhat, ha beolvad egy nagyobb gazdasági rendszerbe. Ez a nagy rendszer elavultnak tekintette a nemzetállamot, mint gazdasági és politikai egységet, a jövőt pedig a gazdasági fejlődés egy új keretében vélte felfedezni, amely egy nagyarányú növekedést feltételező több milliós fogyasztói világot jelentett volna. Az elmélet persze nem volt teljesen önzetlen, a fő célt Németország gazdasági növekedésének maximalizálása jelentette. Bár egyoldalúnak tűnt ez a gazdasági berendezkedés, valójában Németország is rá volt utalva a „Lebensraum” jelentette piacokra, igaz a függőség méretei miatt szinte csak előnyökkel járt számára.¹⁷⁴

Mezőgazdasági potenciálunk figyelemfelkeltő volt az élelmiszeriparát a hadiipar miatt

¹⁷² MOL, K 28, 117., 194-1942-24355

¹⁷³ Kiegészítő, komplementáris gazdálkodás

¹⁷⁴ Ránki György: A Harmadik Birodalom árnyékában. Magvető Könyvkiadó, Budapest 1988., 321-322.

háttérbe szorító birodalom számára, és ezt igyekezett realizálni is azzal a számtalan kereskedelmi egyezményvel, amit megkötött a magyar kormányokkal. A szövetség prosperálónak ígérkezett, 1942-ig folyamatosan felívelő számok jelezték a kölcsönös megalégedettséget.

A zavartalan fejlődést a háttérben azért keletkeztek kisebb-nagyobb turbulenciák, amelyek időlegesen zavarodottságot okoztak a magyar oldalon. Valamilyen megmagyarázhatatlan oknál fogva a magyarnémetség is része lett a magyar-német gazdasági kapcsolatokban keletkező apróbb zavaroknak. Komoly figyelmet kapott például az a nyilvánvalóan komolytalan értesülés, miszerint Berlin 1937-ben felmondta volna a Magyarországgal a megkötött kereskedelmi szerződést, mert a magyar médiumokban a magyarnémetséget támadó cikkek száma érzékelhetően megnőtt, amit csak tetézt, hogy a magyar kormány nem tett semmit a támadások megakadályozása ellen.¹⁷⁵ A háború előestéjén – talán az ilyen hírek hatására is - még a remegve teljesítés jellemezte a magyar felet, ezért fokozta az éberséget, és komolyan aggódni kezdett, amikor 1936-ban felröppent a hír, Németország tulajdonképpen már nem látja a potenciált Magyarországon, ezért a Duna-medencében inkább Jugoszláviára kíván építeni.¹⁷⁶ Az értesülések komolytalanságát mutatja, hogy a Földművelésügyi Minisztérium a rémhírek ellenére folytatta az idénymunkások kiközvetítését, ezzel együtt pedig a pár évvel korábban megkötött egyezmény megújítását is kezdeményezte. Németország az ingyenmunkaerőt jelentő hadifoglyok ellenére is hatalmas munkaerőhiánnyal küszködött, így érthetően pozitívan állt a magyar felajánláshoz. Mégpedig nem is kevés, 20 ezer idénymunkás kiközvetítését kérték. A szám magasnak tűnik még annak fényében is, hogy 1941-ben 18 ezer idénymunkás dolgozott a birodalomban. Magyarország annyira elkötelezett volt a szövetség mellett, hogy a honvédelmi tárca 6 ezer hadköteles férfi kiközvetítéséhez is hozzájárult. A mezőgazdasági tárca – magáévá téve a szükséges ideológiát és óvatosságot - természetesen kívánatosnak tartotta, hogy a veszélyesnek tartott társadalmi csoportok kimaradjanak a toborzásból. Így csakis magyar nemzetiségű és a nemzetiszocialista eszmével szemben ellenséges férfiak és nők jelentkezhettek csak. A csoportokat kinti munkahelyükön is szoros egységben igyekeztek tartani, ami kísérőik feladata volt. Papok, lelkészek és természetesen magyar nemzetiségű tolmácsok csatlakoztak az idénymunkásokhoz, és őrizték lelki, valamint ideológiai egészségüket. Az éberségre a koronát

¹⁷⁵ MOL, K 28, 115., 193-1937-15253

¹⁷⁶ MOL, K 28, 115., 193-1937-15253

a hetilapként funkcionáló Vasárnap c. újság tette fel, amelynek legfrissebb számát minden kiközvetített megkapta. A cél kettős volt, fenntartani a jó gazdasági kapcsolatokat Németországgal, közben pedig nem elveszíteni a magyar vendégmunkásokat.¹⁷⁷

Minden igyekezet ellenére a közvetlen német befolyásolási kísérleteknek nem tudott gátat szabni Magyarország. A Salamander cég közvetlenül a magyarnémeteknek küldte meg álláshirdetését, amely szerint a Stuttgart melletti Kornwestheimbe keresett 100 fiatal, németül tökéletesen tudó lányt munkára.¹⁷⁸ A Volksbund is – ugyan a háttérben – de támogatta a fiatalok ilyen irányú kiútkeresését, és ha aktívan nem is, de munkaközvetítésen keresztül „bosszantotta” a magyar hatóságokat.

A számok és az ilyen kezdeményezések még azt mutatták, a német gazdasági gyorsvonat egyre erősebben húz, ami egyet jelent Magyarország gazdasági felvirágozásával is, így nem szabad hallgatni a szirénhangokra. Pedig a valóság már egy másik arcát is megmutatta, csak éppen nem elég karakteresen ahhoz, hogy Magyarországot lassításra kényszerítse. A budapesti csendőrnnyomozó osztályparancsnokság már 1940 januárjában felfigyelt a Németországból visszatérő vendégmunkások által elmondottakra. A beszámolók szerint a gazdasági csodát jelentő birodalomban már ekkor jegyrendszert vezettek be, egyre több vendégmunkást küldtek el a munkahelyéről, helyüket pedig – főleg a nehezebb, fizikai munkakörökben – a hadifoglyok vették át. Hogy a német gazdaság hadi üzemmódba állt át, azt az is jól mutatta, hogy a magyar munkások egyre többször dolgoztak erődítmények, szükségházak építésén.¹⁷⁹ 1942-ben aztán aggasztóbb üzeneteket hoztak a vendégmunkások, mind többen választották a hazatelepülést, arra panaszkodva, hogy a jegyrendszer, és az annak háttérében meghúzódó hiánygazdaság, illetve a sűrűsödő bombázások miatt Németországban elviselhetetlenné vált az élet. A legtöbbben a Ruhr vidéken dolgozók közül tértek vissza.¹⁸⁰ A csodált birodalom a katonai győzelmek ellenére megmutatta valódi arcát: egy fenntarthatatlan, a megszállt területekre épülő, az olcsó rabszolgamunkának egyre nagyobb teret engedő rendszert működtetett, amely a csőd felé vezette nemcsak Németországot, hanem az olyan szövetségeseket is, mint Magyarország.

¹⁷⁷ MOL, K 28, 9., 23-1941-C-26985

¹⁷⁸ MOL, K 28 116., 194-1940-C-17114, 142, 147-148

¹⁷⁹ MOL, K 28, 118., 195-1940-C-15248

¹⁸⁰ MOL, K 28, 117., 194-1942-19079

A hírek és jelentések nem értek el a megfelelő szintekre, vagy ha igen, akkor nem értek el semmilyen érdemi hatást. Nagyobb súllyal nyomtak a latba az olyan egyezmények, mint amelyet 1941-ben kötöttünk a birodalommal. A visszacsatolt déli országrészre vonatkozóan gazdasági egyezmény szerint – amit 1941. május 8-án Carl Clodius követ és a magyar kormány által megbízott Rosty-Forgách követségi tanácsos írt alá - Magyarország a szétesett Jugoszláviából neki jutott részen megtermelt mezőgazdasági terményekből a terület saját ellátásán túli felesleget kénytelen volt Németországnak és Olaszországnak átadni. Már önmagában ez a pont dobott egyet a külkereskedelmi forgalmon, persze Németország javára. A szaldót befolyásolta, hogy a volt Jugoszláv állam kötelezettségei részarány szerint átszálltak azokra az államokra, amelyek részesültek a jugoszláv területekből, vagyis a kötelezettségek maradtak Magyarországnak, miközben a terület gazdasági potenciálját nem használhatta ki hazánk teljes egészében.¹⁸¹ Az egyenlőtlenségek és a sorjázó rosszhírek ellenére Magyarország kész volt továbbra is feltételek nélkül fenntartani a partnerinek egyre kevésbé nevezhető gazdasági összefonódást.

Ha szaldót kívánunk vonni a gazdasági kapcsolatok háború alatti alakulásából, akkor kijelenthetjük Magyarországnak mégsem volt akkora nyereség az egyben rácsatlakozni a német gazdaság mozdonyára, amely ugyan húzott, de nem jó irányba, ráadásul egy idő után pedig már csak magát vitte előre. 1941-ben Magyarország azt a felelőtlen vállalást tette, hogy a „felesleg” búza- és rozs-termésének felét, az olajos magvak 100%-át és a kukoricatermés 80%-át Németországnak adja át. Tette mindezt egy olyan környezetben, amikor csak a hazai fogyasztás korlátozása volt érvényben, mivel máshogy a kívánt „felesleg” nem volt biztosítható a német export részére. A visszaszerzett területekért érzett hála nem állt meg, még ugyanebben az évben a stratégiaileg fontos nyersanyagok – ilyenek voltak a zalai olajmezőkön bányászott olaj és a magyar arany a bauxit – exportjának növelésére tett vállalást Budapest, így aztán a bauxit 90%-a, az olajnak pedig majd’ 60%-a áramlott Németországba, miközben itthon lassan hiánygazdaságra kellett átállni.

¹⁸¹ MOL, K 28, 9., 23-1941-C-18512

Év	Magyarország részesedése a német		Németország részesedése a magyar	
	importból (%)	exportból (%)	importból (%)	exportból (%)
1926	0,9	1,0	16,7	13,0
1927	0,6	1,2	n.a.	n.a.
1928	0,5	1,3	19,5	11,8
1929	0,7	1,1	20,0	11,7
1930	0,7	0,9	21,3	10,3
1931	0,8	0,8	24,4	12,7
1932	0,8	n.a.	22,5	15,1
1933	0,8	0,8	19,7	11,2
1934	1,4	0,9	18,3	22,2
1935	1,9	1,5	22,7	23,9
1936	n.a.	n.a.	25,8	23,1
1937	n.a.	n.a.	25,9	24,1
1938	2,1	2,1	30,1	27,4
1939	4,6	4,4	48,4	50,4
1940	4,1	6,1	52,9	48,7
1941	5,1	5,1	58,1	59,9
1942	6,2	5,7	51,1	54,9
1943	7,5	7,8	53,4	60,3
1944	n.a.	n.a.	70,3	73,6

4. ábra: Német–magyar kereskedelem 1926-1944 között¹⁸²

Már 1942-ben megfigyelhető volt, hogy bár a magyar kivitel növekedett, a német kivitelben megtorpanás következett be, majd hullámszó teljesítményt regisztráltak a statisztikusok. A magyar kivitel növekedése pozitív folyamatokat feltételezett, a valóság viszont sokkal kiábrándítóbb volt. A háború alatt ugrásszerűen megnőtt a német étvágy a nyersanyagok iránt, így szinte mindent felszívtek, ami csak hasznosítható volt a végső győzelemért folytatott harcban. Fizetni azonban egyre kevésbé voltak hajlandóak. Magyarország egy gazdasági kényszerpályára került, és nemcsak azért, mert kivitelét már szinte csak a Harmadik Birodalom szívta fel. Az egyoldalúságot a termékcsoportokon belüli változás is erősítette. Már a '30-as évek második felében áttértünk a fegyverek és hadianyagok beszerzésére, amelyek egyre hangsúlyosabbak lettek.

A magyarnémetiségnek is szerep jutott a magyar-német gazdasági kapcsolatokban. Míg Németország tapogatózott, hogyan tudná őket bevonni abba, addig Magyarország igyekezett elszeparálni őket. Ezért szigorították meg külföldi munkavállalásukat, a német vállalatok

¹⁸² Wiesemann, 2000, 11.

álláshirdetéseire jelentkező magyarnémeteket megfigyelték, olykor pedig állásukból ki is rakták.

Az éberség annak fényében felesleges volt, hogy a háborús pszichózis miatt a leginkább veszélyeztetett fiatalság nem a németországi munkavállalásban kereste a kiutat, hanem a hősiesebb terepek számító katonáskodás felé fordult. A Volksbund is inkább abban mesterkedett, hogy a saját anyagi bázisát kiépítse, egyszerre függetleníve magát a magyar és a német anyagi forrásoktól. Erőfeszítései mérsékelt sikerrel jártak. Mivel a magyar kormányzat nem szeretne volna, ha önálló lábakra áll, ezért ahol tudta, akadályozta, például a Millag tejüzem megszerzésében.

A magyarnémetség gazdasági boldogulása egyszerre múlt önmagán és a külső okokon. A mozgásteret teljesen beszűkítette a háború, amely az életerős fiatalságot egy egészen más, nem termelő, hanem romboló munkára irányította át.

7. Eközben a magyarnémetség szűkebb világában

*„Megrémisztette a németeket, főleg a poncichtereket, hogy elterjedt, (...) nem hosszába fogják szántani a földeket, hanem keresztben.”*¹⁸³ Csak egy azon vélemények és félelmek közül, ami azt mutatta, hogy a Harmadik Birodalom közvetlen közelsége nem váltott ki egyöntetűen pozitív érzéseket a magyarnémetekből. Ez visszavezethető volt az erőre, amely Németország politikájának alapját képezte, valamint a nemzetiszocialista eszmére, amely ugyancsak az erőből táplálkozva addig megrendíthetetlennek tartott társadalmi értékeket kérdőjelezett meg, és egy a magyarnémetek szemében érthetetlenül utópisztikus világot épített volna a régi helyére.

A birodalom nem elégedett meg a megjelenésével keltett eszmei hullámok hatásával, hatóköre tényleges kiterjesztésén munkálkodott, aminek során óhatatlanul rátalált a magyarnémetségre. Az NSDAP Niederdonau tartományi hivatala is nyomon követte az első világháborút lezáró béke óta békétlen Nyugat-Magyarországon zajló történéseket, különös tekintettel az ott élő magyarnémetséget érintő témákban. A „Lage der Deutschum” című elemzésben például a

¹⁸³ Bruckner Nándor visszaemlékezése, Sopron 2005. november 1.

Nyugat-Magyarországon élő német „testvérekre” leselkedő veszélyeket vették számba, amelyek közül első helyen a magyar asszimilációs törekvések álltak, de dobogós pozícióra került, hogy bár a magyar törvények lehetővé teszik, Sopronban még sem biztosítják nemhogy a közép-, de még az alapfokú német nyelvű oktatás sem. A jelentés kitért a gazdasági témákra is, amikor arra hívta fel figyelmet, hogy Sopronba egyre több magyar települ be, és veszi el az őslakos magyarnémetek állásait, amiért azok kénytelenek Németország ausztriai területein munkát keresni, roppant mód megnehezítve ezzel a birodalom keleti területein a munkaügyi helyzetet. A nem hivatalos csatornákon keresztül is kinyújtotta csápjait az erősödő Németország, informátorok és önkéntes segítők érezték úgy, hogy egy terület, vagy település mindennapjairól, közhangulatáról készített információkkal segíthetik elő a nemzetiszocialista eszme magyarországi elterjesztését.

A birodalmi érdeklődés miatt a magyar hatóságok is fokozták az éberséget. Egy a Miniszterelnökségen 1936-ban készült – tehát Németország nagyhatalmi státuszba kerülésekor – készült elemzés szerint elterjedt hazánkban az a nézet, hogy a hazai németek nem a közöttük és a magyar kormány között megoldandó kérdésnek tekintették helyzetüket, hanem „*amelynek elintézéséhez segítségül kell venni a külföldi németiséget, elsősorban a birodalmi németiséget.*”¹⁸⁴ A konklúzió úgy szól: a magyarnémetiség már nem csak belső erőforrására támaszkodva akarja képviselni az érdekeit, hanem elcsábulva a nemzetiszocializmusnak, az egész németiség, tehát a Volkstum, végső soron a Német Birodalom segítségül hívásával. Az egésznek az alapját adó Volksgemeinschaft – azaz a közös eszmeiség – azért volt veszélyes, mert kulturális jellegbe bújtatva pángermanizmust hirdetve ki akarta szakítani a magyarnémeteket az ország testéből. „*Ha alaposabban a fenekére nézünk ennek a Volksgemeinschaft mozgalomnak és rávilágítunk a nemzeti szocializmusra, - amely időközben totalizált uralomra jutott a Németbirodalomban -, meg kell állapítsuk, hogy ennek a hitleri uralom előtt külsőleg nagynémet szellemű megmozdulásnak és a nemzeti szocializmus által a külföldi németiség ügyében alkalmazott akció között alig van eltérés.*”¹⁸⁵ Az új eszme népszerűségének okait kutatva arra jut az elemzés, hogy a magyarnémetiség politikai szerveződésének hiányában – az MNNE, mint láttuk csak kulturális alapon foghatta össze őket – politikailag aktív maradt. És mivel nem találta azt a szervezetet, amely képes lett volna őt megfelelő erővel és hatékonysággal képviselni, fogékonyabbá vált a

¹⁸⁴ A csonkahunai németiségnél észlelhető visszás jelenségek tárgyában, Miniszterelnökség, 1936. április 9, MOL, K 28, 115., 193-1936-15501, 2-9.

¹⁸⁵ Uo.

kívülről érkező impulzusokra. Ezek közül a legerősebbnek a nemzetiszocializmus által kinyilvánítottan is hivatalos Volksgemeinschaft eszme lett, ez ugyanis a végre valahova tartozunk érzést váltotta ki a magyarnémetségben. Nem véletlen, hogy a nemzetiszocialista alapon szerveződő hazai új szervezetük, a Volksbund is erre építette fel önmagát.

A miniszterelnökség szerint az új eszme elterjesztésében a birodalmi állampolgárokat Magyarországon összefogó, Auslandsorganisation der NSDAP (NSDAP AO) Landkreis Ungarn tagjai, és rendezvényeik különösen nagy szerepet játszottak.¹⁸⁶ A szervezet ezért szoros rendőrségi megfigyelés alatt működött, egy bizalmas egyéntől származó 1938 októberi jelentés például részletesen beszámolt a Szudéta-vidék birodalomhoz történő megtérésének vigadóbeli ünnepegről, amelyre meghívót kaptak a magyarnémetség közelebről meg nem nevezett vezetői, valamint a németbarát magyar politikusok is.¹⁸⁷ A hazai némettség bevonása a tulajdonképpen csak a birodalmi németek összefogását célzó szervezetbe folyamatos konfliktusokat. 1935-ben a Belügyminisztérium megtiltotta, hogy a magyarnémetség is képviseltesse magát a NSDAP AO-ban. A magyar szigor idővel veszített erejéből, amit jól mutat a már említett vigadóbeli rendezvényen történt döntések sora is.

Az NSDAP AO az itt dolgozó német állampolgárok jobb „lefedése” érdekében új, úgynevezett „Stützpunkt” – magyarul támaszpont – alapításáról döntött. Vác után Győrben is felállítottak egyet.¹⁸⁸ A belső felépítés szerint a Stützpunktok mellett úgynevezett „Ostgruppék” működtek. Az egyik legfontosabb Ostgruppe Magyarországon belül Budapesten működött, vezetője „Hoheitsträger” Wilhelm Graeb konzul volt. Az Ostgruppe vezetője állapította meg a tagdíjakat a NSDAP és tagszervezeti tagjainak számára, ahogy az egyéb díjak mértékének meghúzója is az ő jogköre volt.¹⁸⁹ A szervezeti kérdések mellett úgy tűnik a magyar rendőrhatalóság a magyar állampolgárságú személyek bevonása esetén is inkább a megfigyelésre helyezte a hangsúlyt, a hivatkozott jelentésből kiderül ugyanis, hogy a párt alsóbb szintű szervezeti egységei – tehát a mindennapokhoz legközelebb lévő „Zellék” - minden akadály nélkül meghívhattak magyar állampolgárokat az összejöveteleikre, amelyeket a rendőrség által jól dokumentál vendéglőkben ejtettek meg.

¹⁸⁶ MOL, K 28, 116., 217-1936-C-16094

¹⁸⁷ MOL, K 28, 115., 193-1938-17098

¹⁸⁸ Uo.

¹⁸⁹ MOL, K 28, 115, 193-1938-16789 4-6

Az NSDAP AO körüli folyamatok lakmuspapírként mutatják meg a magyar hatóságok hozzáállásában megfigyelhető változásokat. Az állam igyekeztek a lehető legmélyebbre ásni, és az élet minden területéről releváns információkat szerezni. A rendőrségi és csendőrségi információszerzés – amely hangsúlyosan hagyatkozott a besúgói hálózatra – az ország minden területére kiterjedt, tehát a Harmadik Birodalom közelsége miatt nem csak a határ menti régió, hanem minden egyéb, magyarnémetek laktak területen folyt. A megfigyelések alapján a magyarnémetséget érintő problémaköröket a következőkre lehetett bontani:

Iskolakérdés rendezetlensége annak ellenére, hogy bár törvényileg adottak voltak a feltételek a német anyanyelven való tanuláshoz, a megvalósításnál viszont mindig valamilyen akadályba ütköztek az intézmények (rosszul meghúzott körzethatár, anyagi és emberi erőforrások elégtelensége, a szülői értekezleten hozott döntés igazgatói felülbírálna egy a gyermekeket iskolába hozók utólagos megkérdezésén alapuló „közvéleménykutatásra” hivatkozva stb.), amely szinte lehetetlenné tette a törvényileg elrendelt rendszer fenntartását.¹⁹⁰ Az ifjúságért folytatott küzdelem fő terepe az iskola lett, éppen ezért az iskolakérdésre, és az arra született megoldási javaslatokra a későbbiekben részletesebben kitérek.

Névmagyarosítás: a '30-as évek második felére komoly problémává nőtte ki magát, hogy a magyarnémetséget nyomás alá helyezték, minél előbb „vegye” le német hangzású vezetéknevét, és azt a sokkal „hazafiasabb” magyarra cserélje. Gratz Gusztáv az MNNE nevében 1937-ben egy határozott hangú memorandumot nyújtott be a Miniszterelnökségre.¹⁹¹ A konkrét eseteket is tartalmazó dokumentum több konkrét esetet is felsorolt, amelyekből kiolvasható volt, hogy egy országos, a magyarnémetség minden korosztályát érintő jelenségről volt szó:

- Pesthidegkúton gyermekeket „dolgozták meg”, hogy otthon szüleiket vegyék rá a névmagyarosításra.
- Törökbálinton a tanító azzal dicsekedett, hogy már 300 diákot vett rá a névmagyarosításra, illetve annak a nézetének is hangot adott, hogy az a diák, aki rossz, azért rossz, mert a neve német. Ha magyarosítanának, akkor a gyerek is megjavulna. (Kérdés, hogy egy ilyen esetet mennyire lehetett komolyan venni.)

¹⁹⁰ MOL, K 28, 115., 1939-217-16453; 193-1938-15311

¹⁹¹ MOL, K 28, 115., 193-1938-15311, 9-10

- Ágfalván a vasúti munkásokat fenyegették meg, ha nem magyarosítják a nevüket, nem kapnak munkát.
- Sopronban az építkezéseknél német nevű munkást nem alkalmaztak.

A legnagyobb hangsúlyt a honvédségben zajló névmagyarosítások kapták, ezek Gratz memorandumában is külön ki lettek emelve. A kiemelt pozíciót annak köszönhetően, hogy a honvédségben intézményesítve és központilag kialakított formadokumentumok útján messze a leginkább megszervezett módon zajlottak a névmagyarosítások.

- A honvédségben a német nevűeket hátrány érte. Sopron környékén a német nevű legény nem kapott szabadságot vásár és ünnepnapokon, hacsak nem magyarosított.
- Egy törökbálinti fiataalt – Fallenbüchel Mihályt – és német társait a piliscsabai laktanyában azzal székírozta, hogy magyarosítsanak. A fiú apja, aki a világháborúban tüzérmester volt, felháborodott levelet írt az MNNE-nek, amelyben kifejtette, hogy fiának megtiltotta a névmagyarosítást.
- Különösen nagy nyomás nehezedett a Piliscsaba, Tolna és Baranya vármegyék laktanyáiban a magyarnémetekre.

A honvédségnél zajló erőszakos névmagyarosításokat már nem csak az MNNE-nek volt fontos, a kormányzat is komolyan kénytelen volt foglalkozni vele, miután Rakovszky Tibor országgyűlési képviselő is kivizsgálást kért.¹⁹² A képviselőnek küldött németnyelvű panaszlevelek szerint volt ahol a katonai feljebbvaló veréssel és kikötéssel fenyegetőzött. Ha az erőszak nem vezetett célhoz, akkor cselhez folyamodtak, a katonákkal olyan anyagot íratnak alá, amely szerint a magyarosítás csak a katonaság idejére vonatkozik. Komoly problémát jelentett még, hogy a „legényeknek” nem volt beleszólása a magyar be se, így sokszor megalázó nevet akartak rájuk aggatni. A képviselő által benyújtott anyagot és Gratz Gusztáv memorandumát később összekapcsolták, és közösen kezelték, a kivizsgálással pedig Róder Vilmos honvédelmi minisztert bízták meg, aki a Darányi Kálmán kormányfőnek küldött válaszlevelében jelezte „(...) a sérelmezett esetek tüzetes és szigorú kivizsgálását elrendeltem.”¹⁹³ A miniszterelnöki ukázt az MNNE megnyugvással üdvözölte, igaz Gratz Gusztáv 1937-es feljegyzésében felhívta a kormányfő figyelmét, hogy a névmagyarosítás jelensége továbbra is létezik.¹⁹⁴

¹⁹² MOL, K 28, 115., 193-1938-C-15311

¹⁹³ Uo.

¹⁹⁴ MOL, K 28, 115., 193-1938-15311

Németországba munkavállalási céllal történő kivándorlás. Egy gazdasági háttérű jelenségről volt szó, a magyarnémetség, később pedig a magyarajkúak körében is népszerűvé vált a Németországbeli munkavállalás. Több okból sem lett azonban tömeges a „kivándorlás”, ennek hivatalos oka a magyar-német munkaerőkölcsönzési egyezmény volt, amely korlátozta azokat a szektorokat, amelyekbe a magyar szervek által kiválasztott, limitált számú munkavállaló dolgozhatott. Nem hivatalos okok is közrejátszottak abban, hogy idővel csökkent a német iparban dolgozók száma, a hadisikerekkel párhuzamosan növekvő létszámú (olcsó munkaerőt jelentő hadifoglyok kiváltották az idénymunkásokat. Itthon pedig rémhírek terjedtek el, amelyek szerint a Németországban dolgozókat tekintet nélkül az állampolgárságukra, besorozzák. Bár ezt semmi sem bizonyította, itthon mégis azt várták, hogy a kint munkát vállalók tömegesen fognak hazajönni, hogy elkerüljék a sorozást.¹⁹⁵

Pángermán, vagy nagynémet agitáció. Ez eleinte egy olyan gumifogalomnak számított, amelybe a hatóságok szinte minden olyan eseményt, vagy cselekményt be tudtak szuszakolni, amely a fenti kategóriák valamelyikébe nem fért be. A Volksbund megjelenésével azonban valódi tartalommal töltődött meg a pángermanizmus fogalma.¹⁹⁶

Nemzethűség kérdése: ugyancsak egy gumifogalomról beszélhetünk, hiszen nagyon nehéz volt bizonyítani valakinek a hűségét, vagy éppen a hűtlenségét. Ennek ellenére helyi szinten folyamatosan figyelték, és figyelembe vették ezt. A rendőrségi jelentésekben megjelenő információk alapján kialakított témacsoportok valójában nem fedik le az összes olyan valódi történést és problémát, amelyek a magyarnémetséget a magyar kormányzat, és a nemzetiszocialista ideológia alapján megszervezett és a birodalomból támogatott saját mozgalmuk közé beszorította.

8. Politikai szervezkedés nemzetiszocialista alapon

Hosszas szervezeti vajúdás előzte meg a Volksbund der Deutschen in Ungarn 1938 novemberi budapesti megalakulását. Az MNNE új, Németországot megjárt fiataljai mind több beleszólást és hatalmat követeltek maguknak. Mindezt annak az új erőnek hatására, amit

¹⁹⁵ MOL, K 28, 115., 1940-C-17114, 66-67

¹⁹⁶ MOL, K 28, 115., 1939-217-16453

németországi tanulmányi útjaikon szívtak magukba, és amivel egy olyan erjedési folyamatot indítottak útjára, amelyet a kormányzat - a sorjázó jelentések tanúsága szerint – éberrel figyelt.

Az első lépést rögtön a szellemi vezér Bleyer halála után megtették, amikor az MNNE ügyvezető alelnökeként megválasztott Kussbach Ferenc - Bleyer veje – mellé az egyesület főtitkárává Basch Ferencet választották. Politikája, és folyamatos nyughatatlansága miatt idővel Basch kényelmetlenné vált a mozgalomnak, miközben sok fiatal, jellemzően vidéki magyarnémet figyelt fel rá. Jellemzően azért, mert egy új, harcos és sikeres új eszme szellemében követelt változásokat. Végül aztán éppen ezért zárták ki az egyesületből és börtönbüntetésével csináltak belőle egy olyan mártírt, aki az elveiért, átvitt értelemben pedig minden magyarnémetért vállalta a nem túl hosszú bebörtönzést.

Basch büntetésének letöltését követően emelkedésnek indult a mozgalom, amely Volksdeutsche Kameradschaft néven szervezte meg önmagát és gyorsan népszerű lett a magyarnémetség körében. Sikerük nagyon egyszerű dolgokon múlt, arra koncentráltak, amit már régóta elvárt saját képviselőitől a magyarnémetség.

37. kép: Az elégedetlen ifjú magyarnémetek új szervezetet hoztak létre¹⁹⁷

A fiatalok ellentétben az MNNE-vel, nem a kormánnyal, hanem a magyarnémetséggel

¹⁹⁷ www.huszadikszazad.hu

keresték a kapcsolatot, például rendszeresen járták a vidéki magyarnémetek lakta területeket, állandó összejöveteleket tartottak, amelyeken aktuális témákról nyilatkoztak meg, és adtak iránymutatást. A vidékről Budapestre tanulni érkező magyarnémet diákokat felkarolták, társaságot adtak nekik, illetve hozzásegítették őket, hogy cserediák programok keretében személyes tapasztalatokat szerezhessenek a már ereje teljében lévő Németországról. Ahol személyesen nem tudtak jelen lenni, ott a modern propagandát használták: saját könyvterjesztő vállalatuk volt, a Kulturverlag, a fiataloknak saját lapot indítottak *Jugenblatt* címen, illetve folyamatosan jelentkeztek a később újsággá fejlődő röpiratukkal, a *Deutscher Volksboterel* - amelynek hetilapként való rendszeres megjelenítését a budapesti német követ Erdmannsdorff is szorgalmazta – valamint később a *Günser Zeitunggal*.¹⁹⁸

Ezzel párhuzamosan a Gratz Gusztáv vezette tömörülés erodálódása visszavonhatatlanul megindult. A belügyminisztérium egyik 1936-os jelentése szerint már annyira tarthatatlan helyzetbe került az MNNE, hogy a szervezet elnöke nem meri összehívni a kongresszusukat, mert féltő volt, hogy a Basch és Huss féle csoportosulás átvénné az elnökséget. Ráadásul tagjaik a nyilvános eseményeken – mint például a hagyományos februári vigadóbeli bál - birodalmi jelvények kitűzésével igyekeztek elkülönülésüket és különlegességüket jelezni.¹⁹⁹

1937-ben a vidéket járó MNNE titkárok sok helyről azt jelentették, hogy nőtt a Huss-Basch csoporttal rokonszenvezők száma, amely arra sarkallta Gratz Gusztávot, hogy egy 1937. szeptember 14-ei keltezésű leköszönő memorandummal forduljon Darányi Kálmán miniszterelnökhöz, felsorolva az elmúlt évtizedek összes hibáját, és megoldatlan kérdését.²⁰⁰ Ezek között hangsúlyosan szerepelt az iskolakérdés, amely bár 1935 karácsonyi iskolarendeleettel lehetővé tette az anyanyelvi oktatást, mégsem hozott eredményt. *„Az első év eredménye semmiképpen sem volt kielégítő. (...) De az új típusú népiskola abban az 50 községben sincsen megvalósítva, ahol a szülői értekezletek ilyen értelmű határozatot hoztak, mert az iskolafenntartók, vagy a helyi hatóságok szabotálják azokat.”*²⁰¹ A németnyelvű oktatás szinte teljes hiányán túl a *„(...) miniszterelnök úrnak a névmagyarosítás ügyében tett*

¹⁹⁸ MOL, K 28, 115., 193-1936-15501

¹⁹⁹ MOL, K 28, 115., 193-1936-15134

²⁰⁰ *„Az előadottak alapján ki kell jelentenem, hogy ha az imént ismertetett állapotokban gyökeres változás nem vihető keresztül, a magam részéről azt a felelősséget, amelyet a Magyarországi Német Népművelődési Egyesületnek elnöki tisztsége reám ró, nem tudnám tovább vállalni.”*

²⁰¹ MOL, K 28, 115., 193-1938-15311

*igen helyes nyilatkozata dacára tovább folyik a névmagyarosítások érdekében gyakorolt kényszer is.*²⁰² Vagyis sem az oktatási intézményekben, sem a honvédségnél nem hagytak fel azzal a nem egyszer fizikai kényszerrel egybekötött nyomásgyakorlással, amely a német családnevek magyarra cserélését célozta. Ennél „szelídebb” gyakorlatokról is beszámolt a memorandum, amelyek viszont ugyanúgy korlátozták a magyarnémetséget anyanyelvének szabad használatában. A már ismert megoldatlan problémák fölé emelkedett azonban az MNNE és a kormányzat kapcsolatának elemzése, amelyre minden problémát visszavezetett Gratz. (...) *az a különös helyzet állt elő, hogy a kormány által alapított egyesület kevesebb mozgási szabadsággal rendelkezik, mint az a mozgalom, amelyet a kormány kétségkívül veszélyesnek tart* - vázolta fel azt a faramuci folyamatot, amelynek végeredményeként a kormányzatilag támogatott MNNE a rövid 1920 és 1935 közötti békeidőben meggyengült, és tulajdonképpen kormányzati támogatással adta át a helyet a pont a kormány által elkerülni igyekezett eszméknek, illetve az azokat terjesztő, agresszív szervezetnek.²⁰³

A Volksdeutsche Kameradschaft egy gyengülő félben lévő, de még politikai és diplomáciai támogatásban részesülő MNNE-vel találta szemben magát, amelynek legyűréséhez a legmodernebb propaganda eszközöket vetette be. Ezek az eszközök annyira hatékonyak voltak, hogy Gratz Gusztáv memorandumában azok azonnali betiltását követelte a kormánytól. Nem a propaganda volt önmagában „veszélyes”, hanem a tartalma és célja: a „Volksgemeinschaft” erősítése. Amivel meg lehetett teremteni egy olyan népközösség tudatot a magyarnémetségben, amely elhalványítva a von Haus aus hozott „Heimat-otthon” eszmét, a távoli múltban révedő testvéri/faji kapcsolatot helyezte volna előtérbe. A magyarnémetség nem volt készen a faji alapú új ideológiára, azt azonban látta, hogy a szervezeti harcok a feje felett és nem érte zajlanak. Az „ifjú törökök” ezt - köszönhetően a vidéki túrákon szerzett tapasztalataiknak - megértették, és tudták, hogy a magyarnémetek egy olyan erőre várnak, amely végre képviseli nem túl extrém érdekeiket.²⁰⁴ Az már csak részletkérdésnek számított, hogy a felkaroló hadműveletbe hogyan csempészték be a nemzetiszocializmust. Mégsem érezhették magukat egyeduralkodónak. Az MNNE bármennyire is meggyengül a magyarnémetség körében támogatottsága – feltéve, ha ezt mérték – politikai és diplomáciai szinten még mindig számottevő volt, bírta a magyar kormányzat támogatását egyúttal a

²⁰² Uo.

²⁰³ Uo.

²⁰⁴ A legfőbb kérdés továbbra is az iskolaügy volt, amelyhez aztán az 1941-es népszámlálással felzárkózott az anyanyelv és a korban olyan népszerű faji szempontból is értelmezhető nemzetiség kérdése.

birodalom is elsősorban vele kommunikált, illetve neki jutatta az anyagi források jelentősebb részét. A két erőter egyébként birodalmi és magyar politikától sem mentes küzdelmében két ponton alakult ki olyan szimbolikus ellentét, amelyek túlmutatva önmagukon érzékletesen mutatták be a magyarnémetségért folyó küzdelmet.

Az egyik fontos ring az eszme volt, pontosabban, hogy ki határozhatja meg a magyarnémetséget összefogó eszmerendszert, ki válik a fő ideológussá. Az MNNE kipróbált konzervativizmusa, vagy az új politika (és eszme), amely azt mondta ő az emberekért van. Ez utóbbi állt nyeresre azzal, hogy meg tudta szólítani mind a vidéki magyarnémeteket, mind a „Ma Németország a miénk, holnap meg az egész világ!” forradalmi lázban égő ifjúságot jelentette.

A másik ringben a szervezeti primátusért zajlott a harc. Az MNNE elfogadta a bethleni elveket, így már meg sem próbálta a politikai alapú szervezkedést. Basch ezt a tabut az elsők között akarta ledönteni azzal, hogy a magyar kormány szemében hazaárulással felérő pártalapításon törte a fejét. Formálisan a politikai párt alapításához semmilyen hatósági beleegyezés, jóváhagyás nem kellett, sőt – ahogy azt Goldschmiedt György a Deutsche Volksbote hasábjain le is írta - az állampolgárok egyenjogúságáról szóló 4800/1923-as rendelet 1 §-a értelmében minden joguk megvolt hozzá. A szándék provokatív volt, egy olyan kérdést – a magyarnémetség politikai képviselőjét – feszegette, amit a kormányzat igyekezett minden lehetséges erővel elnyomni. A szándékra rátett egy lapáttal, hogy információk szerint a párt a dicstelen szerepet betöltő szudéta Henlein-párt mintájára szerveződött volna meg.²⁰⁵ A nemzetiszocializmussal és a pártalapítás emlegetésével Baschék fel tudták hívni magukra a lassan apátiába zuhanó magyarnémetség figyelmét. Egyúttal azt az üzenetet közvetítették, hogy ők – elődeikkel ellentétben - bármire képesek, természetesen csakis a magyarnémetség érdekében.

Az MNNE és a Basch csoport közötti harc mégsem ezen a területen, hanem a sokkal magasabb bleyeri örökség körül csúcsosodott ki. Bleyer Jakab eddigre legendává nőtte ki magát, a hálás utókor azt a szerepet szánta neki – már halála után -, hogy egységes tömbként jelenítse meg a magyarnémetséget, és a magyarnémetség német eszmeiségét - legalábbis úgy

²⁰⁵ MOL, K 28, 115., 193-1936-16202.

túnt, hogy a magyarnémetség fölött harcoló erők így tekintettek rá.²⁰⁶ Az idilli kép tökéletes volt arra, hogy a már halott Bleyer és eszmeisége legyen az a hagyaték, amelynek megszerzője erkölcsi alapot formálhat a magyarnémetség feletti tényleges irányítási jogra. A Bleyer által alapított MNNE, valamint az általa sokáig patronált Basch közötti vetélkedés az eszmei hatalomért az egykori politikus síremlékének állítása körül csúcsosodott ki.²⁰⁷ A miniszterelnökség 1935-től nyomon követte a síremlékére történő gyűjtést. A Sonntagsblattban megjelent felhívással egy időben az ideológus, Huss Richárd²⁰⁸ is megjelentette a maga felhívását a Deutscher Volksbote hasábjain, ez a versenyfutás pedig a benne rejlő veszélyek miatt felkeltette a hatóságok figyelmét.²⁰⁹ A kormányzat, megakadályozva egy élesebb konfliktust, a következő recepthez nyúlt: felszólították a versengő feleket, adjanak információt arról, hogy „(...) milyen alapon rendezik gyűjtésüket. Ekkor ki fog derülni, hogy egyiküknek sincs gyűjtési engedélye, mire a Neues Sonntagsblatt, illetve a Német Népművelődési Egyesület el fogja nyerni az engedélyt, Huss Richárd ellenben nem.”²¹⁰ A salamoni ítélet ellenére mégsem az MNNE felé billent a mérleg nyelve. Baschék az MNNE-t saját terepén, a Sonntagsblattban győzték le azzal, hogy megjelentettek benne egy levelet, felsorolva azokat a megoldatlan kérdéseket, hogy „(...) népünk az UDV-ban uralkodó súlyos ellentéteket megismerje, és a helyzetet helyesen meg tudja ítélni.”²¹¹

A belső harcokkal szinte egy időben Basch megkapta azt a külső, elvi támogatást, ami eldöntötte a csatározások végkimenetelét. 1937 nyarán közvetlenül az eszmei vezéri szerepért folytatott győztes csata előtt az SS vezetés alatt álló Volksdeutsche Mittelstelle (VOMI)

²⁰⁶ Az persze Bleyer életútját, politikáját elnézve egyáltalán nem jelenthető ki, hogy a magyarnémetség is úgy tekintett rá, mint történelmi jelentőségű nagy vezetőjére. Annál is inkább, mert a magyarnémetség közel sem volt olyan egységes konglomerátum, mint például a szudéta-németek.

²⁰⁷ Spannenberger, 2005, 116-118.

²⁰⁸ Huss Richárd (Beszterce, 1885. február 2. – Debrecen, 1941. február 14.) a magyarnémetségben belül a nagynémet eszmerendszer fő ideológusa volt. Bécsi és strasbourg-i egyetemi tanulmányai után külföldön tanított. 1912-ben a kolozsvári egyetem magántanára lett az erdélyi német nyelvjáráskutatás állapotáról szóló dolgozatával. 1913-ban a debreceni Református Kollégiumban tanított, közben az erdélyi szászország gyökereit kutatta és az erdélyi német nyelvátlaszon dolgozott. A magyarnémetség körében mégsem tudományos munkája miatt vált ismertté, hanem az MNNE helyettes elnökeként, majd a Volksdeutsche Kameradschaft társelnökeként. Később ő volt a nemzetiszocialista elven szerveződő fiatalok lapjaként elhíresült Deutschen Volksboten kiadója.

²⁰⁹ Lásd.: Válogatott dokumentumok. 213.

²¹⁰ MOL, K 28, 115., 193-1935-16611.

²¹¹Uo.

kiadott egy állásfoglalást, amelyben a magyarnémetség egyedüli jogos képviselőjének Baschék magyar kormány által el sem ismert szervezetét, a Volksdeutsche Kameradschaft-ot ismerte el. Az MNNE-t a közleményt úgy említette, mint szervezet, amelyet partnerként már nem tud elfogadni. Erre csak ráerősített Berlin azzal, hogy stockholmi német nemzetiségi konferenciára nem a magyar kormány szerint hivatalos képviselőt ellátó MNNE-t invitálta meg, hanem Basch Ferencet és csapatát.²¹² A Henlein-féle Verband Deutscher Volksgurppen Europa, és a Verein für das Auslanddeutschtum vezetői is mind sűrűbben tettek látogatást Magyarországon és vettek részt a magyarnémetek már nemzetiszocialista híveinek gyűlései.²¹³

Az új formáció birodalmi „felkenését” követően, tagjai mozgósításával megnyerte a Bleyer-emlékmű állításáért folyó versenyt. A Huss Richárd vezette bizottság az emlékművet az MNNE hagyományos augusztus 20-i nagygyűlésére válaszul 1937. augusztus 21-én nem több mint ötszáz fő előtt avatta fel.²¹⁴ Úgy tűnt, hogy az eszméért folytatott harcot az emlékműavatással végérvényesen elvesztette az MNNE. Ennek nyílt beismerése azonban csak egy több lépésből álló folyamat végén történt meg. Először 1938. január 14-én mutatkoztak a nyílt vereség jelei, amikor az MNNE választmányi ülése megállapította, hogy képtelen megakadályozni az erőszakos elmagyarosítás mellett a magyarnémetség nemzetiszocialista átnevelését is. A Volksdeutsche Kameradschaftot már semmi sem akadályozta abban, hogy a saját „népi programját” (Volksprogram) terjeszteni kezdje a magyarnémetek körében. Az utolsó koporsószeget a népi németek 1938. augusztus 30-31 között Revalban megtartott kongresszusa jelentette, ahol Magyarországot Basch Ferenc képviselte olyan eredményesen, hogy beválasztották Verband der Deutschen Volksgruppen in Europa (Európai Német Népcsoportok Szövetsége) elnökségébe.²¹⁵ Az MNNE már egyetlen szövetségére, a magyar kormányra sem számíthatott, holott Gratz Gusztáv több memorandumában is felszólította a miniszterelnököt, konkrét tanácsokat adva neki arra nézve, hogyan lehet a veszélyes Volksdeutschen Kameradschaftot megakadályozni még veszélyesebb eszméi terjesztésében.²¹⁶

²¹² MOL, K 28, 115., 193-1935-16908.

²¹³ MOL, K 28, 115., 193-1936-15501

²¹⁴ http://mol.arcanum.hu/mti/opt/a100929.htm?v=pdf&q=%28WRD%3D%28N%E9mets%E9g%29%29/Bizalmas%20and%20DATE%3D1937.01.01--1939.01.01_&s=SORT&m=1&a=rec

²¹⁵ MOL, K 28, 115., 193-1938-16908.

²¹⁶ MOL, K 28, 115., 193-1938-15311

Basch Ferenc és csapata legyőzte az MNNE-t, viszont hiányzott az a szervezeti háló, amivel a magyarnémetiség körében kivívott népszerűségét konkrét tagokra, tagdíjakra, tehát mozgósítható erőre fordíthatta volna. A Volksdeutschen Kameradschaft továbbra is híján volt annak az anyagi bázisnak, amely a működéshez és a birodalom által várt eredményekhez kellett. Bár Németországból kaptak segítséget, az kevés volt, sokszor kimerült egy autóban, vagy egy nyomdai gépben.²¹⁷ A később csordogáló pénzeszközök is kevésnek bizonyultak, főleg 1936-tól, amikor a birodalom a romló devizahelyzet miatt visszafogta magát. Alternatív forrásoknak is híján voltak, a tagdíjak, illetve az ahhoz hasonlatos bevételek – bár az ebben rejlő potenciált már megmutatta a Bleyer síremlékére rendezett gyűjtés – sem jelentettek biztos alapot. A Volksdeutschen Kameradschaft kénytelen volt fizetössé tenni a rendezvényeit, zsebébe kellett tehát nyúlnia annak, aki valamilyen módon kapcsolatba akart kerülni a nagynémet életérzéssel. A táncmulatságok, énekes estek, és az előadások is belépődíjasak voltak, a jelképes összegek azonban nem oldották meg az anyagi nehézségeket. A birodalom sem halmozta el a szervezete: vissza nem térítendő anyagi támogatások, sőt egy időben semmilyen anyagi támogatás nem érkezett, a birodalmi minisztériumok közötti ellentét miatt, amikor pedig csordogált valami, az is hitel formájában érkezett.²¹⁸ 1937-től már látszottak a jelei annak, hogy Berlin mégis az új formációt favorizálja, de ekkor sem egy hatalmas pénzadomány formájában járult hozzá a szervezkedéshez, hanem eszközbeli segítséget nyújtott azzal, hogy a külhonban élő, dolgozó német állampolgárok összefogásával megbízott NSDAP AO vásárolt egy nyomdát, amelyet amellet, hogy az AO propaganda anyagait nyomtatta, bér munkában besegített a Volksdeutschen Kameradschaftnak is.²¹⁹ Ahogy az AO támogatása kellett ahhoz is, hogy a Günser Zeitungot is az eszme és a csoport szolgálatába állítsák. A finanszírozást azonban ezek a gesztusok nem oldották meg, az továbbra is a birodalom kénye kedvétől és a magyar kormányzat diplomáciai taktikázásaitól függött.

Az MNNE bár megverte a fiatal formációt, még mindig tényező maradt, Gratz Gusztáv például a már idézett memorandumában azt követelte a kormánytól, hogy egyenesen Németországnál lépjen fel a Huss-Basch csoportosulás támogatása ellen.²²⁰ Ugyan ez nem

²¹⁷ MOL, K 28, 115., 193-1938-15311.

²¹⁸ Spannenberger, 2005, 143.

²¹⁹ MOL, K 28, 115., 193-1938-16789 4-6.

²²⁰ MOL, K 28, 115., 193-1938-15311.

történt meg, de a kormány továbbra is finanszírozta az egyesületet, 1937 áprilisában jelentősen megemelve az évi szubvencióját, 12.000 pengő helyett már 45.000 pengőt folyósított. Ám míg az egyik kezével az MNNE-nek adott, addig a másikkal felemelte a Volksdeutschen Kameradschaftot is, tette mindezt diplomáciai megfontolásokból.

Magyarország külpolitikai lavírozásáról a korábbiakban szoltam már. A I. bécsi döntéssel ez a mozgástér leszűkült, és egy szorosnak tűnő német-magyar barátsággá transzformálódott. A müncheni konferencia eredményeként azonban Magyarország nem csak területeket kapott, hanem olyan jelzéseket is, amelyek a magyarnémetség új szervezetének elismerésére sarkallták. A Volksdeutschen Kameradschaft finanszírozását végül a kormányzati taktikázás oldotta meg. Az I. bécsi döntés örömmámorában gesztusértékű döntésre szánta el magát az Imrédy-kormány: kiengedte az illegalitásból, hogy 1938. november 26-án Volksbund der Deutschen in Ungarn néven megalakuljon az új, és egyeduralkodó magyarnémeteket összegyűjteni akaró nemzetiszocialista szervezet. Az engedély megadása kétségkívül határátkelő volt mind a finanszírozás, mind az MNNE-vel folytatott küzdelem szempontjából. Innentől kezdve az olyan echte nemzetiszocialista megmozdulásokból becsordogáló pénzek is a Volksbundot illették, mint az 1939. június 24-25-én Németország egész területén a külföldi némettség javára rendezett gyűjtésből, a Tag des Deutsches Volkstumsból befolyó bevételek. Az adományokat a Volksbund für das Deutschtum im Ausland osztotta szét. Az adományozók szívét is igyekeztek elnyerni azzal, hogy az adakozásért cserébe a külföldi német települések címereit, vagy jellegzetes körvonalait felvillantó jelvényeket – köztük Sopron, Nyugat-Magyarország, Szatmár stb. - kaptak.²²¹

A Németországból érkező támogatásokkal nem jártak párban a magyar források. Bár a magyar kormányzat se pénzt, se más fizikai segítséget nem adott az új szervezetnek – sőt 1939-ben még egy 435 ezer pengős rendkívüli anyagi támogatást nyújtott a rivális MNNE-nek - mégis kiengedte a (nemzetiszocialista)szellemet a palackból. Már nem volt akadálya annak, hogy a Németországból importált eszmével, később pedig pénzekkel felszerelkezett Volksbund szó szerint letarolja a magyarnémetséget. A források feletti rendelkezésért vívott harcot is megnyerte a Volksbund, annak ellenére is, hogy a magyar kormány még igyekezett beleszólni ebbe a kérdésbe is. Mozgástér azonban már nem volt, ezt igyekezett érzékeltetni Gratz Gusztáv, aki mintegy elismerve az eszmei és anyagi hegemoniáért, végső soron pedig a

²²¹ MOL, K 28, 118., 195-1939-C-17821

magyarnémetség irányításáért folytatott harc elvesztését, 1938. december 4-én lemondott.

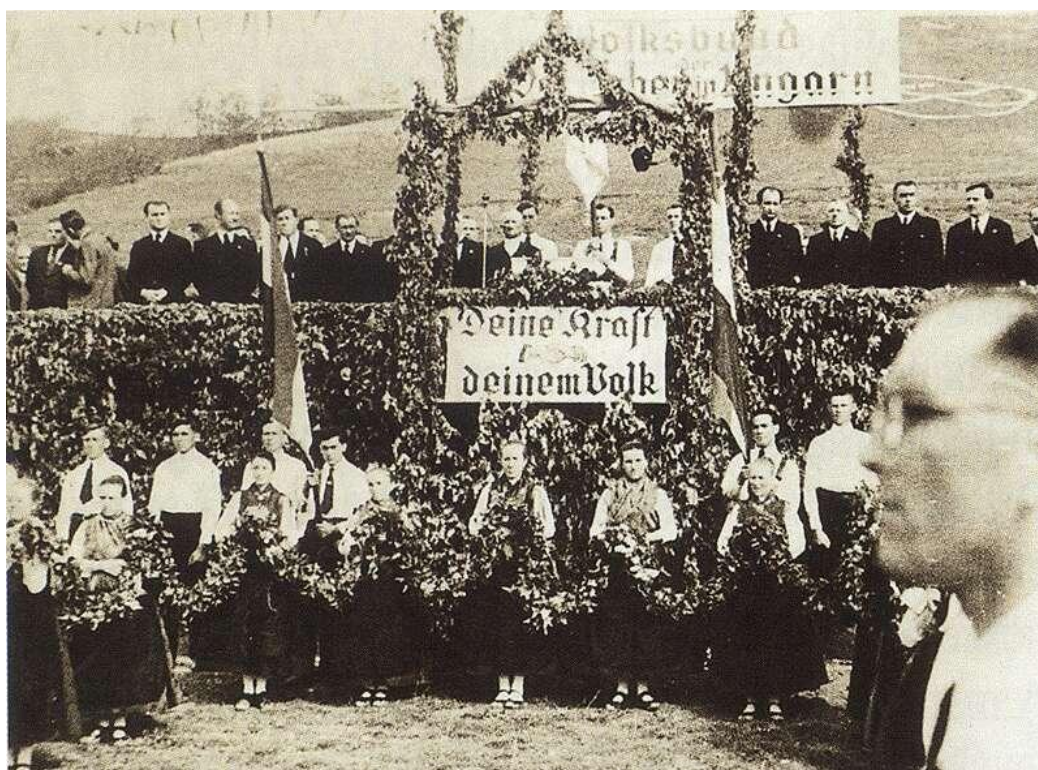
„*Allandóan föl volt lobogóva a Volksbund-ház, minden második ablaknál kilógattak egy hosszú fekete zászló, rajta a horogkereszttel.*”²²² A Volksbund hamarosan nem csinált titkot abból, hogy milyen eszmerendszerben képzei el a magyarnémetség érdekeinek képviseletét. Üzenetértékű volt a szervezet élén végbement váltás, az idős, önállóan gondolkodó, nagy tudós hírében álló főideológus Huss átengedte a korlátlan vezéri szerepet annak a Basch Ferencnek, aki bár jól iskolázott volt, meg sem próbálta a nemzetiszocializmust átszabni a magyarnémetség igényeire. A Volksbund legfontosabb célja a minél nagyobb taglétszám volt, ez következett abból a tömegideológiából, amely a sajátja volt, de hajtotta a magyar kormány és a Berlin felé történő bizonyítási vágy is. A birodalom felé meg kellett mutatnia, hogy nem rosszabb, mint bármelyik másik országban működő népi német szervezet, a magyar kormánynak pedig jelezni akarta erejét, hogy inentől kezdve vegyék komolyan, és semmit se tegyenek értük, vagy ellenük a saját beleegyezésük nélkül. A tagtoborzást segítette az 1939 tavaszán jóváhagyott alapszabály, igaz aszerint nem népcsoportszervezetként, csak kultúregyesületként működhetett volna, ez azonban alapjaiban már nem befolyásolta a megindult folyamatokat: minél rövidebb idő alatt minél nagyobbra kellett nőni. A toborzásnak több, egymással szorosan összefüggő célcsoportja volt.

A fiatalság ígérkezett a legfogékonyabbnak a tabukat ledöntő, új világot ígérő nemzetiszocializmusra. Ugyancsak jó táptalajnak bizonyult a hagyományaihoz, nyelvéhez hűbb vidéki, falun élő magyarnémetség. A tagtoborzó eszközök így ezeknek a céloknak megfelelően lettek „beállítva”. A látványos, áprilisi cikói zászlóbontás karakteresen felrajzolta, hogy a Volksbund kiket kíván elcsábítani. Az egyesület erejét és a közösségi élményben rejlő lehetőségeket fitogtató demonstráción összegyűlt több mint 10 ezer résztvevő és a külsőségek – a fiúk egyenruhában, a lányok népi német ruhában jelentek meg, a zászlóerdők és a szentmise – mind azt a célt szolgálták, hogy a frissen alapított mozgalom ereje mellett a magyarnémetség még ingadozó, vagy egyelőre érdektelen tagjait meggyőzzék a csatlakozásról, vagy csak a támogatásról.²²³ A cikói gyűlés farvizén a Volksbund gesztust tett a magyar kormány felé is, amikor Basch egy üdvözlő táviratban méltatta Telekit, amiért

²²² Bruckner Nándor visszaemlékezése, Sopron 2005. november 1.

²²³ MOL, K 28, 116., 194-1939-17274, illetve, 116., 194-1940-C-17114, valamint Deutsche Volksbote, 1939. május 7.

megértve az idők szavát engedélyezte a nagygyűlést, és tulajdonképpen a Volksbund életrekelését, és a magyarnémetség általa való megszervezését.²²⁴

38. kép: A látványos erődemonstráció – cikói nagygyűlés²²⁵

A Hitler által kitalált nagygyűlés-recept bevált – ez olvasható ki abból a szándékból, hogy a cikói után egy még nagyobb, immáron a felvidéki németekkel és a birodalom ostmarki régiójából meghívottakkal kiegészülő nagy seregszemlét készültek szervezni Sopronban.²²⁶ Ez lett volna az a nagy megalakulás utáni erődemonstráció, amin keresztül az immáron hivatalos szervezet szándékai szerint megmutathatta volna az illegálitás éve alatt, saját erőből felépített erejét a magyar kormánynak és persze jelezte volna Berlin felé is, hogy a nemzetiszocializmus milyen lelkes támogatókra talált a magyarnémetség körében.

A tényleges, taglistákban és tagdíjakban mérhető siker és erő bizonyításához valódi eredmények kellettek, ezért nagy erővel kezdtek bele a magyarnémetség megdolgozásába,

²²⁴ MOL, K 28, 109., 209.

²²⁵ <http://mek.oszk.hu/01900/01906/html/index219.html>

²²⁶ A város és környéke olyannyira fontos volt az országos lefedettségre törekvő Volksbundnak, hogy nemcsak körzeti központnak jelölte ki, hanem nyugat-magyarországi székhelyének is megtette, amely Pozsony, Moson, és Győr, valamint Vas, Zala vármegyék egy részét is magába foglalta. MOL, K 28, 118.,195-1939-C-17823.

hogy az addigi hallgatólagos támogatásukat tényleges tagságra váltsák. A beszerzéshez rendelkezésre álló eszközök repertoárja széles volt, viszont az ártatlan, és kötelezettségekkel nem járó táncestek, vagy dalos összejövetelek nem hozták meg a kívánt eredményt. Valóban égető szüksége volt a látványos taglétszám-növekedésre a Volksbundnak, ezért az aktivistáik házról-házra járva beszéltek rá a magyarnémetséget a csatlakozásra.²²⁷ Teljesen behálózni még így sem sikerült mindenkit, ezért az együvé tartozás magasztos eszméjét anyagilag is igyekeztek vonzóvá tenni. Olyan elsőre apróságnak tűnő, de komoly anyagi befektetést igénylő segítségekkel próbálták tovább növelni a támogatásukról papíron is nyilatkozó létszámát, mint a gazdáknak fontos, a szőlőműveléshez elengedhetetlen, a korban hiánycikknek számító, drága műtrágya és rézgalic ingyen kiutalása.²²⁸ Ezt egészítették ki az olyan, a mozgalomban rejlő erőt és egymáshoz tartozást is demonstráló kezdeményezésekkel, mint amikor az időseknek a tagok segítettek földjük, szőlőjük megművelésében. Mindkét esetben „csupán” annyit várt a Volksbund a kisegítettektől, hogy a segítő jobbért cserébe valamilyen formában csatlakozzanak. A békés meggyőzés, valamint – ebben az esetben ezt a kifejezést bátran lehet használni – pénzért való belépés mellett más, kevésbé nemes eszközökkel is operáltak a tagok, amelyek egyszerre szolgálták a taglétszám növelését, és a Volksbund anyagi megerősödését. A kitelepítésekkor számtalan olyan levél érkezett a hatóságokhoz, amelyek az ilyen visszás technikákat igyekeztek bemutatni, egyidejűleg a levélíró ártatlanságát és nemzethűségét bizonyítani. Az egyik ilyen levél tanúsága szerint a szervezet tagjai helyi szinten igyekeztek szinte minden gazdasági területen egyeduralmukká válni, és a vállalkozások prosperitását a tagsági jogviszonytól függővé tenni.²²⁹ Taggá nyilvánították később azokat a szimpatizánsokat és érdeklődőket is, akik egy-egy rendezvényen megjelentek, és ezért az ott készült jelenléti ívre felvezetésre kerültek. A szervezkedés többfajta konfliktussal járt.

A magyar hatóságok mindig árgus szemekkel figyelték a magyarnémetség megszervezésére irányuló kezdeményezéseket, ez hatványozottan volt igaz a Volksbundra, mert egy a kormányzat által veszélyes, a magyarnémetség kiszakítását ígérő ideológia mentén igyekezett ezt megtenni. A csendőri szervek éppen ezért fokozottabban ellenőrizték a magyarnémet településeken erjedő folyamatokat, és a lehető legrészletesebben számoltak be minden

²²⁷ MOL, K 28, 115., 193-1939-C-15110.

²²⁸ MOL, K 28, 117., 195-1941-H-15858.

²²⁹ SL, SVL, Soproni Kitelepítési és Telepítési Bizottság iratai, XXIV/1. 28.

magyarság és Magyarország ellenes megmozdulásról, megjegyzésről.²³⁰

A Volskbund megalakítása, és az utána hatalmas svunggal megkezdett tagszervezések feszíteni kezdték belülről a magyarnémetséget. A Volskbunddal szimpatizáló rész németségét kezdte erősíteni, és értetlenül szemlélte azokat a társakat, akik még nem kötelezték el magukat a hatalmas birodalmat a háta mögött tudó mozgalom mellett. Sőt néha ennél tovább is merészkedtek, ami már-már fizikai konfliktusokat eredményezett a magyarnémetségben belül.²³¹ Előfordult, hogy a magyarnémetek lakta településeken az emberek egymást intették meg, ha az utcán nem anyanyelvükön, hanem véletlenül, vagy szánt szándékkal magyarul szólaltak meg.

Generációs különbségek is feszültek, a fiatalabbak könnyebben és gyorsabban köteleződtek el az új, harcias eszmeiség mellett. A fiatalok fejében egy olyan idealizált kép él a harcról, és németségükről, amely szinte bármire – akár életük feláldozására – is rábírta volna őket. A főispáni jelentések szerint a háborút közvetlenül megelőző, majd a háború első éveiben a fiatalság elkötelezettsége sokkal erősebb volt, mint az idősebb generációké. Ők voltak azok, akik szüleikkel, nagyszüleikkel ellentétben elköteleződésüknek látványos jeleit adták. Nagy fogadalmakat tettek, például hogy ezentúl csakis németül fognak beszélni egymás között. Társaik üdvözlésére a birodalomban használt „Sieg! Heil!”, „Heil Hitler!”, vagy „Sieg!” köszöntéseket használták, ezzel is jelezve elkötelezettségük mellett az idősebb generációktól, és természetesen a magyaroktól való különbségüket.²³² Az eszme terjesztésében is ők jártak elől, olyan „partizánakciókra”, mint például a házakra horogkeresztes zászlócskák kitűzése, vagy röplapok terjesztése a legkönnyebben mozgósítható erő a fiatalság volt.²³³ A valódi és veszélyeket rejtő konfliktus azonban a generációk közötti különbség volt, amikor is a magyarnémet ifjúság nem csak a magyarságtól, hanem saját szüleitől és nagyszüleitől, az általuk képviselt világtól is meg akarta magát különböztetni. Erre a konfliktusra csak rátett egy lapáttal, hogy a Volskbund különféle propagandaeszközein keresztül – *Jugenblatt*, táncmulatságok – állandó „nyomás” alatt tartotta a fiatalságot, hogy az ne feledje: a magyarnémetség felemelkedését csakis a nemzetiszocializmus teszi lehetővé (bármit is mondanak a bölcs öregek).

²³⁰ MOL, K 28, 115., 193-1939-C-15132.

²³¹ Uo.

²³² MOL, K 28, 115., 193-1939-C-15110.

²³³ MOL, K 28, 115., 193-1939-C-15132.

A Volksbund teljesítménykényszer alatt zajló taggyűjtése a magyarnémeteket elidegenítette nemcsak az őt körülvevő világtól, hanem egymástól is. Ebben elévülhetetlen érdemei voltak a taggyűjtés során alkalmazott alternatív eszközöknek is. A repertoár az egy papírlapra firkantott aláírástól, amellyel automatikusan tagnak nyilvánítottak olyan magyarnémeteket is, akik nem határozták meg el magukat, a megfélemlítésig széles skálára terjedt ki.²³⁴

1939 nyarán még csak alig több mint 20 helyen alakult meg a szervezetnek tagcsoportja, de ahogy a cikói gyűlési is megmutatta, ennél sokkal többen érdeklődtek irántuk.²³⁵ A taglétszám az év végére elérte a 25 ezer főt, ami önmagában kevésnek számított a magyarnémetség valamivel több, mint félmillióssá öszléttségét tekintve, viszont, ha a családtagokkal is számolunk, akkor már egy igen tekintélyes, a 100 ezer főt meghaladó bázisról beszélhetünk.²³⁶

Summa summarum, ha a tagszám felől vizsgáljuk a Volksbund sikerességét, azt lehet mondani, eredményes volt. A magyarnémetség szempontjából az új szervezet nem csak pozitívumokat hozott. A Volksbund – bármennyire is igyekezett gesztusokat tenni Berlinnek és Budapestnek – külső és belső konfliktusokkal terhelte meg a magyarnémetséget. Egyrészt egy belső generációs törésvonalat szélesített folyamatosan, másrészt a magyarnémetséget egy olyan eszmének akarta, és tudta részben megnyerni, amely ki akarta szakítani az otthonából.

Ezt a folyamatot gyorsította fel az 1940-es népcsoport egyezmény azzal, hogy a Volksbundot egyeduralgó szervezetté téve a nagynémet eszmeiséget kezdte propagálni.²³⁷

²³⁴ Ez a technológia később tragédiák tömkelegét okozta, amikor a Volksbund által nyilvántartott különféle listák – tehát nem csak tagnyilvántartások - alapján állították össze a kitelepítésre kötelezettek névsorát.

²³⁵ MOL, K 28, 95, 194.

²³⁶ Spannenberg 2005, 211.

²³⁷ Flach, Paul: Die behörderlichen Bestätigungen der Ortsgruppen der Ungarländischen Deutschen Volksbildungsvereine (1924-1940) und des Volksbundes der Deutschen in Ungarn (1939-1943). München, 1971. 19–23.

9. A bécsi német népcsoport egyezmény és hatásai

A magyarnémetséget a Volksbund vezetése által örömmel fogadott II. bécsi döntés, pontosabban az annak részeként aláírt bécsi népcsoportegyezmény mozdította ki az egyensúlyi pozícióból. Bár az egyezmény a visszatért területek, pontosabban az ott élő 90 000 főnyi németiség – a szatmáriak és az észak-erdélyiek – miatt került megkötésre, az összes Magyarországon élő német anyanyelvű és nemzetiségű emberre vonatkozott.²³⁸

Már az egyezmény születése komoly bonyodalmakat okozott, azt az utolsó pillanatban a semmiből húzta elő a német fél, és lepte meg vele a magyar delegációt, amely zsarolásként fogta fel nemcsak magát a gesztust, ahogy felbukkant a szövegtervezet, hanem annak tartalmát is. Egy olyan kötelezően elfogadandó részét képezte a II. bécsi döntésnek, amit a visszaszerzett területekért cserébe kénytelen volt „lenyelni” Magyarország. Teleki Pál miniszterelnök, amikor először olvasta a szerződéstervezetet, állítólag öngyilkossággal fenyegetőzött.²³⁹ A higgadtabb visszaemlékezések szerint a magyar delegáció „csak” az egyezmény-tervezet módosítását kérte, részbeni eredményeket pedig sikerült is elérnie: például hogy a „*népcsoport közjogi különállásáról*” megfogalmazást végül a „*népcsoporthoz tartozó személyekre*” változtassák, ezzel mintegy kihúzva a talajt a nem kívánt szervezkedések alól, egyúttal pedig legalább szavakban különálló embereknek csoportosulásának és nem egy egységes közösségnek tüntetve fel a magyarnémetséget.²⁴⁰ Mindez csak játék volt a szavakkal, és bár nem akarták jogszabályként kihirdetni, mégsem volt más választás.²⁴¹

A magyar részről jelentkező idegenkedés az egyezmény szövegét átnézve és a birodalom erejét látva érthető volt: olyan témákban tartalmazott a kormányzatot visszavonulásra készítő alapelveket, amelyek Budapestről nézve egy újabb nemzetiségi elszakadást készítettek volna

²³⁸ Tilkovszky Loránt: Ez volt a Volksbund. A német népcsoport-politika és Magyarország 1938–1945. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1978. 99.

²³⁹ Ablonczy Balázs: Teleki Pál. Budapest, Osiris Kiadó, 2005. 463.

²⁴⁰ Tilkovszky 1978. 91.

²⁴¹ Hogy mennyire csak német nyomásra történt a kihirdetés, arra választ a magyar közhangulat tud adni. A politikai közhangulatra is igaz volt, hogy a bécsi döntések miatt a Németország iránti rokonszenv a tetőfokára hágott. A visszatért területek feletti öröm mindent felülírt, így vélhetően a népcsoportegyezményt is ennek köszönhetően sikerült végül lezárni. In.: Ablonczy 2005. 476.

erő. Ez párosult a Harmadik Birodalom jelentette erővel, amelynek ha ellentmondott volna - főleg a két bécsi döntést követően - nem segítette volna elő Magyarország legfőbb célját, a megkezdett revízió kiteljesítését, békés úton. Az egyezmény elég határozottan megszabta azokat a kereteket, amelyen belül a magyar kormányzat mozoghatott, ha a magyarnémetségről volt szó, ezzel pedig függetlenítette őket az otthonukat adó országtól. (7) *Magyar részről kerülni fognak minden olyan rendszabályt, amely a kényszerű asszimiláció célját szolgálhatná, különösen a népi német családnevek magyarosítása útján. A népcsoportokhoz tartozó személyeknek joguk van arra, hogy a családjuk által előbb viselt nevet újra felvegyék.*²⁴² – tiltotta meg az asszimilációt és a kormányzatnak nem kevés fejtörést okozó névmagyarosítást az egyezmény, amely az iskolaügy „rendezését” is elvégezte. „(4) *A népcsoportokhoz tartozó személyek valamennyi gyermekének lehetővé kell tenni, hogy ugyanolyan feltételek mellett, mint amilyenek a magyar iskolákra nézve érvényesek, népi német iskolákban nevelkedhessenek, és pedig a közép-, középfokú és elemi iskolákban, valamint szakiskolákban. Magyar részről mindenképpen elő fogják mozdítani az alkalmas népi német tanítóknak elegendő utánpótlás kiképzését.*”²⁴³ További elvárásokat fogalmazott meg a (3) és (5) bekezdésekben a magyarnémetség hivatali munkakörök betöltésére vonatkozó arányszámairól, illetve nyelvhasználati jogairól. A hazai némettség megaláztatással fogadta a bécsi kontraktust – ha hihetünk a német biztonsági szolgálatok információinak.²⁴⁴

Lehet nem így gondolták volna, ha tudják, az NSDAP AO és társszervei által képviselt békésebb irányvonalat már régen felváltotta egy a háborús helyzethez jobban passzoló ideológiai- és irányítási rendszer. Az „Ostraumpolitik” az SS hatáskörébe csúszott át, és vett föl egy ideológiailag keményebb, a harcot még inkább az előtérbe helyező szerepet.²⁴⁵ 1939-től Heinrich Himmler birodalmi SS vezető lett a Reichskommissar für die Festigung des deutschen Volkstums, magyarul a német népiség erősítésének birodalmi megbízottja, ezzel pedig a kezébe került az élettér politika irányítása. Ennek a politikának hangsúlyos eleme volt a németiség formalizálása, a sok kis, helyi szervezet egységes, felülről vezérelhető, erős

²⁴² Magyarországi Rendeleték Tára, 1940. Budapest 1941, 3239-3245.

²⁴³ Uo.

²⁴⁴ Tilkovszky 1978. 99.

²⁴⁵ A folyamatról bővebben, in.: Spannenberger 2005., 216-220.

egységbe tömörítése.²⁴⁶ Az új, himmleri alapelvek már a népcsoportegyezményben is visszaköszöntek.

39. kép: A Volksbund felettes szervének vezetése Heinrich Himmlerrel a középpontban²⁴⁷

„A népcsoporthoz az tartozik, aki magát a németiséghez tartozónak vallja, s akit a Magyarországi Németek Szövetségének („Volksbund der Deutschen in Ungarn”) vezetősége népi németnek („volksdeutsch”) elismer.”²⁴⁸ A Volksbundot fel- és kiemelte az egyezmény, és ideológiailag is egyeduralkodóvá tette. A birodalom külhoni németekre – jelen esetben a magyarnémetekre – kiterjesztendő befolyását erősítette az a bekezdés, amelynek értelmében a

²⁴⁶ A magyar fél nem önmagában az ellen ágált tehát, hogy Németország kiválaszt magának egy szervezetet, és azt egyedülként elismerve, beleavatkozik az addig magyar (kormányzati) belügynek tartott magyarnémet kérdésbe, hanem hogy ezt a konfliktusos, a németiséget saját környezetéből kiszakító nemzetiszocialista eszmerendszer mentén teszi.

²⁴⁷ <http://www.bild.bundesarchiv.de/>

²⁴⁸ Magyarországi Rendeleték Tára, 1940. Budapest 1941, 3239-3245.

„(8) *A népcsoporthoz tartozó személyeknek kulturális téren joguk van a nagynémet anyaországgal szabadon érintkezni.*”²⁴⁹

A megállapodás ellenére azonban nem, vagy csak nagyon lassan következett be némi változás a nemzetiségi politikában. Az NSDAP-nak például az arra vonatkozó kérelmét, hogy a Reichenhaller Bauerntheater 1941. április 29-én Sopronban adhassa elő „*Das stündige Dorf*” című darabját, már a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium utasította el azzal az indokkal: később jelezte a szándékát. Akadtak persze pozitív példák: 1941. június 8-i levelében a főispán nyomtatékosan hívta fel a polgármester figyelmét, a 1924. évi II. tc. és a 7500/1924 M.E. számú rendeletre, amely megkövetelte, hogy azokon a településeken, ahol kisebbségek élnek, kötelező a hivatalnokoknak beszélni azok nyelvét. Sopron - annak ellenére, hogy németajkú város volt - nem tett eleget a törvényi kötelezettségnek. A vármegye első embere egy év haladékot adott a köztisztviselők arra, hogy megfelelő szinten elsajátítsák a németet. A polgármesternek pedig a nyelvtanulás módszereiről, és eredményességéről minden év januárjában és júniusában tájékoztatást kellett küldenie.²⁵⁰

Az egyezmény hatására kettősség lett úrrá a Volksbundon és vezetésén, amit az egyszerű tagság nehezen dolgozott fel. Basch és köre megértette, hogy ezentúl sokkal jobban kell igazodnia a Berlinben kialakított központi akaratához, egyszersmind igyekezett nem elszakítani minden szálát a magyar kormánnyal. Ezért a Magyarországhoz szinte hasonló hintázásba kezdett, amelynek egyik végén a Himmler birodalmi SS vezetőnél tett látogatások, a másikon a magyar miniszterelnököknek küldött, a mozgalom haza iránti lojalitását bizonyító levelek álltak.²⁵¹ A hintázás okai közül az egyik az volt, hogy a magyar kormányzat a népcsoportegyezményben foglaltak ellenére is gyanakodva figyelte a Volksbundot, mivel olyan eszme mentén szervezte meg magát, amely veszélyesnek tűnt nemzetbiztonsági és társadalmi szempontból egyaránt. A gyanakvásának táptalajt adtak az olyan, például Nyugat-Magyarországról – tehát Németország közvetlen szomszédságából – sorjázó hírek, amelyek azt mutatták a helyi németiség már el is szakadt az országtól.²⁵² A másik fontos ok az volt, hogy az MNNE 1940 novemberi végleges megszűnésével a Volksbund nemcsak egyeduralgó lett, hanem egy olyan nagy létszámú magyarnémet bázist is örökölt, amely

²⁴⁹ Uo.

²⁵⁰ Uo.

²⁵¹ MOL, K 28, 8., 23.

²⁵² MOL, K 28, 116., 194-1940-C-16802

nem volt a feltétlen híve. A Volksbund ezért választotta azt a szerinte arany középnek hitt utat, amely egyszerre akart gesztusokat tenni Berlinnek és Budapestnek.

Baschék elképzelése sikertelenségre volt ítélve. És ez már a népcsoportegyezményből is kiolvasható volt.²⁵³

„III. A Magyarországgal ismét egyesített, eddig romániai területen élő és a német népcsoporthoz tartozó személyekre nézve a következő különös megállapodás létesült:

A magyar királyi kormány az ezeken a területeken letelepült népi németek kérelmére biztosítani fogja azt a lehetőséget, hogy a Német Birodalomba átköltözködhessenek. Azoknak a népi németeknek, akik ezzel a joggal élni akarnak, kérelmüket e megállapodás napjától számított kétévi határidőn belül kell előterjeszteniük. Az átköltözködéskor a népi németek ingó vagyonukat szabadon magukkal vihetik. Ingatlan vagyonukat költözködésük előtt értékesíthetik és a befolyt összeget az illető jegybankok által közösen megállapítandó feltételek mellett kivihetik, illetve átutalhatják. Az átköltözködés részleteit a magyar királyi kormány és a birodalmi kormány mihamarabb meg fogja állapítani. E megállapodás keretében szabályoztatni fog az a kérdés is, milyen feltételek mellett fogja a magyar állam azt az ingatlantulajdont átvenni, amelynek értékesítése a tulajdonosnak az elő írt határidőn belül nem sikerült. E tekintetben mindkét kormányt a különös körülmények figyelembevételével azok az alap gondolatok fogják vezetni, amelyek a birodalmi kormány számára a dél-tiroli népi németek átköltözködésénél mérvadók voltak.”²⁵⁴

Az egyezmény utolsó mondata tökéletes példája volt annak a nyomásnak, amelyet az SS fejtett ki, és amely a Volksbund reputációját rombolta. Az SS vezette „Hazatérés a birodalomba” program részeként a frissen meghódított élettérbe német családokat akartak betelepíteni, akik aztán a gyermekek születésével, és a mezőgazdaságban végzett munkával teljesen elnémetesítették volna a meghódított új területeket. A Heim ins Reich programot anno a tiroli németiség áttelepítésére hozták létre, azonban a birodalom erősödésével kiterjesztették az összes németre, függetlenül attól, hogy hol élt. A háború alatt már a megszállt lengyelországi területek németességgel való betelepítése lett a legfőbb feladata. 1940-ig közel egy millió „népi” németet „mozgattak meg” Európa szerte. A Warta-vidékre, valamint Danzig és közvetlen környezetébe telepítettek Dél-Tirolból, a Baltikumból, Dobrudzsából, Besszarábiából és Bukovinából érkeztek. A Duna-medencei németesség nem

²⁵³ MOL, K 28, 115., 193-1942-15521

²⁵⁴ Magyarország Rendeletek Tára, 1940. Budapest 1941, 3239-3245.

szerepelt az átmozgatandók között még. Ám minden esély megvolt arra, hogy hamarosan ők is élhetnek a lehetőséggel. Hitler 1939. október 6-án elmondott beszéde után nem mindent alapot nélkülözően elterjedt, hogy a Közép- és Kelet Európában élő németek helyzetén is az „anyaországba” telepítéssel kíván javítani a Führer.²⁵⁵

40. kép: Heim ins Reich²⁵⁶

Baranya megye főispánja például azt jelentette, hogy egy berlini címről kizárólag a magyarnémetek lakta portákra címezve egy bizonyos Fritz Heinz Reimeschtől a birodalom területére történő visszaköltöztetés mellett agitáló pakkot küldtek, amely érezhetően felzaklatta a magyarnémetséget.²⁵⁷ A vármegyék által készített hangulatjelentések szerint a Volksbund elvi szinten felkarolta a kezdeményezést, 1942 őszén Baranya vármegyében azt tapasztalták, hogy a helyi némettség nem fogadja kitörő örömmel a Volksbundtól származó olyan információkat, mint például, a birodalomba település akkor indul meg, amikor Hitler elrendeli, és mindenkit érinteni fog, aki német, függetlenül attól, hogy tagja-e a Volksbundnak, vagy nem.²⁵⁸ A rémhír később az egész országra áterjed, nem kevés gondot okozva ezzel Baschéknak, akik bár támogatták a nagynémet egységet, egy lehetséges

²⁵⁵ Tilkovszky 1978. 138.

²⁵⁶ <http://www.bild.bundesarchiv.de/>

²⁵⁷ MOL, K 28, 116., 194-1940-C-17114, 155-158.

²⁵⁸ MOL, K 28, 117., 1942-25553; 117-1942-26361.

kitelepítési programmal azonban nem akarták kihúzni a saját lábuk alól a talajt. Sokkal inkább a magyarnémetség itthon tartásában voltak érdekeltek, hogy legyen kire építeni a Volksbundot.²⁵⁹ Ezért amellet, hogy levelekkel bombázta a kormányfőt – akivel saját bevallása szerint baráti viszonyt ápolt -, egy körlevelet is kiküldött, amelyben igyekezett megnyugtatni a magyarnémetséget, hogy a Volksbund e hazában képzeli el a jövőjüket, és a németységük megtartásáért vívott harcot.²⁶⁰

A magyar kormányzat hozzáállása már nem volt ennyire egyértelmű, miközben igyekezett azt terjeszteni, hogy a pángermanizmus szekértolójaként beállított Volksbund támogatja a birodalom által forszírozott hazatelepülést, már az első háborús évben olyan jelzéseket küldött Berlinbe, hogy üdvözlé a program Magyarországra kiterjesztését.²⁶¹ A kettős beszéd háttérében az az elképzelés húzódott meg, hogy a magyarnémetség a köreiben félelmet keltő program többszöri emlegetésére inkább hűséget fogad Magyarországnak, és ennek látható jeleit is adja – névmagyarosítás, a németnyelvű oktatás kevésbé forszírozása – mintsem továbbra is kiálljon az immáron veszélyes németységéért, amelynek „jutalma” a hazából való kitelepítés lehet.

Annyira „népszerű” lett a kérdés, hogy azt az országgyűlésben Jandl Lajos képviselő is feltette a miniszterelnöknek. A válasz immáron nyílt színre emelte a kormányzati kettős beszédet, mivel a miniszterelnök a kitelepítés forszírozását nem, csak a hír terjesztését cáfolta, mondván „(...) *nincs tudomásom, hogy ilyen hírek terjesztésében hivatalos személyek bárhol részt vettek volna, vagy e tekintetben hivatalos személyt is bárminő kötelességmulasztás terhelne.*”²⁶² A program iránti „szimpátia” a magyarnémetség körében eleve mérsékelt volt, bármilyen lelkesedést pedig csak tovább apasztották az újra és újra felbukkanó rémhírek, majd nem sokkal később az olyan közvetlen tapasztalatok, mint amiben a Sopron melletti Nagycenken élő magyarnémeteknek volt része: a település állomásán rakodták be a birodalomban hazatérő bácskai németeket. „*A tehetősebb gazdák udvarára két, három nagy szekeret állítottak be, lefedve hatalmas sátrakkal, amelyek védték mindazt, amit a kitelepülők otthonról el tudtak hozni. A falubeliek nagy tisztességgel ellátták őket, igaz az állatok nem*

²⁵⁹ MOL, K 28, 115., 193-1940-C-15439.

²⁶⁰ Uo., illetve Szinai Miklós, Szűcs László: Horthy Miklós titkos iratai, Kossuth, Budapest 1972, 218.

²⁶¹ 1939. november 3-án a kormányzó Hitlernek küldött levelében úgy fogalmazott, üdvözlé az áttelepítési terv kiterjesztését a magyarnémetség azon részére, amely arra hajlandó.

²⁶² MOL, K 28, 115., 193-1940-C-15439.

fértek be az istállóba, de a pajtába beköthették őket. Miután a póre kocsikból álló vonatot betolták a raktár mellett található rámpára, megindult a berakodás. Talán három-négy szerelvénynyi önkéntes kitelepülő gyűlt össze. Az egész akciót az SS koordinálta, ők kérték a vonatokat, és intézték a beszállásolást is.”²⁶³

A népcsoportegyezmény és a nyomában megindult erjedés felkorbácsolta az indulatokat. A magyar kormány úgy érezte, hogy jogtalanul avatkoznak bele belügyeibe, és generálnak ezzel egy újabb nemzetiségi elszakadást. Ha hihetünk a rendvédelmi szervek jelentéseinek, és a felnövőben lévő Volksbund hangulatjelentéseinek, akkor a magyarnémetség örömmel fogadta az újabb fordulatot, mert olyan témákban ígerte a végső megoldást, amelyek már régóta megoldatlannak tűntek, mégpedig a magyar hatóságok ellenállása miatt. A Volksbund vezetésének és elkötelezett tagságának pedig az egyeduralkodás örömét, és a győztes harc feletti megalégedést adta. Talán egyedül a magyar kormány értette meg az egyezményben rejlő veszélyeket, amit viszont nem a megfelelő eszközökkel igyekezett kezelni. A rendőrségi megfigyelés szigorítása mellett aktív propagandaháborúba kezdett, amelynek kicsúcsosodása az 1941-es népszámlálás lett.

10. Mi a magyarnémet? – az 1941-es népszámlálás

„Nem akarunk papírmagyarokat” – summázta a soron következő népszámlálás legfontosabb célját a Központi Statisztikai Hivatalnak küldött titkos utasításában Teleki Pál, aki földrajz- és társadalomtudósként szakemberként is bele kívánt folyni a döntésekbe.²⁶⁴ *„(...) arra is hivatott, hogy első ízben rögzítse meg – igaz, hogy a déli részek nélkül – a megnagyobbodott Magyarország megnövekedett lakosságát és néperezését.”²⁶⁵* Magyarország a bécsi döntések és a menetközben visszatért Délvidék etnikai viszonyairól akart valós képet kapni, hogy egy esetleges újabb etnikai típusú határmódosítás alkalmával, statisztikai adatokkal hitelt érdemlően lehessen érvelni egy-egy terület megtartása mellett.

²⁶³ Lovas Gyula visszaemlékezése, Sopron 2005. november 3.

²⁶⁴ Bank Barbara-Öze Sándor: A „német ügy” 1945-1953. A Volksbundtól Tiszalökiig, München-Backnang 2005. 14-15.

²⁶⁵ Statisztikai Szemle, 1941 3-4 szám, 10.

Az 1941-es népszámlálás azonban nem csak a visszatért területekkel megnövekedett Magyarország felmérése miatt volt fontos, a magyarnémetség történetének egyik határpontja lett azáltal, hogy 1946-ban az egyik hivatkozási alapidokumentuma lett a kitelepítési névjegyzékeknek.

41. kép: Teleki Pál nem akart papírmagyarokat²⁶⁶

A népszámlálás tervezési szakaszában számos értekezletet hívtak össze, megvitatandó többek között a nemzetiség megjelölésének szükségességét, amely mellett és ellen is érveltek a tanácskozások résztvevői.²⁶⁷ Dr. Elekes Dezső - a KSH későbbi elnöke - „A nemzetiségek számbavétele” címen 1940. február 6-án tartott előadásában a „nemzetiségi összeírás” olyan veszélyére hívta fel a figyelmet, amely akkoriban a fikció, később sajnos a valóság kategóriájába tartozott. *„Ha a kisebbséghez tartozó adatszolgáltatót utólag bárminő hátrány érheti nyelvének, nemzetiségének szabad bevallásáért, az egyébként legmintaszerűbb statisztikai módszer és ellenőrzés is csődöt mond. Csak a kisebbségvédelem százszázalékos megvalósítása esetén számíthatunk a valóságnak megfelelő bevallásokra.”*²⁶⁸ A polémiát végül hatalmi pozícióból Teleki Pál oldotta meg, aki a KSH elnökét, Dobrovits Sándort

²⁶⁶ http://hu.wikipedia.org/wiki/Teleki_P%C3%A1l#mediaviewer/F%C3%A1jl:Teleki.jpg

²⁶⁷ A legfontosabbak között volt például az 1940. május 17-én tartott tárcaközi értekezlet, valamint az Országos Statisztikai Tanács 1940. június 11-én és 19-én megtartott ülése.

²⁶⁸ A Magyarországi németek kitelepítése és az 1941 évi népszámlálás, Magyar Statisztikai Társaság Statisztikatörténeti Szakosztálya Központi Statisztikai Hivatal Levéltár, Budapest 2004.

levelében felszólította, hogy a népszámlálási előkészületek során a nemzetiségre is vonatkozó adatgyűjtésre is készüljenek fel. Meggyőződése volt, hogy egy nemzetiséghez való tartozást nem csak az anyanyelv ismeretével írhatjuk le, hanem egy közösséghez tartozás szubjektív érzésével is számolnunk szükséges. Jól tudta, hogy 1880 és 1930 között a magyar népszámlálások csak az anyanyelv, és más beszélt nyelv kérdésével próbálták ezt a kérdést megválaszolni, ezért javasolta e nehéz témakört további kérdéssel pontosabbá tenni.²⁶⁹ Ennek hatására a tanácskozásokon a hozzászólók már mindannyian egyetértettek abban, hogy a nemzetiséghez tartozást minden befolyástól mentesen vállalják a megkérdezettek, akiket afelől biztosítani kellett, hogy a megadott információk alapján senkit nem érhet hátrány. *Aki a népszámlálás alkalmával anyanyelvként németet ad meg, nemzetiségként viszont magyart, az magyarnak fog számítani. Aki viszont német nemzetiségűnek vallja magát, németnek számít. – fordította le „németre” a Deutscher Volksbote az irányelveket.*²⁷⁰

A nemzetiség nemcsak kormányzati részről lett fontos fokmérő, a népcsoportegyezményben foglaltaknak köszönhetően a magyarnémetség felett szabad kezet kapó Volksbund új németségfelfogása szerint a magyarnémetség nem egy államalkotó csoport, hanem egy olyan az államban élő nemzetiség, amely kulturálisan, és – a nemzetiszocialista eszme megjelenését bizonyítandó – faji alapon is elkülönül az őt körülvevő államalkotó nemzetiségektől. Ebből egyenesen következett, hogy a nemzetiség megvallása amellet, hogy képet adott volna a magyarnémetség számáról, az elkülönülést jelezte volna Magyarország felé, az együvé tartozást pedig Németország felé. Nem meglepő, hogy a magyar nemzetiség megvallását a magyar kormánykörök elkezdtek a hazához való hűség jeleként beállítani, és indították útjára a sutgó propagandát, miszerint, ha valaki német nemzetiségűnek vallja magát, akkor azt áttelepíthetik Németországba, a magyar nemzetiségűek azonban maradhatnak szülőföldjükön.

²⁶⁹ Uo.

²⁷⁰ Was ist „Nationalität”? Zur Volkszählung am 31. Januar 1941., In.: Deutscher Volksbote, 1940. december 29., 1.

	Fő	%
Magyar	11 367 342	77,5
Német	719 762	4,9
Román	1 100 352	7,5
Szlovák	268 913	1,8
Horvát	369 348	2,5
Szerb		
Ruszin	564 092	3,8
Egyéb	289 764	2
Összesen	14 679 573	100

5. ábra, Anyanyelv szerinti megoszlás Magyarországon 1941-ben²⁷¹

A családok érzékelve a körülöttük kialakuló vihart, családonként más-más utakon indultak el, amelyeknek célállomása viszont közös volt: olyan megoldást találni, ami nem őket helyezi sem az egyik, sem a másik erő célkeresztjébe. „A '41-es népszámláláskor természetes volt, hogy mindenki megvallotta a nemzetiségét. A polgári, gazdálkodó családok büszkék voltak németiségükre, múltjukra: arra hogy még Mária Terézia uralkodása idején érkeztek Bajorországból.”²⁷² A Sopron környéki Sopronbánfalva és Ágfalva lakói már januártól sok levelet küldtek a birodalomban dolgozó rokonoknak, családtagoknak, hogy térjenek haza a népszavazásra.²⁷³ Az állampolgári kötelesség és az új németégeszme között lavírozva a németiség vélhetően nem a faji összetartozás, hanem a gyökereire, kultúrájára büszkén úgy gondolta, állampolgári kötelessége nemzetiségét megvallani, és paradox módon akkor lesznek az ország jó állampolgárai, ha ezt a lényeges információt nem ferdítik el. Ez a félreértés tette aztán a kitelepítések egyik alapjává az 1941-es népszámlálási adatokat.

²⁷¹ Statisztikai Szemle, 1943 5-6., 247.

²⁷² Gangl János visszaemlékezése, Sopron 2005. október 30.

²⁷³ MOL, K 28, 117., 194-1941-B-16163

	Fő	%
Magyar	11 881 455	80,9
Német	533 045	3,6
Román	1 051 026	7,2
Szlovák	175 550	1,2
Horvát	12 346	0,1
Szerb	159 000	1,1
Ruszin	547 770	3,7
Egyéb	319 381	2,2
Összesen	14 679 573	100

6. ábra, Nemzetiség szerinti megoszlás Magyarországon 1941-ben

A családonként változó stratégiák másik erős vonala a magyar nemzetiség választása volt úgy, hogy közben a kisebb konfliktust feltételező német anyanyelv behúzásával igyekezett jó állampolgárként a hatalom felé egyszerre jelezni lojalitását és megvallani önmagának német gyökereit. „*Mi is magyarok voltunk, csak '41-ben édesanyám és én német anyanyelvűnek vallottuk magunkat, hiszen nekem még a bizonyítványaimba – az elemibe és a polgárba - is az volt beírva, hogy német anyanyelvű.*”²⁷⁴ „*A '41-es népszámláláskor mindenki őszinte volt. Aki úgy érezte német anyanyelvű, az őszintén megvallotta. Én még mindig úgy érzem, hogy az anyanyelvem német.*”²⁷⁵

A magyarnémetség taktikázásba kezdett, nem akarva elveszíteni sem otthonát, sem saját identitását. A félelem motiválta egyéni és családi döntések érthetővé váltak a népszámlálás előtt minkét oldalról folytatott agresszív, rémhírekkel operáló kampányok fényében, amelyek bár a magyarnémetségről szóltak, mégsem az érdekükben zajlottak. A bécsi népcsoportegyezmény és a népszámlálás kiélezte a harcot, amelynek egyik fontos eleme lett a jövő generációinak elcsábítása.

²⁷⁴ Ley Imre visszaemlékezése, Sopron 2005. február 13.

²⁷⁵ Bruckner Nándor visszaemlékezése, Sopron 2005. november 1.

11. Ifjúság, oktatás

„Hogy az ifjúság milyen nagy mértékben vesz részt mozgalmunkban, hogy milyen hatalmas sorban áll a Sonnenrad alatt, legjobban bizonyítja az, hogy a Volksbund közel 100 000 tagja közül az ifjúsági mozgalom 22 000 tagot számlál. Az a felfogásunk, hogy az ifjúság kora nem a betöltött 18-ik esztendővel kezdődik, hanem előbb, jóval előbb. (...) Mi a célja minden mozgalomnak? Ismét csak az ifjúság.”²⁷⁶ – ragadta meg Basch Ferenc a kor politikai hitvallását. Az ifjúság – ahogy azt már korábban is kifejtettem - felértékelődött a politikai mozgalmak szemében, a jelenben megkezdett nevelésükkel a jövő, tökéletes ideológiájú társadalmát lehetett felépíteni – ringatták magukat egy utópisztikus álomba egész kormányok. A Trianon után önmagát összeszedő Magyarország is ezért helyezte a hangsúlyt az alapfokú oktatásra, amely már nem szimplán az emberfők kiműveléséért felelt, hanem az eszmei nevelés fő terepe lett. Ezzel segítve elő, hogy Magyarországon egy ideológiailag monolit társadalom jöhessen létre, megelőzendő egy újabb nemzetiségi alapú szakadást. Ez jelentette a fő konfliktust a magyarnémetséggel, amely nyelvét és kultúráját megőrizve képzelte el magyarságát. A klebersbergi iskolareform, majd a Gömbös által 1935-ben bevezetett módosítása papíron maradt, ami a magyarnémetség képviselői szerint azért is volt fájó, mert reményt jelentett, mégis rögtön az első év lelombozta a kedélyeket, a második évben pedig – amikor még időben lehetett volna meghozni a rendszer túlélését segítő intézkedéseket – már későinek bizonyult bármilyen változtatásra.²⁷⁷ Az új típusú iskolák – hatósági „szabotázs” miatt - azokban a községekben sem álltak fel, ahol a szülői értekezlet erről döntött, ahogyan a vegyes tanrendszerű oktatást bevezető helységekből is hivatalos akadályoztatásokról érkeztek hírek.²⁷⁸

Az iskolaügy nem maradt belügy, a Reich szép lassan, szinte észrevétlenül „sodródott” bele a megoldáskeresésbe. Mackensen nagykövet szinte rendszeresen küldött jelentéseket a témában, mindig kiemelve, hogy éppen milyen újabb kérdés, vagy probléma akadályozza Budapestet a németnyelvű oktatás elősegítéséért tett vállalásai végrehajtásában.²⁷⁹ Az alapvetően higgadt hivatalos megközelítéssel párhuzamosan futott a birodalmi németység

²⁷⁶ MOL, K 28, 115., 193-1942-15521

²⁷⁷ MOL, K 28, 115., 193-1938-15311, 11-23.

²⁷⁸ MOL, K 28, 115., 193-1938-16789, 11.

²⁷⁹ Donáth Péter: Iskola és politika, Az állami német nemzetiségi tanítóképzés magyarországi történetéhez, 1919-1945, Trezor Kiadó, Budapest 1998, 29-30.

fűtése, a reichbeli lapok nem válogattak, szabotázsról írtak, és a magyar kormány ígéretekkel szembeni szemfényvesztését emlegették.²⁸⁰ Ahogyan az ifjúságpolitikus Baldur von Schirach kiadásában megjelenő *Wille und Macht* fogalmazott: katasztrofális iskolai állapotok uralkodtak Magyarországon.²⁸¹

A nemzetközivé válásban része lehetett a magyarnémetség felett végbemenő szervezeti váltásnak is, az új erők tudatosan keresték a kapcsolatot, és látták el a magyar kormányt terhelő információkkal Berlint. A hangját és helyét kereső *Volksdeutsche Kameradschaft* például minden egyes megnyilatkozásában a problémákat helyezte előtérbe, felnagyítva azokat, miközben a szlogenekkel nehezen kifejezhető megoldások keresésével nem is próbálkozott. Időközben a Reich folyamatos figyelmét felváltotta az aktív beavatkozásra való felkészülés, amit az is bizonyít, hogy szimbolikus szintre emelte az iskolakérdést: a magyarnémetség elnyomatásának fokmérője lett.

A valós problémák, a hírek és hiedelmek, valamint az alapvetően kritikus birodalmi hozzáállás végül magasba lökte a higanyszálat és megszülte az 1940-ben tető alá hozott népcsoportegyezményt, illetve annak külön, oktatással és ifjúsággal foglalkozó fejezeteit. „4) *A népcsoporthoz tartozó személyek valamennyi gyermekének lehetővé kell tenni, hogy ugyanolyan feltételek mellett, mint amilyenek a magyar iskolákra nézve érvényesek, népi német iskolákban nevelkedhessenek, éspedig a közép-, középfokú és elemi iskolákban, valamint szakiskolákban. Magyar részről mindenképpen elő fogják mozdítani az alkalmas népi német tanítóknak elegendő utánpótlás kiképzését.*”²⁸² A magyar részről fogcsikorgatva aláírt egyezmény után nem volt sok választási lehetőséget hagyott Berlin, és ezt Hitler is nyomatékosította. Sztójay Döme nagykövetet azzal a „jó tanáccsal” indította útnak, hogy bánjanak jól a németekkel, ők lehetnek az alapjai a magyar-német kapcsolatok elmélyülésének. A birodalom még mindig messze volt, a Führeri ráhatás ellenére mégsem következett a magyarnémetség és a Volksbund által várt nyelvi oktatási reneszánsz. A gépezet lassan és a várttal ellentétes irányban lendült mozgásba. 1941-ben is csak a kormányzati

²⁸⁰ Ezt azért is említette meg a feljegyzésben, mert eddigre már látható volt a szakadás a magyarnémetség kulturális szervezetén belül, amelynek a romjain a politikai alapú, a Reich mérsékelt támogatását már a népcsoportegyezmény előtt is élvező Volksbund szárba szökken, és erősödésnek indult.

²⁸¹ http://mol.arcanum.hu/mti/opt/a100929.htm?v=pdf&q=%28WRD%3D%28N%E9mets%E9g%29%29/Bizalmas%20and%20DATE%3D1937.01.01--1939.01.01_&s=SORT&m=1&a=rec

²⁸² Magyarországi Rendeleték Tára, 1940. Budapest 1941, 3239-3245.

szereplőknek – jellemzően a miniszterelnököknek – összeállított elemzésekig jutott, amelyek arra szorítottak, hogy felvázolják, valójában hol tart a hat évvel korábban megkezdett áttérés az új oktatási rendszerre, valamint az annak fenntartásához elengedhetetlen új pedagógusgárda kiképzése. A belügyi tárca ezeket egészítette ki a magyarnémetség köréből a késlekedő reform miatt érkező panaszok szorgalmas begyűjtésével.²⁸³

A statikus dinamizmus újra felerősítette a „civil” kezdeményezéseket, németnyelvű röplapok jelentek meg, amelyek hangneme kísértetiesen hasonlított a Volksbund által meghonosított harcias kommunikációéra. Ezekben passzív ellenállásra szólították fel a szülőket, viszont a gyermekek iskolából történő kivételéig nem merészkedtek.²⁸⁴ Az ellenállás persze nem vezethetett eredményre, ezt a Volksbund is belátta, amely az obstruáló magyar politikával szemben kezdeményezően lépett fel, ami a túlmutatott a népcsoportegyezmény előtt folytatott panaszközpontú politikán. Új elem volt például, hogy beállt minden olyan kezdeményezés mögé, amely a németnyelvű oktatás beindítását célozta. Így tett Pécs-bányatelepen is, ahol támogatta a „magán” fenntartású, németnyelven oktató iskola indítását.²⁸⁵ A támogatáson túl messzebb nem merészkedett az alapfokú oktatás terén, ez az annak monopóliumát féltve őrző állam vadászterülete volt, sem anyagi, sem infrastrukturális – iskolaépület, tanár – tartalékai nem voltak a szervezetnek ahhoz, hogy a nagy számban jelentkező magyarnémet igényt kielégítse.

Egyedül a sokkal szűkebb kört felfogó gimnáziumi oktatásba próbált meg betörni, amikor Pécssett kinézte az úgynevezett Cseh-palotát, amelynek megvételére ajánlatot is tett, hogy ott nyissa meg kapuit saját németnyelvű gimnáziuma és internátusa. A rendőrség és csendőrség minden apró mozzanatáról tudott a kezdeményezésnek.²⁸⁶ E aggódó figyelem eredménye lett végül, hogy a kiszemelt épületet, az úgynevezett Cseh-palotát a Volksbund elől elhappolta az Oktatásügyi Minisztérium, 1942-ben pontot téve a kellemetlen kezdeményezés végére.²⁸⁷ Hasonló sorsra jutott Bonyhádön az evangélikus egyházmegye, amikor az ottani, általa fenntartott gimnáziumot németnyelvű intézménnyé alakította volna át a helyi németiség nyomására, ám erre az oktatási miniszternek címzett memorandumban felsorolt érvekre

²⁸³ MOL, K 28, 116., 194-1941-17502

²⁸⁴ MOL, K 28, 115., 193-1941-15186

²⁸⁵ MOL, K 28, 116., 194-1942-18242

²⁸⁶ Uo.

²⁸⁷ Uo.

támaszkodva nem került sor, újabb tüskét hagyva.²⁸⁸

A szorgalmas megfigyelések ellehetetlenítették a magyarnémet diákok külföldi, pontosabban németországi szakmai- és egyetemi tanulmányútjait is, bezárva az utolsó kapuk egyikét is.²⁸⁹ Az iskolakérdés nyugvópontra nem, csak egy nyugtalan holtpontra jutott, ahonnan már soha nem billent ki. A kormányzat elégedetten hátradőlhetett, hogy bizonytalan állapotot teremtve azt a látszatot kelthette, folyamatban a rendszer átalakítása, miközben érdemi előrelépés nem történt. Ez a gondolatmenet különösen jól megfigyelhető volt az oktatás alapját képző németnyelvű tanárok képzésére létrehozandó intézmény megalakulásának folyamatában.

Basch Ferencék szavakban nem, de tetteikben viszont belenyugodtak, hogy sok keresnivalójuk nincsen az oktatásban. Még akkor is ezt az utat járták, amikor a háború, és a bombázások miatt birodalmi szaktanárok jelentek meg, és kértek lehetőséget polgári iskolákban, és az időközben felállt, a Volksbund iskolaalapítványa által fenntartott újverbászi tanítóképzőben egyes szaktárgyak német nyelven történő tanítására.²⁹⁰ Létszámuk azonban annyira elenyésző volt, hogy rendőrségi ügyé degradálódott az engedélyek kiadása, amit „nemzetbiztonsági” oldalról közelítettek meg.

Az iskolakérdésben utoljára az 1943-44-es esztendő hoztak némi turbulenciát, azzal, hogy kibombázott német iskolák települtek át Magyarországra a nyári időszakban. A német nagyvárosokat sújtó, egyre szaporodó szövetséges bombázások miatt a soproni Volksbund-házban egy westfalien-i tanintézet kapott menedéket HJ-ben „szolgáló” diákjaival, és nevelőikkel. A helyi és a veszfáliei diákok között szinte mindennapossá váltak az apróbb, nem egyszer viszont rendőrségi ügyé fajuló súrlódások.²⁹¹ A fokozottabb hivatalos figyelmet nem ezért, hanem a Volksbundnak a tanítóhiány miatt hozott azon rendelkezése miatt érdemelték ki, amelynek értelmében az ide érkező birodalmi tanítók a szállásadó község magyarnémet ifjaival is kötelesek foglalkozni.²⁹² A háború végéhez közeledve az iskolaügyet inkább ezek a mindennapi csetepaték jellemezték, a kérdés befagyott, ezzel a helyi, kreatív megoldásokat segítve elő. Basch Ferenc is csak a megfelelő mértékben erőltette ezt a vonalat,

²⁸⁸ MOL, K 28, 118., 197-1941-20335

²⁸⁹ MOL, K 28, 116., 194-1934-C-15635

²⁹⁰ MOL, K 28, 118., 197-1943-15036

²⁹¹ Ley Imre visszaemlékezése, Sopron 2005. február 13.

²⁹² MOL, K 28, 118., 197-1943-15036

helyette az ifjúságot „játékosabb” formában kívánta megnyerni az eszmének.

Bár az iskolaügyben „felsültek” a bécsi népcsoportegyezményben lefektetett elvekre való hivatkozással, a Volksbund mégis annak szellemében állt neki meghódítani az ifjúságot. „1) *A német népcsoporthoz tartozó személyeknek az idevonatkozó általános szabályok figyelembevételével joguk van arra, hogy szervezkedjenek, és hogy különleges célokra, mint aminők például az ifjúság gondozása, a sport, a művészeti tevékenység stb., egyesüléseket alakítsanak.*” – az egyezménynek ezek a mondatai nyitották meg a terepet a Volksbund előtt, hogy a nemzetiszocialista elveknek, és a birodalomtól elesett technikákkal betöltse azt az űrt, ami ott tángott az iskola és a család között. A keret nem voltak kérdés, egy olyan szervezetben gondolkodtak, amely felépítésében, céljaiban és eszközeiben nagyon hasonlított a HJ-hez, azzal pedig szoros kapcsolatot ápolt volna, így téve a jövőt jelentő nagynémet eszme részévé a magyarnémet ifjúságot. A HJ által alkalmazott eszközök, sok korabeli ifjúsági mozgalmat ihlettek meg. A cserkészlet és a magyar leventék is sokban merítettek a kétségkívül eredményes német szervezettől. Hitler fiai és lányai rendszeres európai körútjaikkal, és Németországban szervezett látványos táboraikkal sorra nyerték meg az eszmének a különböző országok, különféle nemzetiségű ifjait. A zászlós felvonulások, katonai jellegű táborok, és a politikusok által megtisztelt díszes fogadások szédítően hatottak a gyermekekre – főleg a fiúkra – kialakítva egy romantikus vágyakozást egy hasonló programra. A cél a hangos, zajos, színes parádés külső mögött felsejlett, a háború fordulópontja után pedig egyértelműen kivehető lett, eszmeileg elvakult, a vezetőért és a magasztos képben megjelenő hazáért harcolni akaró fiatal fiúk és lányok kinevelése, akik a háború veszélyét nem ismerték, azt egy izgalmas kalandként fogták fel.

A HJ vonzódást váltott ki, és erre épített is, Magyarországon a Volksdeutsche Kameradeschaft-tal annak megerősödésével egy időben vette fel a kapcsolatot és az egy eszme egy szervezet elvet követve arra ösztönözte Basch Ferencét hogy alapítsák meg a saját, a hálóba éppen beleillő ifjúsági mozgalmukat. Hivatalosan persze még mindig a cserkész és az időközben megalakult levente mozgalmakkal keresték a kapcsolatot, működtettek diákcsera programokat.

42. kép: A német ifjúságpolitika célja - harcolni akaró fiatal fiúk és lányok kinevelése²⁹³

A háttérben viszont magyar kormányzati részről a mozgalmat csak akkor tudták támogatni, ha az a magyar eszmeiségen alapult. Ez vált aztán azzá a különbséggé, amely a '30-as évek második felében az addig barátnak tűnő cserkész-HJ és a levente-HJ kapcsolatot megbontotta. Utóbbival már csak azért sem lehetett felhőtlen viszonyra számítani, mert két nagyon hasonló ezért egymást kioltó erő mosolygott egymásra, miközben az előbbi a magyarosítási törekvések, az utóbbi a pángermanizmus hirdetőjeként ugyanazért az ifjúságért harcolt. A szakadást végül mégis az idézte elő, hogy a HJ a háború kitörésére olyan erős és hatalmas szervezetté nőtt, hogy már nem neki kellett igazodnia a nemzetközi társszervekhez, hanem önmaga vált igazodási ponttá. A magyar kormányzat természetesen ezen a téren is a jól bevált eszközhöz kívánt nyúlni, nemes egyszerűséggel, amit egy belügyi szerv, vagy maga a belügyminiszter nem engedélyez, az nem is létezhet.²⁹⁴ Azt persze tudta a szabályozó szerv is, hogy megakadályozni ezzel nem lehet teljesen egy alulról jövő kezdeményezést, így a jól bevált rendőrségi megfigyelést ebben az esetben is alkalmazták.

1938-tól bukkan fel a főispáni jelentésekben a Jungkameradschaft, mint a Basch-féle szervezkedés főleg a fiatalokat megcélzó „alakulata”, amely a breslaueri sport és tornaünnepélyre szóló utazással csábította a német ifjúságot.²⁹⁵ A főispáni jelentések megerősítették, hogy a Volksbund megértve a nemzetiszocialista elveket, aktív

²⁹³ <http://www.bild.bundesarchiv.de/>

²⁹⁴ MOL, K 28, 115., 193-1942-15521

²⁹⁵ MOL, K 28, 116., 194-1940-C-17114, 16-19

szervezkedésbe kezdett az ifjúság körében, amely kiterjedt azok összeírására is, hogy a megfelelő időben valódi szervezetbe tömörítve mozgósíthassák őket.²⁹⁶ Nem a Volksbund volt azonban a hibás a nemzetiszocialista elvek népszerűségének elterjedésében, bár kétségkívül elévülhetetlen érdemei voltak abban. Az eszme a valami újra, frissre, és a fiatalos erőt örömmel kihasználó ifjúság körében önmagától utat talált, amelynek több megnyilvánulása is volt. Főispáni és csendőri jelentések szerint a Volksbund gyűléseken a nyugdíjas korosztályon kívül nagy létszámban a fiatalság képviseltette magát, ez a képviselet pedig nem korlátozódott csak a jelenlétre, aktívabb fellépést szorgalmaztak, és a taglétszámnövelés érdekében nem riadtak volna vissza olyan eszközök használatától sem, amelyek konfliktust okozhatnak a hatalommal. A szervezet vezetése is felismerte ezt, többször is szembesült azzal a problémával, hogy a központban megszabott irányelvek túl lagymatagok a fiatalabb szimpatizánsoknak. A nyughatatlanság aztán irracionális tettekre sarkallta a feltüzelt ifjakat, nem kevés fejtörést okozva a mindent előre megtervező, és beütemező Volksbundnak.

A háború kitörése Bácskában spontán „mozgalmat” indított el, fiatal, sokszor még nem katonakorú fiúk és férfiak, útlevél nélkül szöktek ki Németországba, hogy beállva a német hadseregbe részesei legyenek a végső győzelemnek.²⁹⁷ A valódi motivációkról nem készültek hivatalos feljegyzések, mégsem volt nehéz kitalálni, hogy a tétlenség érzése egyre erősebb lett bennük, látva, hogy a győzedelmes német hadsereg milyen nagy tetteket hajt végre és épít fel egy – szerintük – boldogabb világot. A lelkesedéshez hozzájárult természetesen a fejét fogó Volksbund, hiszen hol titokban, hol kevésbé titkolva ifjú csoportvezetőket utaztatott Németországba „tanulmányi” útra, amelyek a valóságban katonai alapkiképzést jelentettek, az itthon maradottaknak pedig a filmvetítéseket szervezett a dicső német hadseregről.²⁹⁸ Az önálló, forrófejű akciók azt jelezték, az irányítás már kicsúszott Basch Ferencék kezéből, ez pedig felértékelte a saját ifjúsági szervezet legális megalakítását, amellyel a vadhajtasokat sikerülhetett volna lenyészni.

A németajkú ifjúság iskolán kívüli gondozásáról és műveléséről szóló 2320/1941. M.E. sz. rendelet végül ezt a kívánságot teljesítette. „2§ *A Magyarországi Németek szövetsége az*

²⁹⁶ Uo.

²⁹⁷ MOL, K 28, 116., 194-1940-17654

²⁹⁸ MOL, K 28, 117., 194-1941-B-15628; 15446

*ifjúság iskolán kívül való gondozásának és művelődésének céljára egyesületi jelegű külön szervezetet, vagy szervezeteket alakíthat. Az egy-egy községben szervezet, vagy szervezeti tagozat megalakításáról a vallás- és közoktatásügyi miniszternek jelentést kell tenni és szabályait a vallás- és közoktatásügyi miniszternek kell jóváhagyás végett bemutatni.*²⁹⁹ Bár megkötetéseket tartalmazott a Teleki Pál által kiadott rendelet – például a tizennyolcadik életévüket be nem töltött fiúk csak akkor vehettek részt egy ilyen szervezet munkájában, ha előtte levente parancsnokuknak, vagy az iskolaigazgatónak ezt bejelentették – és a levente mozgalom primátusát bebetonozta végeredményben megnyitotta az utat a hivatalos népi német ifjúságpolitika gyakorlása előtt.

A Deutsche Jugend (DJ) ugyan 1941 júniusában de facto megalakult, de jure viszont egészen 1942 áprilisáig kellett várni Hóman Bálint jóváhagyására, hogy megindulhasson a magyarnémet ifjak megszervezése, egyúttal a katonáskodás iránti vágyuk a HJ-től ellesett, szervezett keretek közé szorítása.³⁰⁰ Mégpedig a levente mozgalommal szoros szimbiózisban, az oktatási miniszter felügyelete alatt álló szervezetet sehogyan sem szeretne volna a kormányzat kiengedni a kezei közül, folyamatos felügyelet alatt akarta tudni.³⁰¹ A DJ ezért inkább a leventék egyik „különleges” alakulata lett, mint önálló szervezet, konfliktusokat szülve helyi szinten, ami a leventékkel való nyílt szakítást is felvetette egyes településeken.³⁰²

A DJ nyíltan hangoztatott céljai nem voltak összhangban azzal a beszabályozottsággal, amelyben a szervezet valóban volt. A nemzetiszocializmus, és a nemzetiszocialista embertípus kinevelésének fő célként történő megnevezése, vagy a Basch-féle megnyilatkozások - a német ifjúság már meghalni is tud - bármennyire is kordában voltak tartva az ifjak, képesek voltak kiváltani túlzó reakciókat.³⁰³ A DJ-vel szembeni ellenszenv, és a tőle való rettegés túlzó volt, és nem csak azért, mert az oktatáspolitikai karámban tartotta, hanem mert a birodalom tudtán kívül megkezdte a bomlasztását. Háborús időszakban továbbra is nagy csábítást jelentett a győzedelmes német hadseregben való szolgálat, csendőrségi jelentések szerint ezért is voltak olyan népszerűek a Volksbund németországi sportoktatói képzésre történő toborzásai, amelyek valójában az SS által tartott katonai

²⁹⁹ Magyarországi Rendeletek Tára 1941. Bd. I. Budapest 1942, 659-662.

³⁰⁰ Spannanberger, 2005, 306.

³⁰¹ MOL, K 28, 118., 196-1943-34116

³⁰² MOL, K 28, 117., 194-1942-20521

³⁰³ MOL, K 28, 117., 194-1941-B-15446

kiképzéseket takartak. Az egyesület ezzel szemben itthon csak kultúresteket, filmvetítéseket, és csoportos testedzéseket tarthatott, amelyek közel sem voltak olyan izgalmasak egy háború idején a romantikus fiú lelkeknek, mint egy idealizált lövészárók bajtársias légköre.³⁰⁴ Folytatódott tehát a katonaköteles korúak Németországba szökdösése.³⁰⁵

A fiatalság körében a hadsereg és a katonáskodás iránti vágy töretlennek tűnt. Még az sem volt képes csillapítani, hogy a mozgalmi vezetői közül az egyik legnépszerűbb elesett a fronton, űrt hagyva maga mögött. Az érzelmi kijózanodást még a Magyarországon 1941-ben átvonuló, addigra már jó néhány veteránnal büszkélkedő Wehrmacht nem túl barátságos hozzáállása sem tudta elérni. A helyi némettség minden esetben örömmel fogadta az átvonuló, vagy elszállásolásra kerülő német csapatokat. 1941 májusában a Buda környéki falvakban – Solymár, Pilisvörösvár, Piliscsaba, Csillaghegy, Pomáz, Budakalász, Tinnye – mintegy 1600 katonát szállásoltak el 2-3 fős csoportokban, panziókban, valamint üresen álló üdülőkben, mégsem lehetett elkerülni, hogy családokhoz is beszállásoljanak bakákat. Persze az „ünnepi” alkalmat a Volksbund igyekezett a saját javára fordítani, és erősíteni a nagynémet eszmét, megnyerve magának a harctérre induló csapatokat is.

43. kép: Az átvonuló német katonák nem fogadták örömmel a Volksbund lelkesedését³⁰⁶

Az aktivisták úgy gondolták, itt az idő a szavakon túl tettekben is megmutatni a német-német barátságot. Csak éppen fogadókészség nem volt meg a szeretettel elhalmozni szándékozott

³⁰⁴ MOL, K 28, 117., 194-1941-B-15344.

³⁰⁵ MOL, K 28, 117., 1942-28793.

³⁰⁶ <http://www.bild.bundesarchiv.de/>

frontkatonák részéről, sőt már-már ellenségesen viszonyultak a magyarnémetekhez, különösen a pártpropagandával közelítő Volksbund tagokhoz.³⁰⁷ Piliscsabán a szervezet helyi bizalmija üdvözlőbeszéddel készült, az ott megpihenő csapatok parancsnoka azonban szóba sem kívánt állni vele, ahogy a katonák is szó szerint elhajtották a tagokat, amikor azok a nagynémet testvériség keretében barátkozni és politikai beszélgetésbe kívántak elegendni velük.³⁰⁸ A Volksbund mögött nem sokkal lemaradva a belelkesült fiatalság kapta a második, kijózanító erejű pofont. Egy 16 éves piliscsabai fiú a csendőrök sorfala ellenére sem tudta kordába tartani lelkesedését a falun átvonuló Wehrmacht egységek láttán, és az úttesten készült üdvözölni a modern kori hősöket. A helyzetet végül egy hozzá lépő Wehrmacht tiszt oldotta meg, aki rövid katonás szavakkal és egy pofonnal térítette jobb belátásra, vagy legalábbis terelte vissza a járdára.³⁰⁹ A fiatalság elszakítását a magyarnémet közösségből, és a HJ akolból végül nem a pedagógiai célzatú pofonok állították meg, hanem az SS sorozások, amelyek után több ezren tapasztalhatták meg a különbséget az idealizált és a valódi front, valamint bajtársiasság között. Az ifjúság után a németsegen belül is repedések jelentek meg, amelyet megint csak a birodalmi hatások idéztek elő.

A repedéseket a birodalom generálta azzal, hogy fizikailag szétbontotta az általa ideológiailag összekalapált nagynémet egységet. A hitleri elv szerint a Duna-medencei németiség gyökerei a birodalomban vannak, onnan áramlottak szét a későbbi telepések, akik a kultúrát és a civilizációt elterjesztették a régióban, felvirágoztatva azt. Ezért cserébe el kellett tűrnie az országoknak és az ott élőknek, hogy a Lebensraumban élnek, amely minden szállal a birodalomhoz kötődik. A fűherri kívánalmaknak megfelelően kutatóintézetek tömkelege alakult, hogy a németiség gyökereit, valamint a Duna-medencei rokonokat és azok történetét vizsgálják, közös pontokat keresve és persze találva.³¹⁰ Az elv szépséghibája azonban pont az itt élő németiség volt, amely az évszázadok alatt elszakadt a birodalomtól, részben asszimilálódott, jobban kötődött az otthonához, mint a távoli birodalomhoz. Ezt a kettősséget aztán a Harmadik Birodalom népességpolitikája és propagandája igyekezett eltüntetni, úgy hogy végül az ellenkezőjét érte el. A „reichsdeutsch” és a „volksdeutsch” kifejezések, még akkor is, ha közös gyökerükkel a „deutsch” szóval az összetartozást akarták erősíteni az előtagokkal mégis egy elkülönítést alkalmaztak. Ez a különállás jelent aztán meg a

³⁰⁷ MOL, K 28, 118., 196-1941-18252.

³⁰⁸ Uo.

³⁰⁹ Uo.

³¹⁰ MOL, K 28, 118., 195-1942-L-17642

birodalomból látogatásra érkező, később pedig a bombázások elől hosszabb időre ide települő HJ-s csoportok tagjainak fejében, és alakított ki egy kölcsönös ellenszenvet azok között, akik elvileg egy oldalon harcoltak. A jellemzően városokból érkező, „felvilágosult” birodalmi ifjakat az egészen más kultúrvilágot jelentő falvak fogadták be, számítani lehetett tehát konfliktusokra. Ezek be is következtek, egyrészt mert a HJ-s fiatalok nem értették a magyar(népi)németek világát – mezőgazdasági munka – és vallásos alapon nyugvó szokásaikat – ima, úrnapi körmenet – másrészt éppen ezért lenézték őket, aminek a hazaküldött leveleikben hangot is adtak. Nem értették, hogy a szemükben elmaradottabb, alsóbb polcon elhelyezkedő volksdeutsch rokonok avítt életvitelük és világszemléletük ellenére hogy-hogy jobban élnek és több ételük van, mint a haladóbb szellemiségű birodalomnak és polgárainak. Igazságtalannak tartották, hogy ők éheznek és nélkülöznek a harc miatt csak azért, hogy a bővelkedő, de ideológiailag kiskorú magyarnémeteket megvédjék a kommunizmustól. A feloldhatatlan ellentét és a németsegen belül egymással szemben kialakuló felsőbbrendű gondolkodás miatt a diákokat vendéglátóik nem tudták kezelni, ami praktikusán azt jelentette, hogy nem vettek részt a családok megélhetését jelentő mezőgazdasági munkákban. A magyarnémet befogadók ezért megvetően megjegyezték, csak arra jók a reichsdeutsch ifjak, hogy zárt alakulatokban ide-oda vonulgassanak fel s alá, hazafias katonaindulókat énekelgetve.³¹¹ A kapcsolat annyira megromlott, hogy mozgalom volt kialakulóban a családok körében, a jövőben már nem akartak vendégül látni németországi diákokat.³¹² A HJ Magyarországra látogató csoportjainak ellenszenves viselkedése tovább rombolta a magyarnémettség szemében a renoméjukat, és csőcselék képében tüntette fel az egész mozgalmat, amely nem a magyarnémettség javát szolgálja, hanem valami önös, meghatározhatatlan érdeket.³¹³ A szakadék a fiatalok szintjén tovább nőtt amikor az SS toborzások megindultak, és a fronton, valamint a hátszágban kiderült számukra, hogy a bajtársiasság csak egy a losungok sorában.³¹⁴

³¹¹ MOL, K 28, 117., 194-1942-23086

³¹² MOL, K 28, 117., 194-1942-28793

³¹³ MOL, K 28, 118., 197-1941-D-21087.

³¹⁴ MOL, K 28, 118., 196-1943-34116

12. Férfias játék fiúknak – magyarnémetek az SS-ben

„Inkább a fiatalok léptek be SS-nek, lelkesek voltak, hogy majd ők megmutatják, hogyan is kell harcolni.”³¹⁵ Egy újabb bűnjel, ami alapja lett a kollektív büntetésnek. A kortársak – majd az utókor – mindezek ellenére már az első SS toborzással egy időben meghozta ítéletét: egyértelművé vált, hogy a magyarnémetség önként szakította ki magát abból a közösségből, amelyben évszázadok óta élt, és amely az otthona volt. Egy társadalmi amnéziának lehetünk tanúi. Önkéntes alapon indultak az SS toborzások, viszont mérsékelt sikerrel jártak, a magyarnémetség óvatosan élt a lehetőséggel. A legsikeresebb, és így a legtöbb emberre a háborús bűn bélyegét rásütő akció a háború végén indított, az összes mozogni bíró magyarnémet férfira kiterjesztett kényszersorozás lett. A birodalom és az addigra önállóságában erősen korlátozott Magyarország közös erővel játszotta ki a magyarnémetséget.

Az akciók alapvetően nem magyarnémet kezdeményezésre indultak, még akkor sem, ha a Németországba szökés, mint jelenség létezett, viszont nem akkora mértékben, hogy az felforgatta volna a magyarnémet közösségeket, és hogy a magyar rendőri szervek jelentős biztonsági kockázatnak tartásák, amelyet alternatív módon, akár egy sorozással kezelni kellene. A Volksbund bár ambicionálta a himmleri elképzeléseket - a németség egyesítését a fegyveres erőkben – vezetése Basch-sal az élén tudta, hogy öngyilkos politika lenne egy az egyben kiszolgáltatni a magyarnémetséget, mert ezzel gyorsan elvesztené nem túl könnyen felépített népszerűségét, ráadásul nem maradna alatta támogatói bázis, nem is beszélve a megromló kormányzati kapcsolatokról, amelyekre mindig oly’ büszke volt. Úgy tűnt, hogy a túlélést a Volksbundnál is tapasztalt hintapolitika jelentette volna, ha Magyarországot nem helyezték volna nyomás alá. A talajt végül a magyar kormányzat – birodalmi nyomásra - mozdította meg a mozgalom alatt, az pedig nem igen tudott mást tenni, mint jó arcot vágva előre menekülni és élére állni az öngyilkos kezdeményezésnek, megásva ezzel a saját és a magyarnémetség jelképes sírját.

1940-ben a német hadisikerek csúcsán megindult a megvalósítása Himmler háború előtt kinyilvánított óhajának: „Valóban az a szándékom, hogy a germán vért az egész világon kivegyem, elragadjam, kilopjam, ahol csak tehetem.”³¹⁶ Az ő utasítására indult illegális

³¹⁵ Bruckner Nándor visszaemlékezése, Sopron 2005. november 1.

³¹⁶ Tilkovszky Loránt: SS-toborzás Magyarországon. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1974. 20.

toborzás többek között Magyarországon, ahonnan 500 önkéntes jelentkezését várták, a program azonban kudarcba fulladt, nem jött össze a betervezett nem túl jelentős létszám. Érdekes kérdés, hogy Magyarországról – ahol a bécsi döntés után félmillió magyarnémet élt – miért csak egy ilyen szűk kontingenst akartak elcsábítani? A válasz a fentiekből következik: egy felől a volksdeutsch népcsoportok nem tűntek olyan megbízható, ideológiailag felkészült embertömegnek, amelyik kész lett volna harcolni egy olyan országért, ahol soha nem élt. Mert bármennyire is egybeforrt az internacionalista nemzetiszocializmus Németországgal, mégsem volt annyira szoros egy a kapcsolat, hogy a volksdeutschok szemében összemossa a kettőt és egy olyan harcra kényszerítse a fiatalokat, amelyhez tulajdonképpen semmi közük nem volt.

Az érintettek szemszögéből a népszerűtlenség azzal volt magyarázható, hogy az 1939 óta zajló háború első jeleivel csak a harci cselekmények Magyarország közelébe költözésével, valamint hazánk háborúba való belépésével, tehát csak 1941-ben szembesült az egész ország, így a magyarnémetség is. Ezek is inkább semleges, egy kívülálló szemszögéből szerzett tapasztalatok voltak. Ez igaz volt a magyarnémetségre is, amelynek idősebb tagjai tudták mi a háború, ezért nem lelkesedtek érte, a fiatalok pedig bár lelkesek voltak, izgatta őket a katonáskodás, de a családhoz és az otthonhoz való ragaszkodás – tehát az alapvető biztonságérzet – erősebb volt, mint a kalandvágy. Így már nem meglepő annyira, hogy az 500 fős keretet sem tudta feltölteni az illegálisan szervezkedő SS.

A volksdeutsch „emberanyagra” csak a háború későbbi szakaszában volt szükség, ez olvasható ki a három, Magyarországon lezajlott SS sorozásból. A toborzások eleinte eszmei alapon zajlottak volna, és ki kellett volna használni a fiatalság háború, és a német egység ereje iránti lelkesedését, ezt bizonyítja, hogy az SS felügyelte VOMI az 1940-es után egy újabb népcsoportegyezményt dolgozott volna ki, amelynek gerincét a volksdeutsch fiatalok katonai szolgálatra „kilopása” adta volna. A lopás egyszerre jelentette volna a magyarnémetség belső és külső elkülönítését azzal, hogy a honvédségtől részben független, a magyarnémetek lakta körzetekben állomásozó, fegyveres csapattekbe különítette volna a katonai kiképzésen átesett fiatalokat, illetve aki akarta, az a Wehrmachtnál, vagy a Waffen SS-nél kapott volna kiképzést. Ez utóbbi lehetőség azt vetítette előre, hogy a kiképzésre kiutazó ifjak soha többé nem térnek vissza Magyarországra, nyomukat bottal ütheti a magyar fél.

Ezt vetítette előre, hogy a Baschék által szervezett németországi tornatúráknak álcázott kiképzésekről sem tért vissza legálisan senki, csak akkor, ha megszökött. A sorozásoknak

eszei színezetet adó egyezményből semmi sem lett, a magyarnémetség viszont továbbra is célkeresztben maradt, hogy aztán a Szovjetunió elleni háború megindításával szinte egy időben újra előkerüljön a kérdés.

44. kép: Himmler – A germán vért az egész világon elragadjam, ahol csak tehetem³¹⁷

A nyílt és kevésbé nyílt célzások után csak 1942 elején – tehát a német előrenyomulás első jelentősebb megakadását követően - Joachim Ribbentropnak jutott a feladat, hogy Magyarországgal közölje, a birodalom és Himmler legalizálni akarja a magyarnémetség Waffen SS-be történő sorozását. A január 6-9. között Magyarországon tárgyaló német külügyminiszter egy 20 ezer fős kontingenst kért, ami magyar részről is elfogadható volt. A hintapolitikázó kormányzat úgy gondolta, ha az ilyen irányú német igényeket kielégítik, akkor sikerül csökkenteni a „színmagyar” részvételt a keleti harcokban.³¹⁸ Egy érdekes társadalmi, hatalmi filozófia bújt meg a gondolkodásmód mögött. A magyarnémetség a hintapolitika

³¹⁷ <http://www.bild.bundesarchiv.de/>

³¹⁸ Kovács Zoltán András - Számvéber Norbert: A Waffen-SS Magyarországon, Hadtörténeti Levéltári Kiadványok, Paktum Nyomdaipari Társaság, Budapest 2001., <http://mek.niif.hu/05000/05002/html/index.htm>

eszköze lett, már nem számított a magyar társadalom integráns részének – legalábbis a politikai gondolkodás szerint. Azzal, hogy a magyarok védelme érdekében átengedték őket a birodalmi igényeknek egyértelművé vált a róluk való lemondás. Ebben kétségkívül jelentős szerepe volt a kiszakításukat előidéző bécsi népcsoportegyezménynek. Vezető politikusok szerint az egyezménnyel a Harmadik Birodalom vette a kezébe a sorsukat, így egy olyan népcsoporttá váltak, amely idegen Magyarországon, amely biztonsági kockázatot jelent, és a belső integritást bomlasztja. Így ahelyett, hogy a megtartásra helyezték volna a hangsúlyt, az elidegenítést segítették inkább elő, hogy minél előbb eltűnjön, vagy aki erre nem hajlandó, asszimilálódjon ez a közel fél milliós embertömeg. A magyarnémetség önálló mozgástere megszűnt, a feje felett kezdtek dönteni, és ezt az érdekképviselőt harcosaként viselkedő Volksbund is egyre inkább érezte. A kiskorúvá visszafejlődés szép példája lett a Waffen SS sorozás, amikor is a magyarnémeteknek egyáltalán nem volt beleszólása a sorsukról szóló döntésekbe. Amikor a magyar kormány feltételeket támasztott, azok is elsősorban a „színmagyarokat” és a honvédség érdekeit védte.

„1. Kizárólag 'volksdeutsch' önkéntesek sorozhatók a Waffen-SS-be.

2. Minden egyes esetben be kell szerezni a szülők írásos beleegyező nyilatkozatát, mert a Waffen-SS-ben (illegálisan) szolgáló magyarországi népi németek szülei részéről egyes esetekben már most súlyos szemrehányás éri a magyar kormányt, hogy az illetőket nem tartotta vissza.(...)

3. Német részről vállalni kell, hogy az illetőket azonnal honosítják Németországban, akik ezzel azután elvesztik magyar állampolgárságukat.”³¹⁹

1942. február 12-én aztán Dietrich von Jagow nagykövet és Bartha Károly honvédelmi miniszter szóban megállapodott a toborzások és sorozások mikéntjéről, amelynek részleteit a M.kir. Belügyminiszter 8.388/1942. VII. res. számú, szigorúan bizalmas, a vármegyéknek és városoknak küldött levele a következőképpen foglalta össze. Kizárólag a német népcsoportból önkéntes alapon voltak sorozhatóak a 18-30 közötti fiatal férfiak, attól függően, hogy Magyarországon, mint szakképzett katonák, vagy a hadviselés szempontjából fontos üzemek és ipar szakmunkásai nélkülözhetőek-e, amiről a magyar hatóságok döntöttek. A toborzottak száma 20.000 főben lett meghatározva első körben. A toborzást minden esetben a sajtó

³¹⁹ Ránki György - Pamlényi Ervin - Tilkovszky Lóránt - Juhász Gyula (szerk.): A Wilhelmstrasse és Magyarország – Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933-1944. Budapest, 1968; (Wilhelmstrasse) 642-643.

kizárásával a Volksbundnak kellett végeznie. A fiatalokúaknak kell szülői beleegyezéssel kellett megjelenie.³²⁰ Bár a Volksbund szervezte és az SS „mérte” fel a betoborzottakat, a végső listáról a végső szót az egész toborzás felett „lebegő” Honvédelmi Minisztérium mondta ki. A birodalom elvileg kötelezettséget vállalt, hogy a toborzás nem lesz egy Magyarország elleni propaganda hadjárat. A betoborzottak Magyarország területén sem katonai, sem diplomáciai feladatot nem hajthattak végre, ez aztán 1944-től már nem volt érvényes, vagy legalábbis nem tartották be. A szabadságos SS-ek csak polgári ruhában járhattak itthon, amit az élet természetesen később átírt.

A Volksbund hatalmas lehetőségként élte meg a toborzásokat, megmutathatta a győztes birodalomnak milyen lelkes is a magyarnémet ifjúság, az egyesület pedig milyen nett szervező. Dr. Neun Henrik a soproni terület vezetője egyik győri előadásában olyan lehetőségként tüntette fel az SS-t, mint ahol immáron tettekkel is meg tudja mutatni az ifjúság harciasságát. A lelkesítésre azért is volt szükség, mert a magyar állampolgárság elvesztése egyet jelentett az otthon és egy munkáskéz elvesztésével, amelyet a gazdálkodó családok nem támogattak. Ez Neun szavaiból egyértelműen kiderül, mivel azzal nyugtatta az összegyűlteket, hogy senkit nem érhet sérelem, ráadásul a háború után visszatérhet hazájába, és tulajdonképpen ott folytathatja az életét, ahol 1942-ben abbahagyta.³²¹ A kommunikáció központosított volt, Sopronban szinte hasonló szavakkal buzdított a belépésre egy Steiner Károly nevű aktivista.³²² A Volksbund igyekezetet azonban a rendőrségi jelentések szerint nem járt túl nagy sikerrel, jellemzően a szülői beleegyezéssel elvihető fiatalokúak „léptek vissza”. A bizalmatlanság csírái annak ellenére szárba szökkenek, hogy a nyugtatásba igaz más szempontok miatt a magyar kormányzat is beszállt, ígéretet téve arra, hogy a sorozáson részt vett, ám alkalmatlannak találtakat nem fogja hátrány érni csak azért, mert jelentkeztek. Az akció összes költségét a német kormány állta. A levélben utasították a főispánokat, hogy az államigazgatás és a helyi közigazgatás legalsó szintjéig jutassanak el minden információt.

Az akkurátus informálni akarás okai érthetőek voltak. Egy „gentleman agreement”-en alapuló akcióról beszélünk, a felek írásban nem fektették le azokat az alapelveket, amelyekre építve aztán a megvalósítás során könnyen ki lehetett volna alakítani egy szabályrendszert. Tovább

³²⁰ Lásd.: Válogatott dokumentumok, 227.

³²¹ MOL, K 28, 117., 194-1942-18986

³²² Uo.

bonyolította a konstrukciót, hogy hasonlóra soha nem volt még példa a történelemben: egy idegen hatalom katonákat soroz saját hadserege részére egy másik, elvileg független ország állampolgárai közül. Sem az elvek, sem a megvalósítás terén nem tudott ezzel mit kezdeni az a települések vezetése, valamint a csendőrség, amelyeknek feladata lett az akció és az annak nyomán kialakuló indulatok irányítása és kordában tartása. A katonásan gondolkodó államigazgatás és a rendvédelmi szervek előtt hatalmas kihívás állt, amelyet csak tetézt az, az általuk – valahol joggal - generált feltételezés, a magyarnémetségben belül is konfliktusokat szül majd a sorozás, arról nem is beszélve, hogy a magyar kormányzat által fűtött közhangulat is robbanásig hevül majd.

A központilag is szított békétlenség miatt helyben mindennaposak voltak a villongások, amelyek nem mindig maradtak a szóbeli hergelések szintjén, ahogy Tolna vármegye főispánja lakonikusan megjegyezte 1942 októberi jelentésében, a békétlenség már-már megszokott módon olykor verekedésekig fajult.³²³ Ebből a viszonylagos nyugalmat árasztó légkörből zökkentette ki az ország mindennapjait a sorozás, amelynek megelőzésére fentről kapott tiszta szabályok és elvárások híján alkalmatlannak bizonyult a csendőrség és a helyi közigazgatás.³²⁴ A hangulatjelentések és a megfigyelések már ismert terepéről nem is nagyon mozdultak ki a szervek. Nem pusztán azért, mert nem volt meg hozzá a kellő bátorság, sokkal inkább az volt az oka ennek az óvatossággal egybekötött belenyugvásnak, hogy nem is nagyon tudta senki, hogy kinek, mi módon, és mit kéne tennie, egyáltalán milyen konfliktusokkal és problémákkal járhat a nem mindennapi program.

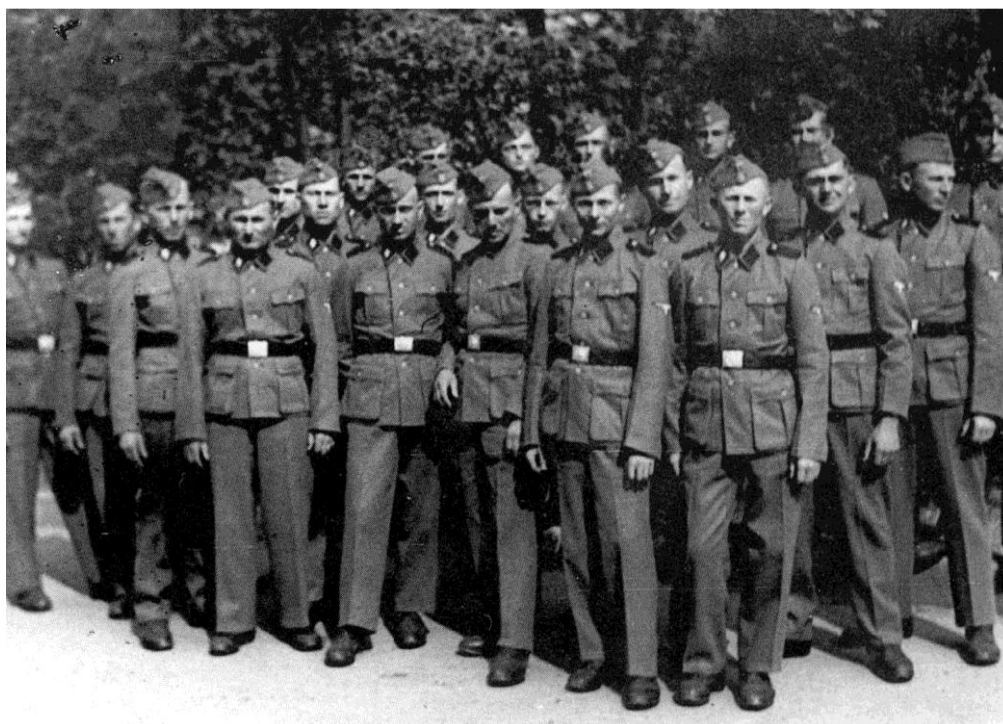
A tétlenséggel vegyített bizonytalanságban egy biztos pont volt, maga a sorozási procedúra, és a sorozottakra vonatkozó konkrét kritériumok. Aminek szinte alig felelt meg valaki, az 52 nap megjelent valamivel több, mint 25 ezer főből csak 7566-an ugrották meg a Waffen SS akkor még magas követelményei jelentette szintet.³²⁵ A harci szellem a jelentkezők számát figyelve az SS toborzások történetében a legmagasabbra rúgott, a lelkesedést mögött egyelőre csöndben meghúzódott a félelem is, hiszen katonákat toboroztak, olyan fiatal fiúkat, akik készek meghalni a nemzetiszocializmusért. Ez még a legkipróbáltabb „pártkatonákat” is

³²³ MOL, K 28, 117., 194-1942-28793

³²⁴ Állambiztonsági Szolgálatok Levéltára (ÁBSZLT), Magyarországi németiséggel kapcsolatos ügyekben készült háttéranyag, A-2 127/26

³²⁵ Kovács Zoltán András - Számvéber Norbert: A Waffen-SS Magyarországon, Hadtörténeti Levéltári Kiadványok, Paktum Nyomdaipari Társaság, Budapest 2001., <http://mek.niif.hu/05000/05002/html/index.htm>

megviselte a fennmaradt beszámolók szerint.³²⁶

45. kép: 7566-an feleltek meg első körben az SS-nek³²⁷

A nagy jelentkezési hajlandóság, és a besorozottak száma közötti különbség magában hordozta egy erőteljes konfliktus lehetőségét, azt az érzetet keltette ez a jelentős tömeg, hogy létezik egy olyan tízezresnél nagyobb, ifjú réteg, amelyik immáron látványosan is hajlandó elkötelezi magát a birodalom mellett háttal fordítva otthonának.

A magyar kormányzat fejében is élhetett egy ilyen kép, ez vezethette rá arra Kállay Miklóst is, hogy Ribbentroppal tárgyalva belemenjen a korábbi egyezményben engedélyezett 20 ezer fős létszám 30 ezer főre emelésébe.³²⁸ Erről aztán még 1942 nyarán hivatalosan is értesítették Berlint, zöld utat adva a második sorozásnak. Ez persze még nem jelentette a sorozások automatikus megindulását, arra még egy évet várni kellett. Németország menetközben plusz 20 000 fővel akarta megnövelni a keretet, amelyre egy hosszas, a már megszokott zsarolást is magába foglaló diplomáciai bodycheck után kerülhetett sor. Magyarország végül a fentebb

³²⁶ Rajkán egy ifjú jelentkezése komoly kétségbeesést váltott ki elkötelezett Volksbund támogatónak ismert családja körében. MOL, K 28, 117., 194-1942-18986

³²⁷ <http://www.bild.bundesarchiv.de/>

³²⁸ Wilhelmstrasse, 661-665.

kifejtett filozófiából kiindulva – vagyis, hogy a már jelentkezett, de be nem sorozott, itthon maradt, „rendszeridegen” magyarnémetek is távozhassanak – végül, megint csak egy szóbeli megállapodással, belement abba, hogy a Volksbund készítsen egy listát az 1908–1925-ös születésű magyarnémetekről, és engedélyezte, hogy bizonyos kivételekkel - hadiiparban foglalkoztatottak – mindenki toborozható legyen az SS-be.³²⁹ A hitleri zsaroláson túl azért volt Budapesten elfogadható végül a létszámemelés, mert az első sorozás után továbbra is tartotta magát az a hiedelem, miszerint a magyarnémetségben egy jelentős, több 10 ezer fős kiszakadni akaró réteg van, amely csak „mérgezi” a maradék nemzethű többséget, azzal a veszéllyel fenyegetve, hogy végén a félmillió magyarnémetség kollektívan Magyarország ellen fordul. A végtelenül kifacsart gondolkodásmód helytelenségét a második sorozás bizonyította, 1943. július 31-ig 4215-en kerültek besorozásra, nyoma sem volt már a rejtett, „ellenséges” tömegnek, még akkor sem, ha a második kör egészen a következő toborzásig, 1944 februárjáig tartott, tehát idő bőven rendelkezésre állt a jelentkezésre.³³⁰

Egy a központi hiedelemmel ellentétes folyamat indult meg, ami nem a magyarnémetség érdeme volt, hanem az egész magyar társadalomé. 1941-ben is kevesen értették, hogy Magyarország – miközben fő célja még mindig a revízió volt – miért lép háborúba egy olyan országgal szemben, amelyik felé nemhogy területi, de semmilyen követelése sincsen. A nagy szövetséges győzedelmes német hadsereg első kudarcai pedig a partizánvadászatra beosztott magyar katonáktól érkező hírekkel megerősítve fokozták a kétkedést. A magyarnémetség speciális helyzetben volt, hiszen a Waffen SS-be beléptek elvesztették a magyar állampolgárságukat, ténylegesen viszont minden kapcsolatuk megszakadt otthonukkal, amolyan hontalanok lettek. A fennmaradt beszámolók szerint ugyanis a magyarnémet SS-ek szinte az első pillanattól fogva csalódtak a propaganda és az eszme által generált vágyak, valamint a valóság közti különbség között tátongó szakadék láttán. Még el sem kezdődött a második „kör”, amikor a rendőrségi jelentések már az SS-ről közvetlen tapasztalatot szerettek és a családtagok panaszairól kezdtek beszámolni. A jelentésekre ugyan jellemző volt, hogy az extrémításokra fókuszáltak, így akár egy központi torzító akaratról is szó lehet, amely felfelé és kifelé igazolni kívánta, hogy mennyire nem helyes a toborzás, ám ebben az esetben a panaszokat nézve, valamint a későbbi akciókon megjelenő csökkenő számának figyelembevételével. A kőszegi kapitányság már 1942 augusztusában jelezte a

³²⁹ Uo.

³³⁰ Kovács - Számvéber, 2001., <http://mek.niif.hu/05000/05002/html/index.htm>

Belügyminisztériumnak, hogy az SS-k nem egészen azt kapták kint, mint amire számítottak, erős kontroll alatt tartják őket, csak szigorú felügyelet alatt írhatnak haza levelet, ami még a cenzúrán is átmegy. Leveleiket mindig központilag gyűjtik és küldik, ugyanez igaz az otthonról kapott leveleikre is. Ha egy csomagban levelet találnak, elkobozták a csomagot.³³¹ A Waffen SS-ben szolgáló magyarnémetek tapasztalatait és fajsúlyosabb gondjait, valamint az ezekért ugyancsak felelős Volksbundról kialakult véleményeket Tolna vármegye főispánjának novemberi jelentéséből lehet a legösszeszedettebben kiolvasni. Ez csak részben a rendőri szervek érdeme – hála a besúgói hálózatnak – a problémahalmazt egy szabadságát töltő SS katona, Reichard Henrik tette közérthetővé.³³² Már rögtön a sorozás, pontosabban annak egyik speciális válfaja rossz szájízt adott a lelkes fiataloknak. Reichardot a Volksbund „szervezte be” egy sportoktatói programba és küldte ki Németországba, ahol azzal szembesült, hogy mindenféle szülői beleegyezés nélkül – tehát Reichard kiskorú volt – besorozták az SS-be, ahonnan már nem térhetett haza. Az úgynevezett erőszakos sorozás egyelőre bűvópatakként terjedő hír volt, nem annak volt köszönhető a lelkesedés letörése, amely kétségkívül megvolt az ifjú magyarnémetekben. A szabadságos baka ezért a Volksbund ellen is kikelt, szerinte ugyanis az egyesület bolondítja a fiatalokat ezért, aki a belépésre, katonáskodásra ösztönzi őket, azt is ki kell kiküldeni a frontra. Kétségtelenül súlyos ítélet, viszont egy frontharcos katona szájából hitelesen hangzott. Nem a Volksbunddal, és a szédítő politikájával volt azonban a legnagyobb baja az SS-be besorozott „volksdeutschoknak”, a legrosszabb onnan jött, ahonnan nem számítottak rá. Saját „fajtestvéreik” egyszerűen lenézték őket, másodrangú németeknek tekintették az összes „volksdeutschot”, és ez a rájuk osztott szerepekben is megmutatkozott. A sorozásra lelkesen, ünneplőbe induló fiatalokat sokszor az ábrándította ki, hogy az elképzelttel ellentétben „csak” a Wehrmachtba, vagy még az annál is lenézettebb, a katonáskodáshoz csak érintőlegesen németországi munkára, vagy „munkaszolgálatra” sorozták be. A volksdeutschok első csoportjai a keleti frontra kerültek, sokukat osztották be a „könnyebb” feladatnak tekintett, de mentálisan és fizikailag ugyancsak megterhelő koncentrációs táborőrzésre, ami magyarázza a szökéseket, illetve a hazavágyódást.³³³

³³¹ MOL, K 28, 117., 194-1942-1942-24012

³³² MOL, K 28, 117., 194-1942-28793

³³³ MOL, K 28, 117., 194-1942-18987

46. kép: Aki a belépésre, katonáskodásra ösztönöz, azt is ki kell kiküldeni a frontra³³⁴

A mosonmagyaróvári rendőrség 1942. november 4-i jelentése egy az SS-be önként jelentkezett 30 éves, Magyarországra visszaszökött és elfogott férfi kihallgatását jegyezte fel, amelyen a szökött katona elmondta, először Münchenben, majd Lengyelországban hadimunkát végzett, ezt követően vezényelték a Magyarországhoz közeli Bécsbe.³³⁵

A csendőrségi jelentésekben is érzékelhetővé váltak a hazatérő SS-ek keltette hullámok. 1943-ra – már a Don-kanyar jelentette sokk alatt állt Magyarország - a visszaszökdőső SS-ek száma akkorára rúgott – nem beszélve az általuk első kézből adott hírekkel – hogy a Volksbund érezve a felére irányuló népharagot felszólította a körzetvezetőit, ha visszaszökött SS-ről tudnak, azonnal jelezzék. Az akció már nem a magyarnémetségről, hanem az egyre inkább vele szembe helyezkedő Volksbundról és a birodalomról szólt. A háború borzalmi már kézzelfogható közelségbe kerültek, nagyon nehéz volt meggyőzni bárkit arról, hogy a Sztálingrád és a voronyezsi áttörés után van további értelme a harcnak, hacsak nem a túlélés, amely a következő évek központi üzenete lett.

Ezzel az új lelkesítő eszmével igyekezett kár menteni és a saját arcát megőrizni a Volksbund, amely a rendőrségi jelentések szerint agresszív vidéki országjárásba kezdett. Basch harcias

³³⁴ <http://www.bild.bundesarchiv.de/>

³³⁵ MOL, K 28, 117., 194-1942-29385

beszédekkel igyekeztek újra és újra feltüzelni a magyarnémetséget, és a kevésbé lelkes fiatalságot. A hatás viszont ellentétes volt, és olyan rég elfeledettnek hitt félelmeket is újra felszínre hozott, mint a birodalomba település. Az egyezmények ugyanis megnyitottak egy kérdést, amit soha nem rendeztek, mi lesz a magyar állampolgárságukról lemondó katonák családtagjaival? Mivel választ sehonnan nem kaptak az a hiedelem terjedt el, hogy vagy a birodalomba telepítés hamarosan újra terítékre kerül, vagyis az otthonuk elhagyásra kényszerülnek a családok.³³⁶ A Volksbund egyre kevesebbet profitált a toborzásokból. Ellene hangolta a magyarnémetséget, hogy magára vállalta a rossz hír vivőjének szerepét is, a helyi csoportvezetőknek kellett felkeresni a családokat az apák, fiúk elestének hírével. Az ilyenkor követendő protokollra külön rendelkezést hozott a szervezet.³³⁷ A valódi visszatetszést az keltette, hogy a szervezet tagjai jelentkeztek az SS-hez, majd a Volksbund azonnal mentesítette őket a katonai szolgálat alól nélkülözhetetlenségükre hivatkozva, így elkerülték a frontot.³³⁸ Az akciók bár a Volksbund és a magyarnémetség – egyébként soha létre nem jött – illuzórikus egységének fenntartása mellett a német hadsereg iránti lelkesedés, valamint vonzalom magas hőfokra történő felfűtését célozták, mégis a birodalomtól és a Volksbundtól való elfordulást eredményezték. A kudarc aztán kényszert szült.

"Először... azt kérdezem tőletek: hisztek-e a Vezérben s velünk együtt a német nép végső totális győzelmében? Kérdezem tőletek: el vagytok-e tőkélve a Vezért a győzelem kiharcolásában, jóban-rosszban, a legsúlyosabb személyes terhek vállalásával követni? Másodszor kérdezem tőletek: készek vagytok-e a hazának a hadsereg mögött felsorakozó zárt hadrendjeként követve a Vezért, a harcot elszánt határozottsággal és a sors minden rendelkezésén keresztül tévedhetetlenül folytatni, míg a győzelem a kezünkben lesz? Harmadszor: ...Kérdezem tőletek: el vagytok-e szánva ti és a német nép ...napi tíz, tizenkét és ha kell, tizennégy és tizenhat órát dolgozni... a győzelemért? Negyedszer: Kérdezem tőletek: akarjátok-e a totális háborút? Akarjátok-e ha kell, totálisabban és radikálisabban, mint ahogyan ma egyáltalán még el tudjuk képzelni? Ötödször: ...Kérdelem tőletek: szilárdabb, elmélyültebb és megingathatatlanabb-e bizalmatok a Vezér iránt, mint bármikor azelőtt?"³³⁹

A Duna-medencei németségét valószínűleg hidegen hagyta az 1943. február 18-án Joseph

³³⁶ MOL, K 28, 117., 194-1942-19079

³³⁷ MOL, K 28, 117., 194-1943-15038

³³⁸ MOL, K 28, 117., 194-1944-16944

³³⁹ <http://www.mult-kor.hu/cikk.php?id=8468>

Göbbels által meghirdetett totális háború, holott az minden németre vonatkozott. Ez volt az alapja a „Lebensraum” politikának, amelyet a magyarnémetség mégsem értett meg, a mindennapokban pedig nem érzékelt, vagy nem akarta érzéklni. A totális háború pszichózisa hidegen hagyta őket egészen a háború fordulópontjáig, és az utolsó SS sorozásig, ekkor elemi erővel tört be a nagy német eszme, és mutatta meg nem túl pozitív arcát a nemzetiszocializmus. A magyarnémetség a háború végén, a lejtmenetben lett teljes jogú német, akkor amikor már nem volt meg benne az igény eziránt, akkor amikor már inkább szenvedést és elidegenítést jelentett számukra németiségük. A magyarnémetség akkor lett eszmei értelemben birodalmi német, amikor az egyre bizonytalanabb világban erősebben kezdett ragaszkodni a még mindig tiszta viszonyítási alapot és biztonságot nyújtó otthonához, az viszont már szívesebben látta volna kívül. Leegyszerűsítve a magyarnémetség úgy lett teljesjogú német, hogy már nem akart az lenni.³⁴⁰

1944. februárban még nem ért véget az elnyúló, folyamatos második toborzás, amikor Basch Ferenc megkapta Berlinből az újabb parancsot a harmadik, immáron mindenkire kiterjedő és kötelező jellegű akció megindítására.

47. kép: A harmadik akció már kényszersorozás volt³⁴¹

³⁴⁰ Megjegyzendő, hogy a magyarnémetség soha nem kívánta elhagyni magyarságát és magyarországi otthonait, tehát a velejét adó kettősségét mindvégig megőrizte. Ha az egyiket elveszítette volna, akkor saját magát veszítette volna el, súlyosan rombolva önképét.

³⁴¹ <http://www.flickr.com/photos/30334505@N06/6372541511/in/photostream>

A magyar kormányt először kihagyták az akcióból, március 19-e után is csak a látszólagos legitimitáció miatt kapott feladatot a kényszersorozások előkészítésében. A Volksbundnak saját listáiból kiindulva a német hadseregbe – tehát már nem csak a Waffen SS-be, hanem a Wehrmachtba - szóló behívókat kellett kiküldenie. Viszonylag gyorsan, és az akciók rövid történetében először írásban 1944. április 14-én megszületett a harmadik hullámot elindító megállapodás.

A harmadik magyar-német államközi egyezményt Csataj Lajos honvédelmi miniszter és Edmund Veessenmayer birodalmi megbízott írta alá.

1. (3. §.) *„Magyar állampolgárságú, állampolgárság nélküli és idegen állampolgárságú, német népiséghez tartozók valamennyi évfolyama közös meg egyezéssel a háború tartamára a német véderő rendelkezésére bocsáttatnak. A szolgálati kötelezettség a betöltött 17. évvel kezdődik.”*
2. (4. §.) *Az egyezmény alkalmazása során német népiséghez tartozónak tekintendő az, aki életmódja és népiségi ismertetőjegyei alapján magát németnek mutatja, illetőleg magát önként németnek vallja.*
3. (5. §.) *Az SS-alakulatok felállításánál mind a polgári szektor alkalmazottai (beleértve a tartalékosokat és a katonai szolgálatot eddig nem teljesítőket is), mind pedig a honvédségi személyek jöhetnek számításba.*
4. (6. §.) *Az ipar és a bányászat termelési produktivitásának megőrzése, valamint a honvédség harckészségének fenntartása érdekében a speciális képezésű és nélkülözhetetlen szakemberek csak kisebb részben sorozhatók. Ezek arányát az alkalmasnak minősült behívottak 10,5 százalékban maximálták.*
5. (7. §.) *A magyarországi önkéntesekből létrehozandó új SS-alakulatok a magyar állam területén állítandók fel, s az ehhez szükséges szálláskörleteket és gyakorlótereket a honvédelmi miniszter bocsátja rendelkezésre.*
6. (8. és 10.§.) *A jelentkezők összeírását, sorozását és behívását az SS Vezetési Főhivatala magyarországi kiegészítő parancsnoksága útján végzi (SS-Ersatzkommando Ungarn) egyetértésben a Honvédelmi Minisztériummal. Utóbbinak – az eddigi gyakorlathoz hasonlóan – az SS Magyarországi Kiegészítő Parancsnokságától meg kell kapnia a behívottak listáját.*

7. (12. §.) *A német Wehrmachtba (és a Waffen-SS-be) behívott magyarországi önkéntesek magyar állampolgárságukat megtartják, de szolgálatuk idejére megszerzik a német birodalmi állampolgárságot is.*³⁴²

A harmadik akció már kényszersorozás volt, ezt csak tetézte, hogy jelentősen kiszélesítette a német hadsereg rendelkezésére állók körét, minden 17 és 56 év közötti férfit összeírtak. A listákra szinte bárki felkerülhetett, ez csakis a Volksbund döntése volt. Az egyesület minél hosszabb listát akart összeállítani, ezért nem a saját taglistáiból kezdett dolgozni, hanem a sokkal szélesebb merítést lehetővé tevő 1941-es népszámlálási adatokig nyúlt vissza. Így nemcsak az számíthatott behívóra, aki német anyanyelvűnek és nemzetiségűnek vallotta magát, hanem olyanok is felkerültek a sorozóívekre, akik német anyanyelvük mellett magyar nemzetiséget ikszeltek.³⁴³ Az 1944-ben megszállt Magyarországon nem volt érdemes tiltakozni az új metódus ellen, az rögtön felkeltette az SD figyelmét, és nem kecsegtetett semmi jóval, sokszor pedig végzetes kimenetele lett.³⁴⁴ Az új metódus a korábbi akciókat felülmúló eredménnyel kecsegtetett, 1944 nyarának végére már 202 ezren szerepeltek a sorozási listákon, közülük 131 ezer férfit biztosítottak az SS számára, 42 ezer férfit pedig szinte azonnal be is vonultattak.³⁴⁵ A ténylegesen bevonultak létszáma viszont homályban marad, mivel eleve sokan nem mentek el a sorozásra, vagy nemes egyszerűséggel elbújtak a kötelező katonai szolgálat elől, a konkrét számokat tartalmazó anyagok pedig a sorozásokat kézben tartó Volksbund irattáraiból a bevonuló szovjet csapatok áldásos ténykedése nyomán a latrinagödörökben kötöttek ki, és lettek az enyészeté.³⁴⁶ A becslések szerint körülbelül 80 és 100 ezer között lehetett a végül fegyveres szolgálatra elvittek száma.³⁴⁷ Már nem volt érvényes az a kitétel sem, miszerint a besorozottak nem harcolhatnak saját hazájuk területén, sokan találták magukat otthonuk közelében.

³⁴² Weissenbach, Andreas: Die Ungarische Verbände der SS im 2. Weltkrieg. In: Der Freiwillige (1975. augusztus) 15-16.

³⁴³ MOL, K 28, 118., 196-1944-22879

³⁴⁴ Uo.

³⁴⁵ Tilkovszky 1974. 169-170.

³⁴⁶ Sopronban például a vörös katonák bosszúja elérte a Kossuth Lajos utcai Volksbund házat is, amelyet feldúltak, az iratokat – taglistákat, belépési íveket, sorozási papírokat, tehát minden a későbbiekben még értékesnek bizonyuló dokumentumot - pedig egyszerűen a latrinagödörbe szórták.

³⁴⁷ Tilkovszky, 1974., 169-170.

A tizenéves kamasz fiúkból és idősebb férfiaktól álló csapatok minimális kiképzés után a Budapestért folytatott, vagy a Felvidéken folyó harcokban találták magukat és haltak hősi halált. Akik jobb helyismerettel rendelkeztek, azonnal hazafelé vették az irányt, mint az a fürstenfeldi születésű katona is, akit szovjetek értek be a Sopron közeli Brennbergbe vezető úton, és lőttek agyon pár kilométerre az otthonától.³⁴⁸

48. kép: Tizenéves kamasz fiúk és idősebb férfiak minimális kiképzés után hősi halált haltak³⁴⁹

Sokan találták magukat kevésbé katonai, később azonban komoly bűnnek számító zsidóőri feladatkörben. „A fiatalok úgy lettek zsidóőrök, hogy odarendelték őket. Az apámat az utolsó percben, 1945-ben vitték el katonának, nem törődött ő azzal, hogy ki kivel háborúzott. Bevitték, és mivel már nem volt más egyenruha, beöltöztették német katonának, majd elvitték zsidóőrnek.”³⁵⁰

Több tízezer fiatal került tehát részben önként, jelentős részben viszont sorozva a német hadsereg kötelekébe Magyarországon. A családjaik eleinte büszkén, majd az első háború okozta sokkok miatt félelemmel figyelte mi zajlik körülöttük, és megindult egy a Volksbundtól és a birodalomtól való távolodási folyamat is, ami nem járt együtt a németiség

³⁴⁸ Ley Imre visszaemlékezése, Sopron 2005. február 13.

³⁴⁹ http://en.wikipedia.org/wiki/12th_SS_Panzer_Division_Hitlerjugend#mediaviewer/File:Dead_german_member_of_Waffen-SS.jpg

³⁵⁰ Bruckner Nándor visszaemlékezése, Sopron, 2005. november 1.

megtagadásával. A magyarnémetség továbbra is önálló senkitől sem befolyásolt népcsoportként tekintett magára, miközben a körülötte változó világ mindig szerette volna hol ide, hol oda sorolni. Ez a skatulyázás végül a nagynémetség részévé tette őket. Ebben jelentős szerepe volt a sorozásoknak, amelyek azonban pont az itthon maradottakkal nem foglalkozott. A tárgyalásokon nyitott kérdés maradt az önkéntesek és sorozottak családtagjainak segélyezése, valamint az általuk hátrahagyott földek művelése, amiért megint csak a két tűz közé került Volksbundot érték éles kritikák. Pedig a segélyezés kérdése megint csak egy a birodalom és Magyarország közötti kérdés volt, amiből a magyar kormányzat presztízskérdést csinált, hiszen az nem lehetett, hogy egy idegen hadseregben önként harcoló – így de facto nemzetéhez hűtlen - ember családja több pénzt kapjon, mint egy honvéd baka familiája.³⁵¹ Egy visszatérő kérdéstről volt szó, amely az összes akciónak a háttérben ott lappangott, és amit soha sem sikerült megnyugtatóan kezelni, bármennyire is napirenden tartotta a vidéken a tagságtól emiatt sokat kapott Volksbund.³⁵² A földek művelésének kérdése is foglalkoztatta az itthon hagyottakat, hiszen nem egyszerűen egy családtagot „vesztettek” el, hanem egy a megélhetést segítő munkást. Bár megoldás nem született, de a Volksbund érezve, valamit mondani kell, a jövőbe menekülve azt hirdette, a földek az addigi tulajdonosok kezében maradnak, és majd a birodalom fog segítséget nyújtani a megműveléséhez.³⁵³

A nyilvánvaló hazugságot, amely a végső győzelemről, a jobb és gazdaságot ígérő világról szólt 1944-re már kevesen hitték el, egy jóval félelmetesebb érzés vette át a bizakodás helyét. A magyarnémetség félt, de még jobban féltek azok a tagjai, akiknek fiai az SS-ben, vagy más német katonai alakulatokban harcoltak. A Volksbund tagok ugyancsak féltek. Ez még önmagában nem volt meglepő, Magyarország 1944 tavaszától félt, senki sem volt biztonságban. A magyarnémetség biztonságérzete szép lassan elpárolgott. Az otthont jelentő haza ellenségként kezelte, majd az SS sorozásokkal kiszolgáltatta a Harmadik Birodalomnak. Annak a birodalomnak, amely viszont másodrangú németként kezelte a „volksdeutschokat”, így onnan sem számíhattak támogatásra. A két állam a magyarnémetség feje fölött megegyezett arról, hogy a birodalom arra és úgy használja őket, ahogy kis túlzással, kedve tartja. Magyarország elengedte a kezüket. A sehova sem tartozás állapota a félelem mellé a kétségbeesést hozta, amely öngyilkosságokba és menekülésbe űzte a magyarnémetség egy

³⁵¹ Kovács - Számvéber, 2001., <http://mek.niif.hu/05000/05002/html/index.htm>

³⁵² MOL, K 28, 118., 196-1944-26612

³⁵³ MOL, K 28, 118., 196-1942-1652

részét. A nagy többség viszont még mindig úgy gondolta, a nagypolitika úri huncutság, végül minden maradni fog a régiiben, és az otthon érintetlen maradhat.

13. A vég kezdete

Minden utca felbolydult sokan - köztük a magyarnémetek - csomagolni kezdtek, és ha ideiglenesen is, de elhagyták otthonaikat. *„Az oroszoktól való félelmükben főleg azok menekültek, akik a Volksbundhoz tartoztak. Akadtak azonban olyanok is, akik „csak” féltek, és ezért döntöttek úgy, hogy ideiglenesen elmennek. Ők hamarosan vissza is jöttek.”*³⁵⁴

*„'45-ben amikor mindenki menekült elment a németek egy része is. Én is elindultam, de nem jutottam tovább, mint az utca vége, mert láttam, hogy édesanyám nem jön, nem hagyja itthon egyedül öreg szüleit, apám meg valahol hadifogságban volt. Az utca végéig jutottam, ahol elsírtam magam, és feltettem a kérdést: hogyha én elmegyek, akkor mi lesz?”*³⁵⁵

A menekülést a hivatalos propaganda által előkészített talajba elvetett híresztelések indították meg, amit erőtlenül és eszköztelenül igyekezett mederben tartani a helyi közigazgatás. A szovjetek rémtetteiről érkező hírek miatt Sopron vármegye főispánja elrendelte, hogy minden menekültet – a nyugati határszélen 1944 második felére hatalmas tömeg gyűlt össze – ki kell kérdezni, akik a már megszállt/felszabadított területekről érkeztek.³⁵⁶ Persze ezek az intézkedések akkor, amikor hivatalokban dolgozók hivatalosan is indítványozhatták szervezett kimenekítésüket már semmilyen visszatartó erővel nem bírtak.

A propaganda generálta menekülés mellett szerencsésebb helyeken szervezett evakuálás is zajlott, a visszavonuló Wehrmachtnak esetenként arra is volt ereje, hogy evakuálási terveket készítsen, és a front közeledtével aktivizálja azokat, olykor komplett településeket költöztetve át a biztonságosabbnak tartott birodalmi részekre.

³⁵⁴ Bruckner Nándor visszaemlékezése, Sopron 2005. november 1.

³⁵⁵ Ley Imre visszaemlékezése, Sopron 2005. február 13.

³⁵⁶ SL, SVL, IV/A, 1404. a., Sopron Város Polgármesteri Hivatalának iratai. Bizalmas Iratok

49. kép: Komplet településeket evakuáltak³⁵⁷

Ilyen kivételezett helyzetben volt a Sopron melletti, magyarnémet Harka is, ahol 1945. március 29-én pakolták szekerekre a menekülés mellett döntőket, és az oroszok elől karavánban nyugat felé vették az irányt. A karaván több napos vándorlás után érkezett meg az ausztriai Frankenauba, ahol május elsején jelentek meg az első amerikai katonák.

Akik mégis a maradás mellett döntöttek – főleg az idősebbek, mert nem tudták elhagyni az életüket jelentő portát - az erdőben és a szőlőkben kerestek menedéket. Sopronban és környékén elenyésző volt az öngyilkosok száma: a háború végóráiban a szovjetektől való félelmükben 30-an vetettek önkezükkel véget életüknek. Köztük egy hattagú család, amelynek tagjai március 31-e és április 1-je között akasztották fel magukat, és gyermekeiket a padláson. Egy házaspár pedig azért lett öngyilkos, mert fiúk SS századosként szolgált.³⁵⁸ A tragikus mozzanatok ellenére azonban mégsem beszélhetünk egy olyan spontán megtorlóakcióról, mint amit Lengyelországban, vagy Cseh-szlovákiában tapasztalt meg az ott élő németység. Pedig akadt bőven ok a félelemre és a csomagolásra.

A vezető nélküli országban 1945 első napjaiban felütötte a fejét a politikai önbíráskodás, aminek háttérben nem egy erkölcsileg stabil, hatalomérvényesítését tekintve pedig erős

³⁵⁷ <http://www.bild.bundesarchiv.de/>

³⁵⁸ Németh Alajos: Sopron könnyes-véres dátumai, Soproni Városszépítő Egyesület, Sopron 1993, 167.

kormányzat állt, hanem a szovjet hatóságok rendeletei. Még a front elvonulása előtt megkezdődött a magyarnémetek megbélyegzése, elűzésük előkészítése. Az Állami Honvédelmi Bizottság és az NKVD³⁵⁹ vezetőjének, Lavrentyij Pavlovics Berijának 1944. december 16-án kelt parancsa értelmében Magyarországon a megszálló szovjet hatóságok egy 1945. február 2-ig tartó, egész Kelet-Európára kiterjedő akcióban 31 923, főleg a Tiszántúlon élő magyarnémetet internáltak Szibériába.³⁶⁰ Magyarország később megszállt/felszabadított területein még tavasszal is folytatódott a gyűjtőakció, amelynek során minden munkaképes korú férfit elfogtak, szerencsésebb esetben csak a települések környékén fogták be őket a teljesen értelmetlen sáncásási munkákba, a szerencsétlenebbeket viszont erőltetett menetben hajtották keletre.

A magyarnémetség sorsát az 1945. január 20-án Moszkvában a magyar Ideiglenes Nemzeti Kormány által aláírt fegyverszüneti egyezmény még nem - köteleztük magunkat, hogy internáljuk az összes német állampolgárt, és fel kellett oszlatni az összes nemzetiszocialista alapon megszervezett intézményt, így a Volksbundot is – a csak a fele ország fölött korlátozottan „uralkodó” kormány által 1945. január 25-én a népbíráskodásról hozott rendelete viszont annál inkább megpecsételte.

³⁵⁹ Narodnij Komisszariat Vnutrennyih Gyel, Belügyi Népbiztosság. Szovjet-Oroszország, majd a Szovjetunió legfőbb belügyi hivatala. Fennhatósága 1919 áprilisa és 1930 decembere között csak az Oroszországi Szovjet Szocialista Köztársaságra terjedt ki. Ezt követően kezdődött össz-szövetségi jellegű átszervezése, majd újjáalakulása után, 1934. július 10-étől hatásköre az egész Szovjetunióra kiterjedt. Az NKVD-be ekkor olvadt bele a GPU, a Goszudarsztvennoje polityicseszkoje upravlenyje, vagyis az Állami Politikai Igazgatóság, amely a SZU államvédelmi szerve volt 1922. február és 1934. július eleje között. Az NKVD feladata szerteágazó volt, ide tartozott például a bűnügyi rendőrség, a közlekedésrendészet, a tűzoltóság, a határőrség, a levéltárak irányítása. De jelentőségét történelmi szempontból annak köszönheti, hogy hozzá tartozott a Glavnoje upravlenyje lagerej, Lágerek Főigazgatósága, azaz a Gulag amelyet 1934. október 27-én az NKVD egyik alosztályaként hoztak létre. Az NKVD 1946 márciusáig működött, amikor feladatait a szovjet Belügyminisztérium, az MVD (Minyisztyersztvo Vnutrennyih Gyel) vette át.

³⁶⁰ Köteles Péter (szerk.): Források a németek Szovjetunióba történő kitelepítéséről Közép-Kelet Európából (1945-1953, JATE Történész Diákkör, Szeged 1996, 15.

Eszerint háborús bűnösnek volt tekinthető az, aki magyar állampolgár létére a német hadsereg, vagy biztonsági szolgálat kötelékébe lépett, májusban tovább cizellálták azoknak a körét, akik a háborús bűnös kategóriába befértek:

- akik nemzetiszocialista szervezetben vezető szerepet töltöttek be, és csatlakoztak az SS-hez,
- akik tagjai voltak egy nemzetiszocialista szervezetnek, nevüket pedig visszánémetesítették,
- akik nemzetiszocialista szervezetnek ugyan nem voltak tagjai, de annak céljaival egyetértettek,

A fenti meghatározások annyira tágan lettek megszabva, hogy azokban kis rosszindulattal bármelyik magyarnémetet be lehetett sorolni. A valódi elveket a barcelonai hóhéreként „hírnevet” szerzett Gerő Ernő fogalmazta meg a legnyíltabban: „*Nem egyedül Hitler a bűnös a most történetekben, hanem a németységnek is osztoznia kell a sorsában.*”³⁶¹ A szovjet akciókkal egy időben az újjá szerveződött és új erőterbe kerülő pártok is igyekeztek tehát artikulálni elképzeléseiket a magyarnémetiséget illetően.

A legradikálisabb a Szovjetuniót a háta mögött tudó kommunisták, valamint a szocialista ideológiával kacérkodó Nemzeti Parasztpárt bizonyultak. Nem sokkal maradt le mögöttük a legerősebb polgári pártnak tűnő Kisgazda Párt, amelynek egyes helyben tevékenykedő képviselői semmivel sem maradtak le az előbb említett két politikai formáció mögött. A Sopron vármegye élén 1945. április 20-án munkába álló Hám Tibor nem törődve az általa vezetett térség gazdasági és etnikai viszonyait figyelmen kívül hagyva már első hivatali napján át akarta hajtani a magyarnémeteket a határon, nem kis megdöbbenést okozva a sokat megélt helyiek körében.³⁶²

Persze nem pusztán az igazságérzet vezette a politikusokat akkor, amikor a magyar társadalomból egy újabb értékes réteget rádióztak ki. A földreformrendelet – amelyre hivatkozva megkezdték a kiválasztott földek elkobzását – kiváló lehetőségnek bizonyult, hogy bár hivatalosan még nem dőlt el a szövetségesek szintjén sem, hogy a németiség hogyan bűnhődjön – ha egyáltalán bűnhődnie kell –, mégis meg lehessen kezdeni egy olyan politikai

³⁶¹ Balogh Sándor: Magyarország külpolitikája, 1945-1950, Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1988, 80.

³⁶² Házi Jenő emlékiratai In.: SL, SVL, XXIV/1 Soproni Kitelepítési és Telepítési Bizottság iratai 1945-1948, 28.

igazságszolgáltatást, amely egyúttal gazdasági és társadalmi lélegzetvételhez juttathatja az új Magyarországot. Soha nem látott nemzeti egységet tudott életre hívni a kérdés.

Az összes önmagát demokratikusnak tartó, vagy feltüntető párt a Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontba tömörült, és annak zászlaja alatt a kollektív döntés mögé bújva fektették le a földosztással kapcsolatos elveket, amelyek szerint a „(...) *földreform céljaira elsősorban a hazaárulók, a háborús bűnösök, a Volksbund-tagok, a német hadseregben szolgáltak birtokait kell igénybe venni, és teljes egészükben, minden felszerelésükkel együtt kell elkobozni*”.³⁶³ A pártok által megfogalmazott elvek aztán konkrét formában visszaköszöntek a végrehajtás konkrét kereteit lefektető, 1945. március 17-én meghozott földreformrendeletben is. „*Teljes egészében és a nagyságra való tekintet nélkül el kell kobozni a hazaárulók, a nyilas nemzetiszocialista és egyéb fasiszta vezetők, a Volksbund-tagok, továbbá a háborús és népellenes bűnösök földbirtokait. Hazaáruló, háborús és népellenes bűnös az a magyar állampolgár, aki a német fasiszmus politikai, gazdasági és katonai érdekeit a magyar nép rovására támogatta, aki önkéntes jelentkezéssel német fasiszta katonai vagy rendfenntartó alakulatba belépett, aki valamilyen német katonai vagy rendfenntartó alakulatnak a magyarság érdekeit sértő adatokat szolgáltatott, vagy mint besúgó működött, aki ismét felvette német hangzású családi nevét.*”³⁶⁴ A rendelet kellően tágra határozta meg a háborús bűnösök, így földelkobzásra ítélték körét, lehetővé téve, hogy helyi szinten a megyei földbirtokrendező tanácsok megfelelő „rugalmasságot” használva minél több portát szabadítsanak fel a politikai igények szerint meghatározott társadalmi rétegek vagyonhoz juttatása céljából.

Ezt súlyosbította tovább, hogy „helyet” kellett biztosítani a felvidékről kiűzött magyar családoknak is. Ez a két tényező olyan nyomás alá helyezte az új politikai elitet, hogy a „legelegánsabb” kiútnak egy a régióban máshol már kipróbált modellt választottak, a magyarnémetség kollektív megbélyegzését és vagyonelkobzását. A földelkobzásokhoz még csak Volksbund tagnak sem kellett lenni, elég volt csak a gyanú, vagy egy természetesen névtelen feljelentés, máris elvesztette portáját a gyanúba kevert gazda és családja. A földosztás előkészítése majd végrehajtása mutatta meg igazán a folyamat ad hoc jellegét, és a

³⁶³ Magyar Nemzeti Függetlenségi Front programja, 1944. december 2. Szeged, In: Pártközi értekezletek 2003. 5.

³⁶⁴ Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 600/1945. M.E. sz. rendelete a nagybirtokrendszer megszüntetéséről és a földműves nép földhöz juttatásáról. Magyar Közlöny I. (1945. március 18.) 10.sz.

valódi vizsgálatok hiányát. Szervezetlenül, a politikai pártok iránymutatása mellett, a hatóságok háttérbe szorításával, vagy szorulásával hajtották végre. A szervetlenség pedig az önkénynek adott teret. *"Sok igazságtalanság történt oly módon is, hogy a rendelet kimondta, bárkinek a földjét el lehet venni, aki hazaáruló volt, vagy népellenes tevékenységet folytatott. Megindultak erre a jómódú parasztok elleni árulkodások."*³⁶⁵ A földosztások valódi célja nem a gazdasági újjáépítés és a mezőgazdaság minél előbbi újraindítása volt, sokkal inkább a régió más országaiból importált feszültség levezetéssel egybekötött szavazatvásárlás, amely bár a politikailag fontos szavazatok közül biztosan hozott párat a konyhára, hosszú távon azonban megbénította a magyar gazdaságot, és a társadalom talpra állását. A földosztás politikai színezetét valójában a magyarnémetség elleni kollektív fellépés adta meg, hiszen bár voltak kritériumok, azok mégis annyira tágan lettek megfogalmazva, hogy szinte az összes magyarnémet családot bele lehetett érteni. A helyi bizottságok pedig bele is értették, némi egzisztenciális felhanggal, a vagyonosabbak az első között számíthattak a portájukról történő kiűzésre. Magyarország átvette a kollektív büntetés politikailag kiválóan hasznosítható elvét, és a földosztásokkal megkezdte annak átültetését is a gyakorlatba.

Az egzisztenciát jelentő porta elvesztése nem a végállomás volt, hanem „csak” az egyik határpont a magyarnémetség rövid idő alatt lezavart vesszőfutásában. Az 1945. január 20-án megkötött fegyverszüneti egyezményben Magyarország még csak azt vállalta, hogy internálja a német állampolgárokat. A vállalást megerősítette a 302/1945. M.E. sz. rendelet, az minden Magyarországon tartózkodó német állampolgár internálását, a valóságban szovjet munkatáborokba szállítását rendelte el.³⁶⁶ A rendelkezés akár tudatosan, akár tudatlanul, de a magyarnémetségre is kiterjedt. Mert a gyökereiket tekintve még mindig magyarnémetek voltak azok, akiket az SS-be és a német hadseregbe besoroztak, de még azok is, akik önként csatlakoztak a német hadigépezethez. Utóbbiak esetében jogos volt az internálás, előbbieknél viszont már kérdéseket vetett fel a rendelkezés alkalmazása.

Már csak azért is, mert a közhiedelemmel ellentétben a családok beszámolója szerint sokan szöktek haza alakulataiktól, és bujkáltak, csakhogy a nyilvánvalóan vesztes háborúban ne kelljen még feláldozni az életüket. Az élni akarás erősebb volt, mint a bosszútól való félelem,

³⁶⁵ Nagy Ferenc: Küzdelem a vasfüggöny mögött. 1-2. Jegyzetek: Vida István: Európa História, Budapest, 1990. I. 147.

³⁶⁶ Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 302/1945. M.E. sz. rendelete a német állampolgárok rendőrhatalósági őrizet alá helyezéséről. Magyar Közlöny I. (1945. február 27.) 7.sz.

főleg azok esetében, akiket az utolsó időben kényszerűen mozgósítottak a végső győzelem érdekében. Úgy tűnik ezt a jogi és erkölcsi hézagot a kormányzat is felismerte, meghozva a 81/1945. M.E. sz. népbíráskodásról szóló rendeletet, amely a háborús bűnösök kasztját határozta le. Mindenki annak számított, aki magyar állampolgárként német fegyveres vagy biztonsági szolgálatba lépett.³⁶⁷ Ez a kategorizálás sem tett azonban különbséget az önkéntes SS-ek és a kényszerosozottak között, és így a népbíróságok sem foglalkoztak ezzel az egyébként nem elhanyagolható különbséggel.

A két szignifikánsan eltérő csoport egymásra tolására alapvetően a könnyebb ítélkezés miatt volt szükség, az így felgyorsított ügymenet lehetővé tette a gyorsabb vagyonekmozgást, és a háború után megmaradt értékek és termelőeszközök könnyebb újraelosztását. Tehát a törvényhozók meg sem próbálták legalább minimális mértékben a valósághoz közelíteni a jogszabályt, a társadalompolitikai szempontok alapján történő „újjáépítése” fontosabb volt. Ezt természetesen nem érzékelték az otthon (közelében) bujkáló, legtöbbször fiatalok, kényszerosozott exkatonák, akik abban reménykedtek, ha elül a csatazaj, akkor a normális kerékvágásba visszakerülő Magyarország, és annak az igazságot kereső új vezetése mindent alaposan megvizsgál, és igazságos döntést hoz.

Az igazság viszont relatív, ezt szinte azonnal megtapasztalták a 81/1945. M.E. sz. rendelet alapján lefogott a német seregbe valóban, vagy csak papíron kényszerűen besorozott férfiak, akiket azonnal internáltak is.³⁶⁸ Az internálásnak voltak előszobái, amelyeket a vármegyék önállóan határoztak meg. Sopron vármegye még a harcok befejezése előtt, 1945 márciusában az egykori Volksbund tagok mindegyikét - minden 16-60 év közötti férfit, és 16-40 év közötti nőt - közmunkára kötelezte. Ezt egészítette ki a főispán 1945 nyarán azzal, hogy a belügyminiszternek javasolta: a németajkú falvakban lakók választójogát kollektívan függesszék fel. Az akkor még túlzónak tartott ötletet elvetette a kormányzat, valamint a tényleges hatalmat birtokló Szövetséges Ellenőrző Bizottság, de később ugyanennek az elvnek a mentén nem sokkal szűkebb körben, de ezt a jogfosztást is meglépték központilag.

³⁶⁷ Magyar Közlöny I. (1945. február 5.) 3.sz.

³⁶⁸ Az önként bevonultak közül nagyon kevesen merték megkockáztatni, hogy visszatérjenek szülőhazájukba. Egy része ezeknek a katonáknak már korábban elesett a keleti fronton, az életben maradtak pedig már voltak annyira tapasztaltak, hogy tudják, önkéntes elhatározásuk nem maradt megtorlatlanul. Az ő esetükben a családok vagy elmenekültek Németországba, ahonnan nem tértek vissza, vagy tragikusabb esetekben az otthonukban lettek öngyilkosok. In.: Németh, 1993, 169.

1945 decemberében érte el csúcspontját a kitelepítést megelőző jogfosztás: elrendelték, hogy minden olyan település, ahol a németiség aránya elérte a 70%-ot gyűjtőtáborba létesítsen. Ez történt a határ mellett fekvő bányásztelepülésen, Brennbergbányán is. A táborba zárt németek létszámáról a 303.778/1945. IV. B.M. sz. rendelet értelmében minden hónapban háromszor – 1-jén, 10-én, és 20-án - táviratban jelentést kellett tenni a belügyminiszternek. A brennbergi láger – hasonlóan több más hasonló „intézményhez” - azonban híján volt a nyilvántartólapoknak, ezért a táborparancsnok sem tudta pontosan hány embert is tartanak fogva bírósági ítélet nélkül. 1945. év végén valószínűleg 550-600 őrizetes élte mindennapjait a 28 fős őrszeméllyel együtt az erdő mellett fekvő táborban.³⁶⁹ Az őrizeteket igyekeztek értelmes munkára fogni, az újjáépítésben kaptak főszerepet. A nyugati határszélen két vasúttársasággal a Győr-Sopron-Ebenfurti Vasút Rt.-vel, valamint a MÁV-val kötött szerződést az ottani tábor, amely így ingyenmunkaerőt biztosított a megrongált vasútvonalak helyreállításához. A brennbergi tábor vezetője több más vállalattal is hasonló kontraktus megkötésére készült, arra azonban nem találni dokumentumokat, hogy ezek a próbálkozások mennyire voltak sikeresek.

A magyarnémetiségnek már nem volt választása, 1944-től kezdve egy olyan kényszerpályán haladt, amelyet először a széteső Harmadik Birodalom, illetve az önkéntes toborzásokkal, majd a kényszersorozásokkal őket kiszolgáltató Magyarország határozott meg. A kényszerű út felrajzolásában 1945-ben már csak a magyar fél volt állandó, Németország helyét pedig a szövetségesek, közülük is a Szovjetunió vette át. A magyarnémetiségnek nem volt választása, hogy mit szeretne, nem volt lehetősége sem arra, hogy jelezze, neki az otthon a legfontosabb, és arra sem volt lehetősége, hogy a nagypolitikai huncutságokat elkerülő jelentős része bebizonyíthassa, otthonához mindig hű volt. A szövetségesek és az új magyar kormányzat pedig nem abban volt érdekelt, hogy egy kétségkívül hosszú, és bonyolult igazolási – vagy a kor terminológiájával élve, náciitaleníási – metódust dolgozzon ki, amely valóban alkalmas lett volna a veszélyes, és háborús bűnös elemek kiszűrésére. A kormányzat és a szovjetek uralta SzEB inkább az országban található vagyon újraelosztásában, és a háborús pusztítás következtében elkeseredett társadalom régi rendszer elleni uszításában volt érdekelt, amelyhez szükség volt a bűnösök mellett bűnbakokra is.

³⁶⁹ SL, SVL, XXIV/4 Magyar Államrendőrség Sopron Megyei Főkapitányság Internálótábor Parancsnoksága Iratai 1945-1946.

50. kép: A kényszerpálya végállomása - kitelepítés³⁷⁰

Akiket az első világháború után tapasztalt elvek szerint nemzetiségi alapon választottak ki, újra hosszú távú békétlenséget kényszerítve a Duna-medencére. A magyarnémetséggel szembeni helyi jogfosztásoknak, az úgy nevezett „szabad rablásnak” az 1945. december 29-én életbe lépett 12.330/1945 M.E. rendelet szabott határt. Bő másfél évvel a magyarországi zsidóság deportálása után a magyar minisztertanács rendeletet alkotott arról, hogy a magyarnémetségnek el kell hagynia Magyarországot, vagyonuk pedig a magyar államra száll. Konkrét számot nem határoztak meg, mivel azzal a kormányzat saját magát korlátozta volna be a gazdasági és társadalmi újraelosztásban. A kormány és a SzEB mindig 400 ezer és fél millió közé saccolta még a hivatalos iratokban is a kitelepítésre kötelezett magyarnémetek számát.³⁷¹ A konkrétumok abban merültek ki, hogy minden olyan magyarnémet köteles volt elhagyni az otthonát, és Németországba távozni, aki az 1941-es népszámláláson német nemzetiségűnek vagy német anyanyelvűnek vallotta magát. Mentességet csak azok kaptak, akik igazolni tudták azt a gumiszabályt, miszerint hűségesek maradtak a magyar nemzethez a nehéz időkben, vagy üldözték őket azért, mert magyarnak vallották magukat. A rendelet

³⁷⁰ www.huszadikszazad.hu

³⁷¹ Ideiglenes Nemzeti Kormány minisztertanácsi jegyzőkönyvei, Előterjesztés, 1945. augusztus 10. In.: B. k. 63-68., illetve Korom Mihály: Az Atlanti Chartától a postdami kollektív büntetésig, Országos Német Önkormányzat, Budapest 1996, 214.

komolytalanságát mutatta az, hogy eleve 10%-ban maximálta a mentesíthetők létszámát, akiket pártpolitikai alapon választott ki, függetlenül attól, hogy a vizsgálat alá vontak milyen szerepet tölthettek be a háború előtt és alatt a népi német mozgalmakban. A rendelet nem csak ezért volt aggályos. Egyrészt nem vette figyelembe azt, hogy a népszámláláson történő adatszolgáltatásnak nem lehetett volna semmilyen következménye az érintettekre nézve. Másrészt – ez az, ami a valódi jogsértést jelentette – utólag legalizálta az 1944 óta zajló, törvénnyel, vagy más jogszabállyal alá nem támasztott önkényes „igazságtételt”. Tragédiáktól és konfliktusoktól kísérve két év alatt - 1946 és 1948 között – majd 300 ezer magyarnémetet űztek el űztek el otthonából, Magyarországról. A tragédiát csak fokozza, hogy pontos számukat a mai napig nem tudni.

Epilógus

Magyarnémetek, vagy magyarországi németek? A legfőbb kérdés, amelyre választ keresek disszertáciomban. Mindkettő helyes, de csak akkor, ha a megfelelő korszakot rendeljük hozzá. A magyarországi németek kifejezés a második világháború utáni korszak terméke, és valakiknek az elkülönülését fejezi ki. Egy olyan népcsoportot feltételez, amely Magyarországon a többségi társadalomtól elkülönülve, később pedig éppen ezért elkülönítve élt. Az elkülönítés pedig előbb utóbb a fizikai eltávolításhoz vezet, ahogy azt láttuk Magyarország esetében 1944-ben, majd pedig 1946 és 1948 között. Ez a fogalom tehát úgy állította – és állítja még be ma is - azokat a németajkú családokat, amelyeknek otthona volt Magyarország, mintha egy zárvány lettek volna, amelyik erősen ragaszkodott nyelvéhez, kultúrájához, és ennek köszönhetően nem lehetett szerves része Magyarországnak. Egy olyan országban, ahol nem tudjuk valójában mi is a magyar, és ahol az évszázadok alatt számtalan kultúra és népcsoport egymásra épülve, egymástól tanulva folyamatosan építette a nemzetet elkülönítve vizsgálni valakiket, vagy valamit történelmi hiba. Ezt a hibát Magyarországon mégis elkövettük. A magyarországi németek fogalom az elmúlt 60 évben beleégett nemcsak a tudományos-, hanem a köztudatba is, korlátozva a kutatókat és a téma iránt érdeklődőket, hogy a reálshoz közelítő képet kaphassanak a velünk együtt élt, a társadalmunk szerves részét képező magyarnémetekről.

A „magyarnémet” szó kétségtelenül új igaz suta fogalom. Családommal és túlélőkkel beszélgetve, a '30-as '40-es éveket visszaidéző elbeszéléseiket hallgatva azonban ez az önmaguk meghatározására szolgáló, németből magyarított önkép kristályosodott ki. „Ők” ugyanis nem tekintették magukat különállónak, legfőképpen nem kívülállónak. Magától értetődő volt, hogy egy sokszínű Magyarországon élnek, ahol nem a nyelv, és a nemzetiség a hűség fokmérője, hanem az olyan objektívabb tényezők, mint a szorgalmas munka, és a törvények tisztelete, amelyeknek köszönhetően gyarapodni képes egy ország. A magyarnémetiség öröknek hitte az évszázados igazodási pontokat, kőbe vésett parancsolatként tekintett rájuk, amelyek mindig függetlenek maradnak az éppen aktuális politikai viharoktól. Nem vették azonban észre, hogy az első világháború, majd az azt (nem megnyugtatóan) beszüntető békék egy addig soha nem tapasztalt mélységű változást indítottak meg, amely az érinthetetlennek hitt alapértékekre is kiterjedt.

A béke záloga nem az egykor egymással szemben álló államok összefogása, és megbékélése lett, hanem a vesztes államok évtizedekig tartó büntetése hatalmas jóvátételek fizetésére kötelezve őket, amelyekkel nem csak a gazdaságaikat lehetetlenítették el, hanem egy társadalmi erjedést is megindítottak, amely elsősorban a vesztesek teljes összeroppanását vetítette előre. Nem mondhatjuk, hogy ez volt a cél, de az antant hatalmaknak nem volt ellenére a megindult változás. A destabilizáció egymás mellett fekvő államok között stabilizálta a háborúban kirobbant konfliktusokat. A Duna-medencében fekvő országok nem a kapcsolatok normalizálására, gazdasági és politikai szövetségek kötésére készültek, hanem egy újabb háborúra, ahol az erősebb nem pusztán győz, hanem a másikat, az „ösellenséget” végleg el is pusztítja. A háború utáni politikai main stream egy olyan közhangulatot generált, amely egyre erőszakosabb spirálba belekerülve megkövetelte az államférfiaktól és politikusoktól az agresszív, harcias kardcsörtető politikát.

Az ellenségkép gyártás a speciális helyzetben lévő Magyarországon belül is elindult. Hazánknak komoly sokkot jelentett Trianon. Nem csupán a területi veszteség vágott mély sebeket, hanem az azokkal együtt bekövetkezett gazdasági és hatalmi legyengülésünk, a Magyar Királyság vélt, vagy valós nagyhatalmi státuszának elvesztése. Az egyik pillanatról a másikra bekövetkezett legyengítéssel szinte egy időben megindult nemcsak a jól látható külső ellenség, hanem egy a korszellemnek megfelelő, kézzelfoghatóbb, elérhetőbb belső ellenség megnevezése.³⁷² A vesztes államok – így hazánk – elitje felmérte, majd a Tanácsköztársaság alatt meg is tapasztalta, hogy mekkora frusztráció gyűlt fel az országban, és hogyha azt nem sikerül levezetni, akkor a szovjethez hasonló tisztogatás indulhat meg, egész társadalmi osztályokat elsöpörve. Hogy ez ne következzen be, egy nagyon jól körülhatárolt, a mindennapokban is látható belső ellenséget kellett megnevezni, vagy éppen kreálni. Magyarországon az ellenségek az 1848-ig visszavezetett hiedelmek és tények, valamint a világháború utolsó éveiben indított magyarellenes mozgalmaik miatt a nemzetiségek lettek. Csakhogy Trianonnal együtt a belső bomlásért felelőssé tett nemzetiségek is el lettek csatolva. Az egyetlen olyan társadalmi réteg, amely anyanyelvében és szokásaiban eltért a politikai elit által meghatározott magyar kánontól, és létszámában is szignifikáns csoportot alkotott a

³⁷² A német tördőfés elmélet is ugyanezen az elven alapult. Németország és a német nép erős volt, és megnyerhette volna a háborút, ha a külsőnél is sokkal veszélyesebb belső ellenség ármánykodása nem gyengítette volna le az erős „Vaterlandot”. Németországon kívül még Magyarországon bukkant fel a belső ellenség kép, mint ok, és mint bosszút generáló tényező.

magyarnémetség lett.³⁷³ Előzmények nélkül, és ami még ennél is meglepőbb volt konkrét okok nélkül lett a magyarnémetségből egy olyan népcsoport, amelyiket mindenáron magyarítani kell a központi kánonnak megfelelően. Még akkor is, ha a XIX. században, amikor a politikai színezetű, nagy nemzetiségi öntudatra ébredés zajlott a magyarnémetséget csak módjával érintette meg a forradalmi hangulat. Annak ellenére lett a magyarnémetség a célpont, hogy az első világháború vége felé indult mozgalmak is hidegen hagyták, nem kívánt elszakadni. Igaz ezt nehezen is tette volna meg, Magyarországon belül elszórtan, egymástól nyelvileg és kulturálisan is elkülönülten éltek, nehéz lett volna összefogni őket. A Trianon miatt igazságtételre, és bosszúra szomjas magyar közhangulatot viszont a politikai elitnek mederben kellett tartania, és ehhez az egyetlen megmaradt, nemzetiségnek kikiáltott társadalmi réteg, a magyarnémetség lett alkalmas. Magyarország tehát önmaga generált egy hosszú évtizedekre kiható, a kormányzat által irányíthatónak hitt belső feszültséget, hogy egy másik, irányíthatatlan, ezért bármikor az elit ellen forduló elégedetlenséget leváltson, vagy legalábbis háttérbe szorítson. Egyik oldalról tehát az addig többé-kevésbé szabad, és élni hagyott magyarnémetség pályáját megrajzolták, mozgástere beszűkült, de nem korlátozódott egy zárt térre. Lett volna még lehetőség a békés viszonyok fenntartására...

Az eszkalálódó nemzetközi közhangulatot, az azt útjára indító vezetők már nem voltak képesek teljesen kézben tartani. Az ellenségkép gyártás, és annak folyamatos fenntartása robbanékony elegyet képzett, egyúttal lehetetlenné tette, hogy a régi politikai eszközökkel és elvekkel fenn lehessen tartani a régi „békés” társadalmat vezetni, közben pedig fejlődési pályára állítsák az államokat. A kooperációnak minimális feltételei is hiányoztak, egymás mellett élő, korábban szoros pénzügyi és gazdasági kapcsolatban lévő államok szigetelték el egymástól magukat. A társadalom bár ellenezett minden fegyverest konfliktust háborús pszichózisban maradt, a békék megkötésével sem változott a győztes államokban élők hozzáállása, a közvetlen szomszédjukban élő vesztesek teljes gazdasági és politikai megsemmisítését követelték. A következményekkel senki nem számolt, mert nem vették figyelembe, hogy Európa egymásra épülő államok és régiók sora, amelyek közül, ha az egyiket – gazdaságilag az egyik legjelentősebbet – kikapcsolják, akkor az az egész rendszert megrengeti. Erre - igaz már későn - jöttek rá a gazdasági szakemberek, és a nagyobb államok

³⁷³ A kánon messze volt a valódi magyar identitástól, és kultúrától. Sokkal inkább egy idealizált, Budapesten kigondolt eszmeiségnek tűnt, amelynek még a „színmagyar” pusztán lakók sem feleltek volna meg. Ez is azt mutatja, hogy egy politikai kezdeményezésről volt szó, amelynek nem Magyarország újjáépítését kellett szolgálnia, hanem szimpla politikai célokat.

jegybankjainak vezetői. Az antant államok vezetői viszont már csak a gazdasági összeomlás után jöttek rá döntéseik politikai és gazdasági következményeire. A '30-as évek elejére a háborút lezáró államférfiak egy új rendben találták magukat, amelyben már képtelennek bizonyultak arra, hogy kilépve a győztes-vesztes keretből új világ építésében fogjanak, ahol az országokat kívülről és belülről feszítő ellenséges erőket lassan leépítik, és helyükbe a fejlődést, és a (gazdasági) gyarapodást helyezik. A győztesek világa annyival könnyebb helyzetben volt, hogy a jóvátételek, és a vereséggel járó lelki megterhelés elkerülte országaikat, így a társadalmi elégedetlenség sem nőtt akkorára, hogy megkérdőjelezzék a háború előtti berendezkedést, és egy új eszmével együtt új vezetőt keressenek.

Németország az addigra már tíz éve rákényszerített, igazságtalannak ítélt „békét” és az ahhoz csatolt jóvátételeket, végső soron a kollektív büntudatot és büntetést nem dolgozta fel, nem dolgozhatta fel. Így a keserűség észrevétlenül gyorsan bosszúvágygá alakult, amit a gazdasági válság el is szabadított. Az addigi politikai elit egy ideig sikeresen lovagolta meg a német népben kialakult keserűséget, ám amikor az már bosszúvá erjedt, képtelen volt nyeregben maradni, és megfelelni annak az ösztársadalmi elvárásnak, amely a régmúlt, békebeli dicsőség visszaállítását várta el tőle. Ebben a „lelkialapotban” találta Németországot a gazdasági válság, kitépve a gyepelőt a vezetés kezéből. Az addigra irányíthatatlan bosszúvágy, és a német nagyság visszaszerzése és megmutatása iránti társadalmi igény, megspékelve a gazdasági nehézségekkel akkorára nőtt, hogy azt már csak valami nagyon újjal, valami formabontóval tudta volna kezelni a politika, amely viszont saját kereteinek fogja maradt. Ezt használta ki Hitler, és az általa kreált, a revánsra, valamint a német nép nagyságára építő, az elkülönülésre és a tabuk döntögetésére szakosodott eszme, amely az áhított erős vezetővel karöltve sikerre volt ítélve. Disszertációmban ezért nem kerülhettem ki a Hitler-jelenséget, amely rövidtávon valóban nemcsak a német önbecsülést adta vissza, hanem úgy tűnt hosszútávon egy gazdasági és társadalmi csodát is képes generálni, kihúzva nemcsak Németországot, hanem egész Európát abból a mély gödörből, amit magának ásott a kontinenst az első világháborúval. Hitler nem pusztán megérezte és kiszolgálta a kor igényét, hanem egy olyan eszmerendszert alakított ki, amely politikai pártállástól függetlenül egységbe tudta tömöríteni a németiséget. Ez az egység aztán lehetővé tette, hogy Németország először önmagát tegye rendbe. Tehette mindezt azért, mert az antant felé kommunikálni tudta azt az erőt, amellyel az egykori szövetségesek nem rendelkeztek, és amellyel a sokszor rossz és kártékony, a gazdaságot gúzsba kötő, máskor pedig a német fegyverkezést akadályozó szabályokat és tilalmakat felrúghatta. A kontinens csodálattal és irigykedve figyelte a csodát,

amely megteremtette azt a politikai egységet, amelyről a régi Európa álmodhatott, és amelynek köszönhetően olyan gazdasági fellendülés vette kezdetét, amely Németországot a már csak erkölcsi értelemben győztes államok fölé emelte. Korának „rocksztárja” lett azzal, hogy (politikai, társadalmi és gazdasági) tabukat döntött le, egy boldogabb és igazságosabb világot ígért, és azért is, mert képes volt elhitetni nemcsak Németországon belül, hanem azon túl is, hogy ezt a világot ő, csakis ő lesz képes felépíteni még a saját „uralkodása” alatt. Végül ez az általa megszabott, türelmetlenségét megmutató, rövid határidő lett az, amely a háborúba újra belesodorta egész Európát. Hitler sikere és politikai zsenije nem pusztán abban rejlett, hogy a halódó Európában megtalálta az utat, amellyel egy országot gazdasági értelemben fel tud emelni, úgy hogy közben a demokratikusan gondolkodó politikusok által is hően áhított politikai egységet is megteremti, hanem hogy hosszú éveken keresztül el tudta titkolni valódi célját, egy gazdaságilag motivált fegyveres terjeszkedést az általa csak „Lebensraumnak” nevezett régióban. A hitleri külpolitika alapja a „Lebensraum” lett, annak megszerzése és németekkel való benépesítése volt a „nagy álom”. Ehhez kiváló eszköznek bizonyult a hagyományosan német érdekszférába tartozó valódi élettérben élő Duna-medencei németiség.

„Volksdeustch” - nem pusztán egy elnevezés, amely a Harmadik Birodalom terméke. Egy fogalom, amely a Duna-medencei, és a magyarnémetiséget is háborús bűnössé tette. A „hagyományos” élettérben élő németiség szétszórta élt, ezért a Hitlert megelőző időkben a német diplomácia ugyan figyelemmel kísérte életüket, a rájuk ható erőket, egyes esetekben pedig – ilyen volt a túlzott asszimilációs politika - fel is emelte a szavát az érdekükben, de nyíltan soha sem igyekezett összefogni, vagy a birodalmi németiséghez „csatolni” őket. A vesztes világháború után egy ilyen terv még messzebb került, hiszen az egykori birodalom belső gondjai lefoglalták a vezetőket. Ahogy stabilizálódott Németország helyzete, úgy jutott egyre több erő arra, hogy a régióban élő németiséggel újra felvegyék a kapcsolatot. Ez sem politikai célzatú, sokkal inkább egy kulturális kezdeményezés volt, amely egy laza „szövetségben” gondolkodott a távolabb, de elérhető közelségben élő németiséggel. A hitleri külpolitika nem egyszerűen hangsúlyeltolódást hozott ezen a téren is, hanem eszmei, ideológiai alapon újraépítette a „Lebensraumban” élő németek németiségét. A dicső múltat idéző, az összetartozás érzését keltő nagynémet eszme modernizált formában több volt, mint egy magával ragadó szlogen, a Duna-medencei németiség birodalomhoz kötését szolgálta volna, lazítva az otthon iránti hűségen. Nem volt azonban az a felkészült, korát megelőző propaganda, amely egy arctalan eszme mellé tudta állítani a népi németeket, ehhez kellett Hitler, és sokszor hangoztatott célja: ő nemcsak a birodalmi, hanem minden német vezére

akar lenni. Hitler személye és személyisége önmagában alkalmas volt arra, hogy erjedést indítson el, viszont neki robbanásszerű változások voltak a céljai, ezért egy már nem csak Németországra, hanem az egész „Lebensraumra” készített egy víziót, szóban már odaajándékozva a felnövekvő népi német generációknak azt a földet, amelyen más népek is éltek. A másik nagy újítás a célcsoportban rejlett. Bár látszólag generációktól függetlenül mindenkinek szóltak az üzenetek, akik németnek érezték magukat, de a valódi célpontokat egy a tabuk döntésére, a szüleik által betartott szabályok eltörlésére alkalmas és kész réteg, az ifjúság és a gyermekek jelentették. Ők lettek aztán azok, akik a felmenőik óvatosságát sutba vágva készek lettek (volna) az elődeik által kialakított kényes egyensúlyt felrúgni, és otthonukat elhagyni. Hitler magasztos céljai mögött reálpolitikai megfontolások húzódtak meg, a klasszikus „Lebensraum” bekebelezésének, vagy „csak” némely abban fekvő országok érdekszférába hajtásának fontos eszközeiként tekintett a népi németekre. A hangsúly az eszközön volt, és ezt a következtetést az éles szemű megfigyelő le is vonhatta a Duna-medencei németekre aggatott elnevezésből. Amely bár magába foglalta az összefogás érzetét keltő „deutsch” szót, de a hozzá csatolt jelző, a „volk”, különösen a határokon belül élőkre használt „reich” jelzővel szembeállítva megmutatta egy modern kasztrendszer meglétét. Később tovább cizellálódott a németégen belüli alá-fölérendeltség. A Jugoszlávia felé vonuló Wehrmacht egységek például nem örültek a Volksbund által fellelkesített magyarnémetek érdeklődésének, és néhol nyíltan meg is jegyezték, valójában bennük nem is németeket látnak, hanem valamiféle balkáni népcsoportot. Az SS-be önként bevonult magyarnémetek folyamatosan panaszták, hogy másodrendű katonáknak és állampolgároknak tartják őket birodalmi „bajtársaik”.

A magyarnémetégen a „volksdeutschok” kevésbé jelentősebbikeként került a birodalmi figyelem homlokterébe. Egy olyan heterogén társadalmi csoportról beszélhetünk, amely országon belül is elkülönült egymástól, ráadásul kulturálisan és nyelvében is töredezettség volt, mint a minden tekintetben egy tömbben élő erdélyi szászok, vagy az ideológiailag is fogékonyabb szudéta németek. Ennek megfelelő „szerepet” szántak a birodalomban a magyarnémetégenek. Az egyik olyan tényezőnek kellett lennie, amelyiken keresztül az ingadozásra hajlamos Magyarországot a birodalom maga mellett tartja. Később ezt egészítették ki a német hadsereg feltöltésével, igaz a magyarnémetek körében fékezett volt a lelkesedés, hogy a végső győzelemért harcoljanak a német seregtettekben, köszönhetően annak, hogy a sorozások zöme már a birodalom leszálló ágában történtek. Magyar részről a birodalom fokozott figyelme, anyagi támogatása mindig gyanakvásra adott okot, és arra

ösztönözte Budapestet, hogy szoros rendőrségi kontroll alatt tartsa az országban fellelhető magyarnémet népcsoportokat. A kontroll idővel figyelemmé szelődött, ami Magyarország birodalomhoz történő közeledésének, valamint a bécsi döntéseknek volt köszönhető. A visszatért területekért cserébe azonban hazánk tett egy olyan gesztust, amelyre alapozva később elűzte a magyarnémetséget. A Trianonban elcsatolt területek egy részének visszatértéért cserébe tulajdonképpen engedte, hogy a birodalom irányítsa a magyarnémetség életét, szabja meg jövőjét, és ami a legfontosabb a magyar társadalomban betöltött szerepét.

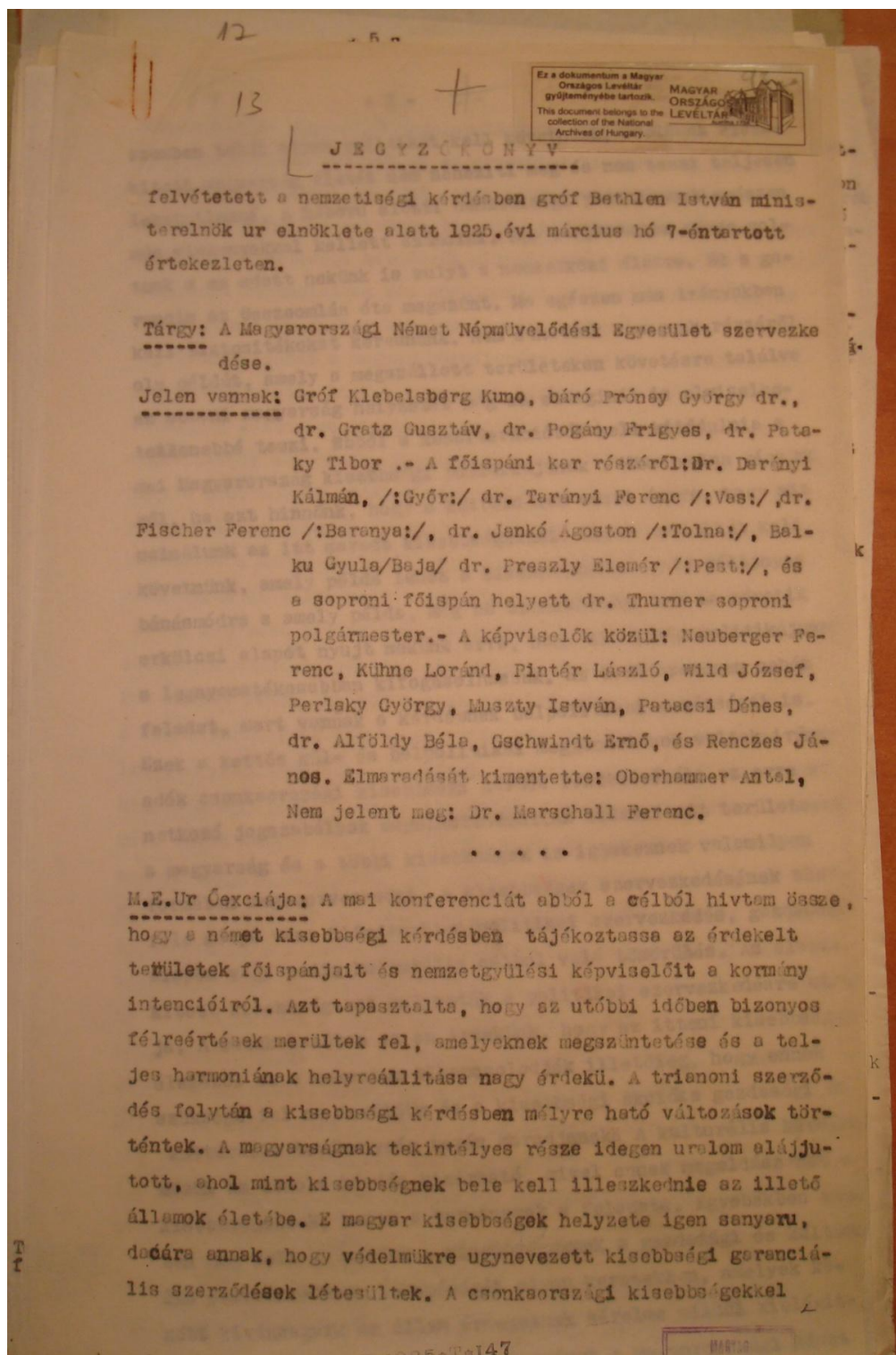
A folyamat következő, a kiszolgáltatottságot teljessé tevő mozzanata az SS-toborzások, majd kényszersorozások lettek, amelyekhez a törvényi háttérrel a magyar kormányzat biztosította. A magyarnémetség kezét a népcsoportegyezménnyel elengedte saját otthona. A Harmadik Birodalom azonban nem akart segítő jobbot nyújtani, nem volt szüksége újabb néptömegekre, amelyek a birodalomba akarnak költözni, vagy a birodalom gyámságára szorulnak. A magyarnémetség, mint bármikor bizonytalanságot előidéző, a magyar kormányzat figyelmét lekötő tényező volt fontos Berlinnek, ennek megfelelően tüzelte, vagy éppen hűtötte az egyeduralkodó Volksbundot és annak vezetését. Amelyik vagy nem tudta, mire használják fel, vagy nagyon cinikusan kiszolgáltatta sajátjait a nagypolitikai huncutságnak. Amely 1944-re véresen komollyá vált. A magyarnémetség nem is sejtve, hogy a szövetségesek által tartott konferenciákon eldőlt, hogy a háborúért nem csak a birodalom, és annak a vezetése lesz egyedül felelős, hanem minden német, függetlenül attól, hogy hol élt, milyen elveket vallott, és egyáltalán volt-e valamikor is köze a nemzetiszocializmushoz, vagy a politikához. A kollektív bűn önmagában egy elfogadhatatlan kategória, annak fényében pedig még az elképzeltnél is súlyosabb következményekkel járt, hogy Magyarország felvidéki területekért cserébe tulajdonképpen lemondott egy olyan társadalmi rétegről, amely otthonának még az elűzése után is Magyarországot tartotta.

Egy hatalmas félreértés áldozatai lettek a magyarnémetek, ami több tényezőnek volt köszönhető. Egyrészt sokszínűségüknek köszönhetően soha nem tudtak egységbe tömörülni, amivel hatékonyabban képviselhették volna magukat, céljaikat, és ami a legfontosabb, az otthonhoz való hűségüket. Ebből következett a másik félreértés: a magyar kormány információ hiányában a régi berögződésekre alapozva, attól tartott, hogy a magyarnémetség is ki akar szakadni az országból, egy újabb Trianont idézve elő. Ezen a nyomon haladva szoros megfigyelés, folyamatos kontroll, és ami a legfontosabb volt, látható és láthatatlan asszimilációnak tette ki őket, egészen addig, amíg a Harmadik Birodalom megerősödésével

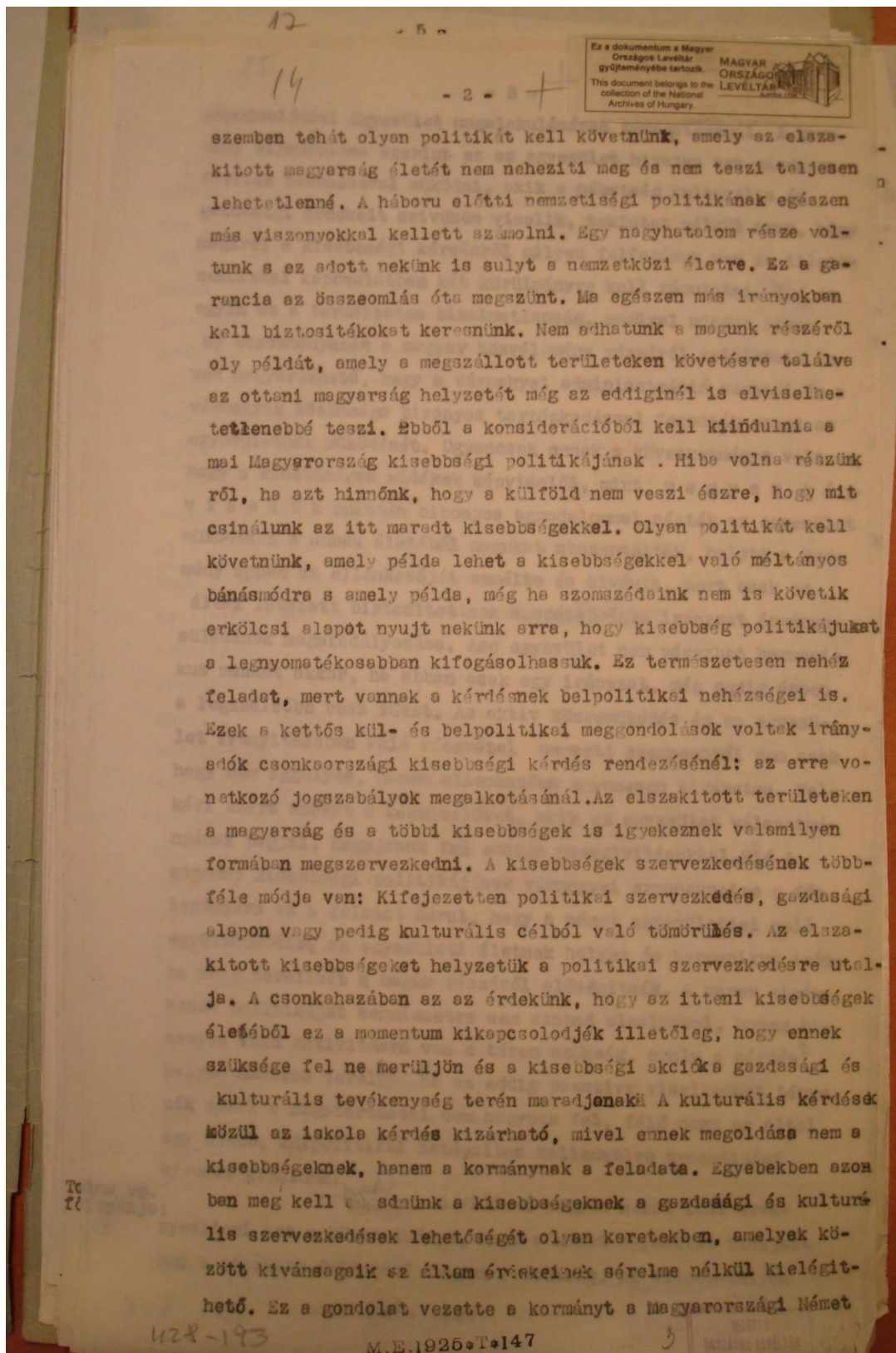
nem változtattak a politikán. Budapest ugyanis a Duna-medencében történeteket elemezve arra jutott, hogy Berlin előbb-utóbb a magyarnémetség sorsát is a kezébe fogja venni, aminek jobb elébe menni. A bécsi népcsoportegyezményben már ezt az új politikát köszönthettük. A magyarnémetség tragédiája végül az lett, hogy bár az egyik vonzotta, miközben a másik taszította, légüres térbe kerülve sehova sem kezdett tartozni, ami kiszolgáltatottá, 1945-től kezdve pedig bűnös népcsoporttá tette.

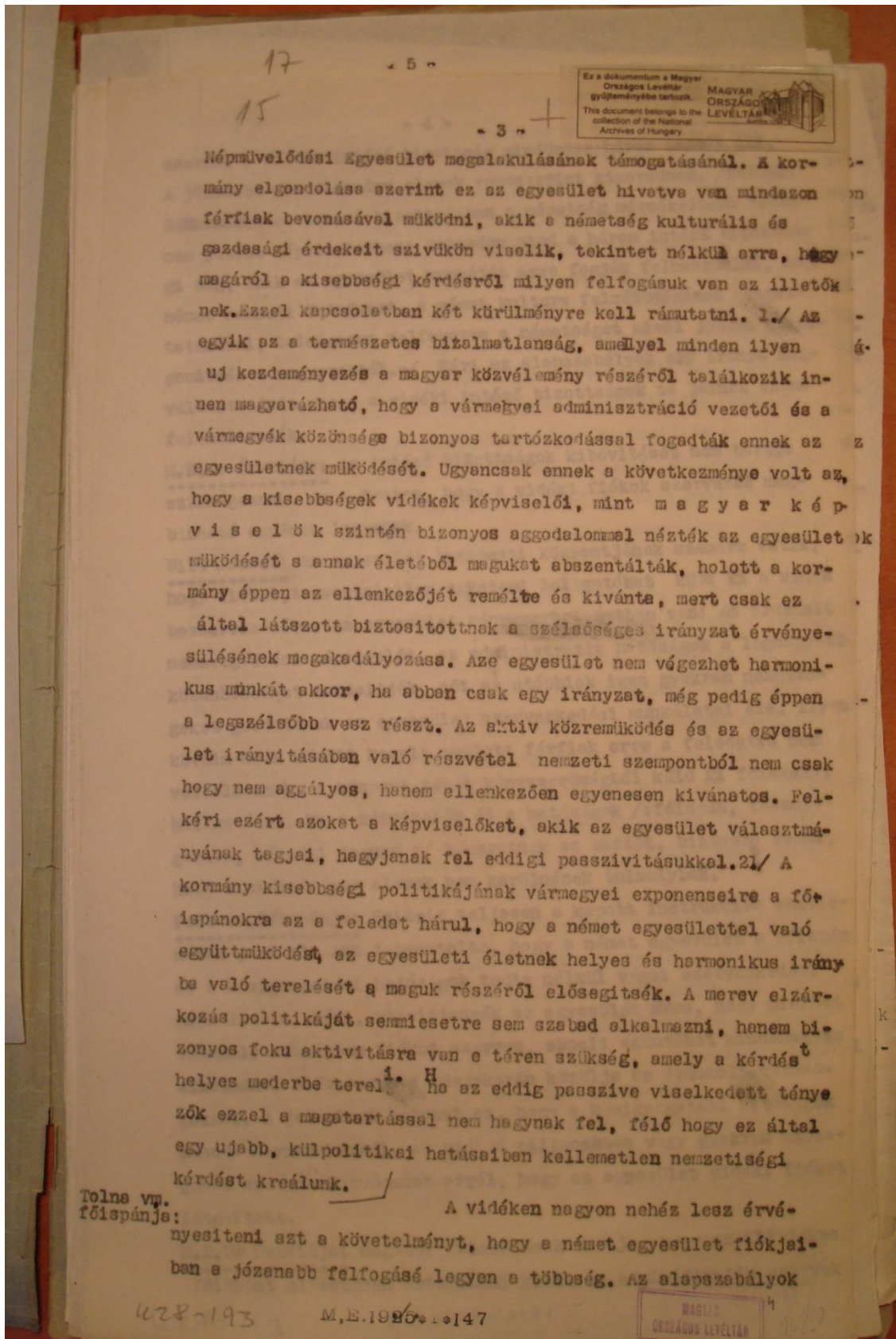
Válogatott dokumentumok

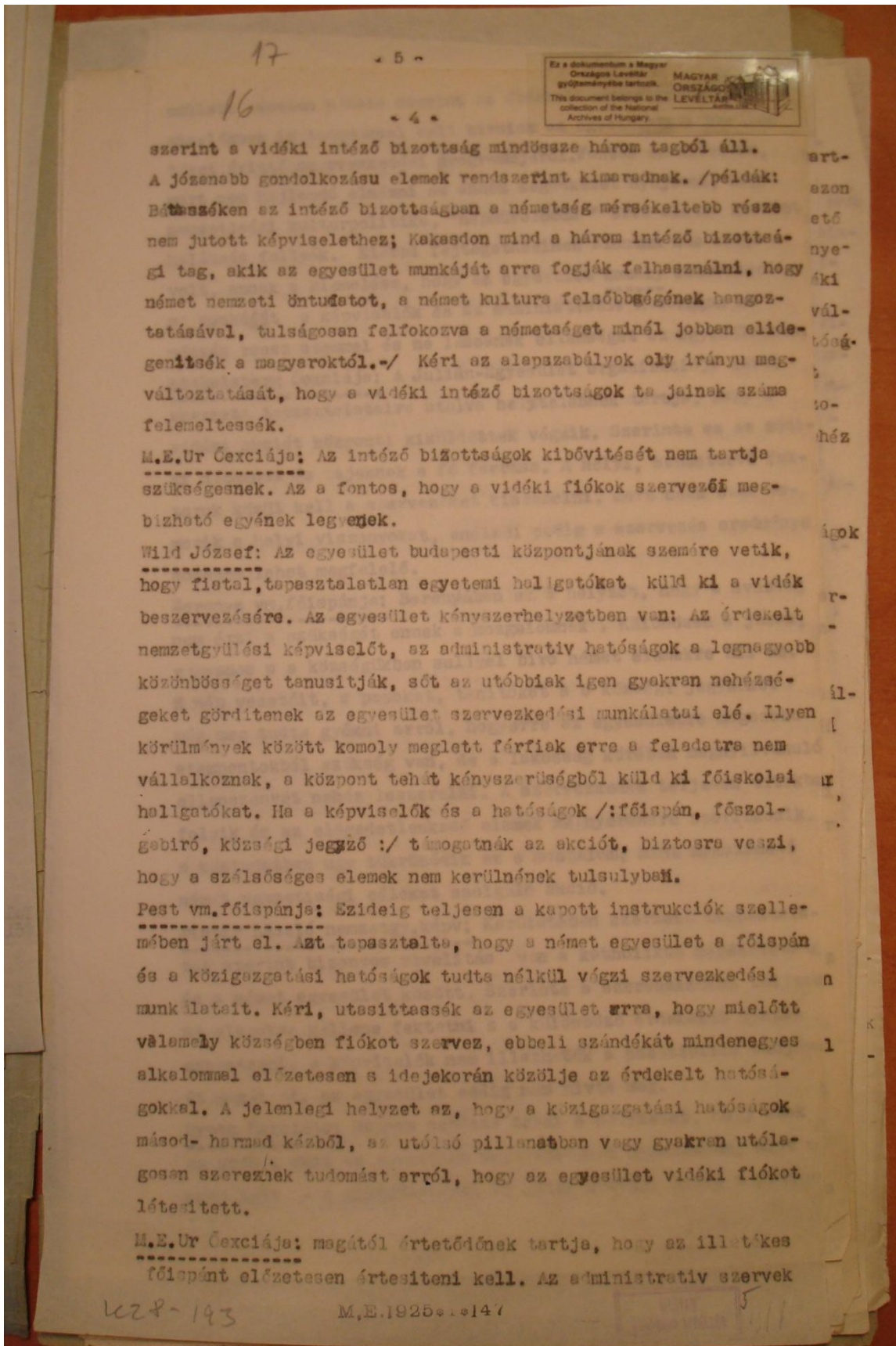
A Bethlen István elnöklete alatt, a magyarnémetiség szervezeti kereteinek meghatározása miatt 1925. március 7-én tartott ülés jegyzőkönyve.³⁷⁴

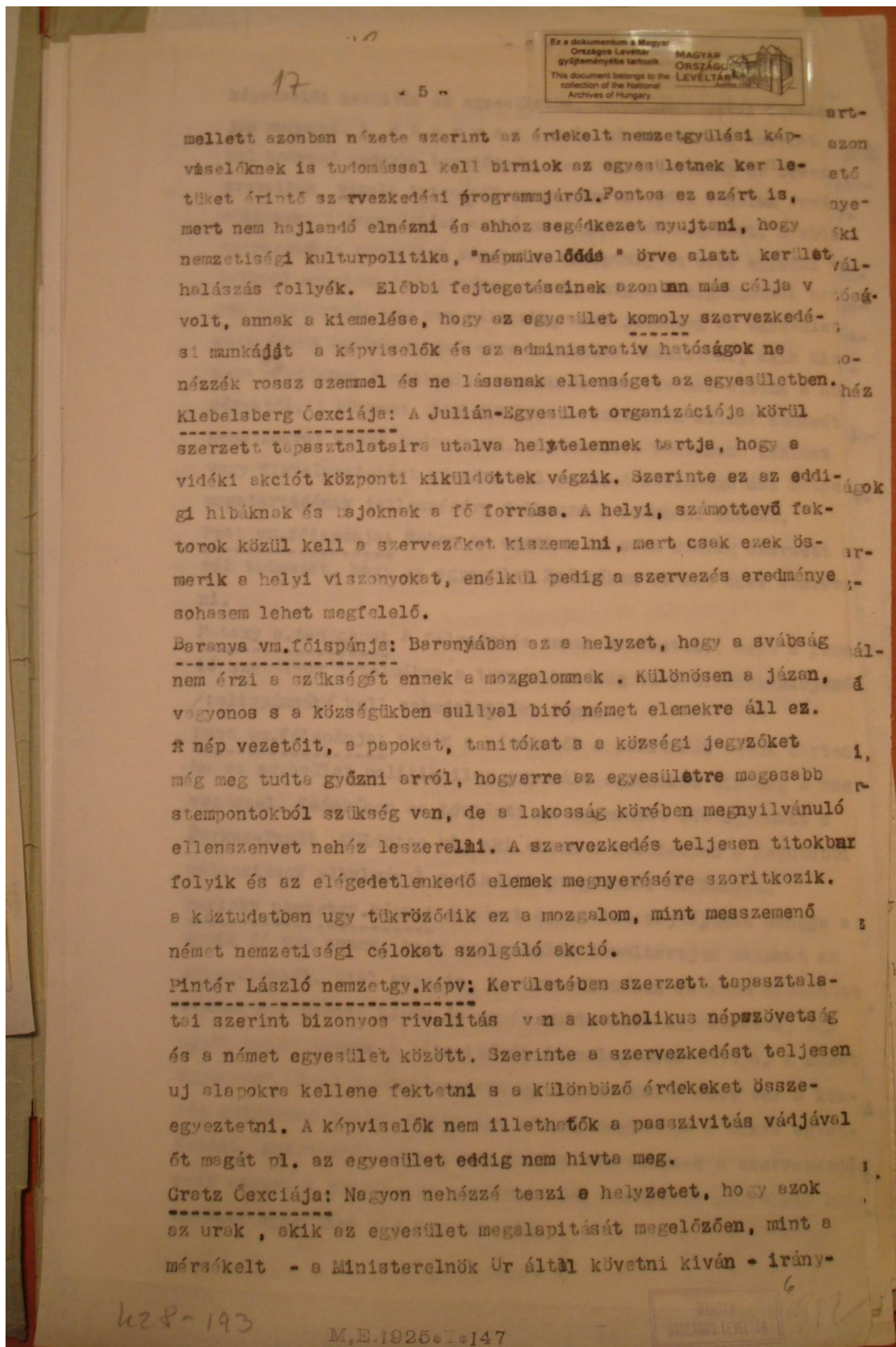

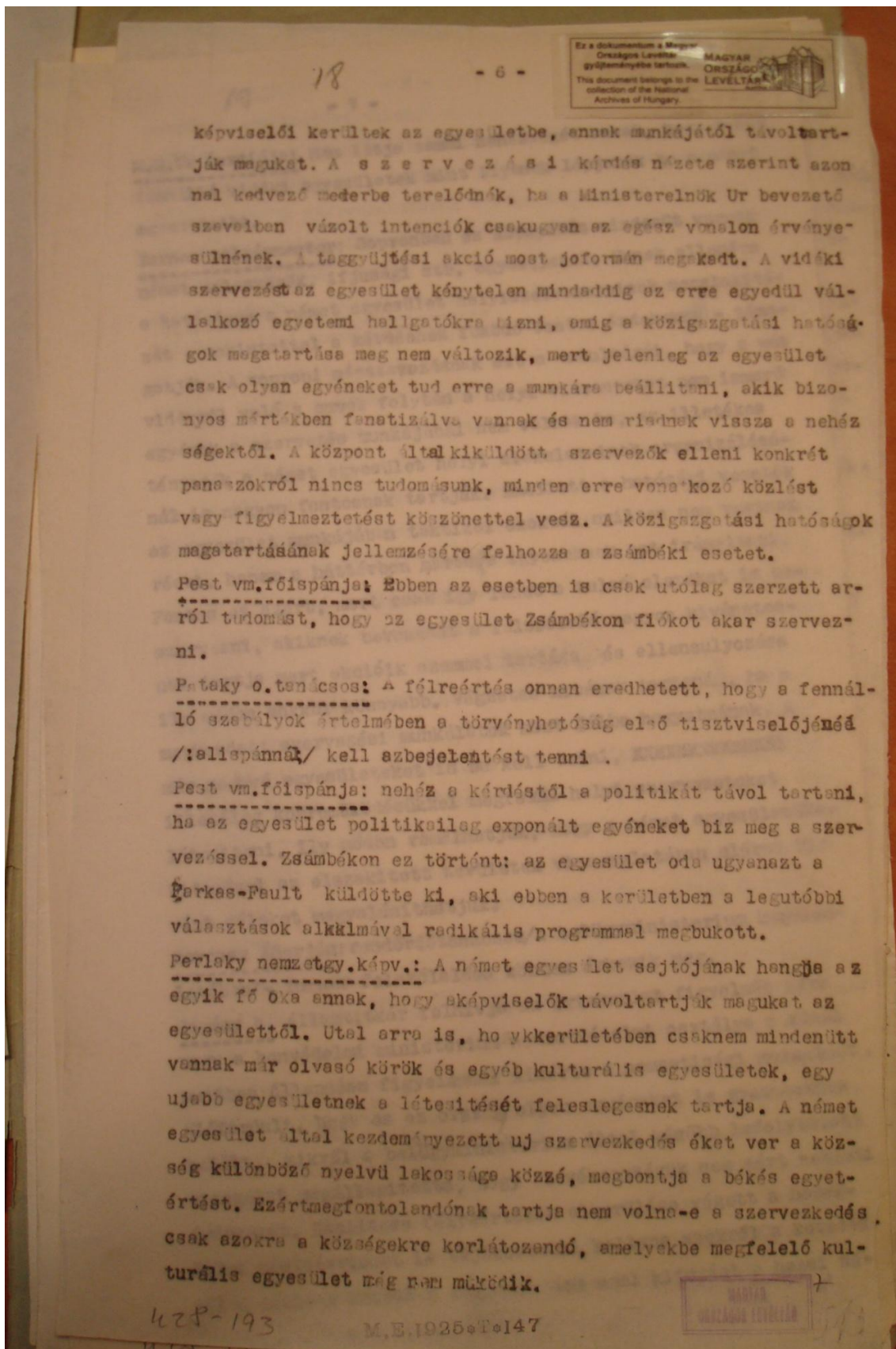
³⁷⁴ MOL, K 28, 114., 193-1925-147.

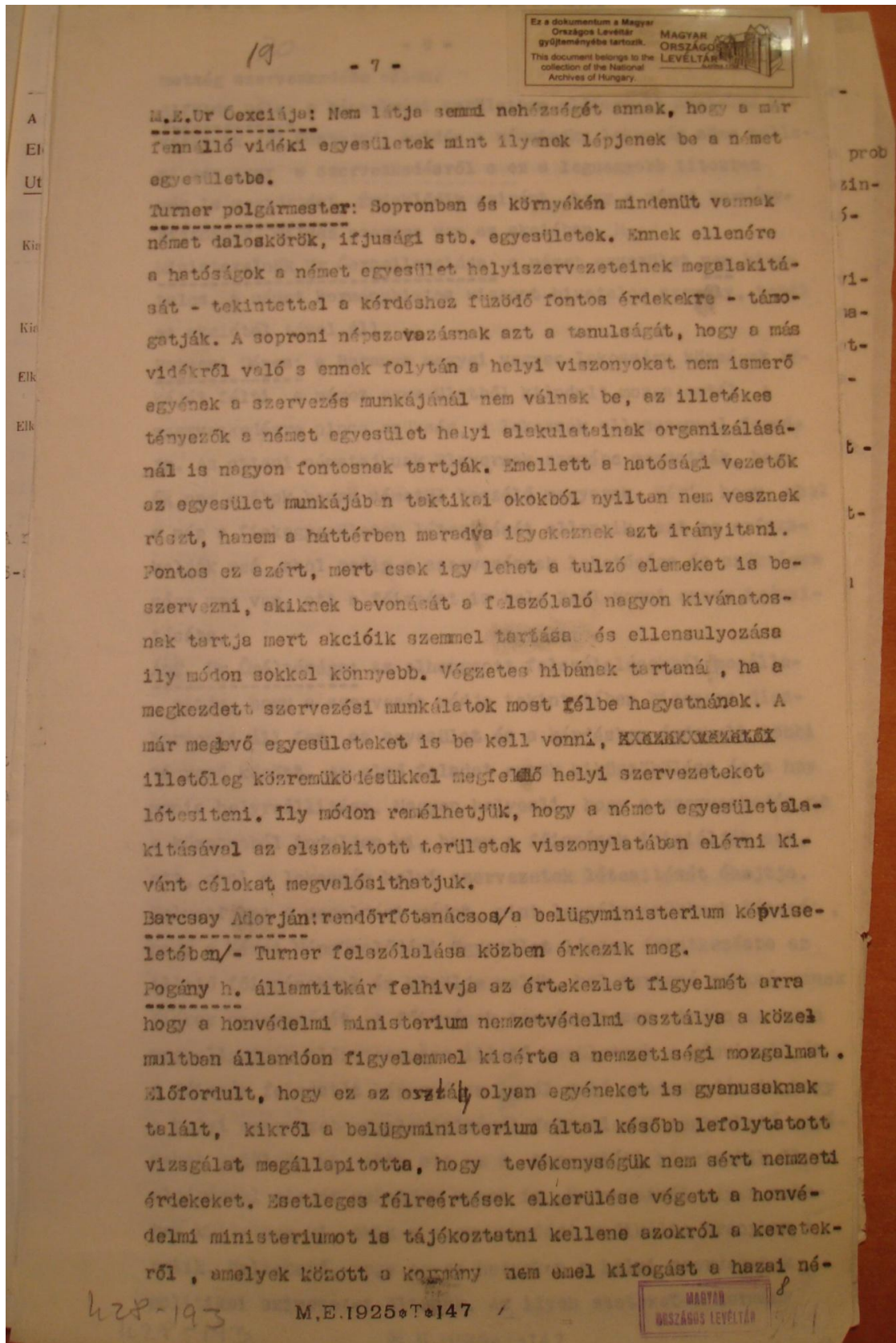

20 - 8 -

Ez a dokumentum a Magyar Országos Levéltár gyűjteményébe tartozik. MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR
This document belongs to the collection of the National Archives of Hungary.

metség szervezkedése ellen.

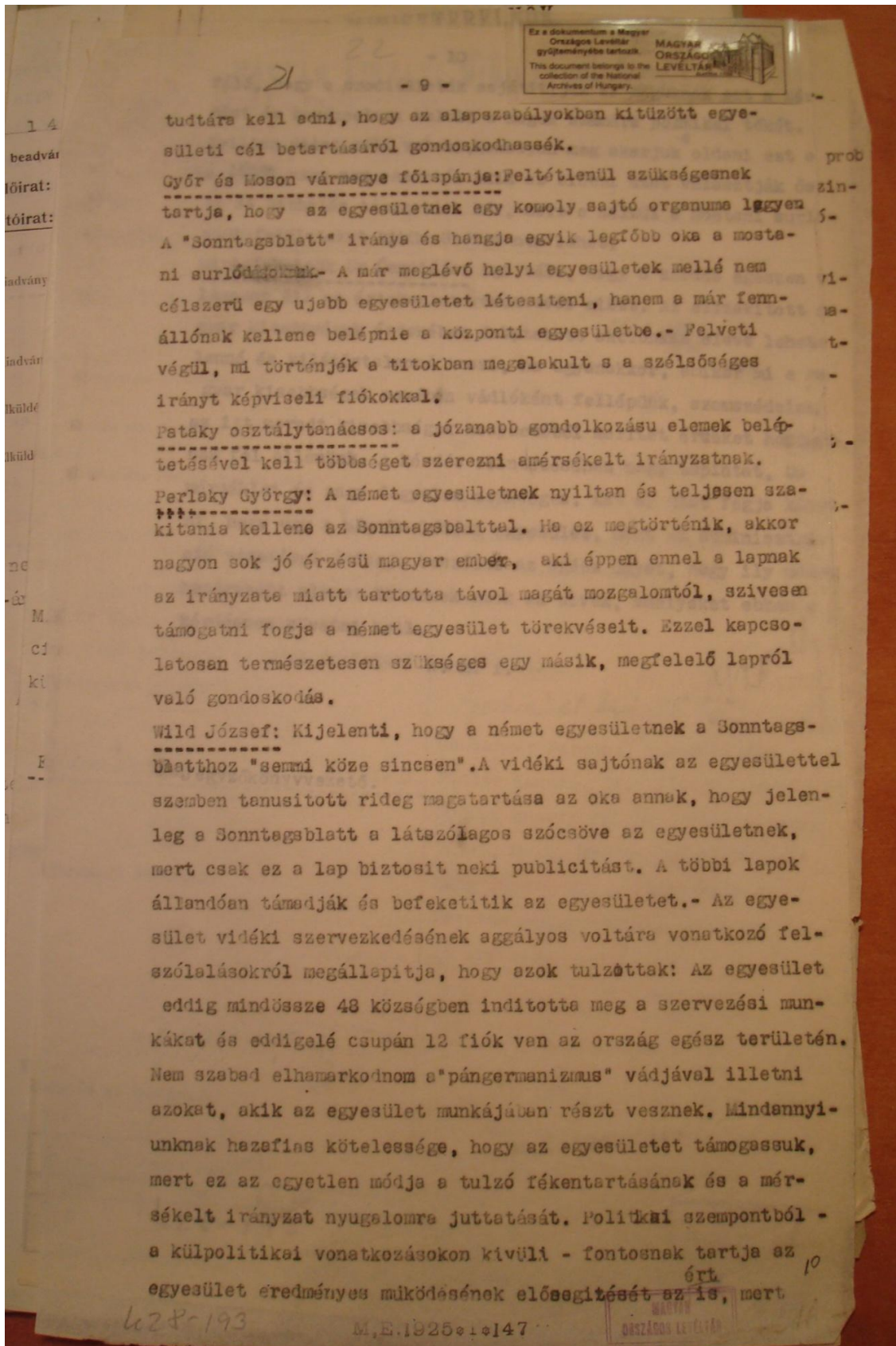
Alföldy Béla: a bácsalmási kerületben előfordult esetekre hivatkozik /Pl.Kumbaja/, amidőn a németajku lakosság zöme hallani sem akar a szervezkedésről s ez a legnagyobb titokban még is megtörtént. Érdeklődik aziránt, hogy a német kormánybiztosnak milyen szerepe van az akcióban.

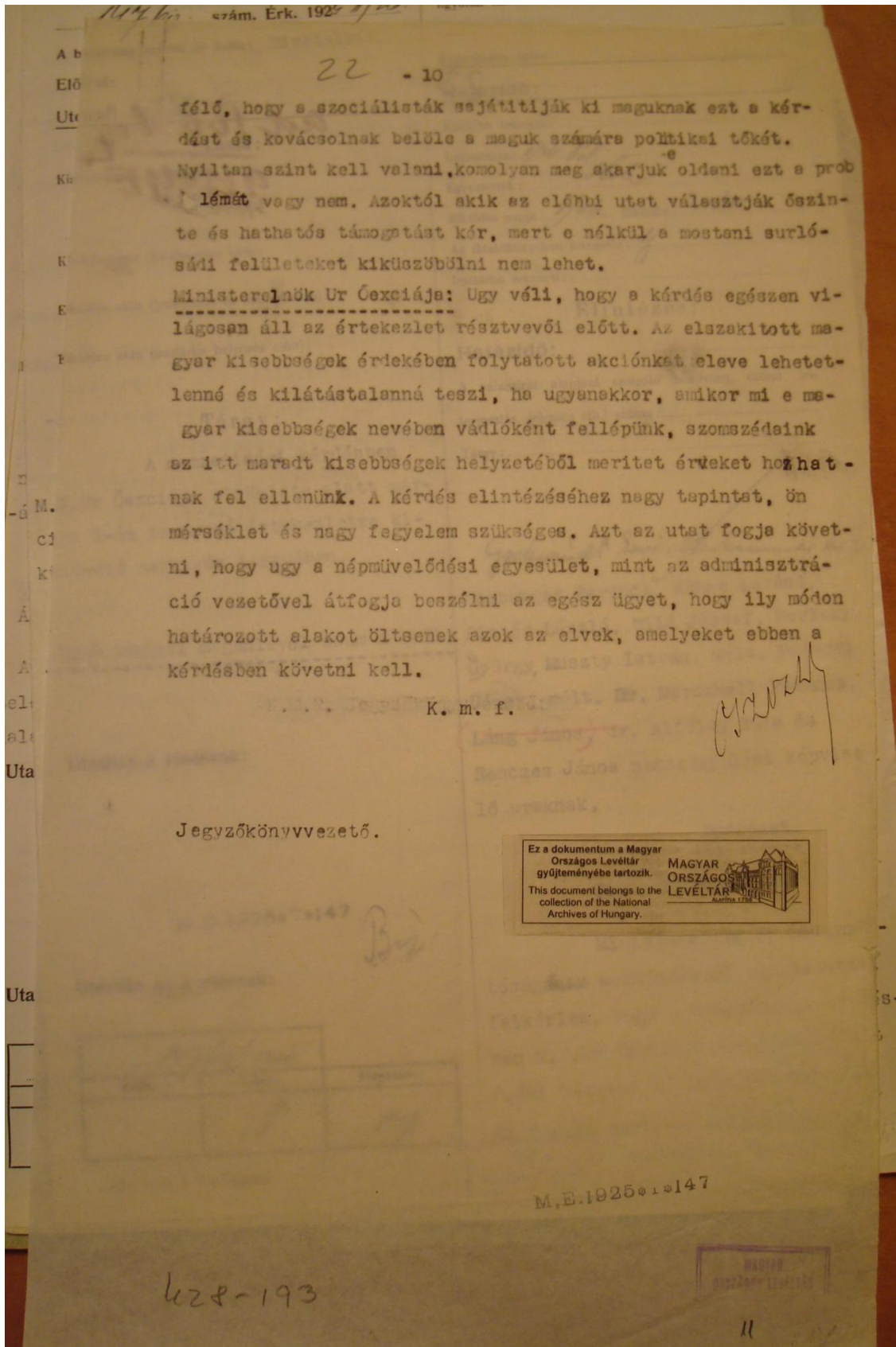
Ministerelnök Ur Excellenciája: a német egyesület nem hivatalos, a német kormánybiztos viszont hivatalos személy, tehát az akciótól távol áll.

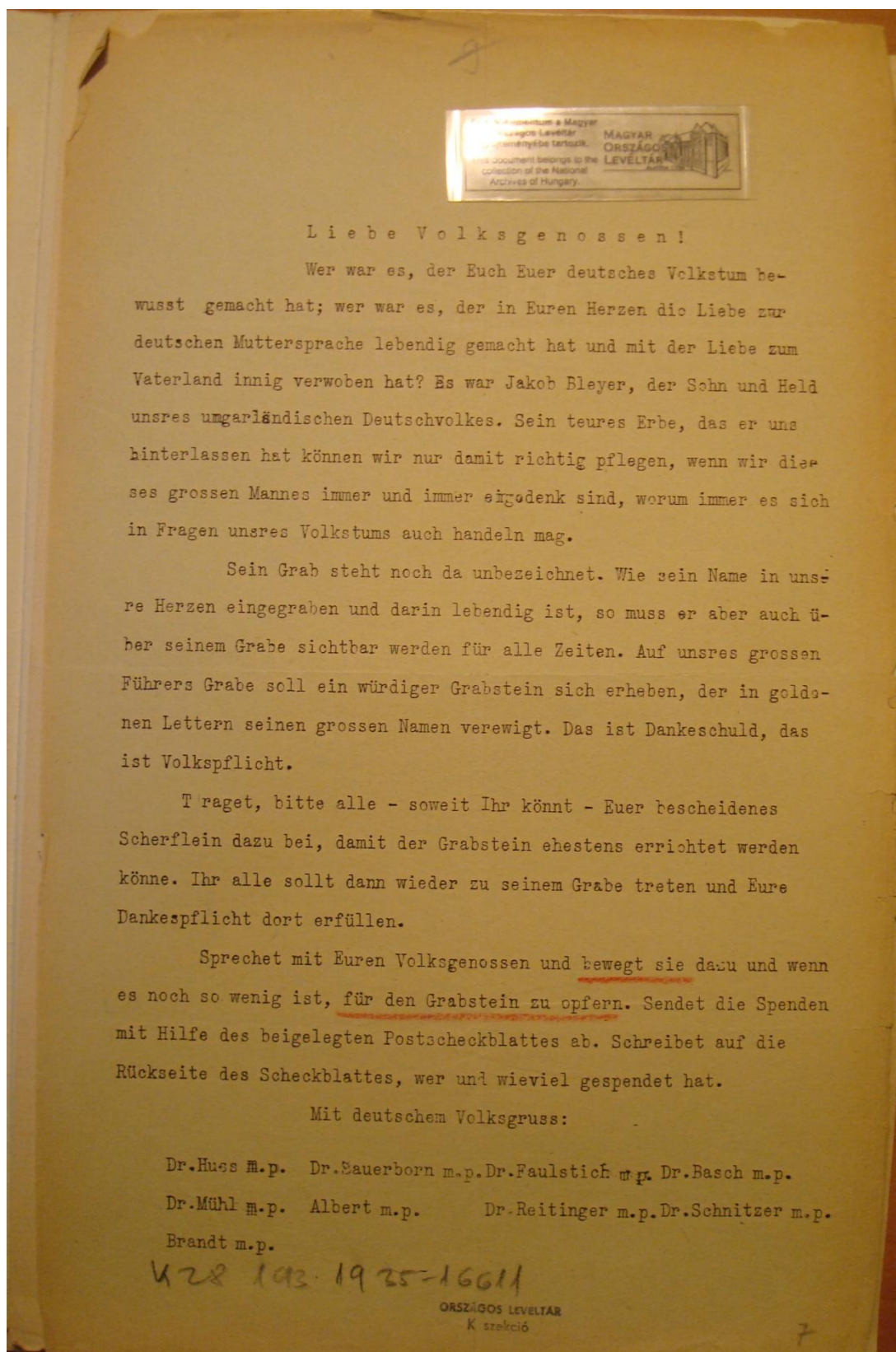
Patacsi Dénes: a Baranya megyei vegyes lakosságú községek békéjét félti a német egyesületből kiindult mozgalomtól. A szervezkedésre nincs szükség, a lakosság ellenszenvvel fogadja. Az ottani németajkuk Bleyernek szemébe mondották, hogy ők nem svábok, hanem németül beszélő magyarok. Kéri, hogy, ahol a nép a fiókegyesületek létesítését ellenzik, azt ne erőszakolják rá, ahol pedig a szervezésnek lehetősége és szükségessége meg van, ott a főispánt is bele kell vonni annak irányításába.

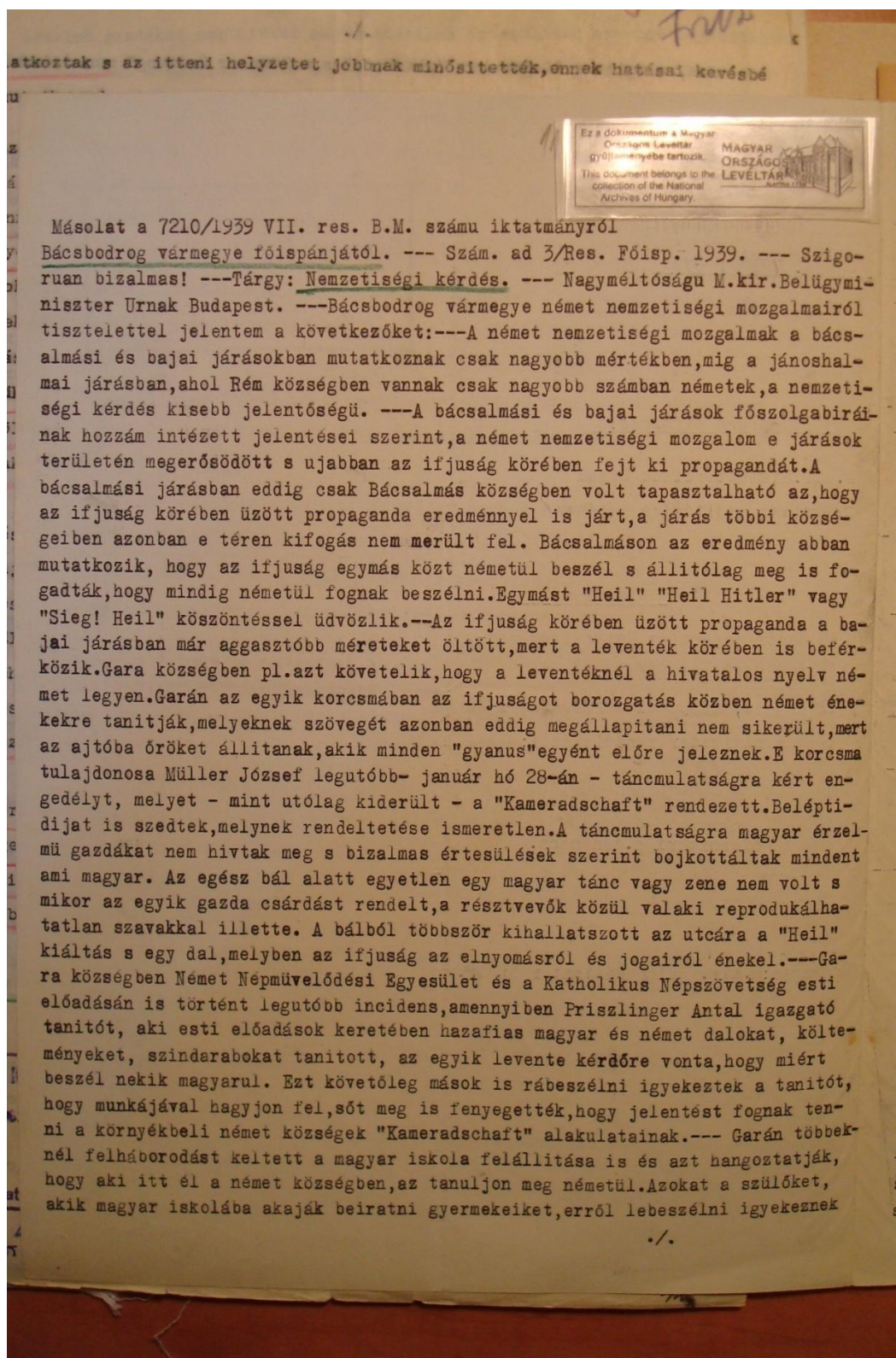
Ábr. Ur Önéltóságá: Az elhangzott felszólalásokból megállapítja, hogy a szervezés módja tekintetében bizonyos diszharmonia áll fenn az egyesület és a kérdésben érdekelt többi tényező között. Az első feladat ennek kiküszöbölése és a harmonia helyreállítása. Nagyon helyesli, hogy a szervezkedés ne a központból induljon ki, hanem a főispánok iniciálják azt, ott, ahol a lakosság helyi szervezetek létesítését óhajtja. Felveti ezt a megoldási módot, mint legcélszerűbbnek látszót, hogy a Német Népmívelődési Egyesület lépjen érintkezésbe az illető főispánokkal és közölje velök, hol tartaná szükségesnek fiókok szervezését. A főispánok természetesen minden esetben meghallgatnák előzetesen az illető kerületnek a képviselőjét. A főispán feladatát képezné az erről való gondoskodás is, hogy a helyi szervezet megalakításánál feltétlenül megbízható egyéneket jelöljön ki, akik ott az ő intencióit képviselik. Ilyen eljárással elejét vehetjük annak is, Budapestről olyan emberek küldetnek ki, akik a szervezkedést radikális irányban tartalékolják. Feltehető, hogy egyes helyeken a helyi szervezetek politikai színezetet öltenek. Az ilyen eseteket a kormány

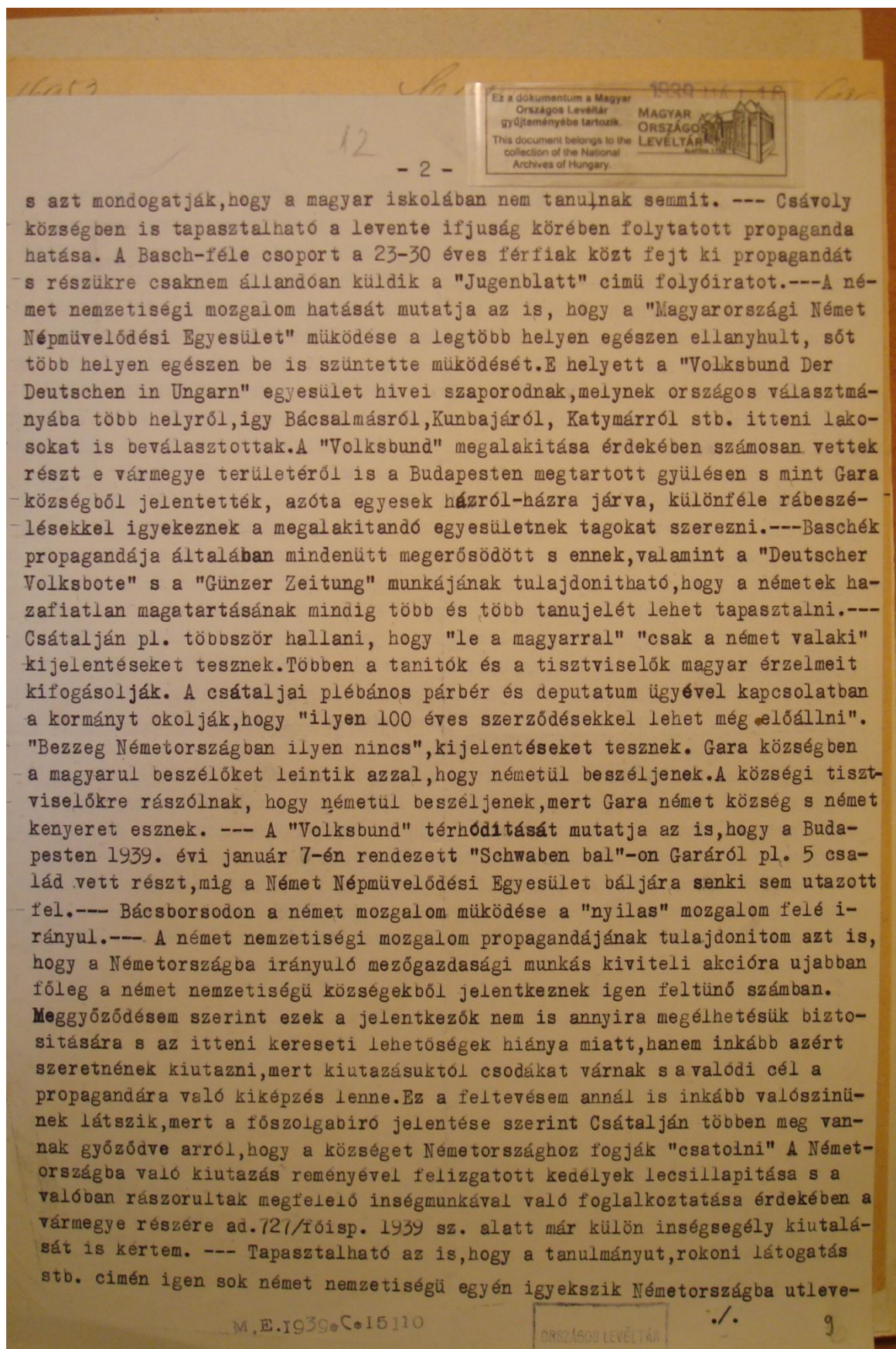
428-193 M.E.1925.10.147

Bleyer Jakob síremlékére gyűjtő felhívás³⁷⁵³⁷⁵ MOL, K 28, 115., 193-1935-16611

Egy „tipikus” főispáni jelentés³⁷⁶³⁷⁶ MOL, K 28, 115., 193-1939-C-15110.

- 3 -

13

let szerezni. A bácsalmási járásból az elmúlt évben kb. 12 egyén kint is járt Németországban s bár többen közülük az ottani állapotokról kedvezőtlenül nyilatkoztak s az itteni helyzetet jobbnak minősítették, ennek hatásai kevésbé mutatkoznak. --- A jánoshalmi járásban egyedül Rém községben vannak nagyobb számban németek, de itt is mutatkoznak a nemzetiségi kérdés kiéleződésének káros jelei. A németajkuak mozgolódása legelőször a plébános személye körül annak eltávolítása érdekében volt tapasztalható s Berta Imre plébános elhelyezésével végződött. Ezt követték a községi képviselőtestületi tagválasztások körüli viták, amelyben 481 németajku állt szemben 1137 magyarral. A németek megszegték a tagsági helyek betöltésére vonatkozó megállapodást, a választásokon nagy számban jelentek meg s bár a virilisták közül meg van a többségük /10 virilista taghely közül 7 német nemzetiségi/ a választás útján betöltendő tagsági helyek közül is 3 helyet vitak ki maguknak s a magyaroknak csak 2 hely jutott. --- Ez a mérsékletet nem tanúsító magatartás s különféle kijelentések a község békéjét teljesen felforgatták. A német nemzetiségűek hangoztatják, hogy a magyar papnak el kellett mennie, az előljáróság tagjai németek lesznek, a jegyzőt is német anyanyelvűre fogják kicserélni s a betöltésre kerülő községi orvosi állásra sem jöhet magyar nemzetiségű. Azt hangoztatják tehát, hogy minden állást némettel fognak betölteni. A magyarság igen el van keseredve s félő, hogy a folytonos vilongások végül is beláthatatlan következményekre vezetnek. --- Mind ezen jelenségek és mozgolódások arra mutatnak, hogy a vármegye németajku községeiben a tulzó német propaganda az utóbbi időben igen nagy erőre kapott, a német nemzeti öntudat célkitűzéseit a pángermán agitáció titokban és bujkálva ugyan, de mindinkább céltudatosan és eredményesebben készíti elő. --- Igen kívánatos volna, hogy az agitáció és propaganda letörésére a legerélyesebb kormányintézkedések történnének meg. --- Baja, 1939 évi február hó-22-én --- Aláírás s. k. a főispáni teendők ellátásával megbízott alispán. ---

Ez a dokumentum a Magyar
Országos Levéltár
gyűjteményébe tartozik.

This document belongs to the
collection of the National
Archives of Hungary.

MAGYAR
ORSZÁGOS
LEVÉLTÁR
BUDAPEST

2. eln. 1941. sz. Tárgy:
Szigoruan bizalmas.

Sarlódi /Schusteritsch/ Jenő magatartása.³⁷⁷

Méltóságos Polgármester Úr!

Sopron.

Bizalmas helyről értesülést szereztem arról, hogy Sarlódi /Schusteritsch/ Jenő soproni lakos, aki a város idegenforgalmi irodájában van alkalmazásban a Volksbund der Deutschen in Ungarn soproni szervezetébe lépett be, gyakori látogatója a szervezet egyesületi helységének és amennyiben a birodalmi német állampolgárok is tartanak összejövetelt, vagy ünnepséget, onnan Sarlódi Jenő sem hiányzik, s ezeken az összejöveteleken, illetve ünnepségeken Volksbund formaruhában jelenik meg.

Annakidején a Soproni Idegenforgalmi Irodában alkalmazásban álló Mlczoch Ágoston német állampolgárnak alkalmazása sem volt kívánatos. Most ugylátszik, hogy Mlczoch Ágoston szerepét Sarlódi /Schusteritsch/ Jenő vette át.

Felkérem Méltóságodat, hogy nevezettnek tapintatos módon való mielőbbi elbocsátása iránt intézkedni sziveskedjék.

Sopron, 1941. január 7.

Főispán

Sopron szab.kir. thj. város polgármesterétől.

³⁷⁷ SL, SVL, IV/A, 1404. a., Sopron Város Polgármesteri Hivatalának iratai. Bizalmas Iratok

33. biz. 1941. szám.

Tárgy: Sarlódi /Schusteritsch/ Jenő magatartása³⁷⁸

H.sz.: 2. eln. 1941.

Méltóságos Főispán Ur!

Sopron.

Jelentem, hogy fentnevezett az Idegenforgalmi r.t. szolgálatából elbocsátottam.

Sopron, 1941. június 4-én.

polgármester.

³⁷⁸ SL, SVL, IV/A, 1404. a., Sopron Város Polgármesteri Hivatalának iratai. Bizalmas Iratok

M. kir. Rendőrség soproni kapitánysága.

Szám: 69/1941.pol.res.

Tárgy: Perger Alajos honosítása³⁷⁹

A v.megk.száma: 4678/1941.III.

SZIGORÚAN BIZALMAS

Méltóságos Polgármester Urnak!

Sopron

Tisztelettel értesítem Méltóságodat, hogy a fentnevezett egyénnek honosítása nemzetvédelmi szempontból nem kívánatos.

Sopron, 1941. évi április hó 12-én.

A kapitányság vezetője
m.kir. rendőrfőtanácsos

³⁷⁹ SL, SVL, IV/A, 1404. a., Sopron Város Polgármesteri Hivatalának iratai. Bizalmas Iratok

26. eln. 1941. sz. BIZALMAS.³⁸⁰

Méltóságos Polgármester Ur!

Sopron.

A budapesti német tudományos intézet megbizottai több városban és tárgyalásokat kezdtek avégből, hogy az intézet fiókját ott felállítsák, vagy az intézet ott német nyelvtanfolyamokat tartson.

Az a kérdés, hogy a nevezett az ország milyen pontjain folytassa a működését, nem ítélhető meg helyi szemszögből, hanem általános érdekek és szempontok figyelembevételével bírálható el. Ennélfogva megengedhetetlen, hogy bármely helyi hatóság az intézet kiküldötteivel ilyen irányú tárgyalásokba lépjen, mielőtt erre a vallás- és közoktatásügyi miniszter urtól felhatalmazást kapott.

Bizalmasan utasítandók tehát az összes számba jöhető helyi hatóságok és tényezők, hogy a német tudományos intézetnek az érintett célból való érdeklődésére ne adjanak érdemi választ, hanem azonnal tegyenek jelentést a vallás- és közoktatásügyi miniszter urnak és várják be az ő utasítását.

Sopron, 1941. április 16.

főispán.

³⁸⁰ SL, SVL, IV/A, 1404. a., Sopron Város Polgármesteri Hivatalának iratai. Bizalmas Iratok

Sopron szab.kir. thj. város polgármesterétől.

Biz. 4/1941. szám.³⁸¹

Tárgy: Feigl Nándor és neje Trackl Katalin soproni lakosok ingatlan vásárlása.

A m. kir. Rendőrsé tekintetes Kapitányságának,

Sopron.

Tisztelettel kérem, hogy a szóbanforgó ingatlanvásárlás ügyében a vevők politikai megbízhatóságáról és nemzethűségéről nyilatkozni sziveskedjék.

Sopron, 1941. június 17-én.

Sopronyi-Thurner

Polgármester

³⁸¹ SL, SVL, IV/A, 1404. a., Sopron Város Polgármesteri Hivatalának iratai. Bizalmas Iratok

46. eln. 1941. szám.³⁸²

Szigoruan bizalmas.

Méltóságos Polgármester Ur!

Sopron.

Még számos esetben előfordul az, hogy önkormányzati hatóságoknál és hivataloknál olyan tisztviselőket és egyéb alkalmazottakat alkalmaznak, akik az 1924. évi II. t.-c., illetve a 7.500-1924. M.E. sz. rendeletben megkivánt követelményeknek a kisebbségi nyelvben való jártasság tekintetében nem felelnek meg.

Az adatok szerint a tisztviselők és egyéb alkalmazottak nem tettek eleget ama törvényszabta kötelezettségüknek sem, hogy a kisebbségi nyelvet 2 év alatt elsajátították volna.

Figyelemmel azokra a fontos érdekekre, melyek a tisztviselőknek és egyéb alkalmazottaknak az illető kisebbségi nyelvben való jártassághoz fűződnek, a legnyomatékosabban figyelmeztetem Méltóságodat, hasson oda, hogy a jövőben csakis olyan személyt alkalmazzanak, aki a német nemzetiség nyelvében jártasak. Itt utalok különösen arra, hogy a 7.500/1924. M.E. számú rendelet szerint kijelölni is csak olyan személyeket lehet, akik a nyelvi követelményeknek megfelelnek, s így a kijelölés jogánál fogva a törvény maradéktalan érvényesítését biztosítani kell és lehet is.

Egyben arra is felkérem Méltóságodat, nyomatékosan figyelmeztesse mindazokat a tisztviselőket és egyéb alkalmazottakat, akik a törvényes rendelkezés dacára a kisebbségi nyelvben kellő jártassággal nem rendelkeznek, hogy ezt a hiányt egy év alatt feltétlenül pótolják. Számos lehetőség van a kisebbségi nyelv magtenulására, így pl. a nemzetiségi nyelvet tudó pappal, tanítóval és magával a néppel való érintkezésben, de jól fel lehet használni a gyakorlati módszerű nyelvoktatási könyveket is. Arra is kérem Méltóságodat, hogy a közléstől számított egy év után vegye számba azt, hogy a tisztviselők és egyéb alkalmazottak mennyiben feleltek meg eme kötelezettségüknek.

Végül felkérem Méltóságodat, hogy a rendeletem mikénti végrehajtásáról további intézkedésemig, minden év január és június havában tegyen hozzám tájékoztató jelentést. A legközelebbi tájékoztató jelentést 1942. évi január 5-re várom.

Sopron, 1941. június hó 18.

főispán.

³⁸² SL, SVL, IV/A, 1404. a., Sopron Város Polgármesteri Hivatalának iratai. Bizalmas Iratok

Távirat.

1943. május 25.

8.888/1943.VII.res.³⁸³

Vármegye/Város Főispánjának!

Sopron.

Alárendelt hatóságai s közbiztonsági szervek uton sürgős tájékoztatása és utasítása végett következőket közlöm: német nemzetiségű magyar állampolgároknak /: nem volksbund tagoknak is:/ újabb toborzásának a tárgyában új megyezés jött létre a magyar és német kormány között. E szerint 1908-tól 1925 korosztálynak (tagjai, a szerk.) toborozhatók volksbund által önkéntes jelentkezés alapján. Azok is, akik jelenleg katonai szolgálatot teljesítenek és akik önkéntes jelentkezés céljából szabadságoltatni fognak. Toborzás, vagyis önként jelentkező összeírása volksbund összejövetelein történik. Jelentkezők közül honvédelmi minisztertől jelentkezésre bocsátottak besorozása a magyar kormány kiküldöttei részvételével alakított bozottságok előtt megy végbe. Besorozottak a megállapított szövegű nyilatkozat aláírásával és a német hatóságok elszállításuk végett történt átadásukkal német állampolgárok lesznek, magyar állampolrágóságuk személyükrenézve egyidejüleg megszünik. Családtagjaik esetleges önálló jogositványaik birtokában egyelőre megmaradnak. E megállapodások surlódásmentes végrehajtására különös gondot kell fordítani, viszont minden észlelt megegyezésellenes tevékenységet vagy erőszakos cselekményt azonnal jelenteni kell. Sajtóban minden propagandát és ellenpropagandát kerülni kell és tilos bármiféle gyűlésen toborzás ellen propagandát kifejteni.

Belügyminiszter

³⁸³ SL, SVL, IV/A, 1404. a., Sopron Város Polgármesteri Hivatalának iratai. Bizalmas Iratok

M.kir. Belügyminiszter
toborzás

Tárgy: A német SS alakulat részére újabb

Szám: 9500/1943³⁸⁴

Szigoruan bizalmas!

Sürgős

Valamennyi thj. és megyei város polgármesterének. Valamennyi járás főszolgabírájának

Székhelyeiken

Tudomásulvétel, mihetratás és megfelelő intézkedés céljából az alábbiakat közlöm.

A német birodalmi SS. Alakulatok részére az 1942 évben történt toborzás végrehajtásának tárgyában a főispánok útján intézkedtem, az elsőfoku hatóságok pedig a részletes utasításokat a főispánoktól kapták meg.

Az 1943 évi toborzást illetően az idő rövidségére tekintettel a szükséges utasítást közvetlenül közlöm az alábbiakban.

A német birodalmi kormány felkérésére a m.kir. kormánya toborzást ismét engedélyezte. A toborzás ugyancsak önkéntes jelentkezés alapján történik s az az 1908/1925 évfolyambeli német nemzetiségű magyar állampolgár férfiakra terjed ki, tekintet nélkül azonban arra, tagja-e a „Volksbund”-nak vagy sem, továbbá az az eltérés, hogy most azok is toborozhatók, akik jelenleg a m.kir. honvédségnél szolgálatot teljesítenek.

A toborzás és az önként jelentkező összeírása a Volskbund összejövetelein történik.

A m.kir. honvédelmi miniszter úr intézkedik oly irányban, hogy a Volksbund által kiállított listákon szereplők közül azokat, akikre honvédelmi szempontból igényt tart, 8 napra lakhelyükre szabadságot adják, ez idő elteltével és a Volksbund helyi csoportjánál történő önkéntes jelentkezés után az illető a kapott Volksbund-tanúsítvánnyal visszatér csapattestéhez. A toborzást követő sorozás után a jelentkező a sorozóbizottságtól kap tanúsítványt.

A sorozáson alkalmasnak minősített és a m.kir. honvédelmi miniszter úr által rendelkezésre bocsátott önkéntesek a német szállítménytisztnek való ádatással német állampolgárokká válnak. A magyar állampolgárságuk pedig egyidejűleg megszűnik. A betoborzottak a Volksbund által rendelkezésre bocsájtott úrlapon foglalt nyilatkozat aláírásával tudomásul veszik azt, hogy a német állampolgárság megszerzésével magyar állampolgárságuk megszűnt.

³⁸⁴ SL, SVL, IV/A, 1404. a., Sopron Város Polgármesteri Hivatalának iratai. Bizalmas Iratok

A nyilatkozat űrlapját, amelyet kiskorúaknál a szülők, vagy a gyám is láttamoznak, a közösségi elöljáróság /polgármester/ látja el hitelesítő záradékával. A közösségi elöljáróság /polgármester/ köteles a nyilatkozatot úgy érdemileg, mint alakilag gondosan felülvizsgálni és csak akkor záradékolhatja, ha az a követelményeknek megfelel.

Figyelemmel arra, hogy ez alkalommal a m.kir honvédségnél tényleges szolgálatot teljesítő német nemzetiségű személyek toborzása is meg van engedve, felmerülhet annak szüksége, hogy az állománytestek megállapítása céljából a Volksbund helyi megbizottai a népmozgalmi nyilvántartóknál, vagy a községi elöljáróságoknál /polgármestereknél/ ily irányba érdeklődjenek. Kötelesek ezért a népmozgalmi nyilvántartók /községi elöljáróságok, polgármesterek/ a vonatkozó felvilágosításokat a Volksbund helyi vezetőinek megadni és a már említett űrlapnak IV, Igazolás jelű részét gondosan kitöltve hivatalos aláírással ellátni. /Ezt a részt ugyanis a nyilatkozatokról később le kell fejteni, mert a ténylege honvédeknel ez fogja az alapot szolgáltatni az állománykezelésre; a szóbanforgó nyilatkozatokat a sorozó bizottságnak a sorozási lajstromokhoz kell csatolnia./

A toborzást sorozás követi a m.kir. kormány kiküldötti részvételével e célból alakított sorozó bizottságok előtt.

Azoknak az önkénteseknek, akikez a sorozáson alkalmatlannak minősítettek, vagy más okból visszautasítottak, e jelentkezésükből kifolyólag politikai, vagy gazdasági hátránya nem származik. Ugyanez vonatkozik a besorozottak családtagjaira is, akiknek magyar állampolgárságát a családfő besorozása egyelőre nem érinti.

A sorozóbizottságok megalakítása és működése a következőkép megy végbe.

A bizottságokban a német kiküldött tagokon és a honvédelmi miniszter úr képviselőjén kívül, - képviselőtomben – egy-egy polgári polgári tisztviselő is be fog osztatni, aki tőlem megfelelő megbízó rendeletet kap.

A polgári megbizottak fogják a sorozás alkalmával az állampolgárságra vonatkozó nyilatkozatokat átvenni, azokat érdemileg és alakilag átvizsgálni és a megfelelőket a sorozó lajstromokhoz csatolni, mely utóbbiakat azután a sorozó bizottságok terjesztik fel a honvédelmi miniszter urhoz.

Ezek átvizsgálása után fog a honvédelmi miniszter úr a botoborzott egyének rendelkezésére bocsátásáról dönteni s az e szerint záradékolt lajstromok egy példányát a magyar állampolgárság megszüntetésének kimondása céljából rendelkezésemre bocsátani.

Végül a következőkre hívom fel még nyomatékosan a közigazgatási hatóságok figyelmét.

Minden eszközzel meg kell akadályozni a Volksbund által kifejtett propaganda oly

mérvü elfajulását, hogy az – mint a multban sajnos előfordult – a közösségek nyugalmát és belső rendjét megzavarja.

Ezért olyan személyek, akik a toborzás vagy sorozás előtt vagy alatt, továbbá az elszállítás előtt erőszakosságokat, vagy rendbontó tevékenységet folytatnak, vissza fognak tartani, miértis a hatóságok és a rendészeti szervek kötelesek minden nagyobb rendzavarásról, vagy erőszakoskodásról a belügyminisztérium VII. osztályának és a honvédelmi minisztérium 1. O.M. osztályának azonnal jelentést tenni. Ebben arra is ki kell terjeszkedni, hogy az illető ellen tétetett-e büntető feljelentés, vagy sem és hogy az esetleg már kiszabott és elkezdett elzárás büntetés mikor telik le. Ezzel kapcsolatban azonban szükségesnek tartom azt is hangsúlyozni, hogy viszont a hatóságok és rendészeti szervek tartózkodjanak minden tulkapástól, nehogy eljárásukkal a toborzás gyors végrehajtását késleltessék vagy önmaguk idézzenek fel tulzott közbelépésükkel zavart.

Ha a rendőrhatalóság a toborzás illetőleg sorozás zavartalan menetének biztosítása érdekében szükségesnek látná, akár a karhatalmai szervek átmeneti megerősítését, akár a szesztilalom vagy korábbi záróra elrendelését, e tekintetben tegyen közvetlenül hozzám sürgős előterjesztést.

Budapest, 1943 évi május hó 28-án

dr. vitéz Keresztes-Fischer Ferenc s.k.

Bibliográfia

A németek magyarországi politikája a titkos német diplomáciai okmányokban (1937-1942), Szikra Nyomda, Budapest 1950

300 éves együttélés – A magyarországi németek történetéből. Szerk.: Hambuch Wendel. Tankönyvkiadó, Budapest 1988

Magyarországi németek elhurcolása 1944/45. A kollektív büntetés első állomása, Szerk.: Zielbauer György, Magyarországi Németek Szövetsége, Budapest 1990

Flucht, Vertreibung, Eingliederung, Baden Württemberg als neue Heimat, Szerk.: Eberl, Immo. Sigmaringen, Innenministerium Baden-Württemberg, 1993

Land an der Donau. Deutsche Geschichte im Osten Europas, Szerk.: Schödl, Günter, Siedler Verlag 1995

20. századi egyetemes történet I-II. kötet, Szerk.: Diószegi István – Harsányi Iván – Krausz Tamás – Németh István. Budapest, Korona Kiadó, 1997

Migrationen und ihre Auswirkungen. Das Beispiel Ungarn 1918 – 1945, Szerk.: Seewann, Gerhard, München 1997

A history of eastern Europe: crisis and change, Szerk.: Bideleux, Robert; Jeffries, Ian, Routledge, 1998

Germany And Eastern Europe: Cultural Identities And Cultural Differences, Szerk.: Bullivant, Keith, Giles, Geoffrey, Pape, Walter, Rodopi Bv Editions 1999

A magyar állam és a nemzetiségek 1848-1993, Szerk.: Balogh Sándor – Sipos Levente, Napvilág Kiadó, Budapest 2002

Magyarország története a 19. században, Szerk.: Gergely András, Osiris, Budapest 2003

Elűzöttek - Hitler utolsó áldozatai, Szerk.: Lemberg, Hans; Franzen, K. Erik, Canissa, Budapest 2004

Etnikai identitás, politikai lojalitás. Nemzeti és állampolgári kötődések. Szerk.: Kovács Nóra – Osvát Anna – Szarka László. Budapest, Balassi Kiadó 2005

Malenkij robot. „Egyetlen bűnünk származásunk volt...” Németek és magyar polgári lakosok deportálása „malenkij robot”-ra a sztálini lágerbe. Pécs, 2009

Ablonczy Balázs

Teleki Pál, Budapest, Osiris Kiadó, 2005

Almási János

Geschichte der Deutschen in Ungarn: Zusammenfassung mit Dokumenten, Tankönyvkiadó, Budapest 1999

Aycoberry, Pierre

The Social History of the Third Reich, 1933-1945, New Press 2000

Bade, Klaus J.

Enzyklopadie Migration in Europa. Vom 17. Jahrhundert bis zur Gegenwart, München 2007

Bank Barbara – Óze Sándor

A „német ügy” 1945 – 1953. A Volksbundtól Tiszalökiig., Magyarországi Németek Országos Szövetsége, München – Backnang 2005

Bellér Béla

A Volksbildungsverein-től a Volksbund-ig. A magyarországi németek története 1933–1938. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó, 2002

Bishop, Chris

Idegenlégiósok a Harmadik Birodalom szolgálatában: külföldi önkéntesek a Waffen-SS soraiban, 1940-1945, Hajja, Debrecen 2005

Bleyer Jakab

A magyar és német viszony, In: Magyar Szemle 1929/2, 18.

Böhm, Johann

Die Ungarndeutschen in der Waffen-SS. Innen- und Aussenpolitik als Symptom des Verhältnisses zwischen deutscher Minderheit und ungarischer Regierung, Ippesheim 1990

Eberle, Henrik

Levelek Hitlerhez, Szó Kiadó Budapest, 2009

Eiler Ferenc

Németek, helyi társadalom és hatalom. Harta 1920-1989. Budapest, Argumentum, 2011

Földesi Margit

A Szövetséges Ellenőrző Bizottság Magyarországon 1945–1947. IKVA, Budapest 1995

Földesi Margit

A megszállók szabadsága, Kairosz Kiadó, Budapest 2002

Franzen, K. Erik

Elűzöttek. Hitler utolsó áldozatai, Canissa, Nagykanizsa 2004

Gratz Gusztáv

Bethlen külpolitikája és kisebbségi politikája. In: Magyar Szemle, 1934/10

Gyáni Gábor – Kövér György

Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig, Osiris Kiadó, Budapest 2001

Gyurgyák János

Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszme és nacionalizmus története. Osiris Kiadó, Budapest 2007

Halmosy Dénes

Nemzetközi szerződések 1918-1945, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Gondolat, Budapest 1983

Kershaw, Ian

Hitler 1889 – 1936, 1936 – 1944, Szukits Könyvkiadó, Budapest 2003

Knopp, Guido

A nagy menekülés – az elüldözöttek sorsa, M-érték Kiadó, Budapest 2004

Komjathy, Anthony Tihamer ., Stockwell, Rebecca S.

German Minorities and the Third Reich: Ethnic Germans of East Central Europe between the Wars, New York and London 1980

Korom Mihály

Magyarország ideiglenes nemzeti kormánya és a fegyverszünet 1944-1945. Budapest 1981

Kovács Zoltán András – Számvéber Norbert

A Waffen-SS Magyarországon, Hadtörténelmi Levéltár, Budapest, 2001

Lumans, Valdis O.

Himmler's Auxiliaries: The Volksdeutsche Mittelstelle and the German National Minorities of Europe, 1933-1945 Chapel Hill NC and London, 1993

Luther, Tammo

Volkstumspolitik des Deutschen Reiches 1933-1938. Die Auslandsdeutschen im Spannungsfeld zwischen Traditionalisten und Nationalsozialisten. Franz Steiner, Stuttgart 2004

Németh Alajos

Sopron könnyes-véres dátumai, Soproni Városszépítő Egyesület, Sopron 1993

Palasik Mária

Bizalmas belügyminiszteri rendelet az internálások ügyében (1945), Társadalmi Szemle 1997/7

Pukánszky Béla - Németh András

Neveléstörténet, Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., Budapest 1996

Romsics Ignác

Nemzet, nemzetiség és állam Kelet- Közép- és Délkelet Európában a 19. és 20. században. Napvilág Kiadó Budapest, 1998

Romsics Ignác

Magyarország története a XX. Században, Osiris, Budapest 2003

Seewann, Gerhard

Ungarndeutsche und Ethnopolitik. Ausgewählte Aufsätze. Budapest, 2000

Senz, Josef Volkmar

Geschichte der Donauschwaben; Amalthea, 1993.

Spannenberger, Norbert

A magyarországi Volksbund – Berlin és Budapest között, Lucidus Kiadó, Budapest 2005

Szinai Miklós, Szűcs László

Horthy Miklós titkos iratai, Kossuth, Budapest 1972

Tilkovszky Lóránt

SS-toborzás Magyarországon. (SS-Werbungen in Ungarn) Kossuth Kiadó, Budapest 1974

Tilkovszky Lóránt

Ez volt a Volksbund. A német népcsoport-politika és Magyarország 1938–1945. Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1978

Tilkovszky Lóránt

Gömbös 1934. évi kezdeményezése a német kisebbségi kérdés rendezésére. A Magyar Tudományos Akadémia II. Osztályának Közleményei, 1980

Tilkovszky Lóránt

Hét évtized a magyarországi németek történetéből 1919 - 1989, Budapest 1989

Tilkovszky Lóránt

Die Sozialdemokratische Partei und die Frage der deutschen Nationalität in Ungarn 1919 – 1945. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1991

Tilkovszky Lóránt

Nemzetiség és magyarság - Nemzetiségpolitika Magyarországon Trinanontól napjainkig, Ikva Kiadó, Budapest 1994

Tilkovszky Lóránt

Nemzetiségi politika Magyarországon a 20. században. Csokonai Kiadó, Debrecen 1998

Tóth Ágnes

Hazatértek. A németországi kitelepítésből visszatért magyarországi németek megpróbáltatásainak emlékezete, Gondolat Kiadó, Budapest 2008

Turbucz Dávid

Horthy Miklós. Budapest, Napvilág Kiadó, 2011

Zielbauer György

Adatok és tények a magyarországi németiség történetéből. Budapest, Akadémiai kiadó, 1989

Zielbauer György

A magyarországi németek elhurcolása és elűzése, Válogatott szemelvények a korabeli sajtóból, 1944 – 1948, Országos Német Önkormányzat, Szombathely 1996

Zinner Tibor

Háborús bűnösök perei. Internálások, kitelepítések és igazoló eljárások. In: Történelmi Szemle XXVIII., 1985/1. 118-140.

Összefoglaló

Disszertációmban azt a korszakot vizsgálom, amikor a magyarnémetség távolodni kezdett saját otthonától. Attól a Magyarországtól, amelyre otthonául tekintett, ahol dolgozott és boldogult, egyszóval, ahol élt.

Egy történelmi erőterben helyezem el a magyarnémetséget, így érthető meg a legjobban azoknak az egymással ellentétes erőknek a harca, amelyek aztán letaszították a magyarnémeteket a természetes – társadalmi és gazdasági - fejlődési pályájukról. Az erők egyikike a Trianon után magára találó Magyarország, a másik pedig a felemelkedő majd megbukó Harmadik Birodalom. Bár az első világháború után úgy látszott, az egykori birodalmat sikerült minden tekintetben térdre kényszeríteni, és így hatókörében lévő régiót is függetleníteni tőle, illetve nélküle újraosztani. Ez a tartósnak remélt új világrend viszont átmeneti lett, Hitler és politikája felrúgta, és valami újat hozva, visszaállította a korábbi erőviszonyokat. A tartós békét elhozónak hitt rendszer megbukott. Ezt tudta az antant is, amely hagyta, hogy Hitler egy olyan politikát folytasson, ami a német hegemonia újrateremtését célozta. Az 1930-as évek második felére nem is lett kérdés, hogy a Duna-medencei folyamatok kicsúsztak az antant és az itt elterülő kis államok kezeiből. Belpolitikai kérdésekben is már a Reich diktált. A terjeszkedés háttérében a „Lebensraum” ideológiája állt. Ez lett a Harmadik Birodalom szervezőelve. Mindenekelőtt azonban meg kellett szerezni a Duna-medencét, amihez eszközként a helyi németiséget használták fel. Ideológiai, később pedig katonapolitikai szempontok miatt az élettérben élő németiséget is a német nemzet részévé kellett tenni, hogy aztán a megfelelő pillanatban az ő érdekeikre, biztonságukra hivatkozva elsősorban katonai, és csak másodsorban diplomáciai lépéseket tehessen Hitler a kiszemelt terület meghódítására.

A közép-európai németek lettek a lánc, amivel a Harmadik Birodalom magához kötötte a Duna-medencét, benne pedig Magyarországot. A magyarnémetség észrevétlenül belesodródott egy a harapófogóba.

Summary

In my doctoral thesis I examine the age when Hungarian Germans started to distance themselves from their own home. From Hungary that they considered to be their home, where they worked and made a living, that is which they lived.

I place Hungarian Germans in a historical force field, that is the easiest way to understand the struggle of the contrary forces that in the end knocked the Hungarian Germans off their natural – social and economic – development route. One of the force fields was Hungary, finding itself after Trianon, whereas the other was the rising and then falling Third Reich. After the first world war it seemed that the old empire could be forced to its knees from all aspects, and thus tear away and redistribute the region belonging to its sphere of interest. This new world order, hoped to be lasting, only became temporary, Hitler and his policy cancelled it and restored previous power relations by bringing something new. The system that was thought to bring lasting peace failed. This was known by the Entente that let Hitler carry out a policy which targeted the recreation of German hegemony. By the second half of the 1930's it was obvious that the processes of the Danubian basin slipped out of the hands of the Entente and of the little states to be found in the region. The Reich imposed its will even in matters of internal politics. The „Lebensraum” ideology stood in the background of expansion. This became the organizational principle of the Third Reich. First of all, however, he had to lay hands on the Danubian basin, and the local Germans were used as a means to achieve this goal. Due to ideological, and later military and political aspects, the Germans living in the area had to be part of the German nation, so that Hitler could take ulterior, primarily military, secondarily diplomatic steps of conquest in the right moment by referring to their interest and safety.

Central-European Germans became the link with which the Third Reich tied the Danubian basin, including Hungary, to itself. The Hungarian Germans walked into a pincer-like trap without noticing.